
ΕΙΣ ΦΑΟΣ

BENEDICTI DE SPINOZA

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EX
EDITIONIBUS PRINCIPIBUS DENUO EDIDIT
ET PRAEFATUS EST

CAROLUS HERMANNUS BRUDER
PHILOS. DOCT. AA. LL. M. SS. THEOL. LICENT.

VOL. III.

TRACTATUS THEOLOGICO-POLITICUS. COMPENDIUM GRAMMATICES LINGUAE HEBRAEAE.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE
TYPIS ET SUMTIBUS BERNH. TAUCHNITZ JUN.
1846.

PRAEFATIO.

Duo quae restant **Spinozae operum** contenta sunt **tomo tertio.**

I.

Tractatus theologico-politicus, qui permagni est momenti ad Benedicti de Deo, revelatione, scriptura sacra, de ratione quae intercedit inter philosophiam et theologiam, inter ecclesiam et civitatem al. sententias clare perspiciendas. Prodiit primum nomine scriptoris omisso h. t.: „*Tractatus theologico-politicus* continens dissertationes aliquot, quibus ostenditur libertatem philosophandi non tantum salva pietate et reipublicae pace posse concedi, sed eandem nisi cum pace reipublicae ipsaque pietate tolli non posse. Hamburgi apud Henricum Kuenrath (Amstelodami apud Christoph. Conrad) 1670.“ 4. 233 pagg. Sed vix editus in lucem oppressus est liber publica ordinum Batavorum auctoritate (haud dubie impulsu sacerdotum Iudaeorum et clericorum Christianorum) et inter libros prohibitos relatus. [1]) Itaque triennio post denuo excusus est hoc titulo occulto: „*Danielis Heinsii* operum historicorum collectio prima. Editio secunda priori editione multo emendatior et auctior. Accedunt quaedam hactenus inedita. Lugduni Batav. apud Isaacum Herculis 1673.“ 8. 334 pagg. [2]) Praeterea

1) Vid. *Pierre Bayle* dictionnaire historique et critique s. Spinoza D. et *Iean Brun* la véritable religion des Hollandais 1675. pag. 158.

2) Adnexa est „Collectio secunda. Editio secunda. Lugd. Batav. 1673.“ 8., quae est editio altera libri *Ludovici Meyeri* „Philosophia scripturae interpres,“ cuius prima prodiit Eleutheropoli (Amstelodami) 1666. 4. Tertium edita est appendice *Ioachimi Camerarii* aucta cum notis variis et praefatione D. *Io. Sal. Semleri*. Halae Magdeb. 1776. 8.

prodiit quoque duplici hoc titulo falso: „*Francisci de la Boe Silvii* totius medicinae idea nova. Edit. II. Amstelodami 1673." 8. et: „*Francisci Henriquez de Villacorta*, doctoris medici, a cubiculo regali Philippi IV. et Caroli II. archiatri, opera chirurgica omnia, sub auspiciis potentissimi Hispaniarum regis Caroli II. Amstelodami per Iacobum Pauli 1673." 8.[3]), procul dubio ut tractatui etiam in Hispaniam et Lusitaniam via aperiretur.[4]) Suppresserunt tractatum, quod Spinoza de prophetia V. T., de auctoribus librorum sacrorum, de hermeneutica Scr. S. liberaliores et omnibus fere inauditas elocutus erat sententias, quibus interpretationis et criseos biblicae cultoribus, qui praeterlapso saeculo exstiterunt, iam dudum praeivit. Conf. *Paulus* opp. Spin. tom. I. praefat. p. IV. sq.[5]) et *Hegel Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie.* Vol. III. p. 369. sq. Itaque iam tunc temporis multi tractatus theol.-politici, cuius auctorem Spinozam esse mox constitit, adversarii exstiterunt. Eorum principes sunt hi:

1. *Iacobus Thomasius* in programmate: „Adversus anonymum de libertate philosophandi." Lips. 1670; in eiusdem dissertationibus a filio *Christiano Thomasio* editis Hal. 1693. pag. 571. sqq.

---

3) Vid. *Niceron Barnabite* mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, additions t. XX. p. 59. sq. *Christ. Aug. Heumann* de anon. et pseudonym. p. 100. *Christ. Theoph. de Murr* Ben. de Spinoza adnotat. ad tract. theol. polit. p. 11.

4) In Anglia sub nomine Dan. Heinsii tractatum typis expressum esse refert *Wolf* bibl. Hebr. t. I. p. 240.

5) „Quae nunc quidem de libris V. Tti quoad notionem prophetiae, originem et aetatem singulorum librorum, collectionem eorum canonicam, leges interpretandi, vocalium auctoritatem, variantium lectionum Rabbinicas adnotationes et reliqua id genus recentiora exegeseos criseosque biblicae incrementa post integrum et quod excurrit saeculum Eichborniani potissimum operis luce per Germaniam cuivis inclaruerunt, ea non vaticinatus fuerat, sed magna ex parte iam descripserat evi-[illegible]atque tractatus ille theologico-politicus." *Paulus.*

2. *Frieder. Rappoltus:* „oratio contra naturalistas habita ipsis Calendis Iunii a. 1670;“ in eiusdem opp. theolog. ed. ab *Ioh. Beniam. Carpzovio.* Lips. 1692. t. I. p. 1386. sqq. Vid. *Colerus* la vie de Spinoza p. 652. (apud Paul. Spin. opp. t. II.)

3. *Anonymus quidam* S. M. V. D. M.: „epistola ad amicum continens censuram libri, cui titulus *tractatus theologico-politicus.*“ Ultraiecti ex officina Cornelii Noenaert bibliop. anno 1671. 4. 48 pagg.

4. *Ioh. Conrad. Duerrius* prof. Altorf.: „oratio de praepostera libertate philosophandi, praesertim in religionis negotio,“ una cum programmate Iac. Thomasii. Lips. 1672. 4.

5. *Regnerus a Mansveld* philos. doct. et prof. in academia Traiectina: „adversus anonymum tractatum theologico-politicum liber singularis.“ Opus posthumum. Amstelod. 1674. 4. 364 pagg. Spinoza ipse hunc librum cognoverat, sed lectu et responsione indignum habebat. Vid. Spin. epist. 50. (§. 5.)

6. *Ioh. Musaeus* theologus Ienensis: „tractatus theologico-politicus ad veritatis lumen examinatus.“ Ienae 1674. 4. 96 pagg., qui claris et satis solidis rationibus, uti solebat, eum refutare studuit. Hic liber et ipse Spinozae cognitus in eius scrinio ab heredibus repertus est. Conf. *Colerus* la vie de Spinoza p. 650. sq.

7. *Theoph. Spizelius:* „infelix literator“ p. 363. sq. Roterod. 1675. Vid. *Colerus* l. l. p. 648.

8. *Ioannes Bredenburgius:* „enervatio tractatus theologico-politici una cum demonstratione geometrico ordine disposita, *naturam non esse Deum,* cuius effati contrario praedictus tractatus unice innititur.“ Roterod. 1675. 4. 100 pagg. Hunc librum ab auctore sermonis Latini ignaro primum Belgice scriptum esse refert *Colerus* l. l. p. 648. Conf. *Bayle* dictionnaire s. Spinoza lit. H. p. 2774.

9. *Guilielmus van Blyenbergh:* „wedderleginge van het boek genoemt tractatus theologico-politicus.“ Lugd. 1674. Conf. Spin. opp. edit. meae tom. II. praef. p. IX. Eidem tribuitur tractatus: „sur la vérité de la religion Chrétienne.“ A Leyden 1674. 8. Vid. *de Murr* adnotat. ad tractatum theolog. polit. p. 14. *Colerus* la vie de Spinoza p. 639. et 644.

10. *Franciscus Cuperus* Socinianus: „arcana atheismi revelata.“ Roterod. 1676. 4.

11. *Lambertus Velthusius* Ultraiectensis: „tractatus moralis de naturali pudore et dignitate hominis.“ Roterod. 1676. Idem de cultu naturali et origine moralitatis. Roterod. 1680. 4. Benedicto eius librum, quem adversus tractatum theolog. polit. scripserat, una cum responsione sua edere propositum erat. Vid. ep. 75. et edit. meae tom. II. praefat. p. XI.

Ceterum conf. quae *Colerus* la vie de Spinoza pag. 639. sq. et *Leibnitius* de conformitate fidei cum ratione §. 371. sqq. disseruerunt.

Philosophus sagacissimus adversarios refutare aspernatus est, quum plerosque, quibus responderet, indignos existimaret. Vid. ep. 50. (§. 5.) et ep. 75. (§. 1.) At *tractatum notis illustratum* denuo edere constituerat. Conf. epist. 19. (§. 3.) et 75. Prius quam id perfecit, morte abreptus est. Diversis vero libri exemplis (partim amicis dicatis) notas iam ante adscripserat, quorum adhuc *tres certe vel quatuor* exstant *editiones* hic illic inter se recedentes et variantes. *Prima* omnium publici iuris facta interpretationi Gallicae auctore St. Glain adnexa est: „La clef du sanctuaire par un sçavant homme de notre siècle. A Leyde 1678.“ 12. 531 pagg. Versio adnotationum fine libri 30 pagg. sequitur h. t.: „*Remarques curieuses et nécessaires pour l'intelligence de ce livre.*“ Easdem Paulus et Gfroerer in editiones Spin. opp. receperunt.

Altera est autographi descriptio, quam adcuravit *Christophorus Theophilus de Murr:* „Benedicti de Spinoza adnotationes ad tractatum theolog. politicum. Ex autographo edidit ac praefatus est addita notitia scriptorum philosophi. Slave to no sect, who takes no private road, But looks through nature up to nature's God! Cum imagine et chirographo. Hagae Comitum 1802." 4. 44 pagg. Pag. 33—43. leguntur. „*Benedicti de Spinoza notae mstae marginales ad tractatum theolog. politicum* (*edit. in 4to* 1670.) *descriptae ex originali, quod possidebat Ioh. Rieuwertsz typographus civit. Amstelod.*" Ubi autographum delitescat non dicitur. Notae sunt *triginta quinque*, quae pertinent ad capita 1. 3. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 15. 16. 17. 19. Cum notis interpretationis Gallicae plerumque consentiunt, interdum vero recedunt, aut addunt quaedam quae apud Gallum desunt, aut omittunt quae Gallus reddidit. Ex. gr. ad cap. 17. §. 4. et cap. 19. §. 60. apud Chr. Theoph. de Murr adnotationes leguntur, quae omisit St. Glain, et contra ad cap. 9. §. 14. 17. 36. et cap. 11. §. 15. notas addidit Gall., quae desunt in adnotationibus a Murrio editis. Praeterea plurimae exhibent lectionis varietatem. Confer notarum collationem a me factam ad cap. 9. §. 12. et 17. cap. 10. §. 1. 27. et 43., cap. 16. §. 52., cap. 17. §. 37. et 55.; et quae ante *Fried. Hegel* (tunc Ienensis) cum Paulo communicaverat: „Notarum Spinozae marginalium ad tractatum theol. polit. Gallicam versionem collatam cum iisdem Latine ex originali a celeb. de Murr publicatis." Omnino apparet prorsus diversa fuisse exempla, alterum, quo St. Glain ad notas ex sermone Latino in Gallicum vertendas usus est, alterum, ex quo Chr. Theoph. de Murr adnotationes typis describendas curavit. Conf. *Gfroerer* Spin. opp. praef. p. XIII., qui utramque recensionem et Gallicam et Latinam repetiit.

Accessit recentiori tempore *tertia notarum editio* in: „*Benedict Spinoza's Randglossen zu seinem Tractatus theologico-politicus aus einer in Königsberg befindlichen noch ungedruckten*

Handschrift bekannt gemacht von Dr. Wilhelm Dorow. Mit einer Steindrucktafel ein Facsimile der Handschrift des Spinoza enthaltend. Berlin 1835." 8. 45 pagg. Complectitur *quinque notas* (nempe ad cap. 1. §. 4., cap. 6. §. 17., cap. 7. §. 47., cap. 9. §. 8. et 12.) a Spinozae manu scriptas in exemplo, cui inscripsit: „Nobilissimo Domino Dr. Jacobo Statio Klefmano dono d. autor, et nonnullis notis illustravit illasque propria manu scripsit die 25. Julii anno 1676." Asservatur in bibliotheca comitis de Wallenrod (D. 612.) Regiomontana, ubi *Rafael Bock*, bibliothecae praefectus doctissimus, id reperit notasque cum Dorowio communicavit. Collatae cum Murrianis pag. 10—18. plerumque consentiunt neque quidquam nisi lectiones varias suppeditant [6]).

Quartum denique *notarum apographum* diversum ab adhuc cognitis superesse narrat *H. W. Tydemanus*, professor Lugdunensis excellentissimus, in libello: „*Brief van Bened. de Spinoza* aan Dr. Lamb. von Velthuysen. (Met fac simile.) Lugduni Batav. 1843." [7]) pag. 28. sq. his verbis ipsissimis: „Ik eindig met hetgeen wel niet tot den hier medegedeelden brief, maar toch tot het *Tractatus theol. polit.* behoort, het voorloopig letterkundig berigt, dat de Leidsche Universiteits-Bibliotheek, in het legaat van P. Marchand, mede een afschrift bezit van de aanteekeningen, waarmede Spinoza verscheiden exemplaren van dat *Tractatus* eigenhandig schijnt verrijkt te hebben, welke wel hoofdzakelijk hetzelfde behelzen, doch geene letterlijk eensluidende afschriften zijn; en zoo schijnt mij zelfs bij oppervlakkig beschouwen, deze Leidsche redactie dier randglossen vollediger, dan de drie of vier andere, welke er van bekend zijn." Equidem per literas petii, ut eorum collatio cum Murrii editione facta mecum communicaretur; sed usque ad hoc temporis momentum

6) Inde a pag. 18—38. Bockius de Spinozae adversariis eiusque systemate philosophico non male disputavit.

7) Conf. Spin. opp. edit. meae vol. II. praef. p. VI.

eorum copia mihi nondum facta est. Num forte consentiant cum interpretatione Gallica nec ne nescio. Procul dubio *Geelius*, eiusdem bibliothecae praefectus ornatissimus, eas publici iuris faciet, quo preces meas explebit.

Has notas margini tractatus theol. polit. a Spinoza adscriptas non, uti Paulus et Gfroerer, fine addidi, sed potius ita versatus sum, ut margini inferiori supponerem (signo *Sp.* adiecto) omnes; et primum quidem plenas secundum autographum descriptas, quod *Chr. de Murr* edidit, in uncis vero includerem, ubi exemplum bibliothecae Regiomontanae recederet, quod litera *D.* (Dorow) insignivi. Sed ne lectori quidquam deesset, eodem modo ubique varietatem lectionis interpretationis Gallicae accuratissime laudavi, quae saepe, uti videre licet, maioris est momenti, anteposito vocabulo *Gall.* (St. Glain interpretatio Gallica). Ita quisque omnium notarum complexum loco suo ante oculos habebit. Notis primae editionis a. 1670. a Spinoza additis signum dedi *Sp.**, ut dignoscerentur a notis posterioris temporis. Omnia denique quae signo *Sp.* apposito non denotata sunt, a me ipso ad locos quosdam illustrandos adiungebantur.

Tractatus theol. polit. interpretationes exortae sunt multae. Prima omnium, quam iam nuncupavi, Gallica auctore *Domino de St. Glain* triplici titulo [8]). *Unus*: „La clef du sanctuaire par un sçavant homme de nôtre siècle. Là où est l'esprit de Dieu, là est la liberté (II. epitre aux Corinthiens chap. 3. vers. 17.) A Leyde chez Pierre Warnaer 1678.“ 12. 531 pagg. *Alter* est: „Traité des cérémonies superstitieuses des Juifs tant anciens que modernes. A Amsterdam chez Jacob Smith 1678.“ Et *tertius*: „Reflexions curieuses d'un esprit desinteressé sur les matières les plus importantes au salut

8) Vid. *Niceron* mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres t. XIII. p. 46. sqq. *De Maizeaux* in notis ad epistolas Baylianas: Oeuvres diverses de Mr. P. Bayle t. IV. ad epist. 33. (1731.)

tant public que particulier. A Cologne chez Claude Emanuel 1678." [9]) Adnexae sunt: „Remarques curieuses et nécessaires pour l'intelligence de ce livre", de quibus supra dictum est. — Nostris diebus denuo vertit in linguam Gallicam *Emile Saisset*: „Oeuvres de Spinoza traduites. 2 vol. Paris. 1843." 12.

Altera versio est Belgica: „De regtzinnige theologeant of godsgeleerde Staatkunde, uyt het Latyn vertaalt. Hamb. 1693." 4. auctore *Joh. Henr. Glasemaker*. Vid. *Niceron* mémoires tom. XIII. p. 48. Spinoza quo minus ipso vivo haec interpretatio formis excuderetur impediverat. Vid. ep. 47. §. 1.

Tertia Germanica: „*Benedict von Spinoza über heilige Schrift, Judenthum, Recht der höchsten Gewalt in geistlichen Dingen und Freiheit zu philosophiren. Aus dem Lateinischen.* (*Spinozas philosophische Schriften. I. Band.*) *Gera* 1787." 8. vertente *Jac. Herm. Ewaldo*; cui recentissime accessit „*B. Auerbach: Spinoza's sämmtliche Werke aus dem Lateinischen übersetzt. Stuttgart* 1841." 12.

Itaque hunc tractatum omni qui aderat apparatu ornatum denuo in lucem prodire iussi. Ipse qui diligentissime exploretur dignissimus est, eo magis quod multae Spinozae de *pantheismo* quem dicunt illustrantur sententiae. Perspicue enim de *providentia divina* eloquitur cap. 6. §. 34. cap. 19. §. 20. Salutis per Christum recuperatae conscientiam numquam quidem auctor vere sensit, quum paucos sapientes solo rationis ductu eam acquirere posse existimaret (vid. cap. 15. §. 45.); at quanta reverentia de *Domino ipso* disputat cap. 1. §. 23. 24. (quem vocat *os Dei*) c. 4. §. 31. sqq., de eius vera existentia, quam miselli nostrae aetatis homines negare student c. 12. §. 39.! Quam luculenter de *religionis et fidei dignitate* c. 7. §. 90., de eius *principio* c. 13. §. 20. sqq., c. 14. §. 6. 16. sqq. 23. 33., c. 18. §. 26.;

9) Huius interpretationis tres editiones asservantur in bibliotheca universitatis Georgiae Augustae.

de *praestantia et necessitate revelationis divinae* c. 15. §. 27. 37. 44.; de *veracitate scriptorum sacrorum* c. 5. §. 46. c. 12. §. 33. sqq., de *fide evangeliorum* c. 12. §. 39. sq.; de *Christianorum ceremoniis* c. 5. §. 32. sqq. et *cultu publico* c. 5. §. 44. Praeclarum est eius iudicium de regulis hermeneuticis c. 7. §. 6. sqq., de Scriptura per Scripturam explicanda c. 15. §. 8., de unico firmo reipublicae fundamento et civium libertate c. 19. §. 46. sqq. c. 10. §. 7. sqq. 11. sq., de libero sentiendi et dicendi usu c. 7. §. 90. sqq. c. 14. §. 31. 39. c. 20. §. 3. 6. 10. 22—24. 28. sqq. 34. sqq. Qua animi sinceritate sacerdotum Iudaicorum et pontificum Romanorum arrogantiam refutat c. 7. §. 38. 39. 88. 89.! De discrimine, quod intercedat theologiam inter et philosophiam, cum b. *Schleiermachero* c. 14. §. 37. sqq. c. 15. §. 21. sqq., de vanitate rationis hominis singularis c. 16. §. 11. et de figmento iuris naturalis quod dicitur cum eodem et *Hegelio* consensit c. 16. §. 7. sqq.

Ceterum quaedam huius tractatus capita subtilius explanantur in epistolis, quibus philosophus cum viris doctis de eodem egit. Vid. epist. 14. 17. 19—25. 47—50. 72—75.

Indicem locorum Scripturae S. quem adiecimus multis haud ingratum fore speramus.

II.

Restat denique ut de compendio grammatices linguae Hebraeae quaedam dicamus. Fragmentum est, cuius ne priorem quidem partem i. e. *etymologiam* auctor absolvit. Ad partem alteram, *syntaxin*, saepe lectores delegat v. c. cap. 9. §. 14. 22. cap. 10. §. 11. cap. 12. §. 10. cap. 16. §. 11. cap. 21. §. 2. 5.; sicuti ad *catalogum nominum exceptionum* libri fine ponendum c. 6. §. 3. 12. 17. 18. Ipse se non V. Tti, sed linguae Hebraeae scripturum fuisse grammaticam professus est cap. 7. §. 2. Hic quoque via sua ingressus subtilitate et acumine summo formarum linguae Hebraeae capita exposuit, quo eum nostri saeculi triumviri *Gesenius*, *Ewaldus*, *Hupfeldus* egregie secuti sunt.

Quid sermone patrio, cuius ei praeceptor fuerat doctissimus Moses Morteira[10]), valuerit, ex hoc fragmento satis constat. Contra nonnulla adfert *Henr. Bened. Starkius* in praef. ad „lucem grammat. Hebr. Lips. 1705. 8. Ed. 2.“ Honorificentissimam de grammatica mentionem fecit *Jac. Sigism. Baumgarten* in „*Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek*“ tom. I. part. 2. p. 112. Conf. *Chr. de Murr* Ben. de Spin. adnotat. ad tract. theol. polit. p. 29.

Prodiit primum grammatica simul cum „B. d. S. operibus posthumis 1677.“ 4. appendicis loco 112 pagg. In editionibus quibusdam omissa est. Gfroerer eam excludendam esse censuit, „quia ad finem, quem habuit, parum fecit.“ [11]) In Belgica operum posthumorum interpretatione et ipsa desideratur, cuius interpres praefat. pag. 42. hanc reddit rationem, „quod haud facile quisquam Hebraeae linguae studiosus Latinae sit ignarus.“ In linguam vernaculam non videtur versa esse.

Sic hanc novam operum Spinozae editionem *emendatam atque auctam*, quam perplurimis acceptam esse iam satis cognovimus, omnibus veritatis divinae cultoribus iterum atque iterum commendamus. Nec possumus quin finiamus dicto summi nostri aevi philosophi, Schellingii, qui in libro „*Philosophie und Religion*“ ita fatur: „*Die letzten Anklänge alter ächter Philosophie werden durch Spinoza vernommen; ich meine, dass er die Philosophie zu ihren einzigen Gegenständen zurückgeführt, obgleich er einem herrschenden System gegenüber nicht vermied, den Schein und die grellere Farbe eines nur andern Dogmatismus anzunehmen.*“

Scribebam Lipsiae mense Octobri a. D. 1846.

---

10) Vid. de eo editionis meae vol. I. praefat. p. VII. n. 9.
11) Vid. *Gfroerer* Spin. opp. praef. p. X.

INDEX LOCORUM

SCRIPTURAE SACRAE, DE QUIBUS IN HOC VOLUMINE DISPUTATUR.

Solis numeris citatis tractatus theol. polit. significatur, Gr. *grammatica linguae Hebraeae.*

VI.

BENEDICTI DE SPINOZA

TRACTATUS THEOLOGICO-POLITICUS

CONTINENS

DISSERTATIONES ALIQUOT,

QUIBUS OSTENDITUR LIBERTATEM PHILOSOPHANDI NON TANTUM SALVA PIETATE ET REIPUBLICAE PACE POSSE CONCEDI, SED EANDEM NISI CUM PACE REIPUBLICAE IPSAQUE PIETATE TOLLI NON POSSE.

PER HOC COGNOSCIMUS QUOD IN DEO MANEMUS, ET DEUS MANET IN NOBIS, QUOD DE SPIRITU SUO DEDIT NOBIS.

JOHANN. EPIST. I. CAP. IV. VERS. 13.

PRAEFATIO.

Si homines res omnes suas certo consilio regere possent, vel si fortuna ipsis prospera semper foret, nulla superstitione tenerentur. Sed quoniam eo saepe angustiarum rediguntur, ut consilium nullum adferre queant, et plerumque ob incerta fortunae bona, quae sine modo cupiunt, inter spem metumque misere fluctuant; ideo animum ut plurimum ad quidvis credendum pronissimum habent, qui dum in dubio est, facili momento huc atque illuc pellitur, et multo facilius dum spe et metu agitatus haeret, praefidens alias, iactabundus ac tumidus. 2. Atque haec neminem ignorare existimo, quamvis plerosque se ipsos ignorare credam. Nemo enim inter homines ita vixit, qui non viderit, plerosque in rebus prosperis, etsi imperitissimi sint, sapientia ita abundare, ut sibi iniuriam fieri credant, si quis iis consilium dare velit; in adversis autem, quo se vertant nescire et consilium ab unoquoque supplices petere, nec ullum tam ineptum tamque absurdum aut vanum audire, quod non sequantur; deinde levissimis etiam de causis iam meliora sperare, rursus deteriora timere. 3. Si quid enim, dum in metu versantur, contingere vident, quod eos praeteriti alicuius boni vel mali memores reddit, id exitum aut felicem aut infelicem obnuntiare putant, quod propterea, quamvis centies fallat, faustum vel infaustum omen vocant. Si quid porro insolitum magna cum admiratione vident, id prodigium esse credunt, quod deorum aut summi numinis iram indicat, quodque adeo hostiis et votis non piare, nefas habent homines superstitioni obnoxii et religioni adversi; eumque ad modum infinita fingunt, et quasi tota natura cum ipsis insaniret, eandem miris modis interpretantur. 4. Quum igitur haec ita sese habeant, tum praecipue videmus, eos omni superstitionis generi addictissimos esse,

qui incerta sine modo cupiunt, omnesque tum maxime, quum scilicet in periculis versantur et sibi auxilio esse nequeunt, votis et lacrimis muliebribus divina auxilia implorare, et rationem (quia ad vana, quae cupiunt, certam viam ostendere nequit) coecam appellare, humanamque sapientiam vanam; et contra imaginationis deliria, somnia et pueriles ineptias divina responsa credere, imo Deum sapientes aversari et sua decreta non menti, sed pecudum fibris inscripsisse, vel eadem stultos, vesanos et aves divino afflatu et instinctu praedicere. Tantum timor homines insanire facit! 5. Causa itaque, a qua superstitio oritur, conservatur et fovetur, metus est. Cuius rei si quis, praeter iam dicta, singularia exempla scire desiderat, Alexandrum videat, qui tum demum *vates a superstitione animi adhibere coepit*, quum primum fortunam timere didicit in Pylis Susidis*); post Darium autem victum ariolos et vates consulere desiit, donec iterum temporis iniquitate territus, quia Bactriani defecerant et Scythae certamen lacessebant, dum ipse propter vulnus segnis iaceret, *rursus* (ut ipse Curtius lib. 7. c. 7. ait) *ad superstitionem, humanarum mentium ludibria, revolutus, Aristandrum, cui credulitatem suam addixerat, explorare eventum rerum sacrificiis iubet.* 6. Et ad hunc modum perplurima adferri possent exempla, quae quam clarissime id ipsum ostendunt, homines scilicet nonnisi durante metu cum superstitione conflictari; eaque omnia, quae unquam vana religione coluerunt, nihil praeter phantasmata animique tristis et timidi fuisse deliria; et denique vates in maximis imperii angustiis maxime in plebe regnavisse, maximeque formidolosos suis regibus fuisse. Sed quandoquidem haec apud omnes satis vulgata esse existimo, iisdem supersedeo.

7. Ex hac itaque superstitionis causa clare sequitur, omnes homines natura superstitioni esse obnoxios; quicquid dicant alii, qui putant, hoc inde oriri, quod omnes mortales confusam quandam numinis ideam habent. Sequitur deinde eandem variam admodum et inconstantem debere esse, ut omnia mentis ludibria et furoris impetus, et denique ipsam non nisi spe, odio, ira et dolo defendi; nimirum, quia non ex ratione, sed ex solo affectu eoque

*) Vid. Curtii lib. 5. c. 4. §. 1.

efficacissimo oritur. 8. Quam itaque facile sit, ut homines quovis superstitionis genere capiantur, tam difficile contra est efficere, ut in uno eodemque perstent; imo quia vulgus semper aeque miserum manet, ideo nusquam diu acquiescit, sed id tantum eidem maxime placet, quod novum est quodque nondum fefellit, quae quidem inconstantia multorum tumultuum et bellorum atrocium causa fuit. Nam, ut ex modo dictis patet et Curtius etiam lib. 4. cap. 10. optime notavit, *nihil efficacius multitudinem regit, quam superstitio.* Unde fit, ut facile specie religionis inducatur, nunc reges suos tanquam deos adorare, et rursus eosdem execrari ac tanquam communem generis humani pestem detestari. 9. Hoc ergo malum ut vitaretur, ingens studium adhibitum est, ad religionem veram aut vanam cultu et apparatu ita adornandum, ut omni momento gravior haberetur summaque observantia ab omnibus semper coleretur; quod quidem Turcis felicissime cessit, qui etiam disputare nefas habent, et iudicium uniuscuiusque tot praeiudiciis occupant, ut nullum in mente locum sanae rationi ne ad dubitandum quidem relinquant.

10. Verum enimvero si regiminis monarchici summum sit arcanum eiusque omnino intersit, homines deceptos habere, et metum, quo retineri debent, specioso religionis nomine adumbrare, ut pro servitio tanquam pro salute pugnent, et ne turpe, sed maximum decus esse putent, in unius hominis iactationem sanguinem animamque impendere: nihil contra in libera republica excogitari, nec infelicius tentari potest; quandoquidem communi libertati omnino repugnat, liberum uniuscuiusque iudicium praeiudiciis occupare vel aliquo modo coërcere. 11. Et quod ad seditiones attinet, quae specie religionis concitantur, eae profecto inde tantum oriuntur, quod leges de rebus speculativis conduntur, et quod opiniones tanquam scelera pro crimine habentur ac damnantur, quarum defensores et asseclae non publicae saluti, sed odio ac saevitiae adversariorum tantum immolantur. Quod si ex iure imperii non nisi *facta arguerentur, et dicta impune essent*, nulla iuris specie similes seditiones ornari possent nec controversiae in seditiones verterentur. 12. Quum itaque nobis haec rara felicitas contigerit, ut in republica vivamus, ubi unicuique iudicandi libertas integra et Deum ex suo ingenio colere conceditur, et ubi

nihil libertate carius nec dulcius habetur, me rem non ingratam neque inutilem facturum credidi, si ostenderem hanc libertatem non tantum salva pietate et reipublicae pace concedi, sed insuper eandem non nisi cum ipsa pace reipublicae ac pietate tolli posse. 13. Atque hoc praecipuum est, quod in hoc tractatu demonstrare constitui; ad quod apprime necesse fuit, praecipua circa religionem praeiudicia, hoc est, antiquae servitutis vestigia indicare, tum etiam praeiudicia circa summarum potestatum ius, quod multi procacissima quadam licentia magna ex parte arripere, et specie religionis multitudinis animum, gentilium superstitioni adhuc obnoxium, ab iisdem avertere student, quo omnia iterum in servitium ruant. Haec autem quo ordine ostenduntur, paucis iam dicam. Sed prius causas, quae me ad scribendum impulerunt, docebo.

14. Miratus saepe fui, quod homines, qui se Christianam religionem profiteri iactant, hoc est, amorem, gaudium, pacem, continentiam et erga omnes fidem, plus quam iniquo animo certarent et acerbissimum in invicem odium quotidie exercerent, ita ut facilius ex his, quam illis, fides uniuscuiusque noscatur. Iam dudum enim res eo pervenit, ut neminem fere, quisnam sit, num scilicet Christianus, Turca, Iudaeus vel Ethnicus, noscere possis, nisi ex corporis externo habitu et cultu, vel quod hanc aut illam ecclesiam frequentat, vel denique, quod huic aut illi opinioni addictus est et in verba alicuius magistri iurare solet. Ceterum vita eadem omnibus est. 15. Huius igitur mali causam quaerens non dubitavi, quin inde ortum fuerit, quod ecclesiae ministeria, dignitates et eius officia beneficia aestimare et pastores summo honore habere, vulgo religioni fuit. Simulac enim hic abusus in ecclesia incepit, statim pessimo cuique ingens libido sacra officia administrandi incessit, et amor divinae religionis propagandae in sordidam avaritiam et ambitionem, atque ita ipsum templum in theatrum degeneravit, ubi non ecclesiastici doctores, sed oratores audiebantur, quorum nemo desiderio tenebatur populum docendi, sed eundem in admirationem sui rapiendi et dissentientes publice carpendi, et ea tantum docendi, quae nova ac insolita, quaeque vulgus maxime admiraretur. Unde profecto magnae contentiones,

invidia et odium, quod nulla vetustate sedari potuit, oriri debuerunt. 16. Non ergo mirum, quod antiquae religionis nihil manserit praeter eius externum cultum (quo vulgus Deum magis adulari, quam adorare videtur), et quod fides iam nihil aliud sit, quam credulitas et praeiudicia. At quae praeiudicia? Quae homines ex rationalibus brutos reddunt, utpote quae omnino impediunt, quominus unusquisque libero suo iudicio utatur et verum a falso dignoscat, et quae veluti ad lumen intellectus penitus extinguendum data opera excogitata videntur. 17. Pietas, proh Deus immortalis, et religio absurdis arcanis consistit, et qui rationem prorsus contemnunt et intellectum tanquam natura corruptum reiiciunt et aversantur, isti profecto, quod iniquissimum est, divinum lumen habere creduntur. Sane si vel luminis divini scintillam tantum haberent, non tam superbe insanirent, sed prudentius Deum colere discerent, et ut iam odio, amore contra inter reliquos excellerent; nec tam hostili animo eos, qui cum ipsis non sentiunt, persequerentur, sed eorundem potius (siquidem ipsorum saluti, et non suae fortunae timent) misererentur. 18. Praeterea si lumen aliquod divinum haberent, id saltem ex doctrina constaret. Fateor, eos nunquam satis mirari potuisse scripturae profundissima mysteria; attamen praeter Aristotelicorum vel Platonicorum speculationes nihil docuisse video, atque his, ne gentiles sectari viderentur, Scripturam accommodaverunt. 19. Non satis his fuit, cum Graecis insanire, sed prophetas cum iisdem deliravisse voluerunt: quod sane clare ostendit, eos Scripturae divinitatem nec per somnium videre. Et quo impensius haec mysteria admirantur, eo magis ostendunt, se Scripturae non tam credere, quam assentari. Quod hinc etiam patet, quod plerique tanquam fundamentum supponunt (ad eandem scilicet intelligendum eiusque verum sensum eruendum), ipsam ubique veracem et divinam esse; id nempe ipsum, quod eiusdem intellectione et severo examine demum deberet constare, et quod ex ipsa, quae humanis figmentis minime indiget, longe melius edoceremur, in primo limine pro regula ipsius interpretationis statuunt.

20. Quum haec ergo animo perpenderem, scilicet lumen naturale non tantum contemni, sed a multis tanquam impietatis fontem damnari, humana deinde commenta pro divinis documentis

haberi, credulitatem fidem aestimari, et controversias philosophorum in ecclesia et in curia summis animorum motibus agitari, atque inde saevissima odia ac dissidia, quibus homines facile in seditiones vertuntur, plurimaque alia, quae hic narrare nimis longum foret, oriri animadverterem: sedulo statui, Scripturam de novo integro et libero animo examinare, et nihil de eadem affirmare nihilque tanquam eius doctrinam admittere, quod ab eadem clarissime non edocerer. 21. Hac igitur cautione methodum sacra volumina interpretandi concinnavi, et hac instructus quaerere ante omnia incepi, *quid esset prophetia, et qua ratione Deus sese prophetis revelaverit*, et cur hi Deo accepti fuerint; num scilicet propterea quod de Deo et natura sublimes habuerint cogitationes, an vero propter solam pietatem? Postquam haec novi, facile determinare potui, prophetarum auctoritatem in iis tantum pondus habere, quae usum vitae et veram virtutem spectant; ceterum eorum opiniones nos parum tangere. 22. His cognitis quaesivi deinde, quid id fuerit *propter quod Hebraei Dei electi vocati fuerint*. Quum autem vidissem hoc nihil aliud fuisse, quam quod Deus ipsis certam mundi plagam elegerit, ubi secure et commode vivere possent; hinc didici *leges Mosi a Deo revelatas* nihil aliud fuisse, quam iura singularis Hebraeorum imperii, ac proinde easdem praeter hos neminem recipere debuisse; imo nec hos etiam nisi stante ipsorum imperio iisdem teneri. 23. Porro ut scirem, num ex Scriptura concludi posset, humanum intellectum natura corruptum esse, inquirere volui, num *religio catholica* sive *lex divina* per prophetas et apostolos universo humano generi revelata alia fuerit, quam illa, quam etiam lumen naturale docet; et deinde num *miracula* contra naturae ordinem contigerint, et num Dei existentiam et providentiam certius et clarius doceant, quam res, quas clare et distincte per primas suas causas intelligimus. 24. Sed quum in iis, quae Scriptura expresse docet, nihil reperissem, quod cum intellectu non conveniret, nec quod eidem repugnaret, et praeterea viderem prophetas nihil docuisse, nisi res admodum simplices, quae ab unoquoque facile percipi poterant, atque has eo stylo adornavisse iisque rationibus confirmavisse, quibus maxime multitudinis animus ad devotionem erga Deum moveri posset; omnino mihi persuasi, *Scripturam rationem*

absolute liberam relinquere et nihil cum philosophia commune habere, sed tam hanc, quam illam proprio suo talo niti. 25. Ut haec autem apodictice demonstrarem remque totam determinarem, ostendo, *qua via Scriptura sit interpretanda*, et quod tota eius rerumque spiritualium cognitio ab ipsa sola, et non ab iis, quae lumine naturali cognoscimus, peti debeat. Hinc transeo ad *ea praeiudicia ostendenda, quae inde orta sunt,* quod vulgus superstitioni addictum, et quod temporis reliquias supra ipsam aeternitatem amat, libros potius Scripturae, quam ipsum Dei verbum adoret. 26. Post haec ostendo, *verbum dei revelatum* non esse certum quendam numerum librorum, sed conceptum simplicem mentis divinae prophetis revelatae; scilicet Deo integro animo obedire iustitiam et caritatem colendo. Atque hoc ostendo, in Scriptura doceri secundum captum et opiniones eorum, quibus prophetae et apostoli hoc verbum Dei praedicare solebant; quod ideo fecerunt, ut id homines sine ulla repugnantia atque integro animo amplecterentur. 27. Fundamentalibus deinde fidei ostensis concludo denique, *obiectum cognitionis revelatae nihil esse praeter obedientiam,* atque adeo a naturali cognitione tam obiecto, quam fundamentis et mediis prorsus distinctam esse, et nihil cum hac commune habere, sed tam hanc, quam illam, suum regnum absque ulla alterius repugnantia obtinere, et neutram alterutri ancillari debere. 28. Porro quia hominum ingenium varium admodum est, et alius his, alius illis opinionibus melius acquiescit, et quod hunc ad religionem, illum ad risum movet, inde cum supradictis concludo, *unicuique sui iudicii libertatem et potestatem fundamenta fidei ex suo ingenio interpretandi relinquendam* et fidem uniuscuiusque ex solis operibus iudicandam, num pia an impia sit. Sic ergo omnes integro et libero animo deo obedire poterunt, et sola iustitia et caritas apud omnes in pretio erit. 29. Postquam his libertatem, quam lex divina revelata unicuique concedit, ostendi, ad alteram quaestionis partem pergo; nempe *hanc eandem libertatem salva reipublicae pace et summarum potestatum iure posse et etiam concedi debere*, *nec posse adimi absque magno pacis periculo magnoque totius reipublicae detrimento.* Ad haec autem demonstrandum *a iure naturali uniuscuiusque* incipio; quod scilicet eo usque se extendit, quo unius-

cuiusque cupiditas et potentia se extendit, et quod nemo iure naturae ex alterius ingenio vivere tenetur, sed suae unusquisque libertatis vindex est. 30. Praeterea ostendo hoc iure neminem revera cedere, nisi qui potestatem se defendendi in alium transfert, atque eum necessario hoc ius naturale absolute retinere, in quem unusquisque ius suum ex proprio suo ingenio vivendi simul cum potestate sese defendendi transtulit. Atque hinc ostendo, eos *qui summum imperium tenent*, ius ad omnia quae possunt habere, solosque vindices iuris et libertatis esse, reliquos autem ex solo eorum decreto omnia agere debere. 31. Verum quoniam nemo potestate sua se defendendi ita se privare potest, ut homo esse desinat, hinc concludo, *neminem iure suo naturali absolute privari posse*, sed subditos quaedam quasi naturae iure retinere, quae iis adimi non possunt sine magno imperii periculo, quaeque adeo ipsis vel tacite conceduntur, vel ipsi expresse cum iis, qui imperium tenent, stipulantur. His consideratis ad *rempublicam Hebraeorum* transeo, quam, ut ostendam qua ratione et quorum decreto religio vim iuris habere incepit, et obiter etiam alia, quae scitu digna videbantur, satis prolixe describo. 32. Post haec ostendo, eos qui summum imperium tenent, non tantum iuris civilis, sed etiam sacri vindices et interpretes esse, eosque solos ius habere discernendi, quid iustum, quid iniustum, quid pium et quid impium sit. Et tandem concludo, eosdem hoc ius optime retinere et imperium tuto conservare posse, *si modo unicuique et sentire quae velit, et quae sentiat dicere concedatur.*

33. Haec sunt, philosophe lector, quae tibi hic examinanda do quaeque non ingrata fore confido ob praestantiam et utilitatem argumenti tam totius operis, quam uniuscuiusque capitis. De quibus plura adderem; sed nolo ut haec praefatio in volumen crescat, praesertim quia praecipua philosophis satis superque nota esse credo. Reliquis autem hunc tractatum commendare non studeo; nam nihil est quod sperem eundem iis placere aliqua ratione posse. Novi enim, quam pertinaciter ea praeiudicia in mente inhaerent, quae pietatis specie amplexus est animus; novi deinde, aeque impossibile esse vulgo superstitionem adimere ac metum; novi denique constantiam vulgi contumaciam esse, nec ratione regi, sed impetu rapi ad laudandum vel vituperandum. 34. Vulgus ergo

et omnes, qui iisdem cum vulgo affectibus conflictantur, ad haec legenda non invito, quin potius vellem, ut hunc librum prorsus negligant, quam eundem perverse, ut omnia solent, interpretando molesti sint, et dum sibi nihil prosunt, aliis obsint, qui liberius philosopharentur, nisi hoc unum obstaret, quod putant rationem debere theologiae ancillari. Nam his hoc opus perquam utile fore confido.

35. Ceterum quoniam multis nec otium nec animus forsan erit, omnia perlegere, cogor hic etiam ut in fine huius tractatus monere, me nihil scribere, quod non libentissime examini et iudicio summarum potestatum patriae meae subiiciam. Nam si quid horum, quae dico, iudicabunt patriis legibus repugnare vel communi saluti obesse, id ego indictum volo. Scio me hominem esse et errare potuisse; ne autem errarem sedulo curavi, et apprime, ut quicquid scriberem, legibus patriae, pietati bonisque moribus omnino responderet.

INDEX CAPITUM.

TRACTATUS

THEOLOGICO-POLITICI

CAP. I. De prophetia.

Prophetia sive **revelatio** est rei alicuius certa cognitio a Deo hominibus revelata. **Propheta** autem is est, qui Dei revelata iis interpretatur, qui rerum a Deo revelatarum certam cognitionem habere nequeunt, quique adeo mera fide res revelatas amplecti tantum possunt. Propheta enim apud Hebraeos vocatur נָבִיא *nabi* 1), id est orator et interpres. At in Scriptura semper usurpatur pro Dei interprete, ut ex cap. 7. v. 1. Exodi colligitur, ubi Deus Mosi dicit: *Ecce te constituo Deum Pharaonis, et Aharon tuus frater erit tuus propheta* 2); quasi diceret: quoniam Aharon ea, quae tu loqueris, Pharaoni interpretando personam agit prophetae, eris tu igitur quasi deus Pharaonis sive qui vicem Dei agit.

2. De *prophetis* in sequente capite, hic de *prophetia* agemus, ex cuius iam tradita definitione sequitur cognitionem naturalem

---

1) Verborum tertia radicalis, si ex iis fit, quae quiescentes vocantur, solet omitti et eius loco secunda thematis litera duplicari; ut ex קלה omisso ה quiescente fit קוֹלֵל, et exinde קוֹל *loquela* sive *oratio*. Sic ex נָבָא fit נְבוּאָה. Optime igitur R. Salomo Jarchi hoc verbum **prophetiam** interpretatus est; sed male ab Aben Hgezra, qui linguam Hebraicam non adeo exacte novit, carpitur. Praeterea notandum, nomen נְבוּאָה (prophetia) universale esse et omne prophetandi genus comprehendere; reliqua autem nomina specialiora esse et mixte hoc vel illud prophetandi genus respicere, quod doctis notum esse credo. *Sp.*

2) וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאֶךָ

prophetiam vocari posse. Nam ea, quae lumine naturali cognoscimus, a sola Dei cognitione eiusque aeternis decretis dependent. Verum quia haec cognitio naturalis omnibus hominibus communis est (dependent enim a fundamentis omnibus hominibus communibus), ideo a vulgo ad rara semper et a sua natura aliena anhelante et dona naturalia spernente, non tanti aestimatur, et propterea, ubi de cognitione prophetica loquitur, hanc exclusam vult. 3. Attamen nihilo minus aequali iure, ac alia, quaecumque illa sit, divina vocari potest, quandoquidem Dei natura, quatenus de ea participamus, Deique decreta eam nobis quasi dictant, nec ab illa, quam omnes divinam vocant, differt, nisi quod ea ultra limites huius se extendit, et quod humanae naturae leges in se consideratae non possunt eius esse causa. At respectu certitudinis, quam naturalis cognitio involvit, et fontis, e quo derivatur (nempe Deo), nullo modo cognitioni propheticae cedit; nisi forte aliquis intelligere vel potius somniare velit, prophetas corpus quidem humanum, mentem vero non humanam habuisse, adeoque eorum sensationes et conscientiam alterius prorsus naturae, quam nostrae sunt, fuisse.

4. At quamvis scientia naturalis divina sit, eius tamen propagatores non possunt vocari prophetae*). Nam quae illi docent, reliqui homines aequali certitudine et dignitate, ac ipsi, percipere possunt atque amplecti, idque non ex fide sola.

5. Quum itaque mens nostra ex hoc solo, quod Dei naturam obiective in se continet et de eadem participat, potentiam habeat

*) Hoc est Dei interpretes. Nam interpres Dei est qui Dei decreta ipsi revelata aliis interpretatur, quibus eadem revelata non sunt *et quorum certitudo sola prophetae auctoritate et fide, quae ipsi habetur, nititur*. (*D.* quique in iisdem amplectendis sola prophetae auctoritate nituntur.) *Alias si* (*D.* quod si) homines qui prophetas audiunt prophetae fierent, sicuti ii philosophi fiunt, qui philosophos audiunt, tunc propheta divinorum decretorum non esset interpres, quandoquidem eius auditores *non eiusdem auctoritate* (*D.* non ipsius prophetae testimonio et auctoritate), sed ipsa divina revelatione et interno testimonio, ut ipse, niterentur. Sic summae potestates *iuris sunt interpretes, quia eorum sola auctoritate defenditur et eorum solo testimonio probatur*. (D. sui imperii iuris interpretes sunt, quia leges ab ipsis latae sola ipsarum summarum potestatum auctoritate defenduntur et earum solo testimonio nituntur.) *Sp.*

ad formandum quasdam notiones rerum naturam explicantes et vitae usum docentes; merito mentis naturam, quatenus talis concipitur, primam divinae revelationis causam statuere possumus. Ea enim omnia, quae clare et distincte intelligimus, Dei idea (ut modo indicavimus) et natura nobis dictat, non quidem verbis, sed modo longe excellentiore, et qui cum natura mentis optime convenit, ut unusquisque, qui certitudinem intellectus gustavit, apud se sine dubio expertus est. 6. Verum quoniam meum institutum praecipue est, de iis tantum loqui, quae solam Scripturam spectant, sufficit de lumine naturali haec pauca dixisse. Quare ad alias causas et media, quibus Deus ea hominibus revelat, quae limites naturalis cognitionis excedunt, et etiam quae non excedunt (nihil enim impedit, quo minus Deus ea ipsa, quae nos lumine naturae cognoscimus, aliis modis hominibus communicet) pergo, ut de iis prolixius agam.

7. Verum enim vero quicquid de iis dici potest ex Scriptura sola peti debet. Nam quid de rebus limites nostri intellectus excedentibus dicere possumus praeter id, quod ex ipsis prophetis ore vel scripto nobis traditur? Et quia hodie nullos, quod sciam, habemus prophetas, nihil nobis relinquitur, nisi sacra volumina nobis a prophetis relicta evolvere: hac quidem cautione, ut nihil de similibus rebus statuamus aut ipsis prophetis aliquid tribuamus, quod ipsi non clare dictaverunt. 8. Sed hic apprime notandum, quod Iudaei nunquam causarum mediarum sive particularium faciunt mentionem nec eas curant, sed religionis ac pietatis sive (ut vulgo dici solet) devotionis causa ad Deum semper recurrunt. Si enim ex. gr. pecuniam mercatura lucrati sunt, eam a Deo sibi oblatam aiunt; si aliquid ut sit, cupiunt, dicunt, Deum eorum cor disposuisse, et si quid etiam cogitant, Deum id eis dixisse aiunt. Quare non omne id, quod Scriptura ait Deum alicui dixisse, pro prophetia et cognitione supranaturali habendum, sed tantum id, quod Scriptura expresse dicit, vel quod ex circumstantiis narrationis sequitur, prophetiam sive revelationem fuisse.

9. Si igitur sacra volumina percurramus, videbimus, quod omnia, quae Deus prophetis revelavit, iis revelata fuerunt vel *verbis*, vel *figuris*, vel *utroque hoc modo*, verbis scil. et figuris.

Verba vero et etiam figurae vel *verae* fuerunt et extra imaginationem prophetae audientis seu videntis, vel *imaginariae*, quia nimirum prophetae imaginatio, etiam vigilando, ita disponebatur, ut sibi clare videretur verba audire aut aliquid videre.

10. Voce enim vera revelavit Deus Mosi leges, quas Hebraeis praescribi volebat, ut constat ex Exodo cap. 25. v. 22., ubi ait: וְנוֹדַעְתִּי לְךָ שָׁם וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִים *Et paratus ero tibi ibi, et loquar tecum ex illa parte tegminis, quae est inter duos Cherubines.* Quod quidem ostendit, Deum usum fuisse voce aliqua vera, quandoquidem Moses, quandocunque*) volebat, Deum ad loquendum sibi paratum inveniebat. Et haec sola, qua scilicet lex prolata fuit, vera fuit vox, ut mox ostendam.

11. Vocem, qua Deus Shamuelem vocavit, veram suspicarer fuisse, quia 1 Shamuelis cap. 3. v. ultimo dicitur: וַיֹּסֶף יְהוָה לְהֵרָאֹה בְשִׁלֹה כִּי־נִגְלָה יְהוָה אֶל־שְׁמוּאֵל בְּשִׁלוֹ בִּדְבַר יְהוָה *Et rursus apparuit Deus Shamueli in Shilo, quia manifestatus fuit Deus Shamueli in Shilo verbo Dei;* quasi diceret, apparitio Dei Shamueli nihil aliud fuit, quam quod Deus se verbo ipsi manifestavit, vel nihil aliud fuit, quam quod Shamuel Deum audiverit loquentem. Attamen, quia cogimur distinguere inter prophetiam Mosis et reliquorum prophetarum, necessario dicendum, hanc vocem a Shamuel auditam imaginariam fuisse; quod inde etiam colligi potest, quod ipsa vocem Heli, quam Shamuel maxime audire solebat, adeoque promptius etiam imaginari poterat, referebat; ter enim a Deo vocatus, suspicatus est se ab Heli vocari. 12. Vox, quam Abimelech audivit, imaginaria fuit. Nam dicitur Gen. cap. 20. v. 6.: וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם *Et dixit ipsi Deus in somnis* etc. Quare hic non vigilando, sed tantum in somnis (tempore scilicet quo imaginatio naturaliter maxime apta est ad res, quae non sunt, imaginandum) Dei voluntatem imaginari potuit.

---

*) Sic Spinoza ipse in margine emendavit; nam in edit. principe legebatur: *ubicunque.*

13. Verba decalogi ex opinione quorundam Iudaeorum non fuerunt a Deo prolata, sed putant, quod Israëlitae strepitum tantum audiverunt, nulla quidem verba proferentem, atque eo durante leges decalogi pura mente perceperunt. Quod ego etiam aliquando suspicatus sum, quia videbam verba decalogi Exodi variare ab iis decalogi Deuteronomii; ex quo videtur sequi (quandoquidem Deus semel tantum locutus est), decalogum non ipsa Dei verba, sed tantum sententias docere velle. 14. Attamen nisi Scripturae vim inferre velimus, omnino concedendum est, Israëlitas veram vocem audivisse. Nam Scriptura Deut. cap. 5. v. 4. expresse dicit: פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר יְהוָה עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ *De facie ad faciem locutus est Deus vobiscum* etc., hoc est, ut duo homines suos conceptus invicem, mediantibus suis duobus corporibus, communicare solent. Quapropter magis cum Scriptura convenire videtur, quod Deus aliquam vocem vere creavit, qua ipse decalogum revelavit. Causa autem cur verba et rationes unius a verbis et rationibus alterius variant, de ea vide cap. 8. 15. Verum enim vero nec hoc modo omnis tollitur difficultas. Nam non parum a ratione alienum videtur statuere, quod res creata, a Deo eodem modo ac reliquae dependens, essentiam aut existentiam Dei re aut verbis exprimere aut explicare per suam personam posset; nempe dicendo in prima persona: *ego sum Jehova Deus tuus* etc. Et quamvis, ubi aliquis ore dicit: *ego intellexi*, nemo putet os, sed tantum mentem hominis id dicentis intellexisse; quia tamen os ad naturam hominis id dicentis refertur, et etiam is, cui id dicitur, naturam intellectus perceperat, mentem hominis loquentis per comparationem sui facile intelligit. 16. At qui Dei nihil praeter nomen antea noverant, et ipsum alloqui cupiebant, ut de eius existentia certi fierent; non video quomodo eorum petitioni satisfactum fuit per creaturam (quae ad Deum non magis, quam reliqua creata, refertur et ad Dei naturam non pertinet), quae diceret: *ego sum Deus*. Quaeso quid si Deus labia Mosis, sed quid Mosis? imo alicuius bestiae contorsisset ad eadem pronuntiandum et dicendum: *ego sum Deus*, an inde Dei existentiam intelligerent? 17. Deinde Scriptura omnino indicare videtur Deum ipsum locutum fuisse (quem ad finem e coelo supra

montem Sinai descenderit), et Iudaeos non tantum eùm loquentem audivisse, sed magnates eum etiam vidisse. Vide Exodi cap. 24. Nec lex Mosi revelata, cui nihil addere, nihil adimere licebat, et quae tanquam ius patriae instituta fuit, unquam praecepit, ut credamus, Deum esse incorporeum, nec etiam eum nullam habere imaginem sive figuram, sed tantum Deum esse eique credere eumque solum adorare, a cuius cultu ne discederent, praecepit, ne ei aliquam imaginem affingerent, nec ullam facerent. 18. Nam quandoquidem Dei imaginem non viderant, nullam facere potuerant, quae Deum, sed quae necessario rem aliam creatam, quam viderant, referret, adeoque ubi Deum per illam imaginem adorarent, non de Deo, sed de re, quam illa imago referret, cogitarent, et sic tandem honorem Dei eiusque cultum illi rei tribuerent. Quin imo Scriptura clare indicat Deum habere figuram, et Mosi, ubi Deum loquentem audiebat, eam adspexisse, nec tamen videre contigisse, nisi Dei posteriora [1]). Quare non dubito, quin hic aliquod lateat mysterium, de quo infra fusius loquemur. Hic ostendere pergam loca Scripturae, quae media indicant, quibus Deus sua decreta hominibus revelavit.

19. Quod revelatio per solas imagines contigit, patet ex primo Paralip. cap. 22., ubi Deus Davidi iram suam ostendit per angelum gladium manu prehendentem. Sic etiam Balamo [2]). Et quamvis Maimonides et alii hanc historiam et itidem omnes, quae angeli alicuius apparitionem narrant, ut illa Manoae [3]), Abrahami, ubi filium immolare putabat [4]) etc., in somnis contigisse volunt, non vero, quod aliquis oculis apertis angelum videre potuerit: illi sane garriunt; nam nihil aliud curaverunt, quam nugas Aristotelicas et sua propria figmenta ex Scriptura extorquere; quo mihi quidem nihil magis ridiculum videtur.

20. Imaginibus vero non realibus, sed a sola imaginatione prophetae dependentibus revelavit Deus Iosepho dominium sibi futurum [5]). Per imagines et verba revelavit Deus Iosuae, se pro

---

1) Exod. 32, 20. sqq.
2) Num. cap. 22.
3) Iudic. cap. 13.
4) Gen. cap. 22.
5) Gen. cap. 37.

iis pugnaturum, nimirum ostendens ei angelum cum gladio, quasi ducem exercitus, quod etiam verbis ei revelaverat et Iosua ab angelo audiverat*). Esaiae etiam (ut cap. 6. narratur) repraesentatum fuit per figuras, Dei providentiam populum deserere, nempe imaginando Deum ter sanctum in throno altissimo, et Israëlitas illuvie peccatorum inquinatos et sterquiliniis quasi immersos, adeoque a Deo maxime distantes. Quibus praesentem populi miserrimum statum intellexit, eiusdem vero futurae calamitates verbis, tanquam a Deo prolatis, ei revelatae fuerunt. Et ad huius exemplar multa possem adferre exempla ex sacris literis, nisi putarem ea omnibus esse satis nota.

21. Sed haec omnia clarius confirmantur ex textu Numer. cap. 12. v. 6. 7. 8. sic sonante: אִם־יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם יְהוָה בַּמַּרְאָה אֵלָיו אֶתְוַדָּע בַּחֲלוֹם אֲדַבֶּר־בּוֹ׃ לֹא־כֵן עַבְדִּי מֹשֶׁה׃ פֶּה אֶל־פֶּה אֲדַבֶּר־בּוֹ וּמַרְאֶה וְלֹא בְחִידֹת וּתְמֻנַת יְהוָה יַבִּיט *Si aliquis vestri propheta Dei erit, in visione ei revelabor* (id est per figuras et hieroglyphica; nam de prophetia Mosis ait, esse visionem sine hieroglyphicis); *in somnis loquor ipsi* (id est non verbis realibus et vera voce). *Verum Mosi non sic* (revelor); *ore ad os loquor ipsi et visione, sed non aenigmatis, et imaginem Dei adspicit*, hoc est me adspiciens, ut socius, non vero perterritus mecum loquitur; ut habetur in Exodo cap. 33. v. 12. Quare non dubitandum est, reliquos prophetas vocem veram non audivisse, quod magis adhuc confirmatur ex Deuter. cap. 34. v. 10., ubi dicitur: וְלֹא־קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְהוָה פָּנִים אֶל־פָּנִים *Et non constitit* (proprie surrexit) *unquam Israëli propheta sicut Moses, quem Deus noverit de facie ad faciem;* quod quidem intelligendum est per solam vocem; nam nec Moses ipse Dei faciem unquam viderat. Conf. Exodi cap. 33.

22. Praeter haec media nulla alia, quibus Deus se hominibus communicaverit, in sacris literis reperio, adeoque, ut supra osten-

*) Ios. cap. 5. v. 13. sqq.

dimus, nulla alia fingenda neque admittenda. Et quamvis clare intelligamus, Deum posse immediate se hominibus communicare (nam nullis mediis corporeis adhibitis menti nostrae suam essentiam communicat), attamen ut homo aliquis sola mente aliqua perciperet, quae in primis nostrae cognitionis fundamentis non continentur, nec ab iis deduci possunt, eius mens praestantior necessario atque humana longe excellentior esse deberet. 23. Quare non credo ullum alium ad tantam perfectionem supra alios pervenisse praeter Christum, cui Dei placita, quae homines ad salutem ducunt, sine verbis aut visionibus, sed immediate revelata sunt; adeo ut Deus per mentem Christi sese apostolis manifestaverit, ut olim Mosi mediante voce aërea. Et ideo vox Christi, sicuti illa, quam Moses audiebat, vox Dei vocari potest. Et hoc sensu etiam dicere possumus, sapientiam Dei, hoc est, sapientiam, quae supra humanam est, naturam humanam in Christo assumpsisse et Christum viam salutis fuisse.

24. Verum monere hic necesse est, me de iis, quae quaedam ecclesiae de Christo statuunt, prorsus non loqui, neque ea negare; nam libenter fateor me ea non capere. Quae modo affirmavi, ex ipsa Scriptura coniicio. Nam nullibi legi, Deum Christo apparuisse aut locutum fuisse, sed Deum per Christum apostolis revelatum fuisse, eumque viam salutis esse et denique veterem legem per angelum, non vero a Deo immediate traditam fuisse etc. Quare, si Moses cum Deo de facie ad faciem, ut vir cum socio solet (hoc est mediantibus duobus corporibus), loquebatur; Christus quidem de mente ad mentem cum Deo communicavit.

25. Asserimus itaque praeter Christum, neminem nisi imaginationis ope, videlicet ope verborum aut imaginum, Dei revelata accepisse, atque adeo ad prophetizandum non esse opus perfectiore mente, sed vividiore imaginatione, ut clarius in sequenti capite ostendam. Hic iam quaerendum est, quidnam sacrae literae intelligant per spiritum Dei prophetis infusum, vel quod prophetae ex Dei spiritu loquebantur; ad quod investigandum, quaerendum prius, quid significat vox Hebraea רוח *ruagh*, quam vulgus *spiritum* interpretatur.

26. Vox רוּחַ *ruagh* genuino sensu significat ventum, ut notum; sed ad plura alia significandum saepissime usurpatur, quae tamen hinc derivantur. Sumitur enim 1. ad significandum halitum, ut Ps. 135. v. 17.: אַף אֵין־יֶשׁ־רוּחַ בְּפִיהֶם *etiam non est spiritus in ore suo.* 2. Animam sive respirationem, ut 1 Shamuelis cap. 30. v. 12.: וַתָּשָׁב רוּחוֹ אֵלָיו *et rediit ei spiritus*, id est respiravit. Hinc sumitur 3. pro animositate et viribus, ut Iosuae cap. 2. v. 11.: וְלֹא־קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ *nec constitit postea spiritus in ullo viro.* Item Ezechiel. cap. 2. v. 2.: וַתָּבֹא בִי רוּחַ וַתַּעֲמִדֵנִי עַל־רַגְלָי *et venit in me spiritus* (seu vis) *qui me fecit instare pedibus meis.* Hinc sumitur 4. pro virtute et aptitudine, ut Iob cap. 32. v. 8.: אָכֵן רוּחַ־הִיא בֶאֱנוֹשׁ *certe ipsa spiritus est in homine*, hoc est, scientia non praecise apud senes est quaerenda; nam illam a singulari hominis virtute et capacitate pendere iam reperio. Sic Numeri cap. 27. v. 18.: אִישׁ אֲשֶׁר־רוּחַ בּוֹ *vir, in quo est spiritus.* 27. Sumitur deinde 5. pro animi sententia, ut Num. cap. 14. v. 24.: הָיְתָה רוּחַ אַחֶרֶת עִמּוֹ *quoniam ipsi alius fuit spiritus,* hoc est, alia animi sententia sive alia mens. Item Prov. cap. 1. v. 23.: אַבִּיעָה לָכֶם רוּחִי *eloquar vobis spiritum* (hoc est mentem) *meum.* Et hoc sensu usurpatur ad significandam voluntatem sive decretum, appetitum et impetum animi; ut Ezechiel. cap. 1. v. 12.: אֶל אֲשֶׁר יִהְיֶה־שָּׁמָּה הָרוּחַ לָלֶכֶת יֵלֵכוּ *quo erat spiritus* (seu voluntas) *eundi ibant.* Item Esaiae cap. 30. v. 1.: וְלִנְסֹךְ מַסֵּכָה וְלֹא רוּחִי *et ad fundendam fusionem et non ex meo spiritu;* et cap. 29. v. 10.: כִּי־נָסַךְ עֲלֵיכֶם יְהוָה רוּחַ תַּרְדֵּמָה *quia fudit super ipsos Deus spiritum* (hoc est appetitum) *dormiendi.* Et Iudic. cap. 8. v. 3.: אָז רָפְתָה רוּחָם מֵעָלָיו *tunc mitigatus est eorum spiritus* sive impetus. Item Prov. cap. 16. v. 32.: וּמשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר *qui dominatur spiritui* (sive appeti-

titui) *suo, quam quis capit civitatem.* Idem cap. 25. v. 28.: אִישׁ אֲשֶׁר אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ *vir, qui non cohibet spiritum suum.* Et Esaiae cap. 33. v. 11.: רוּחֲכֶם אֵשׁ תֹּאכַלְכֶם *spiritus vester est ignis, qui vos consumit.* 28. Porro haec vox רוּחַ *ruagh*, quatenus animum significat, inservit ad exprimendum omnes animi passiones, et etiam dotes, ut רוּחַ גְּבוֹהָה *spiritus altus*, ad significandum superbiam, רוּחַ שְׁפָלָה *spiritus demissus*, ad humilitatem, רוּחַ רָעָה *spiritus malus*, ad odium et melancholiam, רוּחַ טוֹבָה *spiritus bonus*, ad benignitatem; רוּחַ קִנְאָה *spiritus zelotypiae;* רוּחַ זְנוּנִים *spiritus* (sive appetitus) *fornicationum;* רוּחַ חָכְמָה, גְּבוּרָה, עֵצָה, *spiritus sapientiae, consilii, fortitudinis*, id est (nam Hebraice frequentius substantivis, quam adiectivis utimur) animus sapiens, prudens, fortis, vel virtus sapientiae, consilii, fortitudinis; רוּחַ חֵן *spiritus benevolentiae* etc. 6. Significat ipsam mentem sive animam, ut Eccles. cap. 3. v. 19.: וְרוּחַ אֶחָד לַכֹּל *spiritus* (sive *anima*) *eadem est omnibus;* cap. 12. v. 7.: וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל־הָאֱלֹהִים *et spiritus ad Deum revertitur.* 7. Denique significat mundi plagas (propter ventos, qui inde flant) et etiam latera cuiuscumque rei, quae illas mundi plagas respiciunt. Vide Ezechielem cap. 37. v. 9. et cap. 42. v. 16. 17. 18. 19. etc.

29. Iam notandum, quod res aliqua ad Deum refertur, et Dei dicitur esse: 1. Quia ad Dei naturam pertinet, et quasi pars est Dei, ut quum dicitur כֹּחַ יְהוָה *potentia Dei*, עֵינֵי יְהוָה *oculi Dei.* 2. Quia in Dei potestate est, et ex Dei nutu agit; sic in sacris literis coeli vocantur שְׁמֵי יְהוָה *coeli Dei*, quia Dei quadriga et domicilium sunt; Assyria flagellum Dei vocatur, et Nanucadonosor servus Dei etc. 3. Quia Deo dicata est, ut הֵיכַל יְהוָה *templum Dei*, נְזִיר אֱלֹהִים *Dei Nazarenus*, לֶחֶם יהוָה *panis Dei* etc. 4. Quia per prophetas tradita est, at non lumine naturali

revelata; ideo lex Mosis *lex Dei* vocatur. 5. Ad rem in superlativo gradu exprimendum, ut הַרְרֵי אֵל *montes Dei*, hoc est, montes altissimi; תַּרְדֵּמַת יְהוָה *somnus Dei*, id est, profundissimus, et hoc sensu Amos cap. 4. v. 11. explicandus est, ubi Deus ipse sic loquitur: הָפַכְתִּי בָכֶם כְּמַהְפֵּכַת אֱלֹהִים אֶת־סְדֹם וְאֶת־עֲמֹרָה *subverti vos, sicuti subversio Dei* (subvertit) *Sodomam et Gomorram*, id est, sicuti memorabilis illa subversio. Nam quum Deus ipse loquatur, aliter proprie explicari non potest. Scientia etiam naturalis Salomonis Dei scientia vocatur, id est, divina sive supra communem. In Psalmis etiam vocantur אַרְזֵי אֵל *cedri Dei*, ad exprimendam earum insolitam magnitudinem. Et 1 Shamuelis cap. 11. v. 7. ad significandum metum admodum magnum dicitur וַיִּפֹּל פַּחַד־יְהוָה עַל־הָעָם *et cecidit metus Dei supra populum*. 30. Et hoc sensu omnia, quae captum Iudaeorum superabant, et quorum causas naturales tum temporis ignorabant, ad Deum referri solebant. Ideo tempestas גַּעֲרַת יְהוָה *increpatio Dei*, tonitrua autem et fulmina Dei sagittae vocabantur; putabant enim, Deum ventos in cavernis, quas Dei aeraria vocabant inclusos habere, in qua opinione ab ethnicis in hoc differebant, quod non Aeolum, sed Deum eorum rectorem credebant. Hac etiam de causa miracula opera Dei vocantur, hoc est, opera stupenda. Nam sane omnia naturalia sunt Dei opera, et per solam divinam potentiam sunt et agunt. Hoc ergo sensu Psaltes vocat Aegypti miracula Dei potentias, quia Hebraeis nihil simile exspectantibus viam ad salutem in extremis periculis aperuerunt, atque ideo ipsi eadem maxime admirabantur.

31. Quum igitur opera naturae insolita opera Dei vocentur, et arbores insolitae magnitudinis arbores Dei, minime mirandum, quod in Genesi homines fortissimi et magnae staturae, quamvis impii raptores et scortatores, filii Dei vocantur*). Quare id absolute omne, quo aliquis reliquos excellebat, ad Deum referre

*) Genes. 6, 1. sqq.

solebant antiqui, non tantum Iudaei, sed etiam ethnici. Pharao enim ubi somnii interpretationem audivit, dixit, Iosepho mentem deorum inesse [1]), et Nabucadonosor etiam Danieli dixit, eum mentem deorum sanctorum habere [2]). Quin etiam apud Latinos nihil frequentius; nam quae affabre facta sunt, dicunt ea divina manu fuisse fabricata, quod si quis Hebraice transferre vellet, deberet dicere *manu Dei fabricata*, ut Hebraizantibus notum.

32. His itaque loca Scripturae, in quibus de Dei spiritu fit mentio, facile intelligi et explicari possunt. Nempe רוּחַ אֱלֹהִים *spiritus Dei* et רוּחַ יְהוָה *spiritus Jehovae* quibusdam in locis nihil aliud significat, quam ventum vehementissimum, siccissimum et fatalem, ut in Esaiae cap. 40. v. 7. רוּחַ יְהוָה נָשְׁבָה בּוֹ *ventus Jehovae flavit in eum*, hoc est, ventus siccissimus et fatalis. Et Geneseos cap. 1. v. 2. רוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם *et ventus Dei* (sive ventus fortissimus) *movebatur super aquam*. 33. Deinde significat animum magnum; Gideonis enim et Samsonis animus vocatur in sacris literis רוּחַ יְהוָה *spiritus Dei*, hoc est, animus audacissimus et ad quaevis paratus [3]). Sic etiam quaecunque virtus sive vis supra communem vocatur רוּחַ יְהוָה *spiritus* seu *virtus Dei*, ut in Exod. cap. 31. v. 3. וָאֲמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים *et adimplebo ipsum* (nempe Betzaleelem) *spiritu Dei*, hoc est (ut ipsa Scriptura explicat), ingenio et arte supra communem hominum sortem. Sic Esaiae cap. 11. v. 2. וְנָחָה עָלָיו רוּחַ יְהוָה *et quiescet supra ipsum spiritus Dei*, hoc est, ut ipse propheta, more in sacris literis usitatissimo, particulatim postea id explicando declarat, virtus sapientiae, consilii, fortitudinis etc. Sic etiam melancholia Saulis vocatur רוּחַ־אֱלֹהִים רָעָה *Dei spiritus malus*, id est, melancholia profundissima; servi enim Saulis, qui eius melancholiam Dei melancholiam vocabant,

1) Gen. 41, 38. 29.
2) Dan. 4, 6.
3) Iudic. 6, 34. 13, 25. 14, 6. 19. 15, 14. al.

ei fuerunt auctores, ut aliquem ad se musicum vocaret, qui fidibus canendo ipsum recrearet, quod ostendit eos per *Dei melancholiam* naturalem melancholiam intellexisse [1]). 34. Significatur deinde per רוּחַ יְהוָֹה *Dei spiritum*, ipsa hominis vel anima vel mens, sicuti in Iobi cap. 27. v. 3. וְרוּחַ אֱלוֹהַּ בְּאַפִּי *et spiritus Dei in naso meo*, alludens ad id, quod habetur in Genesi, nempe, quod Deus flavit animam vitae in naso hominis [2]). Sic Ezechiel, mortuis prophetizans, ait cap. 37. v. 14. וְנָתַתִּי רוּחִי בָכֶם וִחְיִיתֶם *et dabo meum Spiritum vobis, et vivetis;* id est vitam vobis restituam. Et hoc sensu dicitur Iobi cap. 34. v. 14. אִם־יָשִׂים עָלָיו לִבּוֹ רוּחוֹ וְנִשְׁמָתוֹ עָלָיו יֶאֱסֹף *si velit* (nempe Deus), *spiritum suum* (hoc est, mentem, quam nobis dedit) *et animam suam sibi recolliget*. Sic etiam intelligendus est Genes. cap. 6. v. 3. לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר *non ratiocinabitur* (aut non decernet) *spiritus meus in homine unquam, quoniam caro est*, hoc est, homo posthac ex decretis carnis et non mentis, quam ipsi ut de bono discerneret dedi, aget. Sic etiam Psalmi 51. v. 12. 13. לֵב טָהוֹר בְּרָא־לִי אֱלֹהִים וְרוּחַ נָכוֹן חַדֵּשׁ בְּקִרְבִּי׃ אַל־תַּשְׁלִיכֵנִי מִלְּפָנֶיךָ וְרוּחַ קָדְשְׁךָ אַל־תִּקַּח מִמֶּנִּי *cor purum crea mihi, Deus, et spiritum* (id est appetitum) *decentem* (sive moderatum) *in me renova; non me reiice e tuo conspectu, nec mentem tuae sanctitatis ex me cape.* Quia peccata ex sola carne oriri credebantur, mens autem non nisi bonum suadere, ideo contra carnis appetitum Dei auxilium invocat, mentem autem, quam Deus sanctus ipsi dedit, a Deo conservari tantum precatur. 35. Iam quoniam Scriptura Deum instar hominis depingere, Deoque mentem, animum, animique affectus, ut et etiam corpus et halitum tribuere propter vulgi imbecillitatem solet; ideo רוּחַ יְהוָֹה *spiritus Dei* in sacris literis saepe usurpatur pro mente, scilicet animo, affectu, vi et halitu oris Dei.

---

1) Vid. 1 Sam. 16, 14. sqq.
2) Gen. 2, 7.

Sic Esaias cap. 40. v. 13. ait: מִי־תִכֵּן אֶת־רוּחַ יְהוָה *quis disposuit Dei spiritum* (sive mentem)? hoc est, quis Dei mentem praeter Deum ipsum ad aliquid volendum determinavit? Et cap. 63. v. 10. וְהֵמָּה מָרוּ וְעִצְּבוּ אֶת־רוּחַ קָדְשׁוֹ *et ipsi amaritudine et tristitia affecerunt spiritum suae sanctitatis.* 36. Et hinc fit ut pro lege Mosis usurpari soleat, quia Dei quasi mentem explicat, ut ipse Esaias in eodem cap. v. 11. אַיֵּה הַשָּׂם בְּקִרְבּוֹ אֶת־רוּחַ קָדְשׁוֹ *ubi* (ille) *est, qui posuit in medio eius spiritum suae sanctitatis?* nempe legem Mosis, ut clare ex toto contextu orationis colligitur. Et Nehemias cap. 9. v. 20. וְרוּחֲךָ הַטּוֹבָה נָתַתָּ לְהַשְׂכִּילָם *et spiritum (sive mentem) tuam bonam eis dedisti, ut eos intelligentes faceres;* de tempore enim legis loquitur. Et etiam ad id Deut. cap. 4. v. 6. alludit, ubi Moses ait: כִּי הוּא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם *quoniam ipsa* (nempe lex) *est vestra scientia et prudentia* etc. Sic etiam in Psalmo 143. v. 10. רוּחֲךָ טוֹבָה תַּנְחֵנִי בְּאֶרֶץ מִישׁוֹר *mens tua bona me ducet in terram planam;* hoc est, mens tua nobis revelata me in rectam viam ducet. 37. Significat etiam, uti diximus, spiritus Dei Dei halitum, qui etiam improprie, sicuti mens, animus et corpus, Deo in Scriptura tribuitur, ut Ps. 33. v. 6. Deinde Dei potentiam, vim sive virtutem, ut Iob. cap. 33. v. 4. רוּחַ־אֵל עָשָׂתְנִי *spiritus Dei me fecit,* hoc est, virtus sive potentia Dei, vel si mavis, Dei decretum; nam Psaltes poëtice loquendo, etiam ait*): בִּדְבַר יְהוָה שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ וּבְרוּחַ פִּיו כָּל־צְבָאָם *iussu Dei coeli facti sunt, et spiritu* sive flatu *oris sui* (hoc est, decreto suo uno quasi flatu pronunciato) *omnis eorum exercitus.* Item Psalmo 139. v. 7.: אָנָה אֵלֵךְ מֵרוּחֶךָ וְאָנָה מִפָּנֶיךָ אֶבְרָח *quo ibo* (ut sim) *extra spiritum tuum? aut quo fugiam* (ut sim) *extra tuum conspectum?* hoc est (ut ex iis, quibus Psaltes ipse hoc pergit amplificare, patet), quo ire

*) Ps. 33, 6.

possum, ut sim extra tuam potentiam et praesentiam? 38. Denique רוּחַ יְהוָה *spiritus Dei* usurpatur in sacris literis ad animi Dei affectus exprimendum, nempe Dei benignitatem et misericordiam, ut in Michae cap. 2. v. 7. הֲקָצַר רוּחַ יְהוָה *num angustatus est spiritus Dei* (hoc est, Dei misericordia)? *suntne haec* (saeva scilicet) *eius opera?* Item Zachar. cap. 4. v. 6. לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ כִּי אִם־בְּרוּחִי *non exercitu, nec vi, sed solo meo spiritu,* id est, sola mea misericordia. Et hoc sensu puto etiam intelligendum esse vers. 12. capitis 7. eiusdem prophetae, nempe: וְלִבָּם שָׂמוּ שָׁמִיר מִשְּׁמוֹעַ אֶת־הַתּוֹרָה וְאֶת־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁלַח יְהוָה צְבָאוֹת בְּרוּחוֹ בְּיַד הַנְּבִיאִים הָרִאשֹׁנִים *et cor suum constituerunt cautum, ne obedirent legi et mandatis, quae Deus misit ex suo spiritu* (hoc est, ex sua misericordia) *per primos prophetas.* Hoc etiam sensu ait Hagaeus cap. 2. v. 5.: רוּחִי עֹמֶדֶת בְּתוֹכְכֶם אַל־תִּירָאוּ *et spiritus meus* (sive mea gratia) *permanet inter vos, nolite timere.* 39. Quod autem Esaias cap. 48. v. 16. ait: וְעַתָּה אֲדֹנָי יְהוִה שְׁלָחַנִי וְרוּחוֹ *at nunc dominus Deus me misit eiusque spiritus,* potest quidem intelligi per Dei animum et misericordiam, vel etiam per eius mentem in lege revelatam; nam ait: *a principio* (hoc est, quum primum ad vos veni, ut vobis Dei iram eiusque sententiam contra vos prolatam praedicarem) *non occulte locutus sum, ex tempore, quo ipsa* (prolata) *fuit, ego adfui* (ut ipse cap. 7. testatus est); at nunc laetus nuncius sum et Dei misericordia missus, ut vestram restaurationem canam. Potest etiam, ut dixi, per Dei mentem in lege revelatam intelligi, hoc est, quod ille iam etiam ex mandato legis, nempe Levit. cap. 19. v. 17. ad eos monendum venit. Quare eos iisdem conditionibus et eodem modo, quo Moses solebat, monet. Et tandem, ut etiam Moses fecit, eorum restaurationem praedicendo desinit. Attamen prima explicatio mihi magis consona videtur.

40. Ex his omnibus, ut tandem ad id, quod intendimus, revertamur, hae Scripturae phrases perspicuae fiunt, nempe *pro-*

phetae spiritus Dei fuit, Deus spiritum suum hominibus infudit, homines spiritu Dei et spiritu sancto repleti sunt etc. Nihil enim aliud significant, quam quod prophetae virtutem singularem et supra communem habebant*), quodque pietatem eximia animi constantia colebant; deinde quod Dei mentem sive sententiam percipiebant. 41. Ostendimus enim, *spiritum* Hebraice significare tam mentem, quam mentis sententiam, et hac de causa ipsam legem, quia Dei mentem explicabat, spiritum sive mentem Dei vocari; quare aequali iure imaginatio prophetarum, quatenus per eam Dei decreta revelabantur, mens Dei etiam vocari poterat, prophetaeque mentem Dei habuisse dici poterant. Et quamvis menti etiam nostrae mens Dei eiusque aeternae sententiae inscriptae sint, et consequenter mentem etiam Dei (ut cum Scriptura loquar) percipiamus; tamen quia cognitio naturalis omnibus communis est, non tanti ab hominibus, ut iam diximus, aestimatur; et praecipue ab Hebraeis, qui se supra omnes esse iactabant, imo qui omnes, et consequenter scientiam omnibus communem, contemnere solebant. 42. Denique prophetae Dei spiritum habere dicebantur, quia homines causas propheticae cognitionis ignorabant, eandemque admirabantur, et propterea, ut reliqua portenta, ipsam ad Deum referre Deique cognitionem vocare solebant.

43. Possumus iam igitur sine scrupulo affirmare, prophetas non nisi ope imaginationis Dei revelata percepisse, hoc est, mediantibus verbis vel imaginibus, iisque veris aut imaginariis. Nam quum nulla alia media in Scriptura praeter haec reperiamus, nulla etiam alia, ut iam ostendimus, nobis fingere licet. 44. Quibus autem naturae legibus id factum fuerit, fateor me

*) Quamvis quidam homines quaedam habent, quae natura aliis non impertit, non tamen naturam humanam excedere dicuntur, nisi ea, quae singulariter habent, talia sint, ut ex definitione humanae naturae percipi nequeant (Gall. à moins que les dons, dont ils sont extraordinairement pourvûs, ne passent les bornes et les limites de la nature humaine). Ex. gr. gigantis magnitudo *rara* est, tamen *humana*. Carmina praeterea ex tempore componere paucissimis datur, et nihilo minus humanum est; ut etiam quod aliquis oculis apertis res quasdam adeo vivide imaginetur, ac si easdem coram se haberet. At si quis esset, qui aliud percipiendi medium aliaque cognitionis fundamenta haberet, is sane humanae naturae limites transcenderet. *Sp.*

ignorare. Potuissem quidem, ut alii, dicere, per Dei potentiam factum fuisse; attamen garrire viderer. Nam idem esset, ac si termino aliquo transcendentali formam alicuius rei singularis velim explicare. Omnia enim per Dei potentiam facta sunt. Imo quia naturae potentia nulla est nisi ipsa Dei potentia, certum est, nos eatenus Dei potentiam non intelligere, quatenus causas naturales ignoramus; adeoque stulte ad eandem Dei potentiam recurritur, quando rei alicuius causam naturalem, hoc est, ipsam Dei potentiam ignoramus. Verum nec nobis iam opus est, propheticae cognitionis causam scire. Nam, ut iam monui, hic tantum Scripturae documenta investigare conamur, ut ex iis, tanquam ex datis naturae, nostra concludamus; documentorum autem causas nihil curamus.

45. Quum itaque prophetae imaginationis ope Dei revelata perceperint, non dubium est, eos multa extra intellectus limites percipere potuisse. Nam ex verbis et imaginibus longe plures ideae componi possunt, quam ex solis iis principiis et notionibus, quibus tota nostra naturalis cognitio superstruitur.

46. Patet deinde, cur prophetae omnia fere parabolice et aenigmatice perceperint et docuerint et omnia spiritualia corporaliter expresserint; haec enim omnia cum natura imaginationis magis conveniunt. Nec iam mirabimur, cur Scriptura vel prophetae adeo improprie et obscure de Dei spiritu sive mente loquantur, ut Numer. cap. 11. v. 17. et 1 Regum cap. 22. v. 21. etc.; deinde quod Michaeas [1]) Deum sedentem, Daniel [2]) autem ut senem vestibus albis indutum, Ezechiel vero veluti ignem [3]), et qui Christo aderant, spiritum sanctum ut columbam descendentem [4]), apostoli vero ut linguas igneas [5]), et Paulus denique quum prius converteretur, lucem magnam viderit [6]). Haec enim omnia cum vulgaribus de Deo et spiritibus imaginationibus plane conveniunt. 47. Denique quoniam imaginatio vaga est et inconstans,

1) Vid. 1 Reg. 22, 19. Cf. Iesaias cap. 6. v. 1.
2) Dan. c. 7. v. 9.
3) Ezech. c. 1. v. 4.
4) Matth. c. 3. v. 16. Ioh. c. 1. v. 32.
5) Act. c. 2. v. 3.
6) Act. 9, 3. 22, 6.

ideo prophetia prophetis non diu haerebat, nec etiam frequens, sed admodum rara erat, in paucissimis scilicet hominibus, et in iis etiam admodum raro. 48. Quum hoc ita sit, cogimur iam inquirere, unde prophetis oriri potuit certitudo eorum, quae tantum per imaginationem, et non ex certis mentis principiis percipiebant. Verum quicquid et circa hoc dici potest, ex Scriptura peti debet, quandoquidem huius rei (ut iam diximus) veram scientiam non habemus, sive eam per primas suas causas explicare non possumus. Quid autem Scriptura de certitudine prophetarum doceat, in sequente capite ostendam, ubi de prophetis agere constitui.

CAP. II. De prophetis.

Ex superiore capite, ut iam indicavimus, sequitur prophetas non fuisse perfectiori mente praeditos, sed quidem potentia vividius imaginandi, quod Scripturae narrationes abunde etiam docent. De Salomone enim constat, eum quidem sapientia, sed non dono prophetico ceteros excelluisse. Prudentissimi etiam illi Heman, Darda, Kalchol, prophetae non fuerunt, et contra homines rustici, et extra omnem disciplinam, imo mulierculae etiam, ut Hagar, ancilla Abrahami, dono prophetico fuerunt praeditae. Quod etiam cum experientia et ratione convenit. Nam qui maxime imaginatione pollent, minus apti sunt ad res pure intelligendum, et contra, qui intellectu magis pollent eumque maxime colunt, potentiam imaginandi magis temperatam magisque sub potestatem habent, et quasi freno tenent, ne cum intellectu confundatur. 2. Qui igitur sapientiam et rerum naturalium et spiritualium cognitionem ex prophetarum libris investigare student, tota errant via: quod, quoniam tempus, philosophia et denique res ipsa postulat, hic fuse ostendere decrevi, parum curans, quid superstitio oggänniat, quae nullos magis odit, quam qui veram scientiam veramque vitam colunt. Et proh dolor! res eo iam pervenit, ut, qui aperte fatentur, se Dei ideam non habere et Deum non nisi per res creatas (quarum causas ignorant) cognoscere, non erubescant philosophos atheismi accusare.

3. Ut autem rem ordine deducam, ostendam, *prophetias variavisse*, non tantum pro ratione imaginationis et temperamenti

corporis cuiusque prophetae, sed etiam pro ratione opinionum, quibus fuerant imbuti, atque adeo prophetiam numquam prophetas doctiores reddidisse; ut statim fusius explicabo. Sed prius *de certitudine prophetarum* hic agendum, tum quia huius capitis argumentum spectat, tum etiam quia ad id, quod demonstrare intendimus, aliquantum inservit.

4. Quum simplex imaginatio non involvat ex sua natura certitudinem, sicuti omnis clara et distincta idea, sed imaginationi, ut de rebus, quas imaginamur, certi possimus esse, aliquid necessario accedere debeat, nempe ratiocinium; hinc sequitur prophetiam per se non posse involvere certitudinem, quia, ut iam ostendimus, a sola imaginatione pendebat, et ideo prophetae non certi erant de Dei revelatione per ipsam revelationem, sed per aliquod signum, ut patet ex Abrahamo (vide Genes. cap. 15. v. 8.), qui audita Dei promissione signum rogavit; ille quidem Deo credebat, nec signum petiit, non ut Deo fidem haberet, sed ut sciret id a Deo ei promitti. 5. Idem etiam clarius ex Gideone constat; sic enim Deo ait: וְעָשִׂיתָ לִּי אוֹת שָׁאַתָּה מְדַבֵּר עִמִּי *et fac mihi signum* (ut sciam) *quod tu mecum loqueris.* Vide Iudicum cap. 6. v. 17. Mosi etiam dicit Deus: וְזֶה־לְּךָ הָאוֹת כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ *et hoc* (sit) *tibi signum, quod ego te misi* [1]). Ezechias, qui dudum noverat Esaiam esse prophetam, signum prophetiae eius valetudinem praedicentis rogavit [2]). Quod quidem ostendit, prophetas semper signum aliquod habuisse, quo certi fiebant de rebus, quas prophetice imaginabantur; et ideo Moses monet (vide Deut. cap. 18. v. ult.), ut signum a propheta petant, nempe eventum alicuius rei futurae. 6. Prophetia igitur hac in re naturali cedit cognitioni, quae nullo indiget signo, sed ex sua natura certitudinem involvit. Etenim haec certitudo prophetica mathematica quidem non erat, sed tantum moralis. Quod etiam ex ipsa Scriptura constat; nam Deut. cap. 13. monet Moses, quod si quis propheta novos deos te docere velit, is, quamvis suam confirmet doctrinam signis et miraculis, morti tamen damnetur; nam, ut

---

1) Exod. 3, 12.
2) Vid. Ies. c. 38. v. 7. sqq. v. 22.

ipse Moses pergit: Deus signa etiam et miracula facit ad tentandum populum. 7. Atque hoc Christus etiam discipulos suos monuit, ut constat Matth. cap. 24. v. 24. Quinimo Ezechiel cap. 14. v. 9. clare docet, Deum homines aliquando falsis revelationibus decipere; nam ait: וְהַנָּבִיא כִי יְפֻתֶּה וְדִבֶּר דָּבָר אֲנִי יְהוָה פִּתֵּיתִי אֵת הַנָּבִיא הַהוּא *et quando propheta* (falsus scil.) *inducitur et verbum locutus fuerit, ego Deus induxi illum prophetam;* quod etiam Michaeas (vide Regum lib. 1. cap. 22. v. 21. sqq.) de prophetis Achabi testatur.

8. Et quamvis hoc ostendere videatur prophetiam et revelationem rem esse plane dubiam, habebat tamen, uti diximus, multum certitudinis. Nam Deus pios et electos nunquam decipit, sed iuxta illud antiquum proverbium (vide Samuelis lib. 1. cap. 24. v. 14.), et ut ex historia Abigaëlis eiusque oratione constat[1]): Deus utitur piis tanquam suae pietatis instrumentis, et impiis tanquam suae irae executoribus et mediis. 9. Quod etiam clarissime constat ex illo casu Michaeae, quem modo citavimus[2]). Nam quamquam Deus decreverat Achabum decipere per prophetas, falsis tamen tantum prophetis usus fuit, pio autem rem, ut erat, revelavit, et vera praedicere non prohibuit. Attamen, uti dixi, certitudo prophetae moralis tantum erat, quia nemo se iustificare coram Deo potest, nec iactare quod sit Dei pietatis instrumentum, ut ipsa Scriptura docet, et res ipsa indicat; nam Dei ira Davidem seduxit ad numerandum populum, cuius tamen pietatem Scriptura abunde testatur[3]). 10. Tota igitur certitudo prophetica his tribus fundabatur: 1. Quod res revelatas vividissime, ut nos vigilando ab obiectis affecti solemus, imaginabantur. 2. Signo. 3. Denique et praecipue, quod animum ad solum aequum et bonum inclinatum habebant. Et quamvis Scriptura non semper signi mentionem faciat, credendum tamen est prophetas semper signum habuisse; nam Scriptura non semper solet omnes conditiones et circumstantias enarrare (ut multi iam notaverunt), sed res potius ut notas supponere. 11. Praeterea con-

1) Vid. 1 Sam. 25, 24. sqq.
2) Vid. 1 Reg. 22, 19. sqq.
3) 2 Sam. 24, 1. sqq.

cedere possumus, prophetas, qui nihil novi, nisi quod in lege Mosis continetur, prophetabant, non indiguisse signo, quia ex lege confirmabantur. Ex. gr. prophetia Ieremiae de vastatione Hierosolymae confirmabatur prophetiis reliquorum prophetarum et minis legis; ideoque signo non indigebat. Sed Chananias, qui contra omnes prophetas citam civitatis restaurationem prophetabat, signo necessario indigebat; alias de sua prophetia dubitare deberet, donec eventus rei ab ipso praedictae suam prophetiam confirmaret. Vide Ierem. cap. 28. v. 9.

12. Quum itaque certitudo, quae ex signis in prophetis oriebatur, non mathematica (hoc est, quae ex necessitate perceptionis rei perceptae aut visae sequitur), sed tantum moralis erat, et signa non nisi ad prophetae persuadendum dabantur, hinc sequitur, signa pro opinionibus et capacitate prophetae data fuisse; ita ut signum, quod unum prophetam certum redderet de sua prophetia, alium, qui aliis esset imbutus opinionibus, minime convincere posset; et ideo signa in unoquoque propheta variabant. 13. Sic etiam ipsa revelatio variabat, ut iam diximus, in unoquoque propheta pro dispositione temperamenti corporis, imaginationis, et pro ratione opinionum, quas antea amplexus fuerat. Pro ratione enim temperamenti variabat hoc modo, nempe: si propheta erat hilaris, ei revelabantur victoriae, pax et quae porro homines ad laetitiam movent (tales enim similia saepius imaginari solent); si contra tristis erat, bella, supplicia et omnia mala ei revelabantur; et sic prout propheta erat misericors, blandus, iracundus, severus etc., eatenus magis aptus erat ad *has*, quam ad *illas* revelationes. 14. Pro dispositione imaginationis autem sic etiam variabat, nempe: si propheta erat elegans, stylo etiam eleganti Dei mentem percipiebat, sin autem confusus, confuse; et sic porro circa revelationes, quae per imagines repraesentabantur, nempe: si propheta erat rusticus, boves et vaccae etc., si vero miles, duces, exercitus, si denique aulicus, solium regium et similia ipsi repraesentabantur. 15. Denique variabat prophetia pro diversitate opinionum prophetarum; nempe magis (vide Matthaei cap. 2.), qui nugis astrologiae credebant, revelata fuit Christi nativitas per imaginationem stellae in oriente ortae. Auguribus Nabucadonossoris (vide Ezechielis cap. 21. v. 26.) in extis revelata

fuit vastatio Hierosolymae, quam etiam idem rex ex oraculis intellexit et ex directione sagittarum, quas sursum in aërem proiecit. Prophetis deinde, qui credebant homines ex libera electione et propria potentia agere, Deus ut indifferens revelabatur et ut futurarum humanarum actionum inscius. Quae omnia ex ipsa Scriptura singulatim iam demonstrabimus.

16. Primum igitur constat ex illo casu Elisae (vide Regum lib. 2. cap. 3. v. 15.), qui, ut Iehoramo prophetaret, organum petiit, nec Dei mentem percipere potuit, nisi postquam musica organi delectatus fuit; tum demum Iehoramo cum sociis laeta praedixit, quod antea contingere nequiit, quia regi iratus erat; et qui in aliquem irati sunt, apti quidem sunt ad mala, non vero bona de iisdem imaginandum. 17. Quod autem alii dicere volunt, Deum iratis et tristibus non revelari, ii quidem somniant; nam Deus Mosi in Pharaonem irato revelavit miseram illam primogenitorum stragem (vide Exodi cap. 11. v. 8.), idque nullo adhibito organo. Kaino etiam furenti Deus revelatus est*). Ezechieli prae ira impatienti miseria et contumacia Iudaeorum revelata fuit (vide Ezechielis cap. 3. v. 14.), et Ieremias moestissimus et magno vitae taedio captus calamitates Iudaeorum prophetavit; adeo ut Iosias eum consulere noluerit, sed feminam ei contemporaneam, utpote quae ex ingenio muliebri magis apta erat, ut ei Dei misericordia revelaretur. Vide Paralip. lib. 2. cap. 34. v. 22. sqq. 18. Michaeas etiam nunquam Achabo aliquid boni, quod tamen alii veri prophetae fecerunt, ut patet ex Regum lib. 1. cap. 20., sed toti eius vitae mala prophetavit. Vide 1 Reg. cap. 22. v. 8., et clarius in 2 Paralip. cap. 18. v. 7. Prophetae itaque pro vario corporis temperamento magis ad *has*, quam ad *illas* revelationes erant apti. 19. Stylus deinde prophetiae pro eloquentia cuiusque prophetae variabat. Prophetiae enim Ezechielis et Amosis non sunt, ut illae Esaiae et Nachumi eleganti, sed rudiore stylo scriptae. Et si quis, qui linguam Hebraicam callet, haec curiosius inspicere velit, conferat diversorum prophetarum quaedam ad invicem capita, quae eiusdem sunt argumenti, et magnam reperiet in stylo discrepantiam. Conferat scil. cap. 1. aulici Esaiae

*) Vid. Gen. 4, 5. sq.

ex v. 11. usque ad 20. cum cap. 5. rustici Amosis ex v. 21. usque ad 24. Conferat deinde ordinem et rationes prophetiae Ieremiae, quas cap. 49.[1]) Edomaeae scripsit, cum ordine et rationibus Hobadiae. Conferat porro etiam Esaiae cap. 40. v. 19. 20. et cap. 44. ex v. 8. cum cap. 8. v. 6. et cap. 13. v. 2. Hoseae. Et sic de ceteris. Quae si omnia recte perpendantur, facile ostendent, Deum nullum habere stylum peculiarem dicendi, sed tantum pro eruditione et capacitate prophetae eatenus esse elegantem, compendiosum, severum, rudem, prolixum et obscurum.

20. Repraesentationes propheticae et hieroglyphica, quamvis idem significarent, variabant tamen; nam Esaiae aliter Dei gloria templum relinquens repraesentata fuit, quam Ezechieli[2]). Rabini autem volunt utramque repraesentationem eandem prorsus fuisse; at Ezechielem, ut rusticum, eam supra modum miratum fuisse, et ideo ipsam omnibus circumstantiis enarravisse. Attamen, nisi eius rei certam habuerunt traditionem, quod minime credo, rem plane fingunt. Nam Esaias Seraphines senis alis, Ezechiel vero bestias quaternis alis vidit. Esaias vidit Deum vestitum et in solio regio sedentem, Ezechiel autem instar ignis; uterque sine dubio Deum vidit, prout ipsum imaginari solebat. 21. Variabant praeterea repraesentationes non modo tantum, sed etiam perspicuitate; nam repraesentationes Zachariae obscuriores erant, quam ut ab ipso absque explicatione possent intelligi, ut ex ipsarum narratione constat; Danielis autem etiam explicatae nec ab ipso propheta potuerunt intelligi. Quod quidem non contigit propter rei revelandae difficultatem (de rebus enim humanis tantum agebatur, quae quidem limites humanae capacitatis non excedunt, nisi quia futurae sunt), sed tantum quia Danielis imaginatio non aeque valebat ad prophetandum vigilando, ac in somnis; quod quidem inde apparet, quod statim in initio revelationis ita perterritus fuit, ut fere de suis viribus desperaret. Quare propter imaginationis et virium imbecillitatem res ipsi admodum obscurae repraesentatae fuerunt, neque eas etiam explicatas intelligere potuit. 22. Et hic notandum verba a Daniele audita (ut supra ostendimus)

1) V. 7—22.
2) Vid. Jes. cap. 6. et Ezech. cap. 1.

imaginaria tantum fuisse; quare non mirum est, illum tum temporis perturbatum omnia illa verba adeo confuse et obscure imaginatum fuisse, ut nihil ex iis postea intelligere potuerit. Qui autem dicunt, Deum noluisse Danieli rem clare revelare, videntur non legisse verba angeli, qui expresse dixit (vide cap. 10. v. 14.) *se venisse, ut Danielem intelligere faceret, quid suo populo in posteritate dierum contingeret.* Quare res illae obscurae manserunt, quia nullus tum temporis reperiebatur, qui tantum imaginationis virtute polleret, ut ipsi clarius revelari possent. 23. Denique prophetae, quibus revelatum fuit, Deum Eliam abrepturum, persuadere volebant Elisae, eum alibi locorum delatum, ubi adhuc inveniri ab ipsis posset; quod sane clare ostendit, eos Dei revelationem non recte intellexisse*). Haec fusius ostendere non est opus; nam nihil ex Scriptura clarius constat, quam quod Deus unum prophetam longe maiore gratia ad prophetizandum donavit, quam alium. 24. At quod prophetiae sive repraesentationes pro opinionibus prophetarum, quas amplexi fuerint, etiam variarent, et quod prophetae varias, imo contrarias habuerint opiniones, et varia praeiudicia (loquor circa res mere speculativas; nam circa ea, quae probitatem et bonos mores spectant, longe aliter sentiendum), curiosius et prolixius ostendam. Nam hanc rem maioris momenti esse puto; inde enim tandem concludam, prophetiam nunquam prophetas doctiores reddidisse, sed eos in suis praeconceptis opinionibus reliquisse; ac propterea nos iis circa res mere speculativas minime teneri credere.

25. Mira quadam praecipitantia omnes sibi persuaserunt, prophetas omnia, quae humanus intellectus assequi potest, scivisse; et quamvis loca quaedam Scripturae nobis quam clarissime dicent, prophetas quaedam ignoravisse, dicere potius volunt, se Scripturam iis in locis non intelligere, quam concedere prophetas rem aliquam ignoravisse, aut verba Scripturae ita torquere conantur, ut id, quod plane non vult, dicat. Sane si horum utrumvis licet, actum est cum tota Scriptura; frustra enim conabimur aliquid ex Scriptura ostendere, si ea, quae maxime clara sunt,

*) Vid. 2 Reg. cap. 2. v. 16. sqq.

inter obscura et impenetrabilia ponere licet, aut ad libitum interpretari. 26. Ex gr. nihil in Scriptura clarius, quam quod Iosua, et forte etiam auctor, qui eius historiam scripsit, putaverunt, solem circum terram moveri, terram autem quiescere, et quod sol per aliquod tempus immotus stetit [1]). Attamen multi, quia nolunt concedere in coelis aliquam posse dari mutationem, illum locum ita explicant, ut nihil simile dicere videatur; alii autem qui rectius philosophari didicerunt, quoniam intelligunt terram moveri, solem contra quiescere sive circum terram non moveri, summis viribus idem ex Scriptura, quamvis aperte reclamante, extorquere conantur: quos sane miror. 27. An, quaeso, tenemur credere, quod miles Iosua astronomiam callebat? et quod miraculum ei revelari non potuit, aut quod lux solis non potuit diuturnior solito supra horizontem esse, nisi Iosua eius causam intelligeret? Mihi sane utrumque ridiculum videtur; malo igitur aperte dicere Iosuam diuturnioris illius lucis causam veram ignoravisse, eumque omnemque turbam, quae aderat, simul putavisse solem motu diurno circa terram moveri, et illo die aliquamdiu stetisse, idque causam diuturnioris illius lucis credidisse, nec ad id attendisse, quod ex nimia glacie, quae tum temporis in regione aëris erat (vide Iosuae cap. 10. v. 11.), refractio solito maior oriri potuerit, vel aliud quid simile, quod iam non inquirimus. 28. Sic etiam Esaiae signum umbrae retrogradae ad ipsius captum revelatum fuit, nempe per retrogradationem solis [2]). Nam etiam putabat solem moveri, et terram quiescere; et de parheliis forte nunquam nec per somnium cogitavit. Quod nobis sine ullo scrupulo statuere licet; nam signum revera contingere poterat, et regi ab Esaia praedici, quamvis propheta veram eius causam ignoraret. 29. De fabrica Salomonis, siquidem illa a Deo revelata fuit, idem etiam dicendum: nempe quod omnes eius mensurae pro captu et opinionibus Salomonis ei revelatae fuerunt; quia enim non tenemur credere Salomonem mathematicum fuisse. Licet nobis affirmare, eum rationem inter peripheriam et circuli diametrum ignoravisse, et cum vulgo operariorum putavisse eam esse, ut 3. ad 1.

---

1) Vid. Ios. c. 10. v. 12. sqq.
2) Vid. Ies. c. 38. v. 8.

Quod si licet dicere nos textum illum Reg. lib. 1. cap. 7. v. 23. non intelligere, nescio hercule, quid ex Scriptura intelligere possumus, quum ibi fabrica simpliciter narretur et mere historice. 30. Imo si licet fingere Scripturam aliter sensisse, sed propter aliquam rationem nobis incognitam, ita scribere voluisse, tum nihil aliud fit, quam totius Scripturae omnimoda eversio. Nam unusquisque aequali iure de omnibus Scripturae locis idem dicere poterit; atque adeo quicquid absurdum et malum humana malitia excogitare potest, id salva Scripturae auctoritate et defendere et patrare licebit. At id, quod nos statuimus, nihil impietatis continet; nam Salomon, Esaias, Iosua etc., quamvis prophetae, homines tamen fuerunt, et nihil humani ab ipsis alienum existimandum. 31. Ad captum Noachi etiam revelatum ei fuit Deum humanum genus delere, quia putabat mundum extra Palaestinam non inhabitari. Nec tantum huiusmodi res, sed etiam alias maioris momenti prophetae salva pietate ignorare potuerunt, et revera ignoraverunt. Nihil enim singulare de divinis attributis docuerunt, sed admodum vulgares de Deo habuerunt opiniones; ad quas etiam eorum revelationes accommodatae sunt, ut iam multis Scripturae testimoniis ostendam, ita ut facile videas, eos non tam ob ingenii sublimitatem et praestantiam, quam ob pietatem et animi constantiam laudari et tantopere commendari.

32. Adamus, primus cui Deus revelatus fuit, ignoravit, Deum esse omnipraesentem et omniscium; se enim a Deo abscondidit, et suum peccatum coram Deo, quasi hominem coram haberet, conatus est excusare*). Quare Deus etiam ei ad ipsius captum revelatus fuit, nempe ut qui non ubique est, et ut inscius loci et peccati Adami; audivit enim aut visus est audire Deum per hortum ambulantem, eumque vocantem et quaerentem ubi esset; deinde ex occasione eius verecundiae ipsum rogantem, num de arbore prohibita comederit. Adamus itaque nullum aliud Dei attributum noverat, quam quod Deus omnium rerum fuit opifex. 33. Kaino etiam Deus revelatus fuit ad ipsius captum, nempe ut rerum humanarum inscius, nec ipsi, ut sui peccati poeniteret, opus

*) Vid. Gen. 3, 8. sqq.

erat sublimiorem Dei cognitionem habere [1]). Labano Deus sese revelavit tanquam Deus Abrahami, quia credebat, unamquamque nationem suum habere deum peculiarem [2]). 34. Abrahamus etiam ignoravit Deum esse ubique resque omnes praecognoscere. Ubi enim sententiam in Sodomitas audivit, oravit, ut Deus eam non exsequeretur, antequam sciret, num omnes illo supplicio essent digni; ait enim (vide Gen. cap. 18. v. 24.): אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר *forte reperiuntur quinquaginta iusti in illa civitate*. Nec Deus ipsi aliter revelatus fuit; sic enim in Abrahami imaginatione loquitur v. 21.: אֵרֲדָה־נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָּלָה וְאִם־לֹא אֵדָעָה *nunc descendam ut videam, num iuxta summam querelam, quae ad me venit, fecerunt, sin autem minus,* (rem) *sciam.* Divinum etiam de Abrahamo testimonium (de quo vide Gen. cap. 18. v. 19.) nihil continet praeter solam obedientiam, et quod domesticos suos ad aequum et bonum moneret, non autem quod sublimes de Deo habuerit cogitationes. 35. Moses non satis etiam percepit, Deum esse omniscium humanasque actiones omnes ex solo decreto dirigi. Nam, quamquam Deus ipsi dixerat (vide Exod. cap. 3. v. 18.) Israëlitas ei temperaturos, rem tamen in dubium revocat regeritque (vide Exod. cap. 4. v. 1.): וְהֵן לֹא־יַאֲמִינוּ לִי וְלֹא יִשְׁמְעוּ בְּקֹלִי *quid si mihi non credant, nec mihi obtemperent?* Et ideo Deus etiam ipsi ut indifferens et ut inscius futurarum humanarum actionum revelatus fuit. Dedit enim ei duo signa dixitque (Exod. 4. v. 8.): *si contigerit, ut primo signo non credant, credent tamen ultimo: quod si etiam nec ultimo credent, cape* (*tum*) *aliquantulum aquae fluvii etc.* 36. Et sane si quis sine praeiudicio Mosis sententias perpendere velit, clare inveniet, eius de Deo opinionem fuisse, quod sit ens, quod semper exstitit, existit et semper existet; et hac de causa ipsum vocat יהוה *Iehova* nomine, quod Hebraice haec tria tempora existendi exprimit [3]).

1) Gen. 4, 9. sqq.
2) Vid. Gen. c. 31. v. 29.
3) Vid. Exod. c. 3. v. 14.

De eius autem natura nihil aliud docuit, quam quod sit misericors, benignus etc. et summe zelotypus, ut ex plurimis locis Pentateuchi constat. Deinde credidit et docuit, hoc ens ab omnibus aliis entibus ita differre, ut nulla imagine alicuius rei visae posset exprimi, nec etiam videri, non tam propter rei repugnantiam, quam propter humanam imbecillitatem; et praeterea ratione potentiae, singulare vel unicum esse. 37. Concessit quidem dari entia, quae (sine dubio ex ordine et mandato Dei) vicem Dei gerebant, hoc est, entia quibus Deus auctoritatem, ius et potentiam dedit ad dirigendas nationes et iis providendum et curandum; at hoc ens, quod colere tenebantur, summum et supremum Deum sive, ut Hebraeorum phrasi utar, Deum deorum esse docuit, et ideo in cantico Exodi (cap. 15. v. 11.) dixit: מִי־כָמֹכָה בָּאֵלִם יְהוָה *quis inter deos tui similis, Iehova?* Et Ietro (cap. 18. v. 11.): עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־גָדוֹל יְהוָה מִכָּל־הָאֱלֹהִים *nunc novi, quod Iehova maior est omnibus diis;* hoc est, tandem cogor Mosi concedere, quod Iehova maior est omnibus diis et potentia singulari. An vero Moses haec entia, quae vicem Dei gerebant, a Deo creata esse crediderit, dubitari potest; quandoquidem de eorum creatione et principio nihil, quod scimus, dixerit. 38. Docuit praeterea, hoc ens mundum hunc visibilem ex chao (vide Gen. cap. 1. v. 2.) in ordinem redegisse, seminaque naturae indidisse, adeoque in omnia summum ius et summam potentiam habere, et (vide Deut. cap. 10. v. 14. 15.) pro hoc summo suo iure et potentia sibi soli Hebraeorum nationem elegisse certamque mundi plagam (vide Deut. cap. 4. v. 19. et cap. 32. v. 8. 9.), reliquas autem nationes et regiones curis reliquorum deorum a se substitutorum reliquisse; et ideo Deus Israëlis et Deus Hierosolymae (Paralip. lib. 2. cap. 32. v. 19.), reliqui autem dii reliquarum nationum dii vocabantur. 39. Et hac etiam de causa credebant Iudaei regionem illam, quam Deus sibi elegerat, cultum Dei singularem et ab aliarum regionum cultu prorsus diversam requirere; imo nec posse pati cultum aliorum deorum aliisque regionibus proprium. Nam gentes illae, quas rex Assyriae in Iudaeorum terras duxit, credebantur a leonibus dilaniari, quia cultum deorum illius terrae ignorabant. Vide lib. 2. Regum

cap. 17. v. 25. 26. etc. 40. Et Iacobus, ex Aben Hezrae opinione, dixit propterea filiis, ubi patriam petere voluit, ut se novo cultui praepararent, et deos alienos, hoc est cultum deorum illius terrae, in qua tum erant, deponerent. Vide Gen. cap. 35. v. 2. 3. David etiam, ut Saulo diceret, se propter eius persecutionem coactum esse, extra patriam vivere, dixit, se ab hereditate Dei expelli et ad alios deos colendos mitti. Vide Sam. lib. 1. cap. 26. v. 19. 41. Denique credidit, hoc ens sive Deum suum domicilium in coelis habere (vide Deut. cap. 33. v. 26. 27.); quae opinio inter ethnicos frequentissima fuit. Si iam ad Mosis revelationes attendamus, eas hisce opinionibus accommodatas fuisse reperiemus. Nam quia credebat Dei naturam illas, quas diximus, pati conditiones, nempe, misericordiam, benignitatem etc., ideo Deus ad hanc eius opinionem et sub hisce attributis ipsi revelatus fuit. Vide Exodi cap. 34. v. 6. 7., ubi narratur, qua ratione Deus Mosi apparuit, et decalogi (Exod. cap. 20.) v. 4. 5. 42. Deinde cap. 33. v. 18. narratur, Mosen a Deo petiisse, ut sibi liceret, eum videre. Sed quoniam Moses, ut iam dictum est, nullam Dei imaginem in cerebro formaverat, et Deus (ut iam ostendi) non revelatur prophetis, nisi pro dispositione eorum imaginationis, ideo Deus nulla ipsi imagine apparuit; atque hoc contigisse inquam, quia Mosis imaginationi repugnabat. Nam alii prophetae Deum se vidisse testantur; nempe Esaias[1]), Ezechiel[2]), Daniel[3]) etc. 43. Et hac de causa Deus Mosi respondit[4]): לֹא־תוּכַל לִרְאֹת אֶת־פָּנָי *non poteris meam faciem videre;* et quia Moses credebat, Deum esse visibilem, hoc est, ex parte divinae naturae nullam id implicare contradictionem (alias enim nihil simile petiisset), ideo addit: כִּי לֹא־יִרְאַנִי הָאָדָם וָחָי *quoniam nemo me videbit, et vivet.* Reddit igitur rationem opinioni Mosis consentaneam; non enim dicit, id ex parte divinae naturae implicare contradictionem, ut res revera se habet, sed id contingere non posse propter humanam imbecillitatem. 44. Porro ut Deus Mosi reve-

1) Ies. cap. 6.
2) Ezech. cap. 1.
3) Dan. cap. 7.
4) Exod. 33, 20.

laret, Israëlitas, quia vitulum adoraverant, reliquis gentibus similes factos esse, ait cap. 33. v. 2. 3. se missurum angelum, hoc est ens, quod vice supremi entis Israëlitarum curam haberet, se autem nolle inter ipsos esse. Hoc enim modo nihil Mosi relinquebatur, ex quo ipsi constaret Israëlitas Deo reliquis nationibus, quas Deus etiam curae aliorum entium sive angelorum tradiderat, dilectiores esse, ut constat ex v. 16. eiusdem capitis. 45. Denique, quia Deus in coelis habitare credebatur, ideo Deus, tanquam e coelo supra montem descendens, revelabatur, et Moses etiam montem, ut Deum alloqueretur, ascendebat, quod minime opus ei esset, si aeque facile Deum ubique imaginari posset. Israëlitae de Deo nihil fere norunt, tametsi ipsi revelatus est, quod quidem plus quam satis ostenderunt, quum eius honorem et cultum paucis post diebus vitulo tradiderunt, crediderunt que illum esse eos deos, qui eos ex Aegypto eduxerant [1]). 46. Nec sane credendum est, quod homines superstitionibus Aegyptiorum assueti, rudes et miserrima servitute confecti, aliquid sani de Deo intellexerint, aut quod Moses eos aliquid docuerit, quam modum vivendi, non quidem tanquam philosophus, ut tandem ex animi libertate, sed tanquam legislator, ut ex imperio legis coacti essent bene vivere. 47. Quare ratio bene vivendi sive vera vita, Deique cultus et amor iis magis servitus, quam vera libertas, Deique gratia et donum fuit. Deum enim amare eiusque legem servare iussit, ut Deo praeterita bona (ex Agyptiaca scilicet servitute libertatem etc.) accepta ferrent; et porro minis eos perterrefacit, si illorum praeceptorum fuissent transgressores, et contra, si ea observaverint, multa promittit bona. Eos itaque eodem modo docuit, ac parentes pueros omni ratione carentes solent. Quare certum est, eos virtutis excellentiam veramque beatitudinem ignoravisse. 48. Ionas conspectum Dei fugere putavit [2]); quod videtur ostendere, eum etiam credidisse, Deum curam ceterarum regionum extra Iudaeam aliis potentiis, a se tamen substitutis, tradidisse. Nec ullus in vetere testamento habetur, qui magis secundum rationem de Deo locutus est, quam Salomon, qui lumine naturali omnes sui saeculi supe-

1) Exod. cap. 32, 1. sqq.
2) Ion. 1, 2.

ravit; et ideo etiam se supra legem (nam ea iis tantum tradita est, qui ratione et naturalis intellectus documentis carent) existimavit, legesque omnes, quae regem spectant, et quae tribus potissimum constabant (vide Deut. cap. 17. v. 16. 17.), parvi pependit, imo eas plane violavit (in quo tamen erravit, nec quod philosopho dignum egit, nempe, quod voluptatibus indulserit), omnia fortunae bona mortalibus vana esse docuit (vide Ecclesiast.) et nihil homines intellectu praestantius habere, nec maiori supplicio, quam stultitia, puniri. Vide Proverb. cap. 16. v. 22. 23.

49. Sed ad prophetas revertamur, quorum discrepantes opiniones etiam notare suscepimus. Ezechielis sententias adeo sententiis Mosis repugnantes invenerunt Rabini, qui nobis illos (qui iam tantum exstant) libros prophetarum reliquerunt (uti tractatu Sabbati cap. 1. fol. 13. p. 2. narratur), ut fere deliberaverint, eius librum inter canonicos non admittere, atque eundem plane abscondidissent, nisi quidam Chananias in se suscepisset ipsum explicare; quod tandem magno cum labore et studio (ut ibi narratur) aiunt ipsum fecisse; qua ratione autem, non satis constat, nempe, an quod commentarium, qui forte periit, scripserit, vel quod ipsa Ezechielis verba et orationes (ut fuit audacia) mutaverit et ex suo ingenio ornaverit. Quidquid sit, cap. saltem 18.*) non videtur convenire cum versu 7. cap. 34. Exodi, nec cum v. 18. cap. 32. Ierem. etc. 50. Shamuel credebat, Deum, ubi aliquid decreverat, nunquam decreti poenitere (vide lib. 1 Shamuelis cap. 15. v. 29.); nam Saulo, sui peccati poenitenti et Deum adorare veniamque ab ipso petere volenti, dixit, Deum suum contra eum decretum non mutaturum. Ieremiae autem contra revelatum fuit (vide cap. 18. v. 8. 10.), nempe Deum, sive aliquid damni, sive aliquid boni alicui nationi decreverit, sui decreti poenitere, modo homines etiam a tempore sententiae vel in melius, vel in peius mutentur. At Ioël Deum damni poenitere tantum docuit. (Vide eius cap. 2. v. 13.) 51. Denique ex capite 4. Genes. v. 7. clarissime constat, hominem posse peccati tentationes domare et bene agere; id enim Kaïno dicitur, qui tamen, ut ex ipsa Scriptura et Iosepho constat, eas nunquam domavit. Idem etiam ex

*) Vid. inprimis v. 17. 20.

modo allato cap. Ieremiae evidentissime colligitur; nam ait Deum sui decreti, in damnum aut bonum hominum prolati, poenitere, prout homines mores et modum vivendi mutare volunt. At Paulus contra nihil apertius docet, quam quod homines nullum imperium nisi ex Dei singulari vocatione et gratia in carnis tentationes habent. Vide epist. ad Romanos cap. 9. ex v. 10. etc., et quod cap. 3. v. 5. et cap. 6. v. 19., ubi Deo iustitiam tribuit, se corrigit, quod humano more sic loquatur et propter carnis imbecillitatem.

52. Ex his itaque satis superque constat, id, quod ostendere proponebamus, nempe Deum revelationes captui et opinionibus prophetarum accommodavisse, prophetasque res, quae solam speculationem et quae non caritatem et usum vitae spectant, ignorare potuisse; et revera ignoravisse contrariasque habuisse opiniones. Quare longe abest, ut ab iis cognitio rerum naturalium et spiritualium sit petenda. 53. Concludimus itaque, nos prophetis nihil aliud teneri credere praeter id, quod finis et substantia est revelationis; in reliquis, prout unicuique libet, liberum est credere. Exempli gratia, revelatio Kaïni nos tantum docet, Deum Kaïnum monuisse ad veram vitam; id enim tantum intentum et substantia revelationis est, non vero libertatem voluntatis aut res philosophicas docere. Quare, tametsi in verbis illius monitionis et rationibus libertas voluntatis clarissime continetur, nobis tamen licitum est, contrarium sentire, quandoquidem verba illa et rationes ad captum tantum Kaïni accommodatae sunt. 54. Sic etiam Michaeae revelatio tantum docere vult, quod Deus Michaeae verum exitum pugnae Achabi contra Aram revelavit; quare hoc etiam tantum tenemur credere. Quicquid igitur praeter hoc in illa revelatione continetur, nempe de Dei spiritu vero et falso, et de exercitu coeli ab utroque Dei latere stante, et reliquae illius revelationis circumstantiae, nos minime tangunt; adeoque de iis unusquisque, prout suae rationi magis consentaneum videbitur, credat. 55. De rationibus, quibus Deus Iobo ostendit suam in omnia potentiam, si quidem verum est, quod Iobo revelatae fuerunt, et quod auctor historiam narrare, non autem (ut quidam credunt) suos conceptus ornare studuerit; idem etiam dicendum, nempe eas ad captum Iobi et ad ipsum tantum convincendum

allatas fuisse, non vero quod sint rationes universales ad omnes convincendum. 56. Nec aliter de Christi rationibus, quibus Pharisaeos contumaciae et ignorantiae convincit discipulosque ad veram vitam hortatur, statuendum; quod nempe suas rationes opinionibus et principiis uniuscuiusque accommodavit. Ex. gr. quum Pharisaeis dixit (vide Matth. cap. 12. v. 26.): *et si Satanas Satanam eiicit, adversus se ipsum divisus est; quomodo igitur stare potest regnum eius?* nihil nisi Pharisaeos ex suis principiis convincere voluit, non autem docere, dari daemones aut aliquod daemonum regnum. Sic etiam quum discipulis dixit Matth. 18. v. 10.: *videte ne contemnatis unum ex parvis istis; dico enim vobis angelos eorum in coelis etc.*, nihil aliud docere vult, quam ne sint superbi et ne aliquem contemnant, non vero aliqua, quae in ipsius rationibus, quas tantum adfert ad rem discipulis melius persuadendum, continentur. 57. Idem denique de rationibus et signis apostolorum absolute dicendum, nec de his opus est fusius loqui. Nam si mihi enumeranda essent omnia Scripturae loca, quae tantum ad hominem sive ad captum alicuius scripta sunt, et quae non sine magno philosophiae praeiudicio tanquam divina doctrina defenduntur, a brevitate, cui studeo, longe discederem. Sufficiat igitur, quaedam pauca et universalia attigisse, reliqua curiosus lector apud se perpendat. 58. Verum enim vero quamvis haec tantum, quae de prophetis et prophetia egimus, ad scopum, ad quem intendo, praecipue pertineant, nempe ad separandam philosophiam a theologia, attamen, quia hanc quaestionem universaliter attigi, lubet adhuc inquirere, num donum propheticum Hebraeis tantum peculiare fuerit, an vero omnibus nationibus commune; tum etiam quid de vocatione Hebraeorum statuendum, de quibus vide caput sequens.

CAP. III. De Hebraeorum vocatione; et an donum propheticum Hebraeis peculiare fuerit.

Vera felicitas et beatitudo uniuscuiusque in sola boni fruitione consistit, non vero in ea gloria, quod solus scilicet, et reliquis exclusis, bono fruatur. Qui enim se propterea beatiorem aestimat,

quod ipsi soli, ceteris non item bene sit, aut quod reliquis sit beatior et magis fortunatus, is veram felicitatem et beatitudinem ignorat, et laetitia, quam inde concipit, nisi puerilis sit, ex nulla alia re oritur, quam ex invidia et malo animo. 2. Ex. gr. vera hominis felicitas et beatitudo in sola sapientia et veri cognitione consistit, at minime in eo, quod sapientior reliquis sit, vel quod reliqui vera cognitione careant; hoc enim eius sapientiam, hoc est, veram eius felicitatem nihil prorsus auget. Qui itaque propter hoc gaudet, is malo alterius gaudet, adeoque invidus est et malus, nec veram novit sapientiam neque verae vitae tranquillitatem. 3. Quum igitur Scriptura, ut Hebraeos ad obedientiam legis hortetur, dicit, Deum eos prae ceteris nationibus sibi elegisse (vide Deut. cap. 10. v. 15.), ipsis propinquum esse, aliis non item (Deut. cap. 4. v. 4. 7.), iis tantum leges iustas praescripsisse (eiusdem cap. v. 8.), ipsis denique tantum, ceteris posthabitis, innotuisse (vide eiusdem cap. v. 32. etc.), ad eorum captum tantum loquitur, qui, ut in superiore capite ostendimus et Moses etiam testatur (vide Deut. cap. 9. v. 6. 7.), veram beatitudinem non noverant. 4. Nam sane ipsi non minus beati fuissent, si Deus omnes aeque ad salutem vocavisset; nec ipsis Deus minus foret propitius, quamvis reliquis aeque prope adesset; nec leges minus iustae, nec ipsi minus sapientes, etsi omnibus praescriptae fuissent; nec miracula Dei potentiam minus ostendissent, si etiam propter alias nationes facta fuissent; nec denique Hebraei minus tenerentur Deum colere, si Deus haec omnia dona omnibus aequaliter largitus fuisset. 5. Quod autem Deus Salomoni dicit (vide Reg. lib. 1. cap. 3. v. 12.), neminem post eum aeque sapientem, ac ipsum futurum, modus tantum loquendi videtur esse ad significandam eximiam sapientiam. Quicquid sit, minime credendum est, quod Deus Salomoni ad maiorem eius felicitatem promiserit, se nemini postea tantam sapientiam largiturum fore; hoc enim Salomonis intellectum nihil augeret, nec prudens rex, etsi Deus se eadem sapientia omnes donaturum dixisset, minores pro tanto munere Deo ageret gratias.

6. Verum enim vero, etsi dicamus Mosen in locis Pentateuchi modo citatis ad Hebraeorum captum locutum fuisse, nolumus tamen negare, quod Deus ipsis solis leges illas Pentateuchi prae-

scripserit, neque quod tantum iis locutus fuerit, nec denique quod Hebraei tot miranda viderint, qualia nulli alii nationi contigerunt; sed id tantum volumus, Mosen tali modo iisque praecipue rationibus Hebraeos monere voluisse, ut eos ex ipsorum puerili captu ad Dei cultum magis devinciret; deinde ostendere voluimus, Hebraeos non scientia neque pietate, sed plane alia re supra ceteras nationes excelluisse; sive (ut cum Scriptura ad eorum captum loquar) Hebraeos non ad veram vitam et sublimes speculationes, quamquam saepe monitos, sed ad aliam plane rem electos a Deo prae reliquis fuisse. Quaenam autem ea fuerit, ordine hic ostendam.

7. Verum antequam incipiam, explicare paucis volo, quid per Dei directionem perque Dei auxilium externum et internum, et quid per Dei electionem, quidque denique per fortunam in sequentibus intelligam. Per Dei directionem intelligo fixum illum et immutabilem naturae ordinem sive rerum naturalium concatenationem. 8. Diximus enim supra et in alio loco iam ostendimus, leges naturae universales, secundum quas omnia fiunt et determinantur, nihil esse nisi Dei aeterna decreta, quae semper aeternam veritatem et necessitatem involvunt. Sive igitur dicamus omnia secundum leges naturae fieri, sive ex Dei decreto et directione ordinari, idem dicimus. 9. Deinde quia rerum omnium naturalium potentia nihil est nisi ipsa Dei potentia, per quam solam omnia fiunt et determinantur; hinc sequitur, quicquid homo, qui etiam pars est naturae, sibi in auxilium ad suum esse conservandum parat, vel quicquid natura ipso nihil operante ipsi offert, id omne sibi a sola divina potentia oblatum esse, vel quatenus per humanam naturam agit vel per res extra humanam naturam. Quicquid itaque natura humana ex sola sua potentia praestare potest ad suum esse conservandum, id Dei auxilium internum, et quicquid praeterea ex potentia causarum externarum in ipsius utile cadit, id Dei auxilium externum merito vocare possumus. 10. Atque ex his etiam facile colligitur, quid per Dei electionem sit intelligendum. Nam quum nemo aliquid agat, nisi ex praedeterminato naturae ordine, hoc est, ex Dei aeterna directione et decreto, hinc sequitur, neminem sibi aliquam vivendi rationem eligere, neque aliquid efficere, nisi ex singulari Dei vo-

catione, qui hunc ad hoc opus vel ad hanc vivendi rationem prae aliis elegit. 11. Denique per fortunam nihil aliud intelligo, quam Dei directionem, quatenus per causas externas et inopinatas res humanas dirigit. His praelibatis ad nostrum intentum revertamur, ut videamus, quid id fuerit propter quod Hebraea natio dicta fuerit a Deo prae reliquis electa. Ad quod ostendendum sic procedo.

12. Omnia, quae honeste cupimus, ad haec tria potissimum referuntur, nempe res per primas suas causas intelligere; passiones domare sive virtutis habitum acquirere; et denique secure et sano corpore vivere. Media, quae ad primum et secundum directe inserviunt, et quae tanquam causae proximae et efficientes considerari possunt, in ipsa humana natura continentur; ita ut eorum acquisitio a sola nostra potentia sive a solis humanae naturae legibus praecipue pendeat. Et hac de causa omnino statuendum est, haec dona nulli nationi peculiaria, sed toti humano generi communia semper fuisse; nisi somniare velimus naturam olim diversa hominum genera procreavisse. 13. At media, quae ad secure vivendum et corpus conservandum inserviunt, in rebus externis praecipue sita sunt; atque ideo dona fortunae vocantur, quia nimirum maxime a directione causarum externarum, quam ignoramus, pendent, ita ut hac in re stultus fere aeque felix et infelix, ac prudens sit. Attamen ad secure vivendum et iniurias aliorum hominum, et etiam brutorum, evitandum humana directio et vigilantia multum iuvare potest. 14. Ad quod nullum certius medium ratio et experientia docuit, quam societatem certis legibus formare, certamque mundi plagam occupare et omnium vires ad unum quasi corpus, nempe societatis, redigere. Verum enim vero ad societatem formandam et conservandam ingenium et vigilantia non mediocris requiritur; et idcirco illa societas securior erit et magis constans, minusque fortunae obnoxia, quae maxime ab hominibus prudentibus et vigilantibus fundatur et dirigitur; et contra, quae ex hominibus rudis ingenii constat, maxima ex parte a fortuna pendet et minus est constans. 15. Quod si tamen diu permanserit, id alterius directioni, non suae debetur; imo si magna pericula exsuperaverit et res ipsi prospere successerint, non poterit ipsa Dei directionem

(nempe quatenus Deus per causas latentes externas, at non quatenus per humanam naturam et mentem agit) non admirari et adorare; quandoquidem ipsi nihil nisi admodum inexspectatum et praeter opinionem contigit; quod revera etiam pro miraculo haberi potest.

16. Per hoc igitur tantum nationes ab invicem distinguuntur, nempe ratione societatis et legum, sub quibus vivunt et diriguntur; adeoque Hebraea natio non ratione intellectus, neque animi tranquillitatis a Deo prae ceteris electa fuit, sed ratione societatis et fortunae, qua imperium adepta est quaque id ipsum tot annos retinuit. 17. Quod etiam ex ipsa Scriptura quam clarissime constat. Si quis enim ipsam vel leviter percurrit, clare videt, Hebraeos in hoc solo ceteras nationes excelluisse, quod res suas quae ad vitae securitatem pertinent, feliciter gesserint magnaque pericula exsuperaverint, idque maxime solo Dei externo auxilio, in reliquis autem ceteris aequales fuisse, et Deum omnibus aeque propitium. 18. Nam ratione intellectus constat (ut in superiori capite ostendimus), eos de Deo et natura vulgares admodum cogitationes habuisse. Quare ratione intellectus non fuerunt a Deo prae ceteris electi; at nec etiam ratione virtutis et verae vitae; hac enim in re etiam reliquis gentibus aequales fuerunt et non nisi paucissimi electi. 19. Eorum igitur electio et vocatio in sola imperii temporanea felicitate et commodis constitit; nec videmus, quod Deus patriarchis*) aut eorum successoribus aliud praeter hoc promiserit; imo in lege pro obedientia nihil aliud promittitur, quam imperii continua felicitas et reliqua huius vitae commoda, et contra pro contumacia pactique ruptione imperii ruina maximaque incommoda. 20. Nec mirum; nam finis universae societatis et imperii est (ut ex modo dictis patet et in sequentibus fusius ostendemus) secure et commode vivere; imperium autem non nisi legibus, quibus unusquisque teneatur, subsistere potest: quod si omnia unius societatis membra legibus valedicere velint, eo ipso

*) Genes. cap. 15. narratur, quod Deus Abrahamo dixerit, se ipsius esse defensorem et remunerationem daturum amplam admodum; ad quae Abrahamus, sibi nihil, quod alicuius posset momenti esse, exspectandum, quia provecta iam senectute orbus erat. *Sp.*

societatem dissolvent et imperium destruent. 21. Hebraeorum igitur societati nihil aliud pro constanti legum observatione promitti potuit, quam vitae securitas eiusque commoda*), et contra pro contumacia nullum certius supplicium praedici, quam imperii ruina et mala, quae inde communiter sequuntur, et praeterea alia, quae ex eorum singularis imperii ruina ipsis peculiariter suborirentur. Sed de his non est opus impraesentiarum prolixius agere. 22. Hoc tantum addo, leges etiam veteris testamenti tantum Iudaeis revelatas et praescriptas fuisse. Nam quum Deus ipsos ad singularem societatem et imperium constituendum tantum elegerit, necessario singulares etiam leges habere debebant. An vero aliis etiam nationibus Deus leges peculiares praescripserit, et earum legislatoribus sese prophetice revelaverit, nempe sub iis attributis, quibus Deum imaginari solebant, mihi non satis constat. Hoc saltem ex ipsa Scriptura patet, alias etiam nationes ex Dei directione externa imperium legesque singulares habuisse. 23. Ad quod ostendendum, duo tantum Scripturae loca adferam. Cap. 14. Genes. vers. 18. 19. 20. narratur, quod Malkitsedek rex fuit Hierosolymae et Dei altissimi pontifex; et quod Abrahamo, ut ius erat pontificis (vide Numeri cap. 6. v. 23.), benedixit, et denique quod Abrahamus Dei dilectus decimam partem totius praedae huic Dei pontifici dedit. 24. Quae omnia satis ostendunt, Deum, antequam gentem Israëliticam condiderit, reges et pontifices in Hierosolyma constituisse, iisque ritus et leges praescripsisse; an vero prophetice, id, uti diximus, non satis constat. Hoc mihi saltem persuadeo, Abrahamum, dum ibi vixit, religiose secundum illas leges vixisse. Nam Abrahamus nullos ritus particulariter a Deo accepit; et nihilo minus dicitur Genes. cap. 26. vers. 5., Abrahamum observavisse cultum, praecepta, instituta et leges Dei, quod sine dubio intelligendum est de cultu, praeceptis, institutis et legibus regis Malkitsedeki. 25. Malachias cap. 1. vers. 10. 11. Iudaeos his verbis increpat:

*) Ad vitam aeternam non sufficere V. T. mandata observare, patet ex Marc. 10, 21. (ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον κ. δὸς τοῖς πτωχοῖς, κ. ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, κ. δεῦρο ἀκολούθει μοι ἄρας τὸν σταυρόν). *Sp.*

מִי גַם־בָּכֶם וְיִסְגֹּר דְּלָתַיִם וְלֹא־תָאִירוּ מִזְבְּחִי חִנָּם אֵין־לִי חֵפֶץ בָּכֶם וגו׳: כִּי מִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ וְעַד־מְבוֹאוֹ גָּדוֹל שְׁמִי בַּגּוֹיִם וּבְכָל־מָקוֹם מֻקְטָר מֻגָּשׁ לִשְׁמִי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גָדוֹל שְׁמִי בַּגּוֹיִם אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת *quisnam est inter vos, qui claudat ostia* (scil. templi), *ne meae arae frustra ignis imponatur; in vobis non delector etc. Nam ex ortu solis usque in eius occasum meum nomen magnum est inter gentes, ut ubique suffitus mihi adfertur et munus purum; meum enim nomen magnum est inter gentes, ait Deus exercituum.* Quibus sane verbis, quandoquidem nullum aliud tempus quam praesens, nisi iis vim inferri velimus, pati possunt, satis superque testatur, Iudaeos illo tempore Deo non magis dilectos fuisse quam alias nationes: imo Deum aliis nationibus miraculis magis innotuisse, quam tum temporis Iudaeis, qui tum sine miraculis imperium iterum ex parte adepti fuerant; deinde nationes ritus et ceremonias, quibus Deo acceptae erant, habuisse. 26. Sed haec missa facio. Nam ad meum intentum sufficit ostendisse, electionem Iudaeorum nihil aliud spectavisse, quam temporaneam corporis felicitatem et libertatem, sive imperium et modum et media, quibus ipsum adepti sunt, et consequenter etiam leges, quatenus ad illud singulare imperium stabiliendum necessariae erant, denique modum, quo ipsae revelatae fuerunt; in ceteris autem et in quibus vera hominis felicitas consistit, eos reliquis aequales fuisse. 27. Quum itaque in Scriptura (vide Deut. cap. 4. vers. 7.) dicitur, nullam nationem deos sibi aeque propinquos, ac Iudaeos Deum habere, id tantum ratione imperii et de illo solo tempore, quo iis tot miracula contigerunt, intelligendum etc. Ratione enim intellectus et virtutis, hoc est, ratione beatitudinis, Deus, uti iam diximus et ipsa ratione ostendimus, omnibus aeque propitius est; quod quidem ex ipsa Scriptura satis etiam constat. 28. Ait enim Psaltes Ps. 145. v. 18.: קָרוֹב יְהוָה לְכָל־קֹרְאָיו לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאֻהוּ בֶאֱמֶת *propinquus est Deus omnibus, qui eum vocant, omnibus, qui eum vere vocant.* Item in eodem Psalmo v. 9. טוֹב־יְהוָה לַכֹּל וְרַחֲמָיו עַל־כָּל־מַעֲשָׂיו *benignus est Deus*

omnibus, et eius misericordia (est) *erga omnia quae fecit.* In Ps. 33. v. 15. clare dicitur Deum omnibus eundem intellectum dedisse, his scilicet verbis: הַיֹּצֵר יַחַד לִבָּם *qui format eodem modo eorum cor.* Cor enim ab Hebraeis sedes animae et intellectus credebatur, quod omnibus satis esse notum existimo. 29. Deinde ex cap. 28. v. 28. Iobi constat, Deum toti humano generi hanc legem praescripsisse, *Deum revereri et a malis operibus abstinere*, sive bene agere; et ideo Iobus, quamvis gentilis, Deo omnium acceptissimus fuit, quoniam omnes pietate et religione superavit. Deinde ex cap. 4. vers. 2. Ionae clarissime constat, Deum non solum Iudaeis, sed omnibus propitium, misericordem, longanimem et amplum benignitate ac poenitentem mali esse. Ait enim Ionas: עַל־כֵּן קִדַּמְתִּי לִבְרֹחַ תַּרְשִׁישָׁה כִּי יָדַעְתִּי כִּי אַתָּה אֵל־חַנּוּן וְרַחוּם אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב־חֶסֶד וְנִחָם עַל־הָרָעָה *ideo antea statui fugere Tharsum, quia noveram* (nempe ex verbis Mosis, quae habentur cap. 34. v. 6. Exodi) *te Deum propitium, misericordem etc. esse;* adeoque gentilibus Ninivitis condonaturum. 30. Concludimus ergo (quandoquidem Deus omnibus aeque propitius est, et Hebraei non nisi ratione societatis et imperii a Deo electi fuerint), unumquemque Iudaeum extra societatem et imperium solum consideratum nullum Dei donum supra alios habere, nec ullum discrimen inter ipsum et gentilem esse. 31. Quum itaque verum sit, quod Deus omnibus aeque benignus, misericors etc. sit, et prophetae officium non tam fuerit leges patriae peculiares, quam veram virtutem docere hominesque de ea monere, non dubium est, quin omnes nationes prophetas habuerint, et quod donum propheticum Iudaeis peculiare non fuerit. Quod revera etiam tam profanae, quam sacrae historiae testantur. Et quamvis ex sacris historiis veteris testamenti non constet, alias nationes tot prophetas, ac Hebraeos, habuisse, imo nullum prophetam gentilem a Deo nationibus expresse missum, id nihil refert. Nam Hebraei res suas tantum, non autem aliarum gentium scribere curaverunt. 32. Sufficit itaque, quod in vetere testamento reperiamus, homines gentiles et incircumcisos, Noach, Chanoch, Abimelech, Bilham etc. propheta-

visse; deinde Hebraeos prophetas non tantum suae, sed etiam multis aliis nationibus a Deo missos fuisse. Ezechiel enim omnibus gentibus tum notis vaticinatus est. Imo Hobadias nullis, quod scimus, nisi Idumaeis; et Ionas Ninivitis praecipue vates fuit. 33. Esaias non tantum Iudaeorum calamitates lamentatur et praedicit, eorumque restaurationem canit, sed etiam aliarum gentium. Ait enim cap. 16. v. 9.: עַל־כֵּן אֶבְכֶּה בִּבְכִי יַעְזֵר ***ideo fletu deplorabo Iahzerem,*** **et cap. 19. prius Aegyptiorum calamitates, et postea eorum restaurationem praedicit (vide eiusdem cap. vers. 19. 20. 21. 25.); nempe quod Deus iis salvatorem mittet, qui eos liberabit, et quod Deus iis innotescet, et quod denique Aegyptii Deum sacrificiis et muneribus colent, et tandem vocat hanc nationem *benedictum Aegyptium Dei populum:* quae omnia profecto valde digna sunt, ut notentur. 34. Ieremias denique non Hebraeae gentis tantum, sed absolute *gentium propheta* vocatur. Vide eius cap. 1. vers. 5.*) Hic etiam nationum calamitates praedicendo deflet et earum restaurationem praedicit. Ait enim cap. 48. vers. 31. de Moabitis:** עַל־כֵּן עַל־מוֹאָב אֲיֵלִיל וּלְמוֹאָב כֻּלֹּה אֶזְעָק ***idcirco propter Moabum eiulabo, et propter totum Moabum clamo etc.,*** **et v. 36.:** עַל־כֵּן לִבִּי לְמוֹאָב כַּחֲלִלִים יֶהֱמֶה ***idcirco cor meum propter Moabum sicut tympana obstrepit;*** **et tandem eorum restaurationem praedicit, ut et etiam restaurationem Aegyptiorum, Hamonitarum et Helamitarum. 35. Quare non dubium est, ceteras gentes suos etiam prophetas ut Iudaeos habuisse, qui iis et Iudaeis prophetaverunt. Quamvis tamen Scriptura non nisi de uno Bilhamo, cui res futurae Iudaeorum et aliarum nationum revelatae fuerint, mentionem faciat, non tamen credendum est, Bilhamum sola illa occasione prophetavisse. Ex ipsa enim historia clarissime constat, eum dudum antea prophetia et aliis divinis dotibus claruisse. Nam quum Balak eum ad se accersere iubet, ait (Num. cap. 22. vers. 6.):** כִּי יָדַעְתִּי אֵת אֲשֶׁר־תְּבָרֵךְ מְבֹרָךְ וַאֲשֶׁר תָּאֹר יוּאָר ***quoniam scio enim,***

---

*) נָבִיא לַגּוֹיִם נְתַתִּיךָ

cui benedicis, benedictum, et cui maledicis, maledictum esse. Quare is illam eandem virtutem, quam Deus Abrahamo (vide Genes. cap. 12. vers. 3.) largitus est, habebat. 36. Balamus deinde, ut assuetus prophetiis, legatis respondet, ut apud ipsum manerent, donec ei Dei voluntas revelaretur. Quum prophetabat, hoc est, quum veram Dei mentem interpretabatur, haec de se dicere solebat[1]): נְאֻם שֹׁמֵעַ אִמְרֵי־אֵל וְיֹדֵעַ דַּעַת עֶלְיוֹן מַחֲזֵה שַׁדַּי יֶחֱזֶה נֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם *dictum eius, qui audit dicta Dei, qui novit scientiam* (vel mentem et praescientiam) *excelsi, visionem omnipotentis videt excidens, sed retectus oculis.* Denique postquam Hebraeis ex mandato Dei benedixit (nimirum ut solebat), aliis gentibus prophetare resque earum futuras praedicere incipit[2]). 37. Quae omnia satis superque indicant, eum semper prophetam fuisse aut saepius prophetavisse, et (quod adhuc hic notandum) id, quod praecipue prophetas de prophetiae veritate certos reddebat, habuisse, nempe animum ad solum aequum et bonum inclinatum. Non enim cui ipse volebat, benedicebat, nec cui volebat, maledicebat, ut Balak putabat, sed tantum iis, quibus Deus benedici aut maledici volebat. Ideo Balako respondit[3]): *Quamvis Balakus mihi daret tantum argenti et auri, quantum eius domum adimplere posset, non potero transgredi edictum Dei ad faciendum ex meo arbitrio bonum aut malum; quod Deus loquetur, loquar.* 38. Quod autem Deus ei, dum erat in itinere, iratus fuerit[4]), id etiam Mosi, dum in Aegyptum ex Dei mandato proficiscebatur, contigit (vide Exodi cap. 4. v. 24.); et quod argentum ad prophetandum accipiebat, idem Shamuel faciebat (vide Shamuel. lib. 1. cap. 9. v. 2—8.); et si in aliqua re peccavit (de eo vide 2 epist. Petr. cap. 2. v. 15. 16. et Iudae v. 11.), *nemo adeo aequus, qui bene semper agat, et nunquam peccet.* Vide Eccl. cap. 7. v. 20. Et sane eius orationes multum semper apud Deum valere debuerunt, et eius vis ad maledicendum certe magna admodum fuit, quandoquidem toties in Scriptura reperiatur ad Dei

1) Numer. cap. 24. v. 4. 16.
2) Vid. Numer. 24, 17. sqq.
3) Vid. Numer. 24, 13. cl. 22, 18.
4) Vid. Numer. 22, 22. sqq.

magnam misericordiam erga Israëlitas testandum, quod Deus noluerit Bilhamum audire, et quod maledictionem in benedictionem converterit. Vide Deut. cap. 23. v. 4 — 6. Ios. cap. 24. v. 9. 10. Neh. cap. 13. v. 2. Quare sine dubio Deo acceptissimus erat; nam impiorum orationes et maledicta Deum minime movent. 39. Quum itaque hic verus propheta fuerit, et tamen ab Iosua (cap. 13. v. 22.) vocetur קוֹסֵם *divinus* sive *augur*, certum est, hoc nomen etiam in bonam partem sumi, et quos gentiles solebant vocare augures et divinos, veros fuisse prophetas, et eos, quos Scriptura saepe accusat et condemnat, pseudo-divinos fuisse, qui gentes, sicut pseudo-prophetae Iudaeos, decipiebant; quod etiam ex aliis Scripturae locis satis clare constat. Quare concludimus, donum propheticum Iudaeis peculiare non fuisse, sed omnibus nationibus commune. 40. Pharisaei tamen contra acriter contendunt, hoc donum divinum suae tantum nationi peculiare fuisse, reliquas autem nationes ex virtute nescio qua diabolica (quid tandem non finget superstitio!) res futuras praedixisse. Praecipuum, quod ex vetere testamento adferunt, ad hanc opinionem eius auctoritate confirmandum, est illud Exod. cap. 33. v. 16., ubi Moses Deo ait: וּבַמֶּה יִוָּדַע אֵפוֹא כִּי־מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אֲנִי וְעַמֶּךָ הֲלוֹא בְּלֶכְתְּךָ עִמָּנוּ וְנִפְלֵינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ מִכָּל־הָעָם אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה *quanam enim re cognoscetur, me et populum tuum invenisse gratiam in oculis tuis? certe quando cum nobis ibis, et separabimur ego et populus tuus ab omni populo, qui est in superficie terrae.* 41. Hinc, inquam, inferre volunt, Mosen a Deo petiisse, ut Iudaeis esset praesens iisque prophetice sese revelaret, deinde ut hanc gratiam nulli alii nationi concederet. Ridiculum sane, quod Moses praesentiam Dei gentibus invideret, aut quod tale quid a Deo ausus esset petere. Sed res est; postquam Moses novit ingenium et animum suae nationis contumacem, clare vidit, eos non sine maximis miraculis et singulari Dei auxilio externo res inceptas perficere posse, imo eos necessario sine tali auxilio perituros; adeoque ut constaret, Deum eos conservatos velle, hoc Dei singulare auxilium externum petit. Sic enim cap. 34. v. 9. ait: *Si inveni gratiam in oculis tuis,*

Domine, eat, precor, Dominus inter nos, quoniam hic populus contumax est etc. 42. Ratio itaque, cur Dei singulare auxilium externum petit, est, quia populus erat contumax; et quod adhuc clarius ostendit, Mosen nihil praeter hoc singulare Dei auxilium externum petivisse, est ipsa Dei responsio; respondit enim statim (vers. 10. eiusd. cap.): *Ecce ego pango foedus, coram toto populo tuo me facturum mirabilia, quae non fuerunt facta in tota terra, nec in omnibus gentibus* etc. Quare Moses hic de sola Hebraeorum electione, ut eam explicui, agit, nec aliud a Deo petiit. 43. Attamen in epistola Pauli ad Rom. alium textum reperio, qui me magis movet, nempe cap. 3. v. 1. 2., ubi Paulus aliud, quam nos hic, docere videtur. Ait enim: *Quae est igitur praestantia Iudaei? aut quae utilitas circumcisionis? Multa per omnem modum. Primarium enim est, quod ei concredita sunt eloquia Dei.* Sed si ad Pauli doctrinam, quam praecipue docere vult, attendimus, nihil inveniemus, quod nostrae huic doctrinae repugnet, sed contra eadem, quae nos hic, docere. Ait enim vers. 29. eiusdem capitis, *Deum et Iudaeorum et gentium Deum esse*, et cap. 2. vers. 25. 26., *circumcisus si resiliat a lege, circumcisionem factam fore praeputium; et contra si praeputium observet mandatum legis, eius praeputium reputari circumcisionem.* 44. Deinde vers. 9. cap. 3. ait *omnes aeque, Iudaeos scilicet et gentes, sub peccato fuisse; peccatum autem sine mandato et lege non dari* [1]. Quare hinc evidentissime constat, legem omnibus absolute (quod supra etiam ex Iob. cap. 28. v. 28. ostendimus) revelatam fuisse, sub qua omnes vixerunt, nempe legem, quae solam veram virtutem spectat, non autem illam, quae pro ratione et constitutione singularis cuiusdam imperii stabilitur, et ad ingenium unius nationis accommodatur. 45. Denique concludit Paulus [2]: quoniam Deus omnium nationum Deus est, hoc est, omnibus aeque propitius, et omnes aeque sub lege et peccato fuerant, ideo Deus omnibus nationibus Christum suum misit, qui omnes aeque a servitute legis liberaret, ne amplius ex mandato legis, sed ex constanti animi decreto bene agerent. Paulus itaque

---

1) Vid. Rom. 4, 15. cl. 3, 20.
2) Vid. Rom. 3, 21. sqq.

id, quod volumus, ad amussim docet. 46. Quum ergo ait, *Iudaeis tantum Dei eloquia credita fuisse*, vel intelligendum est, quod iis tantum leges scripto, reliquis autem gentibus sola tantum revelatione et conceptu concreditae fuerunt, vel dicendum (quandoquidem id, quod soli Iudaei obiicere poterant, propulsare studet), Paulum ex captu et secundum opiniones Iudaeorum tum temporis receptas respondere; nam ad ea, quae partim viderat, partim audiverat, edocendum, cum Graecis erat Graecus et cum Iudaeis Iudaeus. Vid. 1 Cor. 9, 19. sqq.

47. Superest iam tantum ut quorundam rationibus respondeamus, quibus sibi persuadere volunt, Hebraeorum electionem nòn temporaneam et ratione solius imperii, sed aeternam fuisse. Nam, aiunt, videmus Iudaeos post imperii amissionem tot annos ubique sparsos separatosque ab omnibus nationibus superstites esse, quod nulli alii nationi contigit; deinde quod sacrae literae multis in locis docere videntur, Deum Iudaeos in aeternum sibi elegisse, adeoque, tametsi imperium perdiderunt, nihilo minus tamen Dei electos manere. 48. Loca, quae hanc aeternam electionem quam clarissime docere putant, sunt praecipue: I. Cap. 31. v. 35. et 36. Ieremiae*) ubi propheta semen Israëlis in aeternum gentem Dei mansuram testatur, comparando nimirum eos cum fixo coelorum et naturae ordine. II. Ezechielis cap. 20. v. 32. etc., ubi videtur velle, quod, quamvis Iudaei data opera Dei cultui valedicere velint, Deus tamen eos ex omnibus regionibus, in quibus dispersi erant, recolliget ducetque ad desertum populorum, sicuti eorum parentes ad Aegypti deserta duxit, et tandem inde, postquam eos a rebellibus et deficientibus selegerit, ad montem eius sanctitatis, ubi tota Israëlis familia ipsum colet. 49. Alia praeter haec adferri solent, praecipue a Pharisaeis. Sed omnibus me satisfacturum puto, ubi hisce duobus respondero; quod levi negotio faciam, postquam ex ipsa Scriptura ostendero, Deum Hebraeos in aeternum non elegisse, sed tantum eadem conditione, qua antea Canahanitas elegerit, qui etiam, ut supra ostendimus, pontifices habuerunt, qui Deum religiose colebant, et quos tamen Deus propter eorum luxum et socordiam et malum cultum reiecit.

*) Conf. cap. 33. v. 25. 26.

50. Moses enim in Levitico cap. 18. v. 27. 28. monet Israëlitas, ne incestis polluantur, veluti Canahanitae, ne ipsos terra evomat, sicuti evomuit illas gentes, quae illa loca inhabitabant. Et Deut. cap. 8. v. 19. 20. ipsis expressissimis verbis totalem ruinam minatur. Sic enim ait: הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן׃ כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְהוָה מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן תֹּאבֵדוּן *testor vobis hodie, quod absolute peribitis; sicuti gentes, quas Deus ex vestra praesentia perire facit, sic peribitis.* Et ad hunc modum alia in lege reperiuntur, quae expresse indicant, Deum non absolute, neque in aeternum Hebraeam nationem elegisse. 51. Si itaque prophetae iis novum et aeternum foedus Dei cognitionis, amoris et gratiae praedixerunt, id piis tantum promitti facile convincitur. Nam in eodem Ezechielis capite, quod modo citavimus, expresse dicitur, quod Deus ab iis separabit rebelles et deficientes*); et Tsephoniae cap. 3. v. 11. 12., quod Deus superbos auferet e medio et pauperes superstites faciet. Et quia haec electio veram virtutem spectat, non putandum est, quod piis Iudaeorum tantum, ceteris exclusis, promissa fuerit, sed plane credendum, gentiles veros prophetas, quos omnes nationes habuisse ostendimus, eandem etiam fidelibus suarum nationum promisisse, eosque eadem solatos fuisse. 52. Quare hoc aeternum foedus Dei cognitionis et amoris universale est, ut etiam ex Tsephoniae cap. 3. v. 9. 10. evidentissime constat, adeoque hac in re nulla est admittenda differentia inter Iudaeos et gentes, neque igitur etiam alia electio iis peculiaris praeter illam, quam iam ostendimus. Et quod prophetae, dum de hac electione, quae solam veram virtutem spectat, multa de sacrificiis et aliis ceremoniis ac templi et urbis reaedificatione misceant, pro more et natura prophetiae res spirituales sub talibus figuris explicare voluerunt, ut Iudaeis, quorum erant prophetae, imperii et templi restaurationem, tempore Cyri exspectandam, simul indicarent. 53. Quare hodie Iudaei nihil prorsus habent, quod sibi supra omnes nationes tribuere possint. Quod autem tot annos dispersi absque imperio perstiterint, id minime mirum, postquam se ab omnibus nationibus ita separaverunt, ut omnium

*) Ezech. 20, 38.

odium in se converterint, idque non tantum ritibus externis, ritibus ceterarum nationum contrariis, sed etiam signo circumcisionis, quod religiosissime servant. Quod autem nationum odium eos admodum conservet, id iam experientia docuit. 54. Quum rex Hispaniae olim Iudaeos coëgit regni religionem admittere vel in exilium ire, perplurimi Iudaei pontificiorum religionem admiserunt; sed quia iis, qui religionem admiserunt, omnia Hispanorum naturalium privilegia concessa sunt, iique omnibus honoribus digni existimati sunt, statim ita se Hispanis immiscuerunt, ut pauco post tempore nullae eorum reliquiae manserint, neque ulla memoria. At plane contra iis contigit, quos rex Lusitanorum religionem sui imperii admittere coëgit, qui semper, quamvis ad religionem conversi, ab omnibus separati vixerunt, nimirum quia eos omnibus honoribus indignos declaravit. 55. Signum circumcisionis etiam hac in re tantum posse existimo, ut mihi persuadeam, hoc unum hanc nationem in aeternum conservaturum; imo nisi fundamenta suae religionis eorum animos effeminarent, absolute crederem, eos aliquando, data occasione, ut sunt res humanae mutabiles, suum imperium iterum erecturos, Deumque eos de novo electurum. 56. Cuius etiam rei exemplum praeclarum habemus in Chinensibus, qui etiam comma aliquod in capite religiosissime servant, quo se ab omnibus aliis separant, et ita separati tot annorum millia se conservaverunt, ut antiquitate reliquas omnes nationes longe superent; nec semper imperium obtinuerunt; attamen illud amissum recuperaverunt, et sine dubio iterum recuperabunt, ubi Tartarorum animi prae luxu divitiarum et socordia languescere incipient. 57. Denique si quis vellet defendere, Iudaeos hac vel alia de causa a Deo in aeternum electos fuisse, non ipsi repugnabo, modo statuat, hanc electionem, vel temporaneam vel aeternam, quatenus ea tantum Iudaeis peculiaris est, non respicere nisi imperium et corporis commoditates (quandoquidem hoc solum unam nationem ab alia distinguere potest); at ratione intellectus et verae virtutis nullam nationem ab alia distingui, adeoque his in rebus nec a Deo unam prae alia eligi.

CAP. IV. De lege divina.

Legis nomen absolute sumptum significat id, secundum quod unumquodque individuum vel omnia vel aliquot eiusdem speciei una eademque certa ac determinata ratione agunt; ea vero vel a necessitate naturae, vel ab hominum placito dependet. Lex, quae a necessitate naturae dependet, illa est, quae ex ipsa rei natura sive definitione necessario sequitur; ab hominum placito autem, et quae magis proprie *ius* appellatur, est ea, quam homines ad tutius et commodius vivendum, vel ob alias causas, sibi et aliis praescribunt. 2. Ex. gr. quod omnia corpora, ubi in alia minora impingunt, tantum de suo motu amittunt, quantum aliis communicant, lex est universalis corporum, quae ex necessitate naturae sequitur. Sic etiam, quod homo, quum unius rei recordetur, statim recordetur alterius similis, vel quam simul cum ipsa perceperat, lex est, quae ex natura humana necessario sequitur. At quod homines de suo iure, quod ex natura habent, cedant, vel cedere cogantur, et certae rationi vivendi sese adstringant, ex humano placito pendet. 3. Et quamvis absolute concedam, omnia ex legibus universalibus naturae determinari ad existendum et operandum certa ac determinata ratione; dico tamen has leges ex placito hominum pendere. I. Quia homo, quatenus pars est naturae, eatenus partem potentiae naturae constituit. Quae igitur ex necessitate naturae humanae sequuntur, hoc est, ex natura ipsa, quatenus eam per naturam humanam determinatam concipimus, ea, etiamsi necessario, sequuntur tamen ab humana potentia. Quare sanctionem istarum legum ex hominum placito pendere optime dici potest, quia praecipue a potentia humanae mentis ita pendet, ut nihilo minus humana mens, quatenus res sub ratione veri et falsi percipit, sine hisce legibus clarissime concipi possit; at non sine lege necessaria, ut modo ipsam definivimus. 4. II. Has leges ex placito hominum pendere etiam dixi, quia res per proximas suas causas definire et explicare debemus, et illa universalis consideratio de fato et concatenatione causarum minime nobis inservire potest ad nostras cogitationes circa res particulares formandas atque ordinandas. Adde, quod nos

ipsam rerum coordinationem et concatenationem, hoc est, quomodo res revera ordinatae et concatenatae sunt, plane ignoremus, adeoque ad usum vitae melius, imo necesse est, res ut possibiles considerare. Haec de lege absolute considerata.

5. Verum enim vero quoniam nomen legis per translationem ad res naturales applicatum videtur, et communiter per *legem* nihil aliud intelligitur, quam mandatum, quod homines et perficere et negligere possunt, utpote quia potentiam humanam sub certis limitibus, ultra quos se extendit, constringit, nec aliquid supra vires imperat; ideo *lex* particularius definienda videtur, nempe, quod sit *ratio vivendi, quam homo sibi vel aliis ob aliquem finem praescribit.* 6. Attamen, quoniam verus finis legum paucis tantum patere solet, et perplurimum homines ad eum percipiendum fere inepti sunt, et nihil minus quam ex ratione vivunt, ideo legislatores, ut omnes aeque constringerent, alium finem, longe diversum ab eo, qui ex legum natura necessario sequitur, sapienter statuerunt, nempe legum propugnatoribus promittendo id, quod vulgus maxime amat, et contra iis, qui eas violarent, minitando id, quod maxime timet; sicque conati sunt vulgum, tanquam equum freno, quoad eius fieri potest, cohibere. 7. Unde factum est, ut pro lege maxime haberetur *ratio vivendi, quae hominibus ex aliorum imperio praescribitur;* et consequenter ut ii, qui legibus obtemperant, sub lege vivere dicantur et servire videantur. Et revera qui unicuique suum tribuit, quia patibulum timet, is ex alterius imperio et malo coactus agit, nec iustus vocari potest; at is, qui unicuique suum tribuit, ex eo quod veram legum rationem et earum necessitatem novit, is animo constanti agit, et ex proprio, non vero alieno decreto; adeoque i u s t u s merito vocatur. 8. Quod etiam Paulum docere voluisse puto, quum dixit, eos, qui sub lege vivebant, per legem iustificari non potuisse*); i u s t i t i a enim, ut communiter definitur, est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi; et ideo Salomon cap. 21. v. 15. Prov. ait, *iustum laetari, quum fit iudicium, iniquos autem pavere.* 9. Quum itaque l e x nihil aliud sit, quam ratio vivendi, quam homines ob aliquem finem sibi vel aliis praescri-

*) Rom. 3, 20.

bunt, ideo lex distinguenda videtur in humanam et divinam; per humanam intelligo rationem vivendi, quae ad tutandam vitam et rempublicam tantum inservit; per divinam autem, quae solum summum bonum, hoc est, Dei veram cognitionem et amorem spectat. Ratio, cur hanc legem voco divinam, est propter summi boni naturam, quam hic paucis, et quam clare potero, iam ostendam.

10. Quum melior pars nostri sit intellectus, certum est, si nostrum utile revera quaerere velimus, nos supra omnia debere conari, ut eum, quantum fieri potest, perficiamus; in eius enim perfectione summum nostrum bonum consistere debet. Porro quoniam omnis nostra cognitio et certitudo, quae revera omne dubium tollit, a sola Dei cognitione dependet; tum quia sine Deo nihil esse neque concipi potest, tum etiam, quia de omnibus dubitare possumus, quam diu Dei nullam claram et distinctam habemus ideam: hinc sequitur, summum nostrum bonum et perfectionem a sola Dei cognitione pendere etc. 11. Deinde quum nihil sine Deo nec esse nec concipi possit, certum est, omnia, quae in natura sunt, Dei conceptum pro ratione suae essentiae suaeque perfectionis involvere atque exprimere, ac proinde nos, quo magis res naturales cognoscimus, eo maiorem et perfectiorem Dei cognitionem acquirere: vel (quoniam cognitio effectus per causam nihil aliud est, quam causae proprietatem aliquam cognoscere) quo magis res naturales cognoscimus, eo Dei essentiam (quae omnium rerum causa est) perfectius cognoscere. 12. Atque adeo tota nostra cognitio, hoc est, summum nostrum bonum, non tantum a Dei cognitione dependet, sed in eadem omnino consistit; quod etiam ex hoc sequitur, quod homo pro natura et perfectione rei, quam prae reliquis amat, eo etiam perfectior est, et contra. Adeoque ille necessario perfectissimus est et de summa beatitudine maxime participat, qui Dei, entis nimirum perfectissimi, intellectualem cognitionem supra omnia amat eademque maxime delectatur. Huc itaque nostrum summum bonum nostraque beatitudo redit, in cognitionem scilicet et amorem Dei. 13. Media igitur, quae hic finis omnium humanarum actionum, nempe ipse Deus, quatenus eius idea in nobis est, exigit, iussa Dei vocari possunt, quia quasi

ab ipso Deo, quatenus in nostra mente existit, nobis praescribuntur, atque adeo ratio vivendi, quae hunc finem spectat, lex divina optime vocatur. Quaenam autem haec media sint, et quaenam ratio vivendi, quam hic finis exigit, et quomodo hunc optimae reipublicae fundamenta sequantur et ratio vivendi inter homines, ad universalem ethicam pertinet. Hic non nisi de lege divina in genere pergam agere.

14. Quum itaque amor Dei summa hominis felicitas sit et beatitudo et finis ultimus et scopus omnium humanarum actionum; sequitur eum tantum legem divinam sequi, qui Deum amare curat, non ex timore supplicii, neque prae amore alterius rei, ut deliciarum, famae etc., sed ex eo solo, quod Deum novit, sive quod novit, Dei cognitionem et amorem summum esse bonum. 15. Legis igitur divinae summa eiusque summum praeceptum est, Deum ut summum bonum amare, nempe ut iam diximus, non ex metu alicuius supplicii et poenae, nec prae amore alterius rei, qua delectari cupimus; hoc enim idea Dei dictat, Deum summum esse nostrum bonum, sive Dei cognitionem et amorem finem esse ultimum, ad quem omnes actiones nostrae sunt dirigendae. 16. Homo tamen carnalis haec intelligere nequit, et ipsi vana videntur, quia nimis ieiunam Dei habet cognitionem, et etiam quia in hoc summo bono nihil reperit, quod palpet, comedat, aut denique quod carnem, qua maxime delectatur, afficiat, utpote, quod in sola speculatione et pura mente consistit. At ii, qui norunt se nihil intellectu et sana mente praestantius habere, haec sine dubio, solidissima iudicabunt. 17. Explicuimus itaque, in quo potissimum lex divina consistit, et quaenam sint leges humanae, nempe omnes illae, quae alium scopum collimant, nisi ex revelatione sancitae fuerint. Nam hac etiam consideratione res ad Deum referuntur (ut supra ostendimus), et hoc sensu lex Mosis, quamvis non universalis, sed maxime ad ingenium et singularem conservationem unius populi accommodata fuerit, vocari tamen potest lex Dei sive lex divina; quandoquidem credimus, eam lumine prophetico sancitam fuisse. 18. Si iam ad naturam legis divinae naturalis, ut eam modo explicuimus, attendamus, videbimus I. eam esse universalem sive omnibus hominibus communem; eam enim ex universali humana natura deduximus.

II. Eam non exigere fidem historiarum, quaecumque demum eae fuerint. Nam quandoquidem haec lex divina naturalis ex sola consideratione humanae naturae intelligatur, certum est, nos eam aeque concipere posse in Adamo, ac alio quocunque homine, aeque in homine, qui inter homines vivit, ac in homine, qui solitariam vitam agit. 19. Nec fides historiarum, quantumvis certa, Dei cognitionem, et consequenter nec etiam Dei amorem nobis dare potest. Amor enim Dei ab eius cognitione oritur; eius autem cognitio ex communibus notionibus per se certis et notis hauriri debet. Quare longe abest, ut fides historiarum requisitum sit necessarium, ut ad summum nostrum bonum perveniamus. Attamen quamvis fides historiarum Dei cognitionem et amorem nobis dare nequeat, earum tamen lectionem ratione vitae civilis perutilem esse non negamus; quo enim hominum mores et conditiones, quae ex nulla re melius, quam ex eorum actionibus nosci possunt, observaverimus et melius noverimus, eo inter ipsos cautius vivere nostrasque actiones et vitam eorum ingenio, quantum ratio fert, melius accommodare poterimus. 20. Videmus III. hanc legem divinam naturalem non exigere ceremonias, hoc est, actiones, quae in se indifferentes sunt et solo instituto bonae vocantur, vel quae aliquod bonum ad salutem necessarium repraesentant, vel si mavis actiones, quarum ratio captum humanum superat; nihil enim lumen naturale exigit, quod ipsum lumen non attingit, sed id tantum, quod nobis clarissime indicare potest, bonum sive medium ad nostram beatitudinem esse. Quae autem ex solo mandato et instituto bona sunt, vel ex eo, quod alicuius boni sint repraesentamina, ea nostrum intellectum perficere nequeunt, nec aliud nisi merae umbrae sunt, nec inter actiones, quae quasi proles aut fructus intellectus et sanae mentis sunt, numerari possunt. Quod hic non opus est, prolixius ostendere. 21. Denique videmus IV. summum legis divinae praemium esse ipsam legem, nempe Deum cognoscere, eumque ex vera libertate et animo integro et constante amare; poenam autem horum privationem et carnis servitutem, sive animum inconstantem et fluctuantem.

22. His sic notatis inquirendum iam est, I. num lumine naturali concipere possumus Deum veluti legislatorem aut principem

leges hominibus praescribentem; II. quid sacra scriptura de lumine et lege hac naturali doceat; III. quem ad finem ceremoniae olim institutae fuerint; IV. denique quid referat sacras historias scire et eis credere. De primis duobus *in hoc capite;* de duobus autem ultimis *in sequente* agam. 23. Quid circa *primum* statuendum sit, facile deducitur ex natura voluntatis Dei, quae a Dei intellectu non nisi respectu nostrae rationis distinguitur, hoc est, Dei voluntas et Dei intellectus in se revera unum et idem sunt; nec distinguuntur, nisi respectu nostrarum cogitationum, quas de Dei intellectu formamus. 24. Exempli gratia, quum ad hoc tantum attendimus, quod natura trianguli in natura divina ab aeterno continetur tanquam aeterna veritas, tum dicimus, Deum trianguli ideam habere sive naturam trianguli intelligere; sed quum postea ad hoc attendimus, quod natura trianguli sic in natura divina continetur ex sola necessitate divinae naturae, et non ex necessitate essentiae et naturae trianguli, imo, quod necessitas essentiae et proprietatum trianguli, quatenus etiam ut aeternae veritates concipiuntur, a sola necessitate divinae naturae intellectus pendeat, et non ex natura trianguli, tum id ipsum, quod Dei intellectum vocavimus, Dei voluntatem sive decretum appellamus. 25. Quare respectu Dei unum et idem affirmamus, quum dicimus, Deum ab aeterno decrevisse et voluisse, tres angulos trianguli aequales esse duobus rectis, vel Deum hoc ipsum intellexisse. Unde sequitur, Dei affirmationes et negationes aeternam semper necessitatem sive veritatem involvere. 26. Si itaque, exempli gratia, Deus Adamo dixit*), se nolle, ut de arbore cognitionis boni et mali comederet, contradictionem implicaret, Adamum de illa arbore posse comedere, adeoque impossibile foret, ut Adamus de ea comederet; nam divinum illud decretum aeternam necessitatem et veritatem debuisset involvere. Verum quoniam Scriptura tamen narrat, Deum id Adamo praecepisse, et nihilo minus Adamum de eadem comedisse, necessario dicendum est, Deum Adamo malum tantum revelavisse, quod eum necessario sequeretur, si de illa arbore com-

*) Genes. 2, 17.

ederet, at non necessitatem consecutionis illius mali. 27. Unde factum est, ut Adamus illam revelationem non ut aeternam et necessariam veritatem perceperit, sed ut legem, hoc est, ut institutum, quod lucrum aut damnum sequitur, non ex necessitate et natura actionis patratae, sed ex solo libitu et absoluto imperio alicuius principis. Quare illa revelatio respectu solius Adami et propter solum defectum eius cognitionis lex fuit, Deusque quasi legislator aut princeps. 28. Et hac etiam de causa, nempe ob defectum cognitionis, decalogus, respectu Hebraeorum tantum, lex fuit. Nam quoniam Dei existentiam ut aeternam veritatem non noverant, ideo id, quod ipsis in decalogo revelatum fuit, nempe Deum existere Deumque solum adorandum esse, tanquam legem percipere debuerunt; quod si Deus nullis mediis corporeis adhibitis, sed immediate iis loquutus fuisset, hoc ipsum non tanquam legem, sed tanquam aeternam veritatem percepissent. 29. Atque hoc, quod de Israëlitis et Adamo dicimus, de omnibus etiam prophetis, qui nomine Dei leges scripserunt, dicendum, videlicet, quod Dei decreta non adaequate ut aeternas veritates perceperunt. Ex. gr. de ipso Mose etiam dicendum est, eum ex revelatione vel ex fundamentis ei revelatis percepisse modum, quo populus Israëliticus in certa mundi plaga optime uniri posset, et integram societatem formare sive imperium erigere; deinde etiam modum, quo ille populus optime posset cogi ad obediendum, sed non percepisse, nec ipsi revelatum fuisse, modum illum optimum esse, neque etiam, quod ex populi communi obedientia in tali mundi plaga necessario sequeretur scopus, ad quem collimabant. 30. Quapropter haec omnia non ut aeternas veritates, sed ut praecepta et instituta percepit, et tanquam Dei leges praescripsit; et hinc factum est, ut Deum rectorem, legislatorem, regem, misericordem, iustum etc. imaginaretur, quum tamen haec omnia solius humanae naturae sint attributa et a natura divina prorsus removenda. Atque hoc inquam de solis prophetis dicendum, qui nomine Dei leges scripserunt, non autem de Christo. 31. De Christo enim, quamvis is etiam videatur leges Dei nomine scripsisse, sentiendum tamen est, eum res vere et adaequate percepisse. Nam Christus non tam propheta, quam os Dei fuit. Deus enim per mentem Christ

(ut in cap. 1.*) ostendimus), sicuti ante per angelos, nempe per vocem creatam, visiones etc., quaedam humano generi revelavit. Quapropter aeque a ratione alienum esset, statuere Deum suas revelationes opinionibus Christi accommodavisse, ac quod Deus antea suas revelationes opinionibus angelorum, hoc est vocis creatae et visionum, accommodaverit, ut res revelandas prophetis communicaret, quo quidem nihil absurdius statui posset; praesertim quum non ad solos Iudaeos, sed totum humanum genus docendum missus fuerit, adeoque non satis erat, ut mentem opinionibus Iudaeorum tantum accommodatam haberet, sed opinionibus et documentis humano generi universalibus, hoc est, notionibus communibus et veris. 32. Et sane ex hoc, quod Deus Christo sive eius menti sese immediate revelaverit, et non, ut prophetis per verba et imagines, nihil aliud intelligere possumus, quam quod Christus res revelatas vere percepit sive intellexit; tum enim res intelligitur, quum ipsa pura mente extra verba et imagines percipitur. Christus itaque res revelatas vere et adaequate percepit. 33. Si igitur eas tanquam leges unquam praescripsit, id propter populi ignorantiam et pertinaciam fecit. Quare hac in re vicem Dei gessit, quod sese ingenio populi accommodavit, et ideo, quamvis aliquantulum clarius, quam ceteri prophetae, locutus sit, obscure tamen, et saepius per parabolas res revelatas docuit, praesertim quando iis loquebatur, quibus nondum datum erat intelligere regnum coelorum. Vide Matth. cap. 13. v. 10. etc. 34. Et sine dubio eos, quibus datum erat mysteria coelorum noscere, res ut aeternas veritates docuit, non vero ut leges praescripsit; et hac ratione eos a servitute legis liberavit, et nihilo minus legem hoc magis confirmavit et stabilivit, eorumque cordibus penitus inscripsit. Quod etiam Paulus quibusdam in locis indicare videtur; nempe epistol. ad Rom. cap. 7. vers. 6. et cap. 3. vers. 28. sqq. 35. Attamen nec ille etiam aperte loqui vult, sed, ut ipse ait cap. 3. vers. 5. et cap. 6. vers. 19. eiusd. epist. humano more loquitur, quod expresse dicit, quum Deum iustum vocat, et sine dubio etiam propter carnis imbecillitatem Deo misericordiam, gratiam, iram etc. affingit, et ingenio plebis

*) Vid. cap. 1. §. 23. 24.

sive (ut ipse etiam ait cap. 3. vers. 1. 2. epist. 1. ad Corinth.) hominum carnalium sua verba accommodat. 36. Nam cap. 9. vers. 18. epist. ad Rom. absolute docet, Dei iram eiusque misericordiam non ab humanis operibus, sed a sola Dei vocatione, hoc est, voluntate, pendere; deinde quod ex operibus legis nemo fiat iustus, sed ex sola fide (vide epist. ad Rom. cap. 3. vers. 28.), per quam sane nihil aliud intelligit, quam plenum animi consensum; et denique, quod nemo fiat beatus, nisi mentem Christi in se habeat (vide epist. ad Rom. cap. 8. v. 9.), qua scilicet leges Dei ut aeternas veritates percipiat. 37. Concludimus itaque, Deum non nisi ex captu vulgi et ex solo defectu cogitationis tanquam legislatorem aut principem describi, et iustum, misericordem etc. vocari, Deumque revera ex solius suae naturae et perfectionis necessitate agere, et omnia dirigere, et eius denique decreta et volitiones aeternas esse veritates semperque necessitatem involvere: idque est, quod primo in loco explicare et ostendere constitueram.

38. Ad *secundum* igitur transeamus et sacram paginam percurramus, et quid ipsa de lumine naturali et lege hac divina docet videamus. Primum, quod nobis occurrit, est ipsa primi hominis historia, ubi narratur*), Deum Adamo praecepisse, ne comederet de fructu arboris cognitionis boni et mali, quod significare videtur, Deum Adamo praecepisse, bonum agere et quaerere sub ratione boni, et non quatenus contrarium est malo, hoc est, ut bonum ex amore boni quaereret, non autem ex timore mali. Qui enim, ut iam ostendimus, bonum agit ex vera boni cognitione et amore, libere et constanti animo agit, qui autem ex timore mali, is malo coactus et serviliter agit et sub imperio alterius vivit. 39. Atque adeo hoc unicum, quod Deus Adamo praecipit, totam legem divinam naturalem comprehendit et cum dictamine luminis naturalis absolute convenit; nec difficile esset, totam istam primi hominis historiam sive parabolam ex hoc fundamento explicare. Sed malo id missum facere, quum quia non possum absolutum esse certus, num mea explicatio cum scriptoris mente conveniat; tum quia plerique non concedunt, hanc histo-

*) Gen. 2, 17.

riam esse parabolam, sed plane statuunt, eam simplicem narrationem esse. 40. Praestabilius erit igitur, alia Scripturae loca in medium adferre, illa praesertim, quae ab eo dictata sunt, qui ex vi luminis naturalis, quo omnes sui aevi sapientes superavit, loquitur, et cuius sententias aeque sancte ac prophetarum amplexus est populus; Salomonem puto, cuius non tam prophetia et pietas, quam prudentia et sapientia in sacris commendatur. 41. Is in suis Proverbiis vocat humanum intellectum verae vitae fontem, et infortunium in sola stultitia constituit. Sic enim ait cap. 16. vers. 22.: מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל בְּעָלָיו וּמוּסַר אֱוִלִים אִוֶּלֶת *fons vitae* (est) *intellectus sui domini* [1]), *et supplicium stultorum est stultitia*; ubi notandum, quod per *vitam* absolute Hebraice vera vita intelligatur, ut patet ex Deut. cap. 30. vers. 19. Fructum igitur intellectus in sola vera vita constituit, et supplicium in sola eius privatione, quod quidem absolute convenit cum eo quod IV. loco notavimus circa legem divinam naturalem [2]). Quod autem hic fons vitae, sive quod solus intellectus, ut etiam ostendimus, leges sapientibus praescribit, aperte ab eodem hoc sapiente docetur. Ait enim cap. 13. vers. 14.: תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר חַיִּים *lex prudentis* (est) *fons vitae*, id est, ut ex modo allato textu patet, intellectus. 42. Porro cap. 3. v. 13. expressissimis verbis docet, intellectum hominem beatum et felicem reddere veramque animi tranquillitatem dare. Sic enim ait: אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה [3]) וּבֶן אָדָם יָפִיק תְּבוּנָה וגו׳: אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד: דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם *Beatus homo, qui invenit scientiam, et filius hominis, qui intelligentiam eruit.* Ratio est (ut vers. 16. 17. pergit), quia *directe dat dierum longitudinem* [4]), *indirecte divitias et honorem. Eius viae* (quas ni-

1) Hebraismus: qui rem aliquam habet vel in sua natura continet, eius rei dominus vocatur. Sic avis *dominus alarum* Hebraice vocatur, quia alas habet; *dominus intellectus* intelligens, quia intellectum habet. *Sp.* *

2) Vid. §. 21.

3) In textu Masoret. legitur: וְאָדָם

4) Hebraismus nihil aliud significans quam *vitam*. *Sp.* *

mirum scientia indicat) *amoenae sunt*, *et omnes eius semitae pax*. Soli igitur sapientes ex sententia etiam Salomonis animo pacato et constante vivunt, non ut impii, quorum animus contrariis affectibus fluctuat, adeoque (ut Esaias etiam ait cap. 57. v. 20.) neque pacem, neque quietem habent. 43. Denique in his Salomonis Proverbiis maxime nobis notanda sunt, quae habentur in secundo cap., utpote quae nostram sententiam quam clarissime confirmant. Sic enim vers. 3. eiusd. cap. incipit: כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ וגו׳: אָז תָּבִין יִרְאַת יְהוָה וְדַעַת אֱלֹהִים תִּמְצָא: כִּי־יְהוָה יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה *nam si prudentiam inclamabis et intelligentiae dederis vocem tuum etc.*, *tunc timorem Dei intelliges et Dei scientiam* (vel potius amorem; nam haec duo verbum ידע *jadah* significat) *invenies; nam* (NB) *Deus dat sapientiam; ex ore suo* (manat) *scientia et prudentia*. 44. Quibus sane verbis clarissime indicat I. quod sola sapientia sive intellectus nos doceat, Deum sapienter timere, hoc est, vera religione colere. Deinde docet, sapientiam et scientiam ex Dei ore fluere, Deumque illam dare, quod quidem nos etiam supra ostendimus, nempe, quod noster intellectus nostraque scientia a sola Dei idea sive cognitione pendeat, oriatur et perficiatur. 45. Pergit deinde vers. 9. expressissimis verbis docere, hanc scientiam veram ethicam et politicam continere, et ex ea deduci: אָז תָּבִין צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב *tunc intelliges iustitiam et iudicium et rectitudines* (et) *omnem bonam semitam*. Nec his contentus pergit: כִּי־תָבוֹא חָכְמָה בְלִבֶּךָ וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם: מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ תְּבוּנָה תִנְצְרֶכָּה *quando intrabit scientia in cor tuum, et sapientia tibi erit suavis; tum tua providentia*) tibi vigilabit, et prudentia te custodiet*. 46. Quae omnia cum scientia naturali plane conveniunt; haec enim ethicam docet et veram virtutem, postquam rerum cognitionem acquisivimus et scientiae praestantiam gustavimus. Quare

---

*) מְזִמָּה *mezima* proprie cogitationem, deliberationem et vigilantiam significat. *Sp.* *

felicitas et tranquillitas eius, qui naturalem intellectum colit, ex mente Salomonis etiam, non ab imperio fortunae (hoc est Dei auxilio externo), sed a sua interna virtute (sive Dei auxilio interno) maxime pendet, nempe, quia vigilando, agendo et bene consulendo se maxime conservat. 47. Denique nequaquam hic praetereundus est locus Pauli, qui habetur cap. 1. vers. 20. epist. ad Rom., ubi (ut Tremellius vertit ex Syriaco textu) sic ait: *Occulta enim Dei a fundamentis mundi in creaturis suis per intellectum conspiciuntur, et virtus et divinitas eius, quae est in aeternum, adeo ut sint sine effugio* *). 48. Quibus satis clare indicat, unumquemque lumine naturali clare intelligere Dei virtutem et aeternam divinitatem, ex qua scire et deducere possunt, quid iis quaerendum quidve fugiendum sit; adeoque concludit, omnes sine effugio esse, nec ignorantia excusari posse, quod profecto possent, si de lumine supranaturali loqueretur et de carnali Christi passione et resurrectione etc. 49. Et ideo paulo infra vers. 24. sic pergit: *Propter hoc tradidit eos Deus in concupiscentias immundas cordis eorum etc.* usque ad finem capitis, quibus vitia ignorantiae describit, eaque tanquam ignorantiae supplicia enarrat, quod plane convenit cum Proverbio illo Salomonis cap. 16. vers. 22., quod iam citavimus, nempe, ומוסר אולים אולת *et supplicium stultorum est stultitia.* 50. Quare non mirum, quod dicat Paulus maleficos esse inexcusabiles. Nam prout unusquisque seminat, ita metet; ex malis mala necessario sequuntur, nisi sapienter corrigantur, et ex bonis bona, si animi constantia comitetur. Scriptura itaque lumen et legem divinam naturalem absolute commendat; atque his, quae in hoc capite agere proposueram, absolvi.

---

*) Graece: *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.*

CAP. V. De ratione, cur ceremoniae institutae fuerint, et de fide historiarum, nempe qua ratione et quibus ea necessaria sit.

In superiore capite ostendimus, legem divinam, quae homines vere beatos reddit et veram vitam docet, omnibus esse hominibus universalem; imo eam ex humana natura ita deduximus, ut ipsa humanae menti innata et quasi inscripta existimanda sit. 2. Quum autem ceremoniae, eae saltem, quae habentur in vetere testamento Hebraeis tantum institutae et eorum imperio ita accommodatae fuerint, ut maxima ex parte ab universa societate, non autem ab unoquoque exerceri potuerint, certum est, eas ad legem divinam non pertinere, adeoque nec etiam ad beatitudinem et virtutem aliquid facere; sed eas solam Hebraeorum electionem, hoc est (per ea, quae in tertio cap. ostendimus), solam corporis temporaneam felicitatem et imperii tranquillitatem respicere, proptereaque non nisi stante eorum imperio ullius usus esse potuisse. 3. Si eae igitur in vetere testamento ad legem Dei referantur, id propterea tantum fuit, quia ex revelatione vel ex fundamentis revelatis institutae fuerunt. Verum quia ratio, tametsi solidissima, apud communes theologos non multum valet, lubet hic haec, quae modo ostendimus, Scripturae etiam auctoritate confirmare; et deinde ad maiorem perspicuitatem ostendere, qua ratione et quomodo ceremoniae ad imperium Iudaeorum stabiliendum et conservandum inserviebant.

4. Esaias nihil clarius docet, quam quod lex divina absolute sumpta significet illam legem universalem, quae in vera vivendi ratione consistit, non autem ceremonias. Capite enim 1. v. 10. propheta gentem suam vocat ad legem divinam ex se audiendam, ex qua prius omnia sacrificiorum genera secludit et omnia festa, et tandem legem ipsam docet (vide v. 16. 17.) atque his paucis comprehendit, nempe in purificatione animi et virtutis sive bonarum actionum usu seu habitu, et denique inopi auxilium ferendo. 5. Nec minus luculentum testimonium est illud Psalmi 40. v. 7. 9.

Hic enim Psaltes Deum alloquitur: זֶבַח וּמִנְחָה לֹא־חָפַצְתָּ אָזְנַיִם כָּרִיתָ לִּי עוֹלָה וַחֲטָאָה לֹא שָׁאָלְתָּ׃ לַעֲשׂוֹת־רְצוֹנְךָ אֱלֹהַי חָפָצְתִּי וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מֵעָי *sacrificium et munus non voluisti; aures mihi perfodisti*), holocaustum et peccati oblationem non petiisti; tuam voluntatem exsequi, mi Deus, volui; nam lex tua est in meis visceribus.* Vocat igitur illam tantum legem Dei, quae visceribus vel menti inscripta est, et ab ea ceremonias secludit; nam eae solo instituto, et non ex natura sunt bonae, adeoque neque mentibus inscriptae. Praeter haec alia adhuc in Scriptura reperiuntur, quae idem testantur; sed haec duo attulisse sufficit. 6. Quod autem ceremoniae nihil ad beatitudinem iuvent, sed quod tantum imperii temporaneam felicitatem respiciant, etiam ex ipsa Scriptura constat, quae pro ceremoniis nihil nisi corporis commoda et delicias promittit, et pro sola lege divina universali beatitudinem. In quinque enim libris, qui Mosis vulgo dicuntur, nihil aliud, ut supra diximus, promittitur, quam haec temporanea felicitas, nempe honores sive fama, victoriae, divitiae, deliciae et valetudo. 7. Et quamvis quinque illi libri praeter ceremonias multa moralia contineant, haec tamen in iis non continentur tanquam documenta moralia omnibus hominibus universalia, sed tanquam mandata ad captum et ingenium solius Hebraeae nationis maxime accommodata, et quae adeo etiam solius imperii utilitatem spectant. Ex. gr. Moses non tanquam doctor aut propheta Iudaeos docet, ne occidant neque furentur, sed haec tanquam legislator et princeps iubet; non enim documenta ratione comprobat, sed iussibus poenam addit, quae pro ingenio uniuscuiusque nationis variare potest et debet, ut experientia satis docuit. 8. Sic etiam iussum de non committendo adulterio solius reipublicae et imperii utilitatem respicit. Nam si documentum morale docere voluisset, quod non solam reipublicae utilitatem, sed animi tranquillitatem et veram uniuscuiusque beatitudinem respiceret, tum non tantum actionem externam, sed et ipsum animi consensum damnaret, ut Christus fecit, qui documenta universalia tantum docuit. Vide Matth. cap. 5. vers. 28.

*) Est phrasis ad significandum *perceptionem.* *Sp.* *

Et hac de causa Christus praemium spirituale, non autem, ut Moses, corporeum promittit. 9. Nam Christus, uti dixi, non ad imperium conservandum et leges instituendum, sed ad solam legem universalem docendum missus fuit; et hinc facile intelligimus, Christum legem Mosis minime abrogavisse, quandoquidem Christus nullas novas leges in rempublicam introducere voluerit, nec aliud magis curaverit, quam documenta moralia docere, eaque a legibus reipublicae distinguere, idque maxime propter Pharisaeorum ignorantiam, qui putabant, illum beate vivere, qui iura reipublicae sive legem Mosis defendebat; quum tamen ipsa, uti diximus, nullam nisi reipublicae rationem habuerit, nec tam ad Hebraeos docendum, quam cogendum inserviverit. 10. Sed ad nostrum propositum revertamur, et alia Scripturae loca, quae pro ceremoniis nihil praeter corporis commoda et pro sola lege divina universali beatitudinem promittunt, in medium proferamus. Inter prophetas nemo clarius quam Esaias hoc docuit; hic enim cap. 58. postquam hypocrisin damnavit, libertatem et caritatem erga se et proximum commendat; et pro his haec promittit[1]): אָז יִבָּקַע כַּשַׁחַר אוֹרֶךָ וַאֲרֻכָתְךָ מְהֵרָה תִצְמָח וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ כְּבוֹד יְהוָה יַאַסְפֶךָ *tunc erumpet sicuti aurora lux tua, et tua sanitas protinus efflorescet, et ibit ante te iustitia tua, et gloria Dei te aggregabit*[2]) etc. Post haec sabbatum etiam commendat, pro cuius in observando diligentia hoc promittit[3]): אָז תִּתְעַנַּג עַל־יְהוָה וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל־בָּמוֹתֵי אָרֶץ וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ כִּי פִּי יְהוָה דִּבֵּר *tunc cum Deo delectaberis*[4]) *et te equitare faciam super excelsa terrae*[5]), *et faciam, ut comedas hereditatem Iacobi, tui patris, ut os Iehovae locutum est.* Videmus itaque, prophetam pro libertate et caritate mentem sanam

1) Ies. c. 58. v. 8.

2) Hebraismus, quo tempus mortis significatur. Aggregari ad populos suos *mori* significat. Vide Genes. cap. 49. vers. 29. 33. *Sp.* *

3) Ies. c. 58. v. 14.

4) Significat *honeste delectari*, sicuti etiam Belgice dicitur: met Godt en met eere. *Sp.* *

5) Significat *imperium*, tanquam equum freno tenere. *Sp.* *

in corpore sano Deique gloriam etiam post mortem promittere; pro ceremoniis autem nihil nisi imperii securitatem, prosperitatem et corporis felicitatem. 11. In Psalmis 15. et 24. nulla fit ceremoniarum mentio, sed tantum documentorum moralium, nimirum, quia in iis de sola beatitudine agitur, eaque sola proponitur, quamvis tamen parabolice. Nam certum est, ibi per montem Dei eiusque tentoria et horum inhabitationem beatitudinem et animi tranquillitatem, non vero montem Hierosolymae, neque Mosis tabernaculum intelligi; haec enim loca a nemine inhabitabantur, nec nisi ab iis, qui ex sola tribu Levi erant, administrabantur. 12. Porro omnes etiam illae Salomonis sententiae, quas in superiore capite attuli, pro solo cultu intellectus et sapientiae veram promittunt beatitudinem, nempe, quod ex ea tandem timor Dei intelligetur et Dei scientia invenietur. 13. Quod autem Hebraei post destructum eorum imperium non tenentur ceremonias exercere, patet ex Ieremia, qui ubi urbis vastationem prope instare vidit et praedicit, ait, *Deum eos tantum diligere*, *qui sciunt et intelligunt*, *quod ipse exercet misericordiam*, *iudicium et iustitiam in mundo; adeoque in posterum non nisi eos*, *qui haec norunt*, *laude dignos aestimandos esse* (vide cap. 9. v. 23. sqq.), quasi diceret, Deum post urbis vastationem nihil singulare Iudaeis exigere, nec aliud ab iisdem in posterum petere praeter legem naturalem, qua omnes mortales tenentur. 14. Novum praeterea testamentum hoc ipsum plane confirmat. In eo enim, uti diximus, documenta tantum moralia docentur et pro iis regnum coeleste promittitur; ceremonias autem, postquam evangelium aliis etiam gentibus, qui alterius reipublicae iure tenebantur, praedicari incepit, missas fecerunt apostoli. Quod autem Pharisaei post amissum imperium eas aut saltem magnam earum partem retinuerint, id magis animo Christianis adversandi, quam Deo placendi fecerunt. 15. Nam post primam urbis vastationem quum Babylonem captivi ducti fuerunt, quia tum in sectas non erant, quod sciam, divisi, statim ceremonias neglexerunt, imo toti legi Mosis valedixerunt, patriaeque iura oblivioni, ut plane superflua, tradiderunt et se cum ceteris nationibus immiscere inceperunt, ut ex Hezdra et Nehemia satis superque constat. Quare non dubium est, quin Iudaei post dissolutum imperium lege Mosis non

magis teneantur, quam antequam eorum societas et respublica inceperit; dum enim inter alias nationes ante exitum ex Aegypto vixerunt, nullas leges peculiares habuerunt, nec ullo nisi naturali iure et sine dubio etiam iure reipublicae, in qua vivebant, quatenus legi divinae naturali non repugnabat, tenebantur. 16. Quod autem patriarchae Deo sacrificaverunt, id fecisse puto, ut suum animum, quem a pueritia sacrificiis assuetum habebant, magis ad devotionem incitarent; omnes enim homines a tempore Enos sacrificiis plane consueverant, ita ut iis maxime ad devotionem incitarentur. Patriarchae igitur non ex iure aliquo divino imperante vel ex universalibus fundamentis legis divinae edocti, sed ex sola illius temporis consuetudine Deo sacrificaverunt, et si ex alicuius mandato id fecerunt, mandatum illud nullum aliud fuit, quam ius reipublicae, in qua vivebant; quo etiam (ut iam hic et etiam capite tertio, quum de Malkitsedek loquuti sumus, notavimus) tenebantur.

17. His puto, me meam sententiam Scripturae auctoritate confirmavisse. Superest iam ostendere, quomodo et qua ratione ceremoniae inserviebant ad imperium Hebraeorum conservandum et stabiliendum; quod quam paucissimis potero et universalibus fundamentis ostendam. 18. Societas non tantum ad secure ab hostibus vivendum, sed etiam ad multarum rerum compendium faciendum perutilis est et maxime etiam necessaria; nam nisi homines invicem operam mutuam dare velint, ipsis et ars et tempus deficeret, ad se, quoad eius fieri potest, sustentandum et conservandum. 19. Non enim omnes ad omnia aeque apti sunt, nec unusquisque potis esset ad ea comparandum, quibus solus maxime indiget. Vires et tempus, inquam, unicuique deficerent, si solus deberet arare, seminare, metere, molere, coquere, texere, suere et alia perplurima ad vitam sustentandum efficere, ut iam taceam artes et scientias, quae etiam ad perfectionem humanae naturae eiusque beatitudinem sunt summe necessariae. 20. Videmus enim eos, qui barbare sine politia vivunt, vitam miseram et paene brutalem agere, nec tamen pauca illa misera et impolita, quae habent, sine mutua opera, qualis qualis ea sit, sibi comparant. Iam si homines a natura ita essent constituti, ut nihil nisi id, quod vera ratio indicat, cuperent,

nullis sane legibus indigeret societas, sed absolute sufficeret, homines vera documenta moralia docere, ut sponte integro et liberali animo id, quod vere utile est, agerent. 21. Verum longe aliter cum humana natura constitutum est. Omnes quidem suum utile quaerunt; at minime ex sanae rationis dictamine, sed perplurimum ex sola libidine et animi affectibus abrepti (qui nullam temporis futuri aliarumque rerum rationem habent) res appetunt utilesque iudicant. 22. Hinc fit, ut nulla societas possit subsistere absque imperio et vi, et consequenter legibus, quae hominum libidinem atque effrenatum impetum moderentur et cohibeant. Non tamen humana natura patitur absolute se cogi, et, ut Seneca Tragicus ait*), „violenta imperia nemo continuit diu; moderata durant.“ Quam diu enim homines ex solo metu agunt, tam diu id, quod maxime nolunt, faciunt, nec rationem utilitatis et necessitatis rei agendae tenent, sed id tantum curant, ne capitis aut supplicii rei sint scilicet. Imo non possunt malo aut damno imperatoris, quamvis cum suo magno etiam malo, non tamen laetari ipsique omnia mala cupere et, ubi poterunt, adferre. Homines deinde nihil minus pati possunt, quam suis aequalibus servire et ab iis regi. Denique nihil difficilius, quam libertatem hominibus semel concessam iterum adimere. 23. Ex his sequitur primo, quod vel tota societas, si fieri potest, collegialiter imperium tenere debet, ut sic omnes sibi et nemo suo aequali servire teneatur, vel, si pauci aut unus solus imperium teneat, is aliquid supra communem humanam naturam habere, vel saltem summis viribus conari debet, vulgo id persuadere. 24. Deinde leges in quocunque imperio ita institui debent, ut homines non tam metu, quam spe alicuius boni, quod maxime cupiunt, retineantur; hoc enim modo unusquisque cupide suum officium faciet. 25. Denique quoniam obedientia in eo consistit, quod aliquis mandata ex sola imperantis auctoritate exsequatur, hinc sequitur, eandem in societate, cuius imperium penes omnes est et leges ex communi consensu sanciuntur, nullum locum habere et, sive in tali societate leges augeantur vel minuantur, populum nihilo minus aeque liberum manere, quia

*) Vid. Senec. Troad. act. II. v. 258. 259.

non ex auctoritate alterius, sed ex proprio suo consensu agit. At contra accidit, ubi unus solus imperium absolute tenet; nam omnes ex sola auctoritate unius mandata imperii exsequuntur, adeoque, nisi ita ab initio educati fuerint, ut ab ore imperantis pendeant, difficile is poterit, ubi opus erit, novas leges instituere et libertatem semel concessam populo adimere.

26. His sic universaliter consideratis ad Hebraeorum rempublicam descendamus. Hi quum primum Aegypto exiverunt, nullo alterius nationis iure amplius tenebantur, adeoque iis licebat, novas leges ad libitum sancire sive nova iura constituere, et imperium, ubicunque locorum vellent, et quas terras vellent, occupare. 27. Attamen ad nihil minus erant apti, quam ad iura sapienter constituendum et imperium penes sese collegialiter retinendum; rudis fere ingenii omnes erant et misera servitute confecti. Imperium igitur penes unum tantum manere debuit, qui ceteris imperaret eosque vi cogeret, et qui denique leges praescriberet et in posterum eas interpretaretur. 28. Hoc autem imperium Moses facile retinere potuit, quia divina virtute supra ceteros excellebat et se eam habere populo persuasit, multisque testimoniis ostendit. Vide Exodi cap. 14. vers. ultimo et cap. 19. vers. 9. Is itaque virtute, qua pollebat divina, iura constituit et populo praescripsit. At in iis summam curam gessit, ut populus non tam metu, quam sponte suum officium faceret; ad quod haec duo eum maxime cogebant, populi scilicet ingenium contumax (quod sola vi cogi non patitur) et instans bellum, ubi, ut res prospere cedant, milites magis hortari, quam poenis et minis territare necesse est; sic enim unusquisque magis studet virtute et magnanimitate animi clarere, quam supplicium tantum vitare. 29. Hac igitur de causa Moses virtute et iussu divino religionem in rempublicam introduxit, ut populus non tam ex metu, quam devotione suum officium faceret. Deinde eos beneficiis obligavit, et divinitus multa in futurum promisit, nec leges admodum severas sancivit, quod unusquisque, qui iis studuit, facile nobis concedet, praecipue si ad circumstantias, quae ad aliquem reum damnandum requirebantur, attenderit. 30. Denique ut populus, qui sui iuris esse non poterat, ab ore imperantis penderet, nihil hominibus scilicet servituti assuetis ad libitum agere concessit; nihil

enim populus agere poterat, quin simul teneretur legis recordari et mandata exsequi, quae a solo imperantis arbitrio pendebant. Non enim ad libitum, sed secundum certum et determinatum iussum legis licebat arare, seminare, metere, item nec aliquid comedere, induere, neque caput et barbam radere, neque laetari, nec absolute aliquid agere licebat, nisi secundum iussa et mandata in legibus praescripta, nec hoc tantum, sed etiam in postibus, manibus et inter oculos signa quaedam habere tenebantur, quae eos semper per obedientiam monerent. 31. Hic igitur scopus ceremoniarum fuit, ut homines nihil ex proprio decreto, sed omnia ex mandato alterius agerent et continuis actionibus et meditationibus faterentur, se nihil prorsus sui, sed omnino alterius iuris esse. Ex quibus omnibus luce clarius constat, ceremonias ad beatitudinem nihil facere, et illas veteris testamenti, imo totam legem Mosis nihil aliud quam Hebraeorum imperium, et consequenter nihil praeter corporis commoda spectavisse. 32. Quod autem ad Christianorum ceremonias attinet, nempe baptismum, coenam dominicam, festa, orationes externas et si quae adhuc aliae, quae toti Christianismo communes sunt semperque fuerunt, si eae unquam a Christo aut ab apostolis institutae sunt (quod adhuc mihi non satis constat), eae non nisi ut universalis ecclesiae signa externa institutae sunt, non autem ut res, quae ad beatitudinem aliquid faciunt vel quae aliquid sanctimoniae in se habeant. 33. Quare quamvis hae ceremoniae non ratione imperii, ratione tamen integrae societatis tantum institutae sunt; adeoque ille, qui solus vivit, iis minime tenetur, imo, qui in imperio, ubi Christiana religio interdictum est, vivit, is ab his ceremoniis abstinere tenetur, et nihilo minus poterit beate vivere. 34. Huius rei exemplum in regno Iaponensium habetur, ubi Christiana religio interdicta est, et Belgae, qui ibi habitant, ex mandato societatis Indiae Orientalis ab omni externo cultu abstinere tenentur. Nec hoc alia auctoritate iam confirmare puto. Et quamvis non difficile foret hoc ipsum etiam ex fundamentis novi testamenti deducere, et forte claris insuper testimoniis ostendere, haec tamen libentius missa facio, quia ad alia festinat animus. Pergo itaque ad id, de quo secundo loco in hoc capite agere constitui; scilicet quibus et qua ratione fides historiarum in sacris

contentarum necessaria sit. Ut autem hoc lumine naturali investigetur, sic procedendum videtur.

35. Si quis hominibus aliquid suadere vel dissuadere vult, quod per se notum non est, is, ut id iidem amplectantur, rem suam ex concessis deducere eosque experientia vel ratione convincere debet, nempe ex rebus, quas per sensus experti sunt in natura contingere, vel ex axiomatis intellectualibus per se notis. At nisi experientia talis sit, ut clare et distincte intelligatur, quamvis hominem convincat, non tamen poterit ipsa intellectum aeque afficere eiusque nebulas dissipare, ac quum res docenda ex solis axiomatis intellectualibus, hoc est, ex sola virtute intellectus eiusque in percipiendo ordine deducitur, praesertim si quaestio de re spirituali, et quae sub sensus nullo modo cadit, sit. 36. Verum quia ad res ex solis notionibus intellectualibus deducendum longa perceptionum concatenatio saepissime requiritur, et praeterea etiam summa praecautio, ingenii perspicacitas et summa continentia, quae omnia raro in hominibus reperiuntur; ideo homines ab experientia doceri malunt, quam omnes suas perceptiones ex paucis axiomatibus deducere et invicem concatenare. 37. Unde sequitur, quod si quis doctrinam aliquam integram nationem, ne dicam universum humanum genus, docere et ab omnibus intelligi vult; is rem suam sola experientia confirmare tenetur, rationesque suas et rerum docendarum definitiones ad captum plebis, quae maximam humani generis partem componit, maxime accommodare, non autem eas concatenare, neque definitiones, prout ad rationes melius concatenandum inserviunt, tradere; alias doctis tantum scribet, hoc est, a paucissimis tantum hominibus, si cum reliquis comparentur, poterit intelligi. 38. Quum itaque tota Scriptura in usum integrae nationis prius, et tandem universi humani generis revelata fuerit; necessario ea, quae in ipsa continentur, ad captum plebis maxime accommodari debuerunt et sola experientia comprobari. Rem clarius explicemus. Quae Scriptura docere vult, quae solam speculationem spectant, haec potissimum sunt; nempe dari Deum sive ens, quod omnia fecit et summa sapientia dirigit et sustentat et quod hominum summam habet curam, nempe eorum, qui pie et honeste vivant, reliquos autem multis suppliciis punit et a bonis segregat.

39. Atque haec Scriptura sola experientia comprobat, nempe iis, quas narrat, historiis, nec ullas harum rerum definitiones tradit, sed omnia verba et rationes captui plebis accommodat. Et quamvis experientia nullam harum rerum claram cognitionem dare possit, nec docere, quid Deus sit, et qua ratione res omnes sustentet et dirigat hominumque curam habeat; potest tamen homines tantum docere et illuminare, quantum ad obedientiam et devotionem eorum animis imprimendum sufficit. 40. Atque ex his satis clare constare puto, quibus et qua ratione fides historiarum in sacris contentarum necessaria sit. Ex modo ostensis enim evidentissime sequitur, earum notitiam et fidem vulgo, cuius ingenium ad res clare et distincte percipiendum non valet, summe esse necessariam; deinde, eum, qui eas negat, quia non credit Deum esse, neque eum rebus et hominibus providere, impium esse; qui autem eas ignorat, et nihilo minus lumine naturali novit, Deum esse, et quae porro diximus, et deinde veram vivendi rationem habet, beatum omnino esse, imo vulgo beatiorem, quia praeter veras opiniones clarum insuper et distinctum habet conceptum. 41. Denique sequitur, eum, qui has historias Scripturae ignorat, nec lumine naturali aliquid novit, si non impium sive contumacem, inhumanum tamen esse et paene brutum, nec ullum Dei donum habere. Verum hic notandum, nos quum dicimus, notitiam historiarum vulgo summe esse necessariam, non intelligere notitiam omnium prorsus historiarum, quae in sacris literis continentur, sed tantum earum, quae praecipuae sunt, et quae solae sine reliquis doctrinam, quam modo diximus, evidentius ostendunt, hominumque animos maxime movere possunt. 42. Nam si omnes Scripturae historiae necessariae essent ad eius doctrinam probandam, nec conclusio elici posset nisi ex universali consideratione omnium prorsus historiarum, quae in ipsa continentur; tum sane ius doctrinae demonstratio et conclusio non tantum plebis, sed absolute humanum captum et vires superaret. Quis enim ad tam magnum numerum historiarum simul attendere posset et ad tot circumstantias et partes doctrinae, quae ex tot tamque diversis historiis deberet elici? 43. Ego saltem mihi non possum persuadere, quod homines illi, qui nobis Scripturam, prout eam habemus, reliquerunt, tanto ingenio abundaverint, ut talem demon-

strationem investigare potuerint, et multo minus, quod doctrina Scripturae non posset intelligi, nisi auditis litibus Isaaci[1]), Achitophelis consiliis Absolomo datis[2]), et bello civili Iudaeorum et Israëlitarum et aliis ad hunc modum Chronicis; aut quod primis Iudaeis, qui tempore Mosis vixerunt, ipsa doctrina ex historiis non aeque facile demonstrari potuerit, ac iis qui tempore Hesdrae vixerunt. Sed de his fusius in sequentibus. 44. Vulgus itaque eas tantum historias, quae maxime eorum animos ad obedientiam et devotionem movere possunt, scire tenetur. At ipsum vulgus non satis aptum est ad faciendum de iis iudicium, utpote quod magis narrationibus et rerum singulari et inexpectato eventu, quam ipsa historiarum doctrina delectatur; atque hac de causa praeter lectionem historiarum pastoribus sive ecclesiae ministris insuper indiget, qui ipsum pro imbecillitate eius ingenii doceant. 45. Attamen ne a nostro proposito divagemur, sed id, quod praecipue intendebamus ostendere, concludamus, nempe fidem historiarum, quaecunque demum eae sint, ad legem divinam non pertinere, nec homines per se beatos reddere, neque ullam utilitatem nisi ratione doctrinae habere, qua sola ratione aliae historiae aliis praestantiores possunt esse. 46. Narrationes igitur in vetere et novo testamento contentae reliquis profanis, et ipsae etiam inter se unae aliis praestantiores sunt pro ratione salutarium opinionum, quae ex iis sequuntur. Quare si quis historias S. Scripturae legerit, eique in omnibus fidem habuerit, nec tamen ad doctrinam, quam ipsa iisdem docere intendit, attenderit, nec vitam emendaverit, perinde ipsi est, ac si Alcoranum aut poëtarum fabulas scenicas, aut saltem communia chronica ea attentione, qua vulgus solet, legisset; et contra, uti diximus, is, qui eas plane ignorat et nihilo minus salutares habet opiniones veramque vivendi rationem, is absolute beatus est et revera Christi spiritum in se habet. 47. At Iudaei contra plane sentiunt; statuunt enim veras opiniones veramque vivendi rationem nihil prodesse ad beatitudinem, quamdiu homines eas ex solo lumine naturali amplectuntur et non ut documenta Mosi prophetice revelata. Hoc enim Maimonides

1) Vid. Genes. 26, 14. sqq.
2) Vid. 2 Sam. 16, 20. sqq. 17, 1. sqq.

cap. 8. Regum lege 11. aperte his verbis audet affirmare: כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הריזה מחסידי אומות העולם ויש לו חלק לעולם הבא: והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקדם נצטוו בהן אבל אם עשהן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ואינו מחכמיהם: *omnis, qui ad se suscipit septem praecepta* *), *et ea diligenter exsequutus fuerit, is ex piis nationum est et heres futuri mundi; videlicet si ipsa susceperit et exsequutus fuerit propterea, quod Deus ea in lege praeceperit et quod nobis per Mosen revelaverit, quod filiis Noae eadem antea praecepta fuerunt; sed si ea a ratione ductus exsequutus fuerit, hic non est incola, nec ex piis, nec ex scientibus nationum.*

48. Haec sunt verba Maimonidis, quibus R. Ioseph filius Shem Tob in suo libro, quem vocat Kebod Elohim seu *gloriam Dei*, addit, quod quamvis Aristoteles (quem summam ethicam scripsisse putat et supra omnes aestimat) nihil eorum, quae ad veram ethicam spectant et quae etiam in sua ethica amplexus est, omisisset, sed omnia diligenter exsequutus fuisset, hoc tamen ipsi ad salutem prodesse non potuit, quia ea, quae docet, non amplexus est ut documenta divina prophetice revelata, sed ex solo dictamine rationis.

49. Verum haec omnia mera esse figmenta et nullis rationibus neque Scripturae auctoritate suffulta, unicuique haec attente legenti satis constare existimo. Quare ad eandem rem refutandum ipsam recensuisse sufficit; nec etiam eorum sententiam hic refutare in animo est, qui nimirum statuunt, lumen naturale nihil sani de iis, quae ad veram salutem spectant, docere posse; hoc enim ipsi, qui nullam sanam rationem sibi concedunt, nulla etiam ratione probare possunt; et si aliquid supra rationem se habere venditant, id merum est figmentum et longe infra rationem, quod iam satis eorum communis vivendi modus indicavit. Sed de his

*) NB. Iudaeos putare, Deum Noae septem praecepta dedisse, et iis solis omnes nationes teneri; Hebraeae autem soli alia perplurima praeterea dedisse, ut eam beatiorem reliquis faceret. *Sp.* *

non est opus apertius loqui. 50. Hoc tantum addam, nos neminem nisi ex operibus cognoscere posse. Qui itaque his fructibus abundaverit, scilicet caritate, gaudio, pace, longanimitate, benignitate, bonitate, fide, mansuetudine, continentia, adversus quos (ut Paulus in epistola ad Galatas cap. 5. vers. 23. ait) lex non est posita, is sive ex sola ratione, sive ex sola Scriptura edoctus sit, a Deo revera edoctus est et animo beatus. His itaque omnia, quae circa legem divinam agere constitueram, absolvi.

CAP. VI. De miraculis.

Sicuti scientiam illam, quae captum humanum superat, divinam, sic opus, cuius causa vulgo ignoratur, divinum sive Dei opus vocare consueverunt homines. Vulgus enim tum Dei potentiam et providentiam quam clarissime constare putat, quum aliquid in natura insolitum et contra opinionem, quam ex consuetudine de natura habet, contingere videt (praesertim si id in eius lucrum aut commodum cesserit), et ex nulla re clarius existentiam Dei probari posse existimat, quam ex eo, quod natura, ut putant, suum ordinem non servet; et propterea illos omnes Deum aut saltem Dei providentiam tollere putant, qui res et miracula per causas naturales explicant aut intelligere student. 2. Existimant scilicet, Deum tam diu nihil agere, quam diu natura solito ordine agit, et contra, potentiam naturae et causas naturales tam diu esse otiosas, quam diu Deus agit; duas itaque potentias numero ab invicem distinctas imaginantur, scilicet, potentiam Dei et potentiam rerum naturalium, a Deo tamen certo modo determinatam vel (ut plerique magis hodierno tempore sentiunt) creatam. 3. Quid autem per utramque, et quid per Deum et naturam intelligant, nesciunt sane, nisi quod Dei potentiam tanquam regiae cuiusdam maiestatis imperium, naturae autem tanquam vim et impetum imaginentur. Vulgus itaque opera naturae insolita vocat miracula sive Dei opera, et partim ex devotione, partim ex cupiditate adversandi iis, qui scientias naturales colunt, rerum causas naturales nescire cupit et ea tantum audire gestit, quae maxime ignorat, quaeque propterea maxime admiratur. 4. Videlicet quia nulla alia ratione,

nisi causas naturales tollendo resque extra naturae ordinem imaginando Deum adorare, omniaque ad eius imperium et voluntatem referre potest, nec Dei potentiam magis admiratur, nisi dum potentiam naturae a Deo quasi subactam imaginatur, quod quidem originem duxisse videtur a primis Iudaeis, qui ut ethnicos sui temporis, qui deos visibiles adorabant, videlicet solem, lunam, terram, aquam, aërem etc., convincerent iisque ostenderent, deos illos imbecilles et inconstantes sive mutabiles et sub imperio Dei invisibilis esse, miracula sua narrabant, quibus insuper conabantur ostendere, totam naturam ex Dei, quem adorabant, imperio in eorum tantum commodum dirigi; quod quidem hominibus adeo arrisit, ut in hoc usque tempus miracula fingere non cessaverint, ut ipsi Deo dilectiores reliquis causaque finalis, propter quam Deus omnia creavit et continue dirigit, crederentur. 5. Quid sibi vulgi stultitia non arrogat, quod nec de Deo, nec de natura ullum sanum habet conceptum, quod Dei placita cum hominum placitis confundit, et quod denique naturam ideo limitatam fingit, ut hominem eius praecipuam partem esse credat! Hic vulgi de natura et miraculis opiniones et praeiudicia satis prolixe enarravi. 6. Attamen, ut rem ordine edoceam, ostendam I. nihil contra naturam contingere, sed ipsam aeternam fixum et immutabilem ordinem servare et simul quid per miraculum intelligendum sit; II. nos ex miraculis nec essentiam nec existentiam, et consequenter nec providentiam Dei posse cognoscere, sed haec omnia longe melius percipi ex fixo et immutabili naturae ordine. III. Ex aliquot Scripturae exemplis ostendam, ipsam Scripturam per Dei decreta et volitiones, et consequenter per providentiam nihil aliud intelligere, quam ipsum naturae ordinem, qui ex eius aeternis legibus necessario sequitur. IV. Denique de modo miracula Scripturae interpretandi et de iis, quae praecipue circa miraculorum narrationes notari debeant, agam. Et haec praecipua sunt, quae ad huius capitis argumentum spectant et quae praeterea ad intentum totius huius operis non parum inservire existimo.

7. Ad primum quod attinet, id facile ostenditur ex iis, quae in cap. 4. circa legem divinam demonstravimus*), nempe omne

*) Vid. c. 4. §. 23. sqq.

id, quod Deus vult sive determinat, aeternam necessitatem et veritatem involvere. 8. Ostendimus enim ex eo, quod Dei intellectus a Dei voluntate non distinguitur, idem nos affirmare, quum dicimus Deum aliquid velle, ac quum dicimus, Deum id ipsum intelligere; quare eadem necessitate, qua ex natura et perfectione divina sequitur, Deum rem aliquam, ut est, intelligere, ex eadem sequitur, Deum eandem, ut est, velle. 9. Quum autem nihil nisi ex solo divino decreto necessario verum sit, hinc clarissime sequitur, leges naturae universales mera esse decreta Dei, quae ex necessitate et perfectione naturae divinae sequuntur. Si quid igitur in natura contingeret, quod eius universalibus legibus repugnaret, id decreto et intellectui et naturae divinae necessario etiam repugnaret; aut si quis statueret, Deum aliquid contra leges naturae agere, is simul etiam cogeretur statuere, Deum contra suam naturam agere: quo nihil absurdius. Idem etiam facile ex hoc posset ostendi, quod nimirum potentia naturae sit ipsa divina potentia et virtus, divina autem potentia sit ipsissima Dei essentia; sed hoc impraesentiarum libentius omitto. 10. Nihil igitur in natura*) contingit, quod ipsius legibus universalibus repugnet; at nec etiam aliquid, quod cum iisdem non convenit aut ex iisdem non sequitur. Nam quicquid fit, per Dei voluntatem et aeternum decretum fit, hoc est, ut iam ostendimus, quicquid fit, id secundum leges et regulas, quae aeternam necessitatem et veritatem involvunt, fit. 11. Natura itaque leges et regulas, quae aeternam necessitatem et veritatem involvunt, quamvis omnes nobis notae non sint, semper tamen observat, adeoque etiam fixum atque immutabilem ordinem; nec ulla sana ratio suadet, naturae limitatam potentiam et virtutem tribuere, eiusque leges ad certa tantum et non ad omnia aptas, statuere. Nam quum virtus et potentia naturae sit ipsa Dei virtus et potentia, leges autem et regulae naturae ipsa Dei decreta, omnino credendum est, potentiam naturae infinitam esse eiusque leges adeo latas, ut ad omnia, quae et ab ipso divino intellectu concipiuntur, se extendant. 12. Alias enim, quid aliud statuitur, quam quod Deus naturam adeo impotentem

---

*) NB. me hic per *naturam* non intelligere solam materiam eiusque affectiones, sed praeter materiam alia infinita. *Sp.* *

creaverit, eiusque leges et regulas adeo steriles statuerit, ut saepe de novo ei subvenire cogatur, si eam conservatam vult et ut res ex voto succedant? Quod sane a ratione alienissimum esse existimo. 13. Ex his itaque, quod in natura nihil contingit, quod ex eius legibus non sequitur, et quod eius leges ad omnia, quae et ab ipso divino intellectu concipiuntur, se extendunt, et quod denique natura fixum atque immutabilem ordinem servat; clarissime sequitur, nomen miraculi non nisi respective ad hominum opiniones posse intelligi, et nihil aliud significare, quam opus, cuius causam naturalem exemplo alterius rei solitae explicare non possumus, vel saltem ipse non potest, qui miraculum scribit aut narrat. 14. Possem quidem dicere, miraculum esse id, cuius causa ex principiis rerum naturalium lumine naturali notis explicari nequit. Verum quoniam miracula ad captum vulgi facta fuerunt, quod quidem principia rerum naturalium plane ignorabat, certum est, antiquos id pro miraculo habuisse, quod explicare non poterant eo modo, quo vulgus res naturales explicare solet, recurrendo scilicet ad memoriam, ut alterius rei similis, quam sine admiratione imaginari solet, recordetur; tum enim vulgus rem aliquam se satis intelligere existimat, quum ipsam non admiratur. 15. Antiqui itaque et omnes fere in hoc usque tempus nullam praeter hanc normam miraculi habuerunt. Quare non dubitandum, quin in sacris literis multa tanquam miracula narrentur, quorum causae ex principiis rerum naturalium notis facile possunt explicari, ut iam supra innuimus in cap. 2., quum de eo, quod sol steterit tempore Iosuae et quod retrogradatus fuerit tempore Achaz, loquuti sumus*). Sed de his mox prolixius agemus, nempe circa miraculorum interpretationem, de qua in hoc capite agere promisi.

16. Hic iam tempus est, ut ad secundum transeam, nempe ut ostendam, nos ex miraculis nec Dei essentiam nec existentiam, nec providentiam posse intelligere, sed contra haec longe melius percipi ex fixo atque immutabili naturae ordine; ad quod demonstrandum sic procedo. 17. Quum Dei existentia non sit per se nota, debet necessario concludi ex notionibus, quarum veritas

*) Vid. c. 2. §. 26—28.

adeo firma et inconcussa sit, ut nulla dari neque concipi possit potentia, a qua possint immutari*). Nobis saltem ab eo tempore, quo ex iis Dei existentiam concludimus, ita apparere debent, si ex ipsis eam extra omnem dubitationis aleam concludere volumus. Nam si possemus concipere, ipsas notiones ab aliqua potentia, quaecunque demum ea fuerit, mutari posse, tum de earum veritate dubitaremus, et consequenter etiam de nostra conclusione, nempe de Dei existentia, nec de ulla re unquam poterimus esse certi. 18. Deinde nihil cum natura convenire vel ei repugnare scimus, nisi id, quod ostendimus cum istis principiis convenire vel iis repugnare. Quare si concipere possemus aliquid in natura ab aliqua potentia (quaecunque demum ea fuerit) posse fieri, quod naturae repugnet, id primis istis notionibus repugnabit, adeoque id ut absurdum reiiciendum, vel de primis notionibus (ut modo ostendimus), et consequenter de Deo et de omnibus quomodocunque perceptis dubitandum. 19. Longe igitur abest, ut miracula, quatenus per id intelligitur opus, quod ordini naturae repugnet, nobis Dei existentiam ostendant; quum contra nos de eadem dubitare facerent, quando absque iis absolute de ipsa possemus esse certi, nempe quando scimus, omnia naturae certum atque immutabilem ordinem sequi. 20. At ponatur, id esse miraculum, quod per causas naturales explicari non potest, hoc quidem duobus modis potest intelligi; vel quod causas naturales quidem habet, quae tamen humano intellectu investigari non pos-

---

*) De Dei existentia, et consequenter de omnibus dubitamus, quam diu ipsius Dei non claram et distinctam, sed confusam habemus ideam. Nam ut ille, qui naturam trianguli non recte novit, nescit eius tres angulos aequales esse duobus rectis, sic is, qui naturam divinam confuse concipit, non videt, quod ad Dei naturam pertineat *existere*. At ut Dei natura a nobis clare et distincte concipi possit, necesse est, ad notiones quasdam simplicissimas, quas communes vocant, attendere, et cum iis ea, quae ad divinam naturam pertinent, concatenare. Atque tum nobis primum fit perspicuum, Deum necessario existere et ubique esse, et simul adparet, omnia, quae concipimus, Dei naturam (D. add. *in se*) involvere perque eandem concipi, et omnia denique, quae adaequate concipimus, vera esse. Sed de hoc (D. *de his*) vide prolegomenon libri, cuius titulus est: „*principia philosophiae more geometrico demonstrata*." *Sp*. Vid. Tom. I. p. 26. sqq. coll. epp. 59. §. 11. et ep. 60. §. 11.

sunt; vel quod nullam causam praeter Deum sive Dei voluntatem agnoscit. 21. Verum quia omnia, quae per causas naturales fiunt, ex sola Dei potentia et voluntate etiam fiunt, necessario huc tandem perveniendum, nempe miraculum, sive id causas naturales habeat, sive minus, opus esse, quod per causam explicari non potest; hoc est opus, quod captum humanum superat. Sed ex opere et absolute ex eo, quod nostrum captum superat, nihil intelligere possumus. Nam quicquid clare et distincte intelligimus, id per se vel per aliud, quod per se clare et distincte intelligitur, nobis debet innotescere. 22. Quare ex miraculo sive opere, quod nostrum captum superat, nec Dei essentiam, nec existentiam, nec absolute aliquid de Deo et natura intelligere possumus, sed contra, quum omnia a Deo determinata et sancita scimus esse et operationes naturae ex Dei essentia consequi, naturae vero leges Dei aeterna decreta et volitiones esse, absolute concludendum, nos eo melius Deum Deique voluntatem cognoscere, quo melius res naturales cognoscimus et clarius intelligimus, quomodo a prima sua causa dependent et quomodo secundum aeternas naturae leges operantur. 23. Quare ratione nostri intellectus longe meliore iure ea opera, quae clare et distincte intelligimus, Dei opera vocanda et ad Dei voluntatem referenda, quam ea, quae plane ignoramus, quamvis imaginationem valde occupent et homines in admirationem sui rapiant; quandoquidem ea sola naturae opera, quae clare et distincte intelligimus, Dei cognitionem reddunt sublimiorem et Dei voluntatem et decreta quam clarissime indicant. Ii igitur plane nugantur, qui, ubi rem ignorant, ad Dei voluntatem recurrunt; ridiculus sane modus ignorantiam profitendi. 24. Porro quamvis ex miraculis aliquid concludere possemus, nullo tamen modo Dei existentia inde posset concludi. Nam quum miraculum opus limitatum sit, nec unquam nisi certam et limitatam potentiam exprimat, certum est, nos ex tali effectu non posse concludere existentiam causae, cuius potentia sit infinita, sed ad summum causae, cuius potentia maior sit. Dico *ad summum;* potest enim etiam consequi ex multis causis simul concurrentibus opus aliquod, cuius quidem vis et potentia minor sit potentia omnium causarum simul, ac longe maior potentia uniuscuiusque causae. 25. At quoniam naturae leges (ut

iam ostendimus) ad infinita se extendunt et sub quadam specie aeternitatis a nobis concipiuntur, et natura secundum eas certo atque immutabili ordine procedat, ipsae nobis eatenus Dei infinitatem, aeternitatem et immutabilitatem aliquo modo indicant. 26. Concludimus itaque, nos per miracula Deum eiusque existentiam et providentiam cognoscere non posse, sed haec longe melius concludi ex naturae fixo atque immutabili ordine. Loquor in hac conclusione de miraculo, quatenus per id nihil aliud intelligitur, quam opus, quod hominum captum superat aut superare creditur. Nam quatenus supponeretur ordinem naturae destruere sive interrumpere, aut eius legibus repugnare, eatenus (ut modo ostendimus) non tantum nullam Dei cognitionem dare posset, sed contra illam, quam naturaliter habemus, adimeret et nos de Deo et omnibus dubitare faceret. 27. Neque hic ullam agnosco differentiam inter opus contra naturam et opus supra naturam; hoc est, ut quidam aiunt, opus, quod quidem naturae non repugnat, attamen ab ipsa non potest produci aut effici. Nam quum miraculum non extra naturam, sed in ipsa natura fiat, quamvis supra naturam statuatur, tamen necesse est, ut naturae ordinem interrumpat, quem alias fixum atque immutabilem ex Dei decretis concipimus. 28. Si quid igitur in natura fieret, quod ex ipsius legibus non sequeretur, id necessario ordini, quem Deus in aeternum per leges naturae universales in natura statuit, repugnaret, adeoque id contra naturam eiusque leges esset, et consequenter eius fides nos de omnibus dubitare faceret et ad atheismum duceret. 29. Et his puto, me id, quod secundo intendebam, satis firmis rationibus ostendisse. Ex quibus de novo concludere possumus, miraculum sive contra naturam sive supra naturam merum esse absurdum; et propterea per miraculum in sacris literis nihil aliud posse intelligi, quam opus naturae, uti diximus, quod captum humanum superat aut superare creditur. 30. Iam antequam ad III. pergam, libet prius hanc nostram sententiam, nempe, quod ex miraculis Deum non possumus cognoscere, auctoritate Scripturae confirmare; et quamvis Scriptura hoc nullibi aperte doceat, facile tamen ex ipsa potest concludi, inprimis ex eo, quod Moses (Deut. cap. 13.) praecipit, ut prophetam seductorem, quamvis faciat miracula, mortis tamen damnent. 31. Sic enim

ait: 1) וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵלֶיךָ׃ לֹא תִשְׁמַע אֶל־דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא וגו׳ כִּי מְנַסֶּה יְהוָֹה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם וגו׳ וְהַנָּבִיא הַהוּא יוּמַת וגו׳ *et* (quamvis) *contigerit signum et portentum, quod tibi praedixit etc., noli* (tamen) *assentire verbis eius prophetae etc., quia dominus vester Deus vos tentat etc. Propheta* (igitur) *ille mortis damnetur etc.* Ex quibus clare sequitur, miracula a falsis etiam prophetis posse fieri, et homines nisi Dei vera cognitione et amore probe sint muniti, aeque facile ex miraculis falsos deos, ac verum posse amplecti. Nam addit: כִּי מְנַסֶּה יְהוָֹה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם וגו׳ *quoniam Iehova vester Deus vos tentat, ut sciat, num eum amatis integro corde vestro et animo vestro.* 32. Deinde Israëlitae ex tot miraculis nullum de Deo sanum conceptum formare potuerunt; quod ipsa experientia testata est. Nam quum sibi persuaderent, Mosen ab iis abiisse, numina visibilia ab Aharone petierunt, et vitulus, proh pudor! eorum Dei fuit idea, quam tandem ex tot miraculis formaverunt [2]). 33. Asaph quamvis tot miracula audivisset, de Dei providentia tamen dubitavit, et fere a vera via deflexisset, nisi tandem veram beatitudinem intellexisset. Vide Psal. 73. Salomon etiam, cuius tempore res Iudaeorum in summo vigore erant, suspicatur omnia casu contingere. Vide Eccl. cap. 3. vers. 19. 20. 21. et cap. 9. vers. 2. 3. etc. 34. Denique omnibus fere prophetis hoc ipsum valde obscurum fuit, nempe, quomodo ordo naturae et hominum eventus cum conceptu, quem de providentia Dei formaverant, possent convenire, quod tamen philosophis, qui non ex miraculis, sed ex claris conceptibus res conantur intelligere, semper admodum clarum fuit, iis nimirum, qui veram felicitatem in sola virtute et tranquillitate animi constituunt, nec student, ut natura iis, sed contra ut ipsi naturae pareant; utpote qui certe sciunt, Deum naturam dirigere, prout eius leges universales, non autem prout humanae naturae particulares leges exigunt, adeoque Deum non solius humani generis, sed totius naturae

1) Deuter. 13, 3—6.
2) Vid. Exod. c. 32.

rationem habere. 35. Constat itaque etiam ex ipsa Scriptura, miracula veram Dei cognitionem non dare, nec Dei providentiam clare docere. Quod autem in Scriptura saepe reperitur, Deum portenta fecisse, ut hominibus innotesceret, ut in Exodi cap. 10. vers. 2., Deum Aegyptios illusisse et signa sui dedisse, ut Israëlitae cognoscerent eum esse Deum; inde tamen non sequitur, miracula id revera docere, sed tantum sequitur, Iudaeos tales habuisse opiniones, ut facile iis miraculis convinci possent. 36. Supra enim in capite secundo clare ostendimus [1]), rationes propheticas, sive quae ex revelatione formantur, non elici ex notionibus universalibus et communibus, sed ex concessis, quamvis absurdis, et opinionibus eorum, quibus res revelantur, sive quos spiritus sanctus convincere vult, quod multis exemplis illustravimus et etiam testimonio Pauli, qui cum Graecis erat Graecus et cum Iudaeis Iudaeus [2]). 37. Verum quamvis illa miracula Aegyptios et Iudaeos ex suis concessis convincere, non tamen veram Dei ideam et cognitionem dare poterant, sed tantum facere, ut concederent, dari numen omnibus rebus iis notis potentius, deinde quod Hebraeos, quibus tum temporis omnia praeter spem felicissime cesserunt, supra omnes curabat, non autem quod Deus omnes aeque curet; nam hoc sola philosophia docere potest. 38. Ideo Iudaei et omnes, qui non nisi ex dissimili rerum humanarum statu et impari hominum fortuna Dei providentiam cognoverunt, sibi persuaserunt, Iudaeos Deo dilectiores reliquis fuisse, quamvis tamen reliquos vera humana perfectione non superaverint, ut iam cap. tertio ostendimus [3]).

39. Ad tertium igitur pergo, ut scilicet ex Scriptura ostendam, Dei decreta et mandata, et consequenter providentiam nihil esse revera praeter naturae ordinem, hoc est, quando Scriptura dicit, hoc vel illud a Deo vel Dei voluntate factum, nihil aliud revera intelligere, quam quod id ipsum secundum leges et ordinem naturae fuerit factum, non autem, ut vulgus opinatur, quod natura tam diu cessavit agere, aut quod eius ordo aliquamdiu interruptus fuit.

---

1) Vid. cap. 2. §. 12. sqq.
2) 1 Cor. 9, 20. sq.
3) Vid. cap. 3. §. 57.

40. At Scriptura ea, quae ad eius doctrinam non spectant, directe non docet, quia eius non est (ut circa legem divinam ostendimus[1]) res per causas naturales, neque res mere speculativas docere. Quare id, quod hic volumus, ex quibusdam Scripturae historiis, quae casu prolixius et pluribus circumstantiis narrantur, per consequentiam eliciendum est; talium itaque aliquot in medium proferam. 41. In libro 1. Shamuelis cap. 9. vers. 15. 16. narratur, quod Deus Shamueli revelavit, se Saulum ad eum missurum; nec tamen Deus eum ad Shamuelem misit, ut homines solent aliquem ad alium mittere, sed haec Dei missio nihil aliud fuit, quam ipse naturae ordo. Quaerebat nimirum Saul (ut in praedicto capite narratur) asinas, quas perdiderat; et iam absque iis domum redire deliberans, ex consilio sui famuli Shamuelem prophetam adivit, ut ex eo sciret, ubi easdem invenire posset, nec ex tota narratione constat, Saulum aliud Dei mandatum praeter hunc naturae ordinem habuisse, ut Shamuelem adiret. 42. In Psalmo 105. vers. 24. dicitur, quod Deus Aegyptiorum animum mutavit, ut odio haberent Israëlitas; quae etiam mutatio naturalis plane fuit, ut patet ex cap. 1. Exodi, ubi ratio non levis Aegyptiorum narratur, quae eos movit, Israëlitas ad servitutem redigere[2]). 43. Cap. 9. Genes. vers. 13. ait Deus Noae, se iridem in nube daturum, quae etiam Dei actio nulla sane alia est, nisi radiorum solis refractio et reflexio, quam ipsi radii in aquae guttulis patiuntur. Psalmo 147. vers. 18. vocatur illa venti naturalis actio et calor, quo pruina et nix liquescunt, verbum Dei; et vers. 15. dictum et Dei verbum ventus et frigus vocantur. Ventus et ignis vocantur in Psalmo 104. vers. 4. legati et ministri Dei; et alia ad hunc modum plura in Scriptura reperiuntur, quae clarissime indicant, Dei decretum, iussum, dictum et verbum nihil aliud esse, quam ipsam naturae actionem et ordinem. 44. Quare non dubium est, quin omnia, quae in Scriptura narrantur, naturaliter contigerint, et tamen ad Deum referuntur, quia Scripturae, ut iam ostendimus, non est, res per causas naturales docere, sed tantum eas res narrare, quae imaginationem late occupant, idque ea methodo et

---

1) Vid. cap. 4. §. 38. sq.
2) Vid. Exod. c. 1. v. 8. sqq.

stylo, qui melius inservit ad res magis admirandum, et consequenter ad devotionem in animis vulgi imprimendum. 45. Si igitur quaedam in sacris literis reperiuntur, quorum causas reddere nescimus et quae praeter, imo contra ordinem naturae videntur contigisse, ea moram nobis iniicere non debent, sed omnino credendum, id, quod revera contigit, naturaliter contigisse; quod etiam ex hoc confirmatur, quod in miraculis plures circumstantiae reperiebantur, quamvis tamen non semper narrentur, praecipue quum stylo poëtico canantur; circumstantiae, inquam, miraculorum clare ostendunt, ipsa causas naturales requirere. 46. Nempe ut Aegyptii scabie infestarentur, opus fuit, ut Moses favillam in aërem sursum spargeret. Vide Exodi cap. 9. vers. 10. Locustae etiam ex mandato Dei naturali, nempe ex vento orientali integro die et nocte flante, Aegyptiorum regionem petierunt et vento occidentali fortissimo eandem reliquerunt. Vide Exod. cap. 10. v. 13. 14. 19. Eodem etiam Dei iussu mare viam Iudaeis aperuit (vide Exod. c. 14. v. 21.), nempe Euro, qui fortissime integra nocte flavit. 47. Deinde ut Elisa puerum, qui mortuus credebatur, excitaret, aliquoties puero incumbere debuit, donec prius incaluerit et tandem oculos aperuerit. Vide Reg. lib. 2. cap. 4. v. 34. 35. Sic etiam in evangelio Ioannis cap. 9. quaedam narrantur circumstantiae, quibus Christus usus est ad sanandum coecum*). Et sic alia multa in Scripturis reperiuntur, quae omnia satis ostendunt, miracula aliud, quam absolutum Dei, ut aiunt, mandatum requirere. 48. Quare credendum, quamvis circumstantiae miraculorum eorumque naturales causae non semper, neque omnes enarrentur, miracula tamen non sine iisdem contigisse. Quod etiam constat ex Exodi cap. 14. v. 27., ubi tantum narratur, quod ex solo nutu Mosi mare iterum intumuit, nec ulla venti mentio fit; et tamen in cantico (Ex. cap. 15. v. 10.) dicitur, id contigisse ex eo, quod Deus vento suo (id est, vento fortissimo) flaverit. Quare haec circumstantia in historia omittitur, et miraculum ea de causa maius videtur. 49. At forsan instabit aliquis, nos perplura in Scripturis reperire, quae nullo modo per causas naturales videntur posse explicari, ut quod peccata hominum

---

*) Ioh. 9, 6. 7.

eorumque precationes possunt esse pluviae terraeque fertilitatis causa, aut quod fides coecos sanare potuit, et alia ad hunc modum, quae in bibliis narrantur. Sed ad haec me iam respondisse puto. Ostendi enim, Scripturam res non docere per proximas suas causas, sed tantum res eo ordine iisque phrasibus narrare, quibus maxime homines et praecipue plebem ad devotionem movere potest; et hac de causa de Deo et de rebus admodum improprie loquitur, quia nimirum non rationem convincere, sed hominum phantasiam et imaginationem afficere et occupare studet. 50. Si enim Scriptura vastationem alicuius imperii, ut historici politici solent, narraret, id plebem nihil commoveret; at contra maxime, si omnia poëtice depingat et ad Deum referat, quod facere solet. Quum itaque Scriptura narrat, terram propter hominum peccata sterilem esse, aut quod coeci ex fide sanabantur, ea nos non magis movere debent, quam quum narrat, Deum propter hominum peccata irasci, contristari, poenitere boni promissi et facti, aut quod Deus ex eo quod signum videt, promissi recordetur, et alia perplurima, quae vel poëtice dicta sunt, vel secundum scriptoris opiniones et praeiudicia relata. 51. Quare hic absolute concludimus, omnia quae in Scriptura vere narrantur contigisse, ea secundum leges naturae ut omnia necessario contigisse; et si quid reperiatur, quod apodictice demonstrari potest, legibus naturae repugnare, aut ex iis consequi non potuisse, plane credendum, id a sacrilegis hominibus sacris literis adiectum fuisse. Quicquid enim contra naturam est, id contra rationem est, et quod contra rationem, id absurdum est, ac proinde etiam refutandum.

52. Superest iam, tantum pauca adhuc de miraculorum interpretatione notare, vel potius recolligere (nam praecipua iam dicta sunt) et uno aut altero exemplo illustrare, quod hic quarto facere promisi; idque propterea volo, ne quis miraculum aliquod male interpretando temere suspicetur, se aliquid in Scriptura reperisse, quod lumini naturae repugnet. 53. Raro admodum fit, ut homines rem aliquam, ut gesta est, ita simpliciter narrent, ut nihil sui iudicii narrationi immisceant; imo, quum aliquid novi vident aut audiunt, nisi maxime a suis praeconceptis opinionibus caveant, iis plerumque ita praeoccupabuntur, ut

plane aliud, quam quod vident aut contigisse audiunt, percipiant, praesertim si res acta captum narrantis aut audientis superat, et maxime si ad eius rem referat, ut ipsa certo modo contingat. 54. Hinc fit, ut homines in suis chronicis et historiis magis suas opiniones, quam res ipsas actas narrent, et ut unus idemque casus a duobus hominibus, qui diversas habent opiniones, ita diverse narretur, ut non nisi de duobus casibus loqui videantur, et denique ut saepe non admodum difficile sit, ex solis historiis opiniones chronographi et historici investigare. Ad haec confirmandum multa adferre possem, tam philosophorum, qui historiam naturae scripserunt, quam chronographorum exempla, nisi id superfluum existimarem; ex sacra autem scriptura unum tantum adferam, de reliquis lector ipse iudicet. 55. Tempore Iosuae Hebraei (ut iam supra monuimus) cum vulgo credebant, solem motu, ut vocant, diurno moveri, terram autem quiescere, et huic praeconceptae opinioni miraculum, quod iis contigit, quum contra quinque illos reges pugnarent, adaptaverunt; non enim simpliciter narraverunt, diem illum solito longiorem fuisse, sed solem et lunam stetisse, sive a suo motu cessavisse, quod ipsis etiam tum temporis non parum inservire poterat ad ethnicos, qui solem adorabant, convincendum et ipsa experientia comprobandum, solem sub alterius numinis imperio esse, ex cuius nutu ordinem suum naturalem mutare teneatur *). 56. Quare partim ex religione, partim ex praeconceptis opinionibus rem longe aliter, quam revera contingere potuit, conceperunt atque enarraverunt. Igitur ad miracula Scripturae interpretandum et ex eorum narrationibus intelligendum, quomodo ipsa revera contigerint, necesse est, opiniones eorum scire, qui ipsa primo narraverunt et qui nobis ea scripto reliquerunt, et eas ab eo quod sensus iis repraesentare potuerunt, distinguere. Alias enim eorum opiniones et iudicia cum ipso miraculo, prout revera contigit, confundemus; nec ad haec tantum, sed ne etiam confundamus res, quae revera contigerunt, cum rebus imaginariis et quae non nisi repraesentationes propheticae fuerunt, eorum opiniones scire refert. 57. In Scriptura enim multa ut realia

*) Vid. Ios. 10, 12. sqq.

narrantur et quae etiam realia esse credebantur, quae tamen non nisi repraesentationes resque imaginariae fuerunt; ut quod Deus (summum ens) e coelo descenderit (vide Exodi cap. 19. vers. 18. et Deut. cap. 5. vers. 22.), et quod mons Sinai propterea fumabat, quia Deus supra eundem descenderat, igne circumdatus; quod Elias ad coelum igneo curru et igneis equis ascenderit*). Quae sane omnia non nisi repraesentationes fuerunt, adaptatae opinionibus eorum, qui eas nobis, ut iis repraesentatae sunt, nempe ut res actuales tradiderunt. 58. Omnes enim, qui aliquantulum supra vulgum sapiunt, sciunt, Deum non habere dextram, neque sinistram, neque moveri, neque quiescere, neque in loco, sed absolute infinitum esse; et in eo omnes contineri perfectiones. Haec, inquam, ii sciunt, qui res ex perceptionibus puri intellectus iudicant, et non prout imaginatio a sensibus externis afficitur, ut vulgus solet, quod ideo Deum corporeum et imperium regium tenentem imaginatur, cuius solium in convexitate coeli supra stellas esse fingit, quarum a terra distantiam non admodum longam credit esse. Et his et similibus opinionibus (uti diximus) perplurimi Scripturae casus adaptati sunt, qui proinde non debent ut reales a philosophis accipi. 59. Refert denique ad miracula, ut realiter contigerint, intelligendum, Hebraeorum phrases et tropos scire; qui enim ad ipsos non satis attenderit, multa Scripturae affinget miracula, quae eius scriptores nunquam enarrare cogitaverunt, adeoque non tanquam res et miracula, prout revera contigerint, sed mentem etiam auctorum sacrorum codicum plane ignorabit. 60. E. g. Zacharias cap. 14. vers. 7. de quodam bello futuro loquens ait: וְהָיָה יוֹם־אֶחָד הוּא יִוָּדַע לַיהוָה לֹא־יוֹם וְלֹא־לָיְלָה וְהָיָה לְעֶת־עֶרֶב יִהְיֶה־אוֹר *dies erit unicus, Deo tantum notus; non* (enim erit) *dies neque nox, tempore autem vespertino lux erit.* Quibus verbis magnum miraculum praedicere videtur, et tamen iis nihil aliud significare vult, quam quod bellum toto die erit anceps eiusque eventus Deo tantum notus, et quod tempore vespertino victoriam adipiscentur; similibus enim phrasibus victorias et clades nationum prae-

---

*) Vid. 2 Reg. 2, 11.

dicere et scribere solebant prophetae. 61. Sicuti videmus Esaiam, qui cap. 13. vastationem Babiloniae sic depingit: כִּי־כוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וּכְסִילֵיהֶם לֹא יָהֵלּוּ אוֹרָם חָשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ וְיָרֵחַ לֹא־יַגִּיהַּ אוֹרוֹ *quoniam stellae coeli eiusque sidera non illuminabunt luce sua; sol in ortu suo tenebrescet et luna non emittet splendorem suae lucis*[1]). Quae sane neminem credere existimo in vastatione illius imperii contigisse; ut neque etiam ea, quae mox addit, nempe: עַל־כֵּן שָׁמַיִם אַרְגִּיז וְתִרְעַשׁ הָאָרֶץ מִמְּקוֹמָהּ *propterea coelos contremiscere faciam, et terra e suo loco dimovebitur*[2]). 62. Sic etiam Esaias cap. 48. vers. ult. ut Iudaeis significaret, eos Babilonia Hierosolymam secure redituros, neque in itinere sitim passuros, ait: וְלֹא צָמְאוּ בֶּחֳרָבוֹת הוֹלִיכָם מַיִם מִצּוּר הִזִּיל לָמוֹ וַיִּבְקַע־צוּר וַיָּזֻבוּ מָיִם *et non sitiverunt, per deserta eos duxit, aquam ex petra iis instillare fecit, petram rupit, et fluxerunt aquae.* His inquam verbis nihil aliud significare vult, quam quod Iudaei fontes in desertis, ut fit, invenient, quibus sitim suam mitigabunt; nam quum ex consensu Cyri Hierosolymam petierunt, nulla similia miracula iis contigisse constat. 63. Et ad hunc modum perplurima in sacris literis occurrunt, quae tantum modi loquendi inter Iudaeos fuerunt, nec opus est, omnia hic singulatim recensere; sed tantum hoc in genere notari velim, Hebraeos his phrasibus non tantum consuevisse ornare, sed etiam et quidem maxime, devote loqui. Hac enim de causa in sacris literis invenitur *Deo benedicere* בֵּרֵךְ אֱלֹהִים pro *maledicere* (vide lib. 1. Reg. cap. 21. vers. 10. et Iob. cap. 2. vers. 9.), et eadem etiam de causa omnia ad Deum referebant. Et ideo Scriptura nihil nisi miracula narrare videtur, idque quum de rebus maxime naturalibus loquitur, cuius rei exempla aliquot iam supra retulimus. Quare credendum, quum Scriptura dicit, Deum cor Pharaonis induravisse, nihil

1) Ies. c. 13. v. 10.
2) Ies. c. 13. v. 13

aliud tum significari, quam quod Pharao fuit contumax [1]). Et quum dicitur Deum fenestras coeli aperire, nihil aliud significat, quam quod multa aqua pluerit [2]), et sic alia. 64. Ad haec igitur et quod multa admodum breviter sine ullis circumstantiis et fere mutilate narrentur, si quis probe attenderit, nihil fere in Scriptura reperiet, quod possit demonstrari lumini naturae repugnare; et contra multa, quae obscurissima visa sunt, mediocri meditatione intelligere poterit et facile interpretari. Atque his existimo me id, quod intenderam, satis clare ostendisse. 65. Attamen antequam huic capiti finem dem, aliud adhuc restat, quod hic monere volo; nempe, me alia prorsus methodo hic circa miracula processisse, quam circa prophetiam. De prophetia enim nihil affirmavi, nisi quod ex fundamentis in sacris literis revelatis concludere potui; at hic praecipua ex solis principiis lumine naturali notis elicui: quod etiam consulto feci, quia de prophetia, quandoquidem ipsa captum humanum superat et quaestio mere theologica est, nihil affirmare, neque etiam scire poteram, in quo ipsa potissimum constiterit, nisi ex fundamentis revelatis; atque adeo coactus tum fui, historiam prophetiae concinnare et ex ea quaedam dogmata formare, quae me naturam prophetiae eiusque proprietates, quoad fieri potest, docerent. 66. At hic circa miracula, quia id, quod inquirimus (nempe an concedere possumus, aliquid in natura contingere, quod eius legibus repugnet, aut quod ex iis non posset sequi) philosophicum plane est, nullo simili indigebam; imo consultius duxi, hanc quaestionem ex fundamentis lumine naturali cognitis utpote maxime notis enodare. Dico, me id consultius duxisse; nam eam etiam ex solis Scripturae dogmatibus et fundamentis facile solvere potueram. Quod ut unicuique pateat, hic paucis ostendam. 67. Scriptura de natura in genere quibusdam in locis affirmat, eam fixum atque immutabilem ordinem servare, ut in Ps. 148. vers. 6. et Ierem. cap. 31. vers. 35. 36. Philosophus praeterea in suo Eccl. cap. 1. vers. 10. clarissime docet, nihil novi in natura contingere; et vers. 9. et 11. hoc idem illustrans ait, quod, quamvis aliquando aliquid contingat, quod

1) Vid. Exod. 4, 21. 7, 3. 14, 4. cl. 7, 13. 14. 22.
2) Vid. Gen. 7, 11.

novum videtur, id tamen novum non est, sed in saeculis, quae antea fuerunt et quorum nulla est memoria, contigit; nam, ut ipse ait, antiquorum nulla est apud hodiernos memoria, nec ulla etiam hodiernorum apud posteros erit. 68. Deinde cap. 3. v. 11. dicit, Deum omnia probe in eorum tempus ordinavisse, et v. 14. se novisse ait, quod quicquid Deus facit, id in aeternum permanebit, nec ei aliquid addi, nec de eo aliquid subtrahi posse; quae omnia clarissime docent, naturam fixum atque immutabilem ordinem servare, Deum omnibus saeculis nobis notis et ignotis eundem fuisse, legesque naturae adeo perfectas et fertiles esse, ut iis nihil addi neque detrahi possit, et denique miracula non nisi propter hominum ignorantiam ut aliquid novi videri. 69. Haec igitur in Scriptura expresse docentur; at nullibi, quod in natura aliquid contingat, quod ipsius legibus repugnet, aut quod ex iis nequeat sequi; adeoque neque etiam Scripturae affingendum. Ad haec accedit, quod miracula causas et circumstantias requirant (ut iam ostendimus), et quod non sequantur ex nescio quo imperio regio, quod vulgus Deo affingit, sed ex imperio et decreto divino, hoc est (ut etiam ex ipsa Scriptura ostendimus) ex legibus naturae eiusque ordine, et quod denique miracula etiam a seductoribus fieri possint, ut convincitur ex cap. 13. Deut. et cap. 24. vers. 24. Matthaei. 70. Ex quibus porro evidentissime sequitur, miracula res naturales fuisse, atque adeo eadem ita explicanda, ut neque nova (ut Salomonis verbo utar) neque naturae repugnantia videantur, sed, si fieri potuit, ad res naturales maxime accedentia, quod ut facilius ab unoquoque possit fieri, quasdam regulas ex sola Scriptura petitas tradidi. 71. Attamen, quamvis dicam, Scripturam haec docere, non tamen intelligo, haec ab eadem doceri tanquam documenta ad salutem necessaria, sed tantum quod prophetae haec eadem, uti nos, amplexi sunt. Quare de his unicuique, prout sibi melius esse sentiet ad Dei cultum et religionem integro animo suscipiendum, liberum est existimare. 72. Quod etiam Iosephus sentit; sic enim in conclusione libr. II. Antiquit. scribit: *Nullus vero discredat verbo miraculi, si antiquis hominibus et malitia privatis via salutis liquet per mare facta sive voluntate Dei sive sponte revelata, dum et eis qui cum Alexandro rege Macedoniae fuerint olim et*

antiquitus a resistentibus Pamphylicum mare divisum sit; et quum aliud iter non esset, transitum praebuit iis, volente Deo per eum Persarum destruere principatum. Et hoc confitentur omnes, qui aetus Alexandri scripserunt). De his itaque, sicut placuerit cuilibet, existimet.* Haec sunt verba Iosephi eiusque de fide miraculorum iudicium.

CAP. VII. De interpretatione Scripturae.

Omnibus in ore quidem est, sacram scripturam verbum esse Dei, quod homines veram beatitudinem vel salutis viam docet. Verum re ipsa aliud plane indicant. Vulgus enim nihil minus curare videtur, quam ex documentis sacrae scripturae vivere, et omnes fere sua commenta pro Dei verbo venditare videmus, nec aliud studere, quam sub praetextu religionis ceteros cogere, ut secum sentiant. 2. Videmus, inquam, theologos sollicitos plerumque fuisse, quomodo sua figmenta et placita ex sacris literis extorquere possent et divina auctoritate munire, nec aliud minore cum scrupulo maioreque cum temeritate agere, quam Scripturas sive spiritus sancti mentem interpretari, et si tum eos aliquid sollicitos habet, non est quod verentur, ne spiritui sancto aliquem errorem affingant et a via salutis aberrent, sed ne erroris ab aliis convincantur, atque ita propria eorum sub pedibus iaceat auctoritas, et ab aliis contemnantur. 3. Quod si homines id, quod verbis de Scriptura testantur, ex vero animo dicerent, tum aliam prorsus vivendi rationem haberent, neque tot discordiae mentes eorum agitarent neque tot odiis certarent, nec tam coeca et temeraria cupiditate interpretandi Scripturam novaque in religione excogitandi tenerentur; sed contra nihil tamquam Scripturae doctrinam amplecti auderent, quod ab ipsa quam clarissime non edocerentur; et denique sacrilegi illi, qui Scripturam plurimis in locis adulterare non sunt veriti, a tanto scelere maxime cavissent manusque sacrilegas ab iis abstinuissent. 4. At ambitio et scelus tantum tandem potuerunt, ut religio non tam

---

*) Conf. Plut. vit. Alex. cap. 17.

in obtemperandis spiritus sancti documentis, quam in defendendis hominum commentis sita sit; imo ut religio non caritate, sed disseminandis discordiis inter homines et odio infensissimo, quod falso nomine zeli divini et ardentis studii adumbrant, propagando contineatur. Ad haec mala accessit superstitio, quae homines rationem et naturam contemnere docet et id tantum admirari ac venerari, quod huic utique repugnat. 5. Quare non mirum est, quod homines, ut Scripturam magis admirentur et venerentur, eam ita explicare studeant, ut his, rationi scilicet et naturae, quam maxime repugnare videatur, ideoque in sacris literis profundissima mysteria latere somniant, et in iis, hoc est, ita absurdis investigandis, ceteris utilibus neglectis, defatigantur, et quicquid sic delirando fingunt, id omne spiritui sancto tribuunt et summa vi atque affectuum impetu defendere conantur. Ita enim cum hominibus comparatum est, ut quicquid puro intellectu concipiunt, solo intellectu et ratione, quicquid contra ex animi affectibus opinantur, iisdem etiam defendant. 6. Ut autem ab his turbis extricemur et mentem a praeiudiciis theologicis liberemus, nec temere hominum figmenta pro divinis documentis amplectamur, nobis de vera methodo Scripturam interpretandi agendum est et de eadem disserendum; hac enim ignorata nihil certo scire possumus, quid Scriptura, quidve spiritus sanctus docere vult. Eam autem, ut hic paucis complectar, dico methodum interpretandi Scripturam haud differre a methodo interpretandi naturam, sed cum ea prorsus convenire. 7. Nam sicuti methodus interpretandi naturam in hoc potissimum consistit, in concinnanda scilicet historia naturae, ex qua, utpote ex certis datis, rerum naturalium definitiones concludimus: sic etiam ad Scripturam interpretandam necesse est eius sinceram historiam adornare et ex ea tanquam ex certis datis et principiis mentem auctorum Scripturae legitimis consequentiis concludere. 8. Sic enim unusquisque (si nimirum nulla alia principia, neque data ad interpretandam Scripturam et de rebus, quae in eadem continentur, disserendum, admiserit, nisi ea tantummodo, quae ex ipsa Scriptura eiusque historia depromuntur) sine ullo periculo errandi semper procedet et de iis, quae nostrum captum superant, aeque secure disserere poterit, ac de iis, quae lumine naturali

cognoscimus. 9. Sed ut clare constet, hanc viam non tantum certam, sed etiam unicam esse, eamque cum methodo interpretandi naturam convenire, notandum, quod Scriptura de rebus saepissime agit, quae ex principiis lumine naturali notis deduci nequeunt; eius enim maximam partem historiae et revelationes componunt. 10. At historiae miracula potissimum continent, hoc est (ut in superiore capite [1]) ostendimus), narrationes rerum insolitarum naturae, opinionibus et iudiciis historicorum, qui eas scripserunt, accommodatas; revelationes autem opinionibus etiam prophetarum accommodatae sunt, ut in secundo cap. ostendimus [2]), et ipsa revera captum humanum superant. Quare cognitio horum omnium, hoc est, omnium fere rerum, quae in Scriptura continentur, ab ipsa Scriptura sola peti debet; sicuti cognitio naturae ab ipsa natura. 11. Quod ad documenta moralia, quae etiam in Bibliis continentur, attinet, etsi ipsa ex notionibus communibus demonstrari possunt, non potest tamen ex iisdem demonstrari, Scripturam eadem docere, sed hoc ex sola ipsa Scriptura constare potest. Imo si sine praeiudicio divinitatem Scripturae testari volumus, nobis ex eadem sola constare debet, ipsam vera documenta moralia docere; ex hoc enim solo eius divinitas demonstrari potest. Nam certitudinem prophetarum ex hoc praecipue constare ostendimus, quod prophetae animum ad aequum et bonum inclinatum habebant. Quare hoc idem etiam nobis constare debet, ut fidem ipsis possimus habere. 12. Ex miraculis autem Dei divinitatem non posse convinci, iam etiam demonstravimus, ut iam taceam, quod etiam a pseudo-propheta fieri poterant. Quare Scripturae divinitas ex hoc solo constare debet, quod ipsa veram virtutem doceat. Atqui hoc ex sola Scriptura constare potest. Quod si non posset fieri, non sine magno praeiudicio eandem amplecteremur et de eius divinitate testaremur. Tota itaque Scripturae cognitio ab ipsa sola peti debet. 13. Denique Scriptura rerum, de quibus loquitur, definitiones non tradit, ut nec etiam natura. Quare quemadmodum ex diversis naturae actionibus definitiones rerum naturalium concludendae

---

1) Vid. cap. 6. §. 3. 13. al.

2) Vid. cap. 2. inprimis §. 13—15.

sunt, eodem modo hae ex diversis narrationibus, quae de unaquaque re in scriptis occurrunt, sunt eliciendae. 14. *Regula igitur universalis interpretandi Scripturam est*, nihil Scripturae tanquam eius documentum tribuere, quod ex ipsius historia quam maxime perspectum non habeamus. *Qualis autem eius historia debeat esse, et quae potissimum enarrare*, hic iam dicendum.

15. Nempe I. *continere debet naturam et proprietates linguae, qua libri Scripturae scripti fuerunt et quam eorum auctores loqui solebant.* Sic enim omnes sensus, quos unaquaeque oratio ex communi loquendi usu admittere potest, investigare poterimus. Et quia omnes tam veteris, quam novi testamenti scriptores Hebraei fuerunt, certum est, historiam linguae Hebraicae prae omnibus necessariam esse, non tantum ad intelligentiam librorum veteris testamenti, qui hac lingua scripti sunt, sed etiam novi; nam quamvis aliis linguis vulgati fuerint, hebraizant tamen.

16. II. *Sententias uniuscuiusque libri colligere debet, easque ad summa capita redigere*, ut sic omnes, quae de eadem re reperiuntur, in promptu habere possimus; deinde eas omnes, quae ambiguae vel obscurae sunt, vel quae invicem repugnare videntur, notare. Atque eas sententias hic obscuras aut claras voco, quarum sensus ex contextu orationis facile vel difficulter ratione percipitur. De solo enim sensu orationum, non autem de earum veritate laboramus. 17. Quin imo apprime cavendum est, quam diu sensum Scripturae quaerimus, ne ratiocinio nostro, quatenus principiis naturalis cognitionis fundatum est (ut iam taceam praeiudicia) praeoccupemur, sed ne verum sensum cum rerum veritate confundamus, ille ex solo linguae usu erit investigandus, vel ex ratiocinio, quod nullum aliud fundamentum agnoscit, quam Scripturam. Quae omnia ut clarius intelligantur, exemplo illustrabo. 18. Hae Mosis sententiae, quod *Deus sit ignis* et quod *Deus sit zelotypus**), quam clarissimae sunt, quam diu ad solam verborum significationem attendimus, ideoque eas

---

*) Vid. Deuter. 4, 24. יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא אֵל קַנָּא
Conf. Exod. 24, 17. 34, 14. Deuter. 5, 9.

etiam inter claras repono, tametsi respectu veritatis et rationis obscurissimae sunt; imo quamvis earum literalis sensus lumini naturali repugnet, nisi etiam principiis et fundamentis ex historia Scripturae petitis clare opponatur, is sensus, nempe literalis, erit tamen retinendus; et contra, si hae sententiae ex literali earum interpretatione principiis ex Scriptura petitis reperientur repugnare, quamquam cum ratione maxime convenirent, aliter tamen (metaphorice scilicet) essent interpretandae. 19. Ut itaque sciamus, an Moses crediderit, Deum esse ignem, an secus, nullo modo id concludendum est ex eo, quod haec opinio cum ratione conveniat, aut quod ei repugnet; sed tantum ex aliis ipsius Mosis sententiis. Videlicet quoniam Moses plurimis in locis clare etiam docet, Deum nullam habere similitudinem cum rebus visibilibus, quae in coelis, in terra aut in aqua sunt; hinc concludendum, hanc sententiam aut illas omnes metaphorice esse explicandas. 20. At quia a literali sensu, quam minime fieri potest, est recedendum, ideo prius quaerendum, num haec unica sententia, *Deus est ignis*, alium praeter literalem sensum admittat, hoc est, an nomen *ignis* aliud quam naturalem ignem significet. Quod si non reperiatur ex usu linguae aliud significare, nullo etiam alio modo interpretanda esset haec sententia, quantumvis rationi repugnans; sed contra reliquae omnes, quamvis rationi consentaneae, huic tamen essent accommodandae. 21. Quod si nec hoc etiam ex usu linguae posset fieri, tum hae sententiae irreconciliabiles essent, ac proinde de iis iudicium erit suspendendum. Sed quia nomen *ignis* pro ira et zelotypia etiam sumitur (vide Iobi cap. 31. vers. 12.), hinc facile Mosis sententiae reconciliantur, atque legitime concludimus, duas has sententias, *Deus est ignis et Deus est zelotypus*, unam eandemque esse sententiam. 22. Porro quoniam Moses clare docet, Deum esse zelotypum, nec ullibi docet, Deum carere passionibus sive animi pathematis, hinc plane concludendum, Mosem hoc ipsum credidisse aut saltem docere voluisse, quantumvis hanc sententiam rationi repugnare credamus. Nam, ut iam ostendimus, nobis non licet ad dictamina nostrae rationis et ad nostras praeconceptas opiniones mentem Scripturae torquere, sed tota Bibliorum cognitio ab iisdem solis est petenda.

23. III. Denique *enarrare debet haec historia casus omnium librorum prophetarum*, quorum memoria apud nos est; videlicet *vitam*, *mores ac studia auctoris uniuscuiusque libri*, quisnam fuerit, qua occasione, quo tempore, cui et denique qua lingua scripserit; deinde *uniuscuiusque libri fortunam*, nempe quomodo prius acceptus fuerit, et in quorum manus inciderit, deinde quot eius variae lectiones fuerint, et quorum consilio inter sacros acceptus fuerit, et denique quomodo omnes libri, quos omnes iam sacros esse fatentur, in unum corpus coaluerint. Haec omnia, inquam, historia Scripturae continet. 24. Nam ut sciamus, quaenam sententiae tanquam leges proferantur, quaenam vero tanquam documenta moralia, refert scire vitam, mores ac studia auctoris; adde quod eo facilius verba alicuius explicare possumus, quo eius genium et ingenium melius noverimus. Deinde ne documenta aeterna cum iis, quae ad tempus tantum vel paucis solummodo ex usu poterant esse, confundamus, refert etiam scire qua occasione, quo tempore et cui nationi aut saeculo omnia documenta scripta fuerint. 25. Refert denique reliqua, quae praeterea diximus, scire, ut praeter libri cuiusque auctoritatem, etiam sciamus, num ab adulterinis manibus conspurcari potuerit, an minus; num errores irrepserint, num a viris satis peritis et fide dignis correcti fuerint. Quae omnia scitu admodum necessaria sunt, ut ne coeco impetu correpti, quicquid nobis obtruditur, sed tantum id quod certum et indubitatum est, amplectamur.

26. Iam postquam hanc historiam Scripturae habuerimus et firmiter decreverimus, nihil tanquam doctrinam prophetarum certo statuere, quod ex hac historia non sequatur, aut quam clarissime eliciatur, tum tempus erit, ut *ad mentem prophetarum et spiritus sancti investigandam* nos accingamus. Sed ad hoc etiam methodus et ordo requiritur similis ei, quo ad interpretationem naturae ex ipsius historia utimur. 27. Sicuti enim in scrutandis rebus naturalibus ante omnia investigare conamur res maxime universales et toti naturae communes, videlicet motum et quietem, eorumque leges et regulas, quas natura semper observat et per quas continuo agit, et ex his gradatim ad alia minus universalia procedimus; sic etiam ex historia Scripturae id primum quaerendum,

quod universalissimum, quodque totius Scripturae basis et fundamentum est, et quod denique in ipsa tanquam aeterna et omnibus mortalibus utilissima doctrina ab omnibus prophetis commendatur: exempli gratia, quod Deus unicus et omnipotens existit, qui solus est adorandus et qui omnes curat, eosque supra omnes diligit, qui ipsum adorant et proximum tanquam semet ipsos amant etc. 28. Haec et similia, inquam, Scriptura ubique tam clare tamque expresse docet, ut nullus unquam fuerit, qui de eius sensu circa haec ambegerit. Quid autem Deus sit et qua ratione res omnes videat iisque provideat, haec et similia Scriptura ex professo et tanquam aeternam doctrinam non docet. Sed contra prophetas ipsos circa haec non convenisse iam supra ostendimus [1]); adeoque de similibus nihil tanquam doctrinam spiritus sancti statuendum, tametsi lumine naturali optime determinari possit. 29. Hac igitur universali Scripturae doctrina probe cognita procedendum deinde est ad alia minus universalia, et quae tamen communem usum vitae spectant quaeque ex hac universali doctrina tanquam rivuli derivantur; uti sunt omnes verae virtutis actiones particulares externae, qua non nisi data occasione exerceri possunt; et quicquid circa haec obscurum sive ambiguum in Scriptis reperiatur, ex doctrina Scripturae universali explicandum et determinandum est. Si quae autem invicem contraria reperiantur, videndum, qua occasione, quo tempore vel cui scripta fuerint. 30. Ex. gr. quum Christus dicit [2]): *Beati lugentes, quoniam consolationem accipient*, ex hoc textu nescimus, quales lugentes intelligat; sed quia postea docet, ut de nulla re simus solliciti, nisi de solo regno Dei eiusque iustitia, quod ut summum bonum commendat (vide Matth. cap. 6. vers. 33.), hinc sequitur, eum per lugentes eos tantum intelligere, qui lugent regnum Dei et iustitiam ab hominibus neglectam; hoc enim tantum lugere possunt ii, qui nihil nisi regnum divinum sive aequitatem amant, et reliqua fortunae plane contemnunt. 31. Sic etiam quum ait [3]): *Sed ei, qui percutit te supra maxillam tuam dextram, obverte*

---

1) Vid. cap. 2. §. 32. sqq.
2) Matth. 5, 4.
3) Matth. 5, 39. sq.

illi etiam alteram, et quae deinde sequuntur. Si haec Christus tanquam legislator iudices iuberet, legem Mosis hoc praecepto destruxisset; quod tamen contra aperte monet. Vide Matth. cap. 5. vers. 17. Quare videndum, quisnam haec dixit, quibus et quo tempore. 32. Nempe Christus dixit, qui non tanquam legislator leges instituebat, sed ut doctor documenta docebat; quia (ut supra [1]) ostendimus) non tam actiones externas, quam animum corrigere voluit. Deinde haec hominibus oppressis dixit, qui vivebant in republica corrupta et ubi iustitia prorsus negligebatur et cuius ruinam prope instare videbat. Atqui hoc idem ipsum, quod hic Christus instante Urbis ruina docet, Ieremiam etiam in prima Urbis vastatione, simili nimirum tempore, docuisse videmus. Vide Lament. cap. 3. lit. Tet et Jot [2]). 33. Quare quum hoc non nisi tempore oppressionis docuerint prophetae, nec id ullibi tanquam lex prolatum sit, et contra Moses (qui non tempore oppressionis scripsit, sed, et hoc nota, de instituenda bona republica laboravit) quamvis etiam vindictam et odium in proximum damnaverit, tamen iusserit oculum pro oculo solvere [3]); hinc clarissime sequitur, ex ipsis solis Scripturae fundamentis, hoc Christi et Ieremiae documentum de toleranda iniuria et impiis in omnibus concedendo, locum tantum habere in locis, ubi iustitia negligitur, et temporibus oppressionis, non autem in bona republica: quinimo in bona republica, ubi iustitia defenditur, tenetur unusquisque, si se vult perhiberi iustum, iniurias coram iudice exigere (vide Levit. cap. 5. vers. 1.) non propter vindictam (vide Levit. cap. 19. vers. 17. 18.), sed animo iustitiam legesque patriae defendendi, et ut ne malis expediat esse malos. 34. Quae omnia etiam cum ratione naturali plane conveniunt. Ad hunc modum alia plura possem adferre exempla, sed haec sufficere arbitror ad meam mentem et utilitatem huius methodi explicandam, quod impraesentiarum tantum curo. At hucusque eas tantum Scripturae sententias investigare docuimus, quae usum vitae spectant et quae propterea facilius investigari queunt; nam revera de iis nulla

---

1) Vid. cap. 5. §. 8. 9.
2) i. e. Thren. cap. 3. v. 25—30.
3) Vid. Exod. 21, 24. Levit. 24, 20.

inter scriptores Bibliorum unquam fuit controversia. 35. Reliqua autem, quae in Scriptis occurrunt, quaeque solius sunt speculationis, non tam facile indagari possunt; via enim ad haec angustior est. Nam quandoquidem in rebus speculativis (ut iam[1]) ostendimus) prophetae inter se dissentiebant et rerum narrationes maxime accommodatae sunt uniuscuiusque aevi praeiudiciis, minime nobis licet mentem unius prophetae ex locis clarioribus alterius concludere, neque explicare, nisi evidentissime constet, eos unam eandemque fovisse sententiam. 36. Quomodo igitur mens prophetarum in similibus sit ex historia Scripturae eruenda, paucis iam exponam. Nempe circa haec etiam a maxime universalibus incipiendum, inquirendo scilicet ante omnia ex sententiis Scripturae maxime claris, quid sit prophetia sive revelatio, et qua in re potissimum consistat; deinde quid sit miraculum, et sic porro res maxime communes; dehinc ad opiniones uniuscuiusque prophetae descendendum; et ex his tandem ad sensum uniuscuiusque revelationis sive prophetiae, historiae et miraculi procedendum. 37. Qua autem cautione utendum sit, ne in his mentem prophetarum et historicorum cum mente spiritus sancti et rei veritate confundamus, supra suis in locis multis exemplis ostendimus[2]); quare de his non necesse habeo prolixius agere. Hoc tamen circa sensum revelationum notandum, quod haec methodus tantum investigare docet id, quod revera prophetae viderint aut audiverint, non autem quid illis hieroglyphicis significare aut repraesentare voluerint; hoc enim hariolari possumus, non autem ex Scripturae fundamentis certo deducere. 38. Ostendimus itaque rationem interpretandi Scripturam, et simul demonstravimus hanc unicam et certiorem esse viam ad eius verum sensum investigandum. Fateor quidem, eos de eodem certiores esse, si qui sunt, qui certam eius traditionem sive veram explicationem ab ipsis prophetis acceptam habent, ut Pharisaei autumant, vel si qui pontificem habent, qui circa interpretationem Scripturae errare non potest, quod Catholici Romani iactant. 39. Attamen quandoquidem nec de hac traditione, nec de pontificis auctoritate possumus esse certi,

1) Vid. cap. 2. §. 48. sqq.
2) Vid. cap. 2.

nihil etiam certi super his fundare possumus; hanc enim antiq
simi Christianorum, illam autem antiquissimae Iudaeorum se
negaverunt; et si deinde ad seriem annorum attendamus (ut i
alia taceam), quam Pharisaei acceperunt a suis Rabbinis,
hanc traditionem ad Mosen usque proferunt, eam falsam esse
periemus, quod alio in loco ostendo*). 40. Quare talis trad
nobis admodum debet esse suspecta; et quanquam nos in nos
methodo Iudaeorum traditionem aliquam ut incorruptam cogin
supponere, nempe significationem verborum linguae Hebraic
quam ab iisdem accepimus, de illa tamen dubitamus, de hac a
tem minime. Nam nemini unquam ex usu esse potuit, alicu
verbi significationem mutare, at quidem non raro sensum alicu
orationis. 41. Quin et factu difficillimum est; nam qui verbi a
cuius significationem conaretur mutare, cogeretur simul om
auctores, qui illa lingua scripserunt et illo verbo in recepta s
significatione usi sunt, ex ingenio vel mente uniuscuiusque exp
care, vel summa cum cautione depravare. 42. Deinde vulg
linguam cum doctis servat, sensus autem orationum et libros do
tantum; ac proinde facile possumus concipere, doctos sensu
orationis alicuius libri rarissimi, quem in sua potestate habueru
mutare vel corrumpere potuisse, non autem verborum significati
nem. Adde quod si quis alicuius verbi significationem, cui co
suevit, in aliam mutare velit, non poterit sine difficultate id in p
sterum et inter loquendum et scribendum observare. 43. Ex h
itaque et aliis rationibus facile nobis persuademus, nemini
mentem venire potuisse, linguam aliquam corrumpere; at quide
saepe mentem alicuius scriptoris, eius orationes mutando vel ea
dem perperam interpretando. Quum itaque haec nostra meth
dus (quae in eo fundatur, ut cognitio Scripturae ab eadem so
petatur) unica et vera sit, quicquid ipsa praestare non poterit a
integram Scripturae cognitionem acquirendam, de eo plane de
sperandum. 44. Quid autem ipsa difficultatis habeat, vel qui
in ipsa desiderandum, ut ad integram et certam sacrorum codi
cum cognitionem nos ducere possit, hic iam dicendum. Magn
imprimis in hac methodo oritur difficultas ex eo, quod lingua

*) Vid. cap. 9. et cap. 12.

Hebraicae integram cognitionem exigit. At haec unde iam petenda? 45. Antiqui linguae Hebraicae cultores nihil posteritati de fundamentis et doctrina huius linguae reliquerunt; nos saltem ab iisdem nihil prorsus habemus: non ullum dictionarium neque grammaticam, neque rhetoricam. Hebraea autem natio omnia ornamenta omneque decus perdidit (nec mirum, postquam tot clades et persecutiones passa est), nec nisi pauca quaedam fragmenta linguae et paucorum librorum retinuit; omnia enim fere nomina fructuum, avium, piscium et permulta alia temporum iniuria periere. Significatio deinde multorum nominum et verborum, quae in Bibliis occurrunt, vel prorsus ignoratur, vel de eadem disputatur. 46. Quum haec omnia, tum praecipue huius linguae phraseologiam desideramus; eius enim phrases et modos loquendi, Hebraeae nationi peculiares, omnes fere tempus edax ex hominum memoria abolevit. Non itaque semper poterimus, ut desideramus, omnes uniuscuiusque orationis sensus, quos ipsa ex linguae usu admittere potest, investigare, et multae occurrent orationes, quamvis notissimis vocibus expressae, quarum tamen sensus obscurissimus erit et plane imperceptibilis. 47. Ad haec, quod scilicet linguae Hebraeae perfectam historiam non possumus habere, accedit ipsa huius linguae constitutio et natura; ex qua tot oriuntur ambiguitates, ut impossibile sit talem invenire methodum*), quae verum sensum omnium orationum Scripturae certo doceat investigare. Nam praeter ambiguitatum causas omnibus linguis communes quaedam aliae in hac lingua dantur, ex quibus permultae nascuntur ambiguitates. Eas hic notare, operae pretium duco.

48. Prima oritur in Bibliis saepe ambiguitas et orationum obscuritas ex eo, quod literae eiusdem organi unae pro aliis sumantur. Dividunt scilicet Hebraei omnes Alphabeti literas in quinque classes, propter quinque oris instrumenta, quae pronuntiationi inserviunt, nempe labia, lingua, dentes, palatum et guttur. Ex. gr. א׳ח׳ע׳ה׳ Alpha, Ghet, Hgain, He gutturales vocantur et sine ullo discrimine, nobis saltem noto, una pro alia usurpatur.

*) Nobis scilicet, qui huic linguae non adsuevimus et eius phraseologiam desideramus. *Sp.*

Nempe אל *el*, quod significat *ad*, sumitur saepe pro על *hgal*, quod significat *super*, et vice versa. Unde fit, ut omnes orationis partes saepe vel ambiguae reddantur, vel tanquam voces, quae nullam habent significationem.

49. Secunda deinde oritur orationum ambiguitas ex multiplici coniunctionum et adverbiorum significatione. Ex. gr. ו *vau* promiscue inservit ad coniungendum et disiungendum, significat *et*, *sed*, *quia*, *autem*, *tum*. כי *ki* septem aut octo habet significationes; nempe, *quia*, *quamvis*, *si*, *quando*, *quemadmodum*, *quod*, *combustio etc.* Et sic fere omnes particulae.

50. Tertia est, et quae multarum ambiguitatum fons est, quia verba in indicativo carent praesenti, praeterito imperfecto, plusquamperfecto, futuro perfecto et aliis in aliis linguis usitatissimis, in imperativo autem et infinitivo omnibus praeter praesens; et in subiunctivo omnibus absolute carent. Et quamvis haec omnia temporum et modorum defecta certis regulis ex fundamentis linguae deductis facile, imo summa cum elegantia suppleri possent, scriptores tamen antiquissimi eas plane neglexerunt et promiscue tempus futurum pro praesenti et praeterito, et contra praeteritum pro futuro, et praeterea indicativum pro imperativo et subiunctivo usurpaverunt; idque non sine magna amphibolia orationum.

51. Praeter has tres ambiguitatum linguae Hebraicae causas duae adhuc aliae supersunt notandae, quarum unaquaeque longe maioris est momenti. Harum prima est, quod Hebraei literas vocales non habent; secunda, quod nullis signis orationes distinguere solebant, neque exprimere sive intendere. 52. Et quamvis haec duo, vocales scilicet et signa, punctis et accentibus suppleri soleant, eis tamen acquiescere non possumus, quandoquidem a posterioris aevi hominibus, quorum auctoritas apud nos nihil debet valere, inventa et instituta sunt: antiqui autem sine punctis (hoc est sine vocalibus et accentibus) scripserunt, ut ex multis testimoniis constat; posteri vero, prout iis Biblia interpretari visum est, haec duo addiderunt. Quare accentus et puncta, quae iam habemus, merae hodiernorum interpretationes sunt, nec plus fidei neque auctoritatis merentur, quam reliquae auctorum explicationes. 53. Qui autem hoc ignorant, nesciunt, qua ratione

auctor, qui epistolam ad Hebraeos scripsit, excusandus sit, quod cap. 11. v. 21. interpretatus est textum Geneseos cap. 47. v. 31. longe aliter, quam in punctato Hebraeo textu habetur, quasi apostolus sensum Scripturae a punctistis discere debuerit. Mihi sane punctistae potius culpandi videntur; quod ut unusquisque videat et simul, quod haec discrepantia a solo vocalium defectu orta est, utramque interpretationem hic ponam. 54. Punctistae, suis punctis scilicet, interpretati sunt: *et incurvavit se Israël supra* vel (mutando ע Hgain in א Aleph, in literam scilicet eiusdem organi) *versus caput lecti*; auctor autem epistolae: *et incurvavit se Israël supra caput bacilli*, legendo nimirum מַטֶּה *mate* loco quod alii מִטָּה *mita*, quae differentia a solis vocalibus oritur*). Iam quandoquidem in illa narratione de sola senectute Iacobi, non autem, ut in sequenti capite, de ipsius morbo agitur, magis vero simile videtur, mentem historici fuisse, quod Iacobus supra caput bacilli (quo nimirum senes provectissimae aetatis ad se sustinendum indigent), non autem lecti se incurvaverit, praecipue quum hoc modo non necesse sit, ullam literarum subalternationem supponere. 55. Atque hoc exemplo non tantum volui locum istum epistolae ad Hebraeos cum textu Geneseos reconciliare, sed praecipue ostendere, quam parum fidei hodiernis punctis et accentibus sit habendum; atque adeo qui Scripturam sine ullo praeiudicio interpretari vult, de hisce dubitare tenetur et de integro examinare.

56. Ex hac igitur (ut ad nostrum propositum revertamur) linguae Hebraeae constitutione et natura facile unusquisque coniicere potest, tot debere oriri ambiguitates, ut nulla possit dari methodus, qua eae omnes determinari queant. Nam nihil est, quod speramus, ex mutua orationum collatione (quam unicam esse viam ostendimus ad verum sensum ex multis, quos unaquae-

---

*) Epistolae ad Hebr. auctor, uti solet, haec verba desumsit ex LXX. interpr.: *καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδοὺ αὐτοῦ.* Aliter Symmachus: *ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς κλίνης.* Aquila: *ἐπὶ κεφαλὴν τῆς κλίνης.* Vulg.: *adoravit Deum conversus ad lectuli caput.*

que oratio ex usu linguae admittere potest, eruendum) hoc posse absolute fieri; quum quia haec orationum collatio non nisi casu orationem aliquam illustrare potest, quandoquidem nullus propheta eo fine scripsit, ut verba alterius aut sua ipsa ex professo explicaret; tum etiam quia mentem unius prophetae, apostoli etc. ex mente alterius concludere non possumus, nisi in rebus usum vitae spectantibus (ut iam evidenter ostendimus), at non, quum de rebus speculativis loquuntur, sive quum miracula aut historias narrant. 57. Possum praeterea hoc, nempe quod multae orationes inexplicabiles in S. Scriptis occurrunt, quibusdam exemplis ostendere, sed impraesentiarum iis lubentius supersedeo, et ad reliqua, quae supersunt, notanda, quid scilicet haec vera methodus Scripturam interpretandi difficultatis adhuc habeat, vel quid in ipsa desideretur, pergam.

58. Oritur in methodo alia praeterea difficultas ex eo, quod ipsa historiam casuum omnium librorum Scripturae exigit, cuius maximam partem ignoramus; multorum enim librorum auctores vel (si mavis) scriptores vel prorsus ignoramus, vel de iisdem dubitamus, ut in sequentibus fuse ostendam*). Deinde neque etiam scimus, qua occasione, neque quo tempore hi libri, quorum scriptores ignoramus, scripti fuerunt. Nescimus praeterea, in quorum manus libri omnes inciderint, neque in quorum exemplaribus tot variae lectiones repertae sint; nec denique an non plures aliae fuerint apud alios lectiones. 59. Quid autem haec omnia scire referat, suo in loco breviter indicavi; quaedam tamen ibi consulto omisi, quae iam hic veniunt consideranda. Si quem librum res incredibiles aut imperceptibiles continentem, vel terminis admodum obscuris scriptum, legimus, neque eius auctorem novimus, neque etiam quo tempore et qua occasione scripserit, frustra de eius vero sensu certiores fieri conabimur. 60. His enim omnibus ignoratis, minime scire possumus, quid auctor intenderit aut intendere potuerit; quum contra his probe cognitis nostras cogitationes ita determinamus, ut nullo praeiudicio praeoccupemur, ne scilicet auctori, vel ei, in cuius gratiam auctor scripsit, plus minusve iusto tribuamus, et ne de ullis aliis rebus

*) Vid. cap. 8. et 10.

cogitemus, quam de iis, quas auctor in mente habere potuerit, vel quas tempus et occasio exegerit. Quod quidem omnibus constare existimo. 61. Saepissime enim contingit, ut consimiles historias in diversis libris legamus, de quibus longe diversum iudicium facimus, pro diversitate scilicet opinionum, quas de scriptoribus habemus. Scio, me olim in libro quodam legisse, virum, cui nomen erat Orlandus furiosus, monstrum quoddam alatum in aëre agitare solere et quascunque volebat regiones supervolare, eum ingentem numerum hominum et gigantum solum trucidare, et alia huiusmodi phantasmata, quae ratione intellectus plane imperceptibilia sunt. 62. Huic autem consimilem historiam in Ovidio de Perseo legeram [1]), et aliam denique in libris Iudicum et Regum de Samsone, qui solus et inermis millia hominum trucidavit [2]), et de Elia, qui per aëra volitabat et tandem igneis equis et curru coelum petiit [3]). Hae, inquam, consimiles plane historiae sunt; attamen longe dissimile iudicium de unaquaque facimus: nempe primum non nisi nugas scribere voluisse, secundum autem res politicas, tertium denique sacras; hocque nulla alia de causa nobis persuademus, quam propter opiniones, quas de earum scriptoribus habemus. 63. Constat itaque, notitiam auctorum, qui res obscuras aut intellectu imperceptibiles scripserunt, apprime necessariam esse, si eorum scripta interpretari volumus; iisdem etiam de causis, ut ex variis obscurarum historiarum lectionibus veras eligere possemus, necesse est scire, in quorum exemplari variae hae lectiones repertae sint et an non plures aliae apud alios maioris auctoritatis viros unquam fuerint inventae.

64. Alia denique difficultas quosdam libros Scripturae ex hac methodo interpretandi in eo est, quod eos eadem lingua, qua primum scripti fuerunt, non habeamus. Evangelium enim secundum Matthaeum et sine dubio etiam epistola ad Hebraeos Hebraice ex communi opinione scripta sunt, quae tamen non exstant. De libro autem Iobi dubitatur, qua lingua scriptus fuerit. Aben Hezra in suis commentariis affirmat, eum ex alia lingua

---

1) Vid. Ovid. metam. l. 4. v. 614. sqq.
2) Iudic. c. 15. v. 15. sq. c. 16. v. 30.
3) 2 Reg. c. 2. v. 11.

in Hebraeam translatum fuisse, et hanc esse eius obscuritatis causam. De libris apocryphis nihil dico, quandoquidem longe dissimilis sunt auctoritatis.

65. Atque hae omnes huius methodi interpretandi Scripturam ex ipsius, quam habere possumus, historia difficultates sunt, quas enarrare susceperam, quasque ego adeo magnas existimo, ut affirmare non dubitem, nos verum Scripturae sensum plurimis in locis vel ignorare, vel sine certitudine hariolari. 66. Verum enim vero hoc iterum contra notandum venit, has omnes difficultates impedire tantum posse, quominus mentem prophetarum assequamur circa res imperceptibiles et quas tantum imaginari, at non circa res, quas et intellectu assequi et quarum clarum possumus facile formare conceptum. Res enim, quae sua natura facile percipiuntur*), nunquam tam obscure dici possunt, quin facile intelligantur, iuxta illud proverbium: intelligenti dictum sat est. 67. Euclides, qui non nisi res admodum simplices et maxime intelligibiles scripsit, facile ab unoquoque in quavis lingua explicatur; non enim ut eius mentem assequamur et de vero eius sensu certi simus, opus est integram linguae, qua scripsit, cognitionem habere, sed tantum admodum communem et fere puerilem, non vitam, studia et mores auctoris scire, neque qua lingua, cui, neque quando scripserit, non libri fortunam neque varias eius lectiones, nec quomodo, nec denique quorum concilio acceptus fuerit. 68. Et quod hic de Euclide, id de omnibus, qui de rebus sua natura perceptibilibus scripserunt, dicendum; adeoque concludimus, nos mentem Scripturae circa documenta moralia ex ipsius, quam habere possumus, historia facile posse assequi et de vero eius sensu

---

*) Per *res perceptibiles* non illas tantum intelligo, quae legitime demonstrantur (*Gall.* les choses, dont la démonstration est sensible et évidente), sed etiam illas, quas morali certitudine amplecti et sine admiratione audire solemus, tametsi demonstrari nequaquam possint. Euclidis propositiones a quovis percipiuntur, priusquam demonstrantur. Sic etiam historias rerum tam futurarum, quam praeteritarum, quae humanam fidem non excedunt, ut et m. iura, instituta et mores *perceptibiles* voco *et claros*, tametsi nequeunt mathematice demonstrari. Ceterum hieroglyphica et historias, quae fidem omnem excedere videntur, *imperceptibiles* voco; et tamen ex his plura dantur, quae ex nostra methodo investigari possunt, ut mentem auctoris percipiamus. *Sp.*

esse certos. Verae enim pietatis documenta verbis usitatissimis exprimuntur, quandoquidem admodum communia, nec minus simplicia et intellectu facilia sunt; et quia vera salus et beatitudo in vera animi acquiescentia consistit, et nos in iis tantum vere acquiescimus, quae clarissime intelligimus. 69. Hinc evidentissime sequitur, nos mentem Scripturae circa res salutares et ad beatitudinem necessarias certo posse assequi. Quare non est, cur de reliquis simus adeo solliciti; reliqua enim, quandoquidem ea ut plurimum ratione et intellectu complecti non possumus, plus curiositatis quam utilitatis habent. His existimo, me veram methodum Scripturam interpretandi ostendisse, meamque de eadem sententiam satis explicasse. 70. Praeterea non dubito, quin unusquisque iam videat, hanc methodum nullum lumen praeter ipsum naturale exigere. Huius enim luminis natura et virtus in hoc potissimum consistit, quod res scilicet obscuras ex notis, aut tanquam notis datis, legitimis consequentiis deducat atque concludat; nec aliud est quod haec nostra methodus exigit. Et quamvis concedamus, eandem non sufficere ad omnia, quae in Bibliis occurrunt, certo investigandum, id tamen non ex ipsius defectu oritur, sed ex eo, quod via, quam veram et rectam esse docet, nunquam fuerit culta, nec ab hominibus trita, adeoque successu temporis admodum ardua et fere invia facta sit; ut ex ipsis difficultatibus, quas retuli, clarissime constare puto.

71. Superest iam discrepantium a nobis sententias examinare. Quae hic primum examinanda venit, eorum est sententia, qui statuunt lumen naturale non habere vim ad Scripturam interpretandum, sed ad hoc maxime requiri lumen supernaturale. Quid autem hoc lumen praeter naturale sit, ipsis explicandum relinquo. 72. Ego saltem nihil aliud possum coniicere, quam quod ipsi obscurioribus terminis etiam voluerunt fateri, se de vero Scripturae sensu ut plurimum dubitare. Si enim ad eorum explicationes attendimus, eas nihil supranaturale continere, imo nihil nisi meras coniecturas esse reperiemus. Conferantur, si placet, cum explicationibus eorum, qui ingenue fatentur, se nullum lumen praeter naturale habere, et plane consimiles reperientur, humanae scilicet, diu cogitatae et cum labore inventae. 73. Quod autem aiunt lumen naturale ad hoc non sufficere, falsum esse constat,

tum ex eo, quod iam demonstravimus, quod difficultas interpretandi Scripturam nulla orta est defectu virium luminis naturalis, sed tantum ex hominum socordia (ne dicam malitia), qui historiam Scripturae, dum eam concinnare poterant, neglexerunt; tum etiam ex hoc, quod (ut omnes, ni fallor, fatentur) hoc lumen supranaturale donum sit divinum fidelibus tantum concessum. 74. At prophetae et apostoli non fidelibus tantum, sed maxime infidelibus et impiis praedicare solebant, quique adeo apti erant ad mentem prophetarum et apostolorum intelligendam. Alias visi essent prophetae et apostoli puerulis et infantibus praedicare, non viris ratione praeditis; et frustra Moses leges praescripsisset, si ipsae non nisi a fidelibus, qui nulla indigent lege, intelligi poterant. Quare qui lumen supranaturale quaerunt ad mentem prophetarum et apostolorum intelligendam, ii sane lumine naturali indigere videntur; longe igitur abest, ut tales donum divinum supranaturale habere existimem.

75. Maimonidae alia plane fuit sententia. Sensit enim, unumquemque Scripturae locum varios, imo contrarios sensus admittere, nec nos de vero ullius esse certos, nisi sciamus locum illum, prout illum interpretamur, nihil continere, quod cum ratione non conveniat, aut quod ei repugnet; si enim rationi ex ipsius literali sensu reperiatur repugnare, quantumvis ipse clarus videatur, locum tamen aliter interpretandum censet. 76. Atque hoc cap. 25. part. 2. libr. More Nebuchim quam clarissime indicat; ait enim: דע כי אין בריחתנו מן המאמר בקדמות העולם מפני הכתובים אשר באו בתורה בהיות העולם מחודש כי אין הכתובים המורים על חדוש העולם יותר מן הכתובים המורים על היות השם גשם ולא שערי הפירוש סתומים בפנינו ולא נמנעים לנו בענין חדוש העולם אבל היה אפשר לנו לפרשם כמו שעשינו בהרחקת הגשמות ואולי היה זה יותר קל הרבה והיינו יכולים יותר לפרש הפסוקים ההם ולהעמיד קדמות העולם כמו שפרשנו הפסוקים והרחקנו היותו יתברך גשם וגו' *Scito, quod non fugimus dicere, mundum fuisse ab aeterno, propter textus, qui in Scriptura occurrunt de creatione*

mundi. Nam textus, qui docent mundum esse creatum, non plures sunt iis, qui docent Deum esse corporeum; nec aditus ad eos explicandum, qui in hac materia de mundi creatione reperiuntur, nobis interclusi sunt, nec etiam impediti, sed ipsos explicare potuissemus, sicut fecimus, quum corporeitatem a Deo removimus; et forte hoc multo facilius factu esset, et magis commode potuissemus eos explicare et mundi aeternitatem statuminare, quam quum explicuimus Scripturas, ut removeremus Deum benedictum esse corporeum. At ut hoc non facerem et ne hoc credam (mundum scilicet esse aeternum), *duae causae me movent: Prima, quia clara demonstratione constat, Deum non esse corporeum, et necesse est, omnia illa loca explicare, quorum literalis sensus demonstrationi repugnat; nam certum est, ea necessario tum explicationem* (aliam praeter literalem) *habere. At mundi aeternitas nulla demonstratione ostenditur; adeoque non est necesse Scripturis vim facere easque explicare propter apparentem opinionem, ad cuius contrariam inclinare aliqua suadente ratione possemus. Secunda causa, quia credere, Deum esse incorporeum, fundamentalibus legis non repugnat etc. Sed mundi aeternitatem credere, eo modo, quo Aristoteli visum fuit, legem a suo fundamento destruit etc.* 77. Haec sunt verba Maimonidae, ex quibus evidenter sequitur id, quod modo diximus; si enim ipsi constaret ex ratione mundum esse aeternum, non dubitaret Scripturam torquere et explicare, ut tandem hoc idem ipsum docere videretur. Imo statim certus esset, Scripturam, quamquam ubique aperte reclamantem, hanc tamen mundi aeternitatem docere voluisse; adeoque de vero sensu Scripturae, quantumvis claro, non poterit esse certus, quam diu de rei veritate dubitare poterit, aut quam diu de eadem ipsi non constet. Nam quam diu de rei veritate non constat, tam diu nescimus, an res cum ratione conveniat, an vero eidem repugnet; et consequenter etiam tam diu nescimus, an literalis sensus verus sit an falsus. 78. Quae quidem sententia si vera esset, absolute concederem, nos alio praeter lumen naturale indigere ad Scripturam interpretandam. Nam fere omnia, quae in Scripturis reperiuntur, deduci nequeunt ex principiis lumine naturali notis (ut iam ostendimus), adeoque de eorum veritate ex vi luminis naturalis nihil nobis constare potest, et consequenter

neque etiam de vero sensu et mente Scripturae, sed ad hoc alio necessario lumine indigeremus. 79. Deinde si haec sententia vera esset, sequeretur quod vulgus, qui ut plurimum demonstrationes ignorat, vel iis vacare nequit, de Scriptura nihil nisi ex sola auctoritate et testimoniis philosophantium admittere poterit, et consequenter supponere debebit, philosophos circa Scripturae interpretationem errare non posse, quae sane nova esset ecclesiae auctoritas novumque sacerdotum vel pontificum genus, quod vulgus magis irrideret, quam veneraretur. 80. Et quamvis nostra methodus linguae Hebraeae cognitionem exigat, cuius etiam studio vulgus vacare non potest, nihil tamen simile nobis obiici potest; nam vulgus Iudaeorum et gentilium, quibus olim prophetae et apostoli praedicaverunt et scripserunt, linguam prophetarum et apostolorum intelligebant, ex qua etiam mentem prophetarum percipiebant, at non rationes rerum, quas praedicabant, quas ex sententia Maimonidae etiam scire deberent, ut mentem prophetarum capere possent. 81. Ex ratione igitur nostrae methodi non sequitur, necessario vulgus testimonio interpretum acquiescere; ostendo enim vulgus, quod linguam prophetarum et apostolorum callebat. At Maimonides nullum ostendet vulgus, quod rerum causas intelligat, ex quibus eorum mentem percipiat. 82. Et quod ad hodiernum vulgus attinet, iam ostendimus*), omnia ad salutem necessaria, quamvis eorum rationes ignorentur, facile tamen in quavis lingua posse percipi, propterea quod adeo communia et usitata sunt, et in hac perceptione, non quidem in testimonio interpretum, vulgus acquiescit; et quod ad reliqua attinet, eandem in his cum doctis sequitur fortunam. 83. Sed ad Maimonidae sententiam revertamur, atque ipsam accuratius examinemus. Primo supponit, prophetas in omnibus inter se convenisse, summosque fuisse philosophos et theologos; ex rei enim veritate eos conclusisse vult. Atqui hoc falsum esse in cap. II. ostendimus. 84. Deinde supponit sensum Scripturae ex ipsa Scriptura constare non posse. Rerum enim veritas ex ipsa Scriptura non constat, utpote quae nihil demonstrat, nec res, de quibus loquitur, per definitiones et primas suas causas docet. Quare ex sententia Maimonidae neque

*) Vid. §. 67. sqq.

eius verus sensus ex ipsa constare potest, adeoque neque ab ipsa erit petendus. Atqui hoc etiam falsum esse ex hoc capite constat. Ostendimus enim et ratione et exemplis, sensum Scripturae ex ipsa sola Scriptura constare et ab ipsa sola, etiam quum de rebus loquitur lumine naturali notis, petendum. 85. Supponit denique nobis licere secundum nostras praeconceptas opiniones Scripturae verba explicare, torquere, et literalem sensum, quamquam perspectissimum sive expressissimum, negare et in alium quemvis mutare. Quam quidem licentiam, praeterquam quod ipsa ex diametro iis, quae in hoc capite et aliis demonstravimus, repugnat, nemo non videt nimiam et temerariam esse. 86. Sed magnam hanc libertatem ipsi concedamus; quid tandem promovet? Nihil sane; quae enim indemonstrabilia sunt et quae maximam Scripturae partem componunt, hac ratione investigare non poterimus, neque ex hac norma explicare, neque interpretari: quum contra, nostram methodum insequendo, plurima huius generis explicare et de iis secure disserere possumus; ut iam et ratione et ipso facto ostendimus. Quae autem sua natura perceptibilia sunt, eorum sensus facile, ut iam etiam ostendimus, ex solo orationum contextu elicitur. Quare haec methodus plane inutilis est. 87. Adde quod omnem certitudinem, quam vulgus ex sincera lectione et quam omnes, aliam methodum insequendo, de sensu Scripturae habere possunt, plane iis adimit. Quapropter hanc Maimonidae sententiam ut noxiam, inutilem et absurdam explodimus.

88. Quod porro Pharisaeorum traditionem attinet, iam supra diximus*), eam sibi non constare; pontificum autem Romanorum auctoritatem luculentiori testimonio indigere; et nulla alia de causa hanc reprobo. Nam si ex ipsa Scriptura eam nobis aeque certo ostenderent, ac Iudaeorum pontifices olim poterant, nihil me moveret, quod inter Romanos pontifices reperti fuerint haeretici et impii; quum olim inter Hebraeorum pontifices etiam reperti fuerint haeretici et impii, qui sinistris mediis pontificatum adepti sunt, penes quos tamen ex Scripturae mandato summa erat potestas legem interpretandi. Vide Deuter. cap. 17. vers. 11. 12. et

*) Vid. huius cap. §. 38. sq.

cap. 33. vers. 10. et Malach. cap. 2. vers. 8. 89. At quoniam nullum tale testimonium nobis ostendunt, eorum auctoritas admodum suspecta manet; et ne quis exemplo pontificis Hebraeorum deceptus putet religionem Catholicam etiam indigere pontifice, venit notandum, quod leges Mosis, quia publica iura patriae erant, indigebant necessario, ut conservarentur, auctoritate quadam publica. Si enim unusquisque libertatem haberet iura publica ex suo arbitrio interpretandi, nulla respublica subsistere posset, sed hoc ipso statim dissolveretur et ius publicum ius esset privatum. 90. At religionis longe alia est ratio. Nam quandoquidem ipsa non tam in actionibus externis, quam in animi simplicitate et veracitate consistit, nullius iuris neque auctoritatis publicae est. Animi enim simplicitas et veracitas non imperio legum, neque auctoritate publica hominibus infunditur, et absolute nemo vi aut legibus potest cogi, ut fiat beatus, sed ad hoc requiritur pia et fraterna monitio, bona educatio, et supra omnia proprium et liberum iudicium. 91. Quum igitur summum ius libere sentiendi etiam de religione penes unumquemque sit, nec possit concipi, aliquem hoc iure decedere posse, erit ergo etiam penes unumquemque summum ius summaque auctoritas de religione libere iudicandi, et consequenter eandem sibi explicandi et interpretandi. 92. Nam nulla alia de causa summa auctoritas leges interpretandi et summum de rebus publicis iudicium penes magistratum est, quam quia publici iuris sunt; adeoque eadem de causa summa auctoritas religionem explicandi et de eadem iudicandi penes unumquemque erit, scilicet quia uniuscuiusque iuris est. 93. Longe igitur abest, ut ex auctoritate pontificis Hebraeorum ad leges patriae interpretandum posset concludi Romani pontificis auctoritas ad interpretandam religionem; quum contra hanc unumquemque maxime habere, facilius ex illa concludatur. 94. Atque etiam hinc ostendere possumus nostram methodum Scripturam interpretandi optimam esse. Nam quum maxima auctoritas Scripturam interpretandi apud unumquemque sit, interpretandi ergo norma nihil debet esse praeter lumen naturale omnibus commune, non ullum supra naturam lumen, neque alla externa auctoritas; non etiam debet esse adeo difficilis, ut non nisi ab acutissimis philosophis dirigi possit, sed naturali et com-

muni hominum ingenio et capacitati accommodata, ut nostram esse ostendimus. Vidimus enim eas, quas iam habet difficultates, ortas fuisse ab hominum socordia, non autem ex natura methodi.

CAP. VIII. In quo ostenditur Pentateuchon et libros Iosuae, Iudicum, Rut, Samuëlis et Regum non esse autographa. Deinde inquiritur, an eorum omnium scriptores plures fuerint, an unus tantum, et quinam.

In praecedenti capite de fundamentis et principiis cognitionis Scripturarum egimus, eaque nulla alia esse ostendimus, quam harum sinceram historiam; hanc autem, quanquam apprime necessariam, veteres tamen neglexisse, vel, si quam scripserint aut tradiderint, temporum iniuria periisse, et consequenter magnam partem fundamentorum et principiorum huius cognitionis intercidisse. 2. Quod adhuc tolerandum esset, si posteri intra veros limites se continuissent, et pauca, quae acceperant aut invenerant, bona cum fide successoribus suis tradidissent, nec nova ex proprio cerebro excussissent: quo factum est, ut Scripturae historia non tantum imperfecta, sed etiam mendosior manserit, hoc est, ut iis integra superstrui possit, sed etiam vitiosa sint. 3. Haec emendare fundamenta cognitionis Scripturarum, non tantum pauciora, ut et communia theologiae praeiudicia tollere ad meum institutum spectat. At vereor, ne nimis sero hoc tentare aggrediar; res enim eo iam ferme pervenit, ut homines circa hoc non patiantur corrigi, sed id quod sub specie religionis amplexi sunt, pertinaciter defendant; nec ullus locus rationi, nisi apud paucissimos (si cum reliquis comparentur) relictus videtur. Adeo late haec praeiudicia hominum mentes occupaverunt. Enitar tamen, remque experiri non desinam, quandoquidem nihil est, cur de hac re prorsus sit desperandum. 4. Ut ea autem ordine ostendam, a praeiudiciis circa veros scriptores sacrorum librorum incipiam, et primo *de scriptore Pentateuchi:* quem fere omnes Mosen esse crediderunt, imo adeo pertinaciter defenderunt Pharisaei, ut eum haereticum habuerint, qui aliud visus est sentire; et hac de causa

Aben Hezra, liberioris ingenii vir et non mediocris eruditionis, et qui primus omnium, quos legi, hoc praeiudicium animadvertit, non ausus est mentem suam aperte explicare, sed rem obscurioribus verbis tantum indicare, quae ego hic clariora reddere non verebor, remque ipsam evidenter ostendere. 5. Verba itaque Aben Hezrae, quae habentur in suis commentariis supra Deuteronomium haec sunt: בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וגו׳ ואם תבין סוד השנים עשר גם וַיִּכְתֹּב משֶׁה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ בְּהַר יְהוָֹה יֵרָאֶה גם הִנֵּה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל תכיר האמת *Ultra Iordanem etc. modŏ intelligas mysterium duodecim*, *etiam „et scripsit Moses legem"*, *et „Kenahanita tunc erat in terra"*, *„in Dei monte revelabitur"*, *tum etiam „ecce lectum suum lectum ferreum"*, *tum cognosces veritatem*. 6. His autem paucis indicat simulque ostendit non fuisse Mosen, qui Pentateuchon scripsit, sed alium quempiam, qui longe post vixit, et denique quem Moses scripsit librum, alium fuisse. Ad haec, inquam, ostendendum notat I. ipsam Deuteronomii praefationem, quae a Mose, qui Iordanem non transivit, scribi non potuit. 7. Notat II. quod totus liber Mosis descriptus fuerit admodum diserte in solo ambitu unius arae (vide Deuter. cap. 27. et Iosuae cap. 8. v. 30. etc.), quae ex Rabbinorum relatione duodecim tantum lapidibus constabat; ex quo sequitur, librum Mosis longe minoris fuisse molis, quam Pentateuchon. Hoc, inquam, puto auctorem hunc significare voluisse per *mysterium duodecim;* nisi forte intellexit duodecim illas maledictiones, quae in praedicto cap. Deut. habentur, quas fortasse credidit non fuisse in libro legis descriptas, idque propterea, quod Moses praeter descriptionem legis Levitas insuper recitare illas maledictiones iubet, ut populum iureiurando ad leges descriptas observandum adstringerent; vel forte ultimum caput Deuteronomii de morte Mosis significare voluit, quod caput duodecim versibus constat. Sed haec et quae praeterea alii hariolantur, non est opus curiosius hic examinare. 8. Notat deinde III. dici in Deuter. cap. 31. vers. 9.: וַיִּכְתֹּב משֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה *et scripsit Moses legem;* quae quidem verba non possunt esse Mosis, sed alterius scriptoris Mosis facta et scripta narrantis. 9. Notat IV.

locum Genes. cap. 12. vers. 6., ubi narrando, quod Abrahamus terram Canahanitarum lustrabat, addit historicus, quod *Canahanita tum temporis erat in illa terra:* quibus tempus, quo haec scripsit, clare secludit; adeoque post mortem Mosis, et quum Canahanitae iam erant expulsi illasque regiones non amplius possidebant, haec debuerunt scribi; quod idem Aben Hezra super hunc locum commentando etiam his significat: וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ יתכן שארץ כנען תפשה מיר אחר וְאם איננו כן ישלו סוד והמשכיל ידום *et Canahanita tum erat in illa terra: videtur quod Canahan* (nepos Noae) *terram Canahanitae ab alio possessam cepit; quod si non verum est, inest huic rei mysterium, et qui id intelligi, taceat.* Hoc est, si Canahan regiones illas invasit, tum sensus erit, *Canahanitam iam tum fuisse in illa terra*, excludendo scilicet tempus praeteritum, quo ab alia natione inhabitabatur. At si Canahan regiones illas primus coluit (ut ex cap. 10. Genes. sequitur), tum textus tempus praesens, scriptoris scilicet, secludit, adeoque non Mosis, cuius nimirum tempore etiamdum illas regiones possidebant; et hoc est mysterium, quod tacendum commendat. 10. V. Notat quod Genes. cap. 22. v. 14. vocetur mons Morya mons Dei [1]); quod quidem nomen non habuit, nisi postquam aedificationi templi dicatus fuit. At haec montis electio nondum erat tempore Mosis facta; Moses enim nullum locum a Deo electum indicat, sed contra praedicit, Deum locum aliquem olim electurum, cui nomen Dei imponetur. 11. Denique VI. notat, quod cap. 3. Deuter. narrationi Og regis Basan haec interponantur [2]): *Solus Og rex Basan mansit ex reliquis gigantibus* [3]); *ecce quod lectus eius erat lectus ferreus*, *is certe* (lectus), *qui est in Rabat filiorum Hamon*, *novem cubitos lon-*

---

1) Nempe ab historico, non ab Abrahamo. Nam ait locum, qui hodie dicitur *in monte Dei revelabitur*, ab Abrahamo vocatum fuisse *Deus providebit*. *Sp.*

2) Vers. 11.

3) NB. Hebr. רְפָאִים *rephaim* significare *damnatos*, et videtur etiam esse nomen proprium ex Paralip. cap. 20. (1 Chron. 20, 4. 6. 8.); et ideo puto hic familiam aliquam significare. *Sp.*

gus etc. Quae parenthesis clarissime indicat horum librorum scriptorem longe vixisse post Mosen; hic enim modus loquendi eius tantum est, qui res antiquissimas narrat, quique rerum reliquias ad fidem faciendam indicat; et sine dubio hic lectus tempore primum Davidis, qui hanc urbem subegit, ut in libro 2 Samuel. cap. 12. v. 30. narratur, inventus est. 12. At non hic tantum, sed paulo etiam infra idem hic historicus verbis Mosis inserit [1]: *Iair, filius Manassis, cepit totam iurisdictionem Argobi usque ad terminum Gesuritae et Mahachatitae, vocavitque illa loca suo nomine cum Basan pagos Iairi usque in hunc diem.* Haec, inquam, addit historicus ad explicanda verba Mosis, quae modo retulerat [2], nempe: *et reliquum Gilead et totum Basan, regnum Og, dedi dimidiae tribui Manassis, tota iurisdictio Argobi sub toto Basan, quae vocatur terra gigantum.* 13. Noverant procul dubio Hebraei tempore huius scriptoris, quinam essent pagi Iairi tribulis Iehudae; at non nomine iurisdictionis Argobi, nec terrae gigantum; ideoque coactus est explicare, quaenam essent haec loca, quae antiquitus sic vocabantur, et simul rationem dare, cur suo tempore nomine Iairi, qui tribulis Iudae, non vero Manassis erat (vid. Paralip. cap. 2. v. 21. et 22.), insignirentur. 14. His Aben Hezrae sententiam explicuimus, ut et loca Pentateuchi, quae ad eandem confirmandam adfert. Verum enim vero nec omnia, nec praecipua notavit; plura enim in hisce libris et maioris momenti notanda supersunt. 15. Nempe I. quod horum librorum scriptor de Mose non tantum in tertia persona loquatur, sed quod insuper de eo multa testetur: videlicet *Deus cum Mose locutus est* [3]; *Deus loquebatur cum Mose de facie ad faciem* [4]; *Moses omnium hominum erat humillimus* (Num. cap. 12. v. 3.); *Moses ira captus est in duces exercitus* (Num. cap. 31. v. 14.); *Moses vir divinus* (Deut. cap. 33. v. 1.); *Moses servus Dei mortuus est; nunquam exstitit propheta in Israël sicut Moses etc.* [5] 16. At contra in Deuteronomio, ubi lex, quam Moses populo explicuerat

1) Deuter. cap. 3. v. 14.
2) Vers. 13.
3) Num. cap. 1. v. 1. c. 2. v. 1. al.
4) Exod. c. 33. v. 11.
5) Deut. c. 34. v. 5. et 10.

quamque scripserat, describitur, loquitur suaque narrat Moses in prima persona; nempe *Deus mihi locutus est* (Deuter. cap. 2. v. 1. 17. etc.), *Deum precatus sum* [1]) *etc.;* nisi quod postea historicus in fine libri [2]), postquam verba Mosis retulit, iterum in tertia persona loquendo narrare pergit, quomodo Moses hanc legem (quam scilicet explicuerat) populo scriptam tradidit, eumque novissime monuit et quomodo tandem vitam finierit. Quae omnia, nempe modus loquendi, testimonia et ipse totius historiae contextus plane suadent, hos libros ab alio, non ab ipso Mose fuisse conscriptos. 17. II. Venit etiam notandum, quod in hac historia non tantum narratur, quomodo Moses obierit, sepultus fuerit et Hebraeos triginta dies in luctum coniecerit, sed quod insuper facta comparatione eius cum omnibus prophetis, qui postea vixerunt, dicitur ipsum omnes excelluisse. *Non exstitit unquam,* inquit [3]), *propheta in Israël, sicut Moses, quem Deus noverit de facie ad faciem.* Quod sane testimonium non Moses ipse de se, nec alius, qui eum immediate secutus est, sed aliquis, qui multis post saeculis vixit, dare potuit, praesertim quia historicus de praeterito tempore loquitur; nempe *nunquam exstitit propheta etc.;* et de sepultura, quod *nemo illam novit in hunc usque diem* [4]). 18. III. Notandum, quod quaedam loca non iis indicentur nominibus, quae vivente Mose obtinebant, sed aliis, quibus dudum postea insignita sunt: ut quod Abrahamus *persecutus est* hostes *usque ad Dan* (vid. Gen. 14. vers. 14.); quod nomen haec urbs non obtinuit, nisi longe post mortem Iosuae. (Vid. Indic. cap. 18. vers. 29.) 19. IV. Quod historiae aliquando etiam ultra tempus vitae Mosis producantur. Nam Exod. cap. 16. vers. 35. narratur, quod filii Israëlis comederunt Man quadraginta annos, donec venerunt ad terram habitatam, donec venerunt ad finem terrae Kanahan; nempe usque in tempus, de quo in libro Iosuae cap. 5. vers. 12. In libro etiam Genes. cap. 36. vers. 31. dicitur: *Hi sunt reges, qui regnaverunt in Edom, antequam regnavit rex in filiis Israëlis.* Narrat sine dubio ibi historicus,

1) Deut. c. 9. v. 26.
2) Deut. c. 27. sqq.
3) Deut. c. 34. v. 10.
4) Deut. c. 34. v. 6.

quos reges Idumaei habuerint, antequam David eos subegit [1]) et praesides in ipsa Idumaea constituit (vid. Samuël. lib. 2. cap. 8. v. 14.) 20. Ex his itaque omnibus luce meridiana clarius apparet, Pentateuchon non a Mose, sed ab alio et qui a Mose multis post saeculis vixit, scriptum fuisse. Sed si placet, attendamus insuper ad libros, quos ipse Moses scripsit et qui in Pentateucho citantur; ex iis ipsis enim constabit, eos alios, quam Pentateuchon fuisse. 21. Primo itaque constat ex Exod. cap. 17. vers. 14., Mosen ex Dei mandato bellum contra Hamalek scripsisse; in quo autem libro, non constat ex illo ipso capite. At Numer. cap. 21. vers. 14. citatur quidam liber, qui *bellorum Dei* vocabatur [2]); et in hoc sine dubio bellum hoc contra Hamalek, et praeterea etiam castrametationes omnes (quas etiam auctor Pentateuchi Numer. cap. 33. vers. 2. testatur a Mose descriptas fuisse) narrabantur. 22. Constat praeterea de alio in Exod. cap. 24. vers. 4. 7. qui vocabatur סֵפֶר הַבְּרִית [3]) *liber pacti*, quem coram Israëlitis legit, quando primum cum Deo pactum iniverant. At hic liber sive haec epistola pauca admodum continebat; videlicet leges sive Dei iussa, quae narrantur ex vers. 22. cap. 20. Exod. usque ad cap. 24. eiusdem libri, quod nemo inficias ibit, qui sano aliquo iudicio et sine partium studio praedictum caput legerit. 23. Narratur enim ibi, quod, simul ac Moses sententiam populi intellexit de ineundo cum Deo pacto, statim Dei eloquia et iura scripsit et

---

1) A quo tempore usque ad Iorami regnum, quo ab eo discesserunt (*Gall.* auquel les Iduméens se revolterent de son obeïssance) 2 Reg. 8, 20., Idumaea reges non habuit, sed praesides, a Iudaeis constituti, regis locum supplebant (vid. 1 Reg. 22, 48.); et ideo Idumaeae praeses 2 Reg. 3, 9. rex appellatur. An autem ultimus Idumaeorum regum regnare incipit, antequam Saul rex creatus fuerit, an vero Scriptura in hoc Geneseos capite reges solummodo, qui invicti obierint, tradere voluerit, ambigi potest. Ceterum ii plane nugantur, qui Mosen, qui divinitus Hebraeorum imperium a monarchico omnino abhorrens instituit, ad regum Hebraeorum catalogum referre volunt. (*Gall.* de mettre Moyse au nombre des rois Hebreux.) *Sp.*

2) סֵפֶר מִלְחֲמֹת יְהוָה

3) NB. סֵפֶר sepher Hebraice significare saepius *epistolam* sive *chartam*. *Sp.* *

matutina luce, quibusdam ceremoniis peractis, universae concioni pacti ineundi conditiones praelegit, quibus praelectis et sine dubio ab universa plebe perceptis, populus se pleno consensu adstrinxit [1]. Quare tam ex temporis brevitate, quo descriptus fuit, quam ex ratione pacti ineundi sequitur, hunc librum nihil praeter pauca ea, quae modo dixi, continuisse. 24. Constat denique, anno quadragesimo ab exitu Aegypti Mosen leges omnes, quas tulerat, explicuisse (vid. Deuter. cap. 1. vers. 5.) populumque de novo iisdem obligavisse (vide Deuter. cap. 29. vers. 14.), et tandem librum, qui has leges explicatas novumque hoc pactum continebat, scripsisse (vide Deuter. cap. 31. vers. 9.); et hic vocatus est *liber legis Dei* [2]), quem Iosua postea auxit, narratione scilicet pacti, quo suo tempore populus se de integro obligavit, quodque cum Deo tertio inivit (vide Iosuae cap. 24. vers. 25. 26.) 25. At quoniam nullum habemus librum, qui hoc pactum Mosis, simul et pactum Iosuae contineat, necessario concedendum, hunc librum periisse, vel cum paraphraste Chaldaeo Ionatane insaniendum et verba Scripturae ad libitum torquenda. Hic enim hac difficultate motus maluit Scripturam corrumpere, quam ignorantiam suam fateri. 26. Nempe hic libri Iosuae verba (vide cap. 24. vers. 26.): וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים *scripsitque Iosua haec verba in libro legis Dei*, Chaldaice sic transtulit: וכתב יהושע ית פתגמיא האילן ואצנעינון בספר אוריתא דיהוה *et scripsit Iosua haec verba et custodivit ea cum libro legis Dei.* 27. Quid cum illis agas, qui nihil vident, nisi quod lubet? Quid, inquam, hoc aliud est, quam ipsam Scripturam negare et novam ex proprio cerebro cudere? Nos igitur concludimus, hunc librum legis Dei, quem Moses scripsit, non fuisse Pentateuchon, sed prorsus alium, quem auctor Pentateuchi suo operi ordine inseruit, quod quum ex modo dictis, tum ex iam dicendis evidentissime sequitur. 28. Nempe quum in Deuteronomii loco iam citato narratur, quod Moses legis librum scripsit,

1) Vid. Exod. c. 24. v. 3. sqq.

2) סֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים

addit historicus, quod Moses eum sacerdotibus tradidit, et quod praeterea eos iusserit, ut ipsum certo tempore omni populo praelegerent [1]): quod ostendit, hunc librum longe minoris molis fuisse, quam Pentateuchon; quandoquidem in una concione ita perlegi poterat, ut ab omnibus intelligeretur. 29. Nec hic praetereundum, quod ex omnibus libris, quos Moses scripsit, hunc unum secundi pacti et canticum (quod postea etiam scripsit, ut id universus populus edisceret) [2]) religiose servare et custodire iusserit. Nam quia primo pacto non nisi praesentes, qui aderant, obligaverat, at secundo omnes etiam eorum posteros (vide Deut. cap. 29. vers. 14. 15.), ideo huius secundi pacti librum futuris saeculis religiose servandum iussit, et praeterea etiam, ut diximus, canticum, quod futura saecula potissimum respicit. 30. Quum itaque non constet, Mosen alios praeter hos libros scripsisse, et ipse nullum alium praeter libellum legis cum cantico posteritati religiose servandum mandaverit, et denique plura in Pentateucho occurrant, quae a Mose scribi non potuerunt, sequitur, neminem cum fundamento, sed omnino contra rationem affirmare, Mosen auctorem esse Pentateuchi. 31. At hic aliquis forsan rogabit, num Moses praeter haec non etiam scripserit leges, quum ipsi primum revelarentur, hoc est, an spatio quadraginta annorum nullas legum, quas tulerat, scripserit, praeter paucas illas, quas in primi pacti libro contentas fuisse dixi? 32. Sed ad haec respondeo: quamvis concederem, rationi consentaneum videri, quod Moses eo ipso tempore et loco, quo leges communicare contigit, eo etiam easdem scripserit, nego tamen, nobis hac de causa licere hoc affirmare. Supra enim ostendimus [3]), nobis de similibus nihil esse statuendum, nisi id quod ex ipsa Scriptura constat, aut quod ex solis ipsius fundamentis legitima consequentia elicitur, at non ex eo, quod rationi consentaneum videtur. 33. Adde, quod nec ipsa ratio nos cogat hoc statuere. Nam forsan senatus Mosis edicta populo scripto communicabat, quae postea historicus collegit, et historiae vitae Mosis ordine inseruit. Atque haec de quinque libris Mosis.

---

1) Deuter. c. 31. v. 9. sqq.
2) Deuter. c. 32. v. 44. sqq.
3) Vid. cap. 8. §. 7. sqq.

34. Nunc tempus est, ut reliquos etiam examinemus. *Iosuae librum* similibus etiam rationibus ostenditur non esse autographon. Alius enim est, qui de Iosua testatur, quod eius fama fuerit per totam tellurem (vide cap. 6. vers. 27.), quod nihil eorum omiserit, quae Moses praeceperat (vide vers. ult. cap. 8. et cap. 11. vers. 15.), quod senuerit omnesque in concionem vocaverit et quod tandem animam egerit [1]). 35. Deinde etiam quaedam narrantur, quae post ipsius mortem contigerunt: videlicet quod post eius mortem Israëlitae Deum coluerunt, quamdiu senes, qui ipsum noverant, vixerunt [2]); et cap. 16. vers. 10. quod (Ephraim et Manasse) *non expulerunt Canahanitam habitantem in Gazer, sed* (addit) *quod Canahanita inter Ephraim habitavit usque in hunc diem et fuit tributarius.* 36. Quod idem ipsum est, quod libro Iudicum cap. 1. narratur, et modus etiam loquendi *in hunc usque diem* ostendit, scriptorem rem antiquam narrare. Huic etiam consimilis est textus cap. 15. vers. ult. de filiis Iehudae, et historia Kalebi ex vers. 13. eiusd. cap. [3]) 37. Et casus ille etiam, qui cap. 22. ex vers. 10. etc. narratur de duabus tribubus et dimidia, quae aram ultra Iordanem aedificaverunt, post mortem Iosuae contigisse videtur; quandoquidem in tota illa historia nulla Iosuae fit mentio, sed solus populus bellum gerere deliberat, legatos mittit, eorumque responsum exspectat et tandem approbat. 38. Denique ex cap. 10. vers. 14. evidenter sequitur, hunc librum multis post Iosuam saeculis scriptum fuisse. Sic enim testatur: *nullus alius*, *sicuti ille dies*, *fuit nec antea neque postea*, *quo Deus* (ita) *obediret cuiquam etc.* Si quem igitur librum Iosua unquam scripsit, fuit sane ille, qui cap. 10. vers. 13. in hac eadem scilicet historia citatur [4]). 39. *Librum* autem *Iudicum* neminem sanae mentis sibi persuadere credo, ab ipsis iudicibus esse scriptum. Epilogus enim totius historiae, qui habetur cap. 21., clare ostendit, eum totum ab uno solo historico scriptum fuisse. Deinde quia eius scriptor saepe monet, quod illis temporibus

---

1) Vid. cap. 23. et 24.
2) Vid. Ios. c. 24. v. 31.
3) Conf. Iudic. c. 1. v. 10. sqq.
4) i. e. סֵפֶר הַיָּשָׁר

nullus erat rex in Israël, non dubium est, quin scriptus fuerit. postquam imperium reges obtinuerant[1]). 40. Circa *Samuelis libros* non etiam est, cur diu moremur, quandoquidem historia longe post eius vitam producitur. Hoc tamen tantum notari velim, hunc librum etiam multis post Samuelem saeculis scriptum fuisse. Nam libr. 1. cap. 9. vers. 9. historicus per parenthesin monet: *Antiquitus in Israël sic dicebat quisque, quando ibat ad consulendum Deum: age eamus ad videntem; nam qui hodie propheta, antiquitus videns vocabatur*[2]). 41. *Libri* denique *Regum*, ut ex iisdem constat, decerpti sunt ex libris rerum Salomonis (vide Reg. libr. 1. cap. 11. vers. 41.), chronicorum regum Iehudae (vide cap. 14. vers. 29. cap. 15. vers. 7. eiusdem) et chronicorum regum Israëlis[3]). 42. Concludimus itaque, omnes hos libros, quos huc usque recensuimus, esse apographa, resque in iis contentas ut antiquas enarrari. Si iam ad connexionem et argumentum horum omnium librorum attendamus, facile colligemus, eos omnes ab uno eodemque historico scriptos fuisse, qui Iudaeorum antiquitates ab eorum prima origine usque ad primam Urbis vastationem scribere voluit. 43. Hi enim libri ita invicem connectuntur, ut ex hoc solo dignoscere possimus, eos nonnisi unam unius historici narrationem continere. Nam simul ac Mosis vitam narrare desinit, ad historiam Iosuae sic transit[4]): *Et contigit, postquam mortuus est Moses, servus Dei, ut Deus diceret Iosuae etc.* Et hac morte Iosuae finita, eadem transitione et coniunctione historiam Iudicum incipit[5]), nempe: *Et contigit, postquam mortuus est Iosua, ut filii Israëlis a Deo quaererent etc.* 44. Et huic libro tanquam appendicem *librum Rut* sic annectit[6]): *Et contigit iis diebus, quibus iudices iudicabant, ut fames esset in illa terra.* Cui etiam eodem modo librum primum Samuëlis annectit, quo finito solita sua transitione ad se-

1) Iud. c. 17. v. 6. 18, 1. 19, 1. 21, 25.
2) כִּי לַנָּבִיא הַיּוֹם יִקָּרֵא לְפָנִים הָרֹאֶה
3) Vid. 1 Reg. 14, 19. 15, 31. al.
4) Ios. c. 1. v. 1.
5) Iudic. c. 1. v. 1.
6) Ruth c. 1. v. 1.

eundem pergit; et huic, historia Davidis nondum finita, librum primum Regum iungit, et historiam Davidis narrare pergens, tandem huic eadem coniunctione librum secundum annectit. 45. Contextus deinde et ordo historiarum etiam indicat, unum tantum fuisse historicum, qui certum sibi scopum praefixit. Incipit enim primam nationis Hebraeae originem narrare, deinde ordine dicere, qua occasione et quibus temporibus Moses leges tulerit, ipsisque multa praedixerit; deinde quomodo secundum Mosis praedictiones terram promissam (vide cap. 7. Deuter.) invaserint, ea vero possessa legibus valedixerant (Deuter. cap. 31. vers. 16.), indeque ipsos multa mala consequuta sunt (eiusd. v. 17.); quomodo deinde reges eligere voluerunt (Deut. cap. 17. vers. 14.), qui etiam prout leges curaverant, ita res ipsis prospere vel infeliciter cesserant (Deut. cap. 28. vers. 36. et vers. ult.), donec tandem imperii ruinam, sicuti ipsam Moses praedixerat[1]), narrat. 46. Reliqua autem, quae ad confirmandam legem nihil faciunt, vel prorsus silentio mandavit, vel lectorem ad alios historicos ablegat. Omnes igitur hi libri in unum conspirant, nempe dicta et edicta Mosis docere, eaque per rerum eventus demonstrare. 47. Ex his igitur tribus simul consideratis, nempe simplicitate argumenti horum omnium librorum, connexione, et quod sint apographa multis post saeculis a rebus gestis scripta, concludimus, ut modo diximus, eos omnes ab uno solo historico scriptos fuisse. 48. Quinam autem is fuerit, non ita evidenter ostendere possum; suspicor tamen ipsum Hesdram fuisse; et quaedam non levia concurrunt, ex quibus coniecturam facio. Nam quum historicus, quem iam scimus unum tantum fuisse, historiam producat usque ad Ioiachini libertatem et insuper addat[2]), ipsum regis mensae accubuisse tota eius vita (hoc est vel Ioiachini vel filii Nebucadneseris, nam sensus est plane ambiguus), hinc sequitur eum nullum ante Hesdram fuisse. 49. At Scriptura de nullo, qui tum floruit, nisi de solo Hesdra testatur (vide Hesdrae cap. 7. v. 10.), quod ipse suum studium applicuerit ad quaerendam legem Dei et adornandam, et quod erat scriptor

---

1) Deuter. c. 28. v. 48. sqq.
2) Vid. 1 Reg. 25, 29. 30.

(eiusdem cap. vers. 6.) promptus in lege Mosis. Quare nullum praeter Hesdram suspicari possum fuisse, qui hos libros scripserit. 50. Deinde in hoc de Hesdra testimonio videmus, quod ipse non tantum studium adhibuerit ad quaerendam legem Dei, sed etiam ad eandem adoptandam, et in Nehemiae cap. 8. vers. 8. etiam dicitur, *quod legerunt librum legis Dei explicatum et adhibuerunt intellectum et intellexerunt Scripturam.* 51. Quum autem in Deuteronomii libro non tantum liber legis Mosis, vel maxima eius pars contineatur, sed insuper multa ad pleniorem explicationem inserta reperiantur, hinc coniicio librum Deuteronomii illum esse librum legis Dei ab Hesdra scriptum, adornatum et explicatum, quem tum legerunt. 52. Quod autem in hoc libro Deuteronomii multa per parenthesin ad pleniorem explicationem inserantur, duo de hac re exempla ostendimus[1]), quum sententiam Aben Hezrae explicaremus; cuius notae plura alia reperiuntur, ut ex. gr. in cap. 2. vers. 12.: *Et in Sehir habitaverunt Horitae antea, filii autem Hesau eos expulerunt et a suo conspectu deleverunt, et loco eorum habitaverunt, sicuti Israël fecit in terra suae hereditatis, quam Deus ipsi dedit.* Explicat scilicet vers. 4. et 5. eiusdem cap., nempe quod montem Sehir, qui filiis Hesau hereditate venerat, ipsi eum non inhabitatum occupaverunt, sed quod ipsum invaserunt, et Horitas, qui ipsum prius inhabitabant, inde, sicuti Israëlitae post mortem Mosis Kenahanitas, deturbaverunt et deleverunt. 53. Per parenthesin etiam inseruntur verbis Mosis vers. 6. 7. 8. et 9. cap. 10. Nemo enim non videt, quod vers. 8., qui incipit: *in illo tempore separuvit Deus tribum Levi*, necessario debeat referri ad vers. 5., non autem ad mortem Aharonis, quam nulla alia de causa Hezras hic inseruisse videtur, quam quia Moses in hac narratione vituli, quem populus adoraverat, dixerat (vid. cap. 9. vers. 20.), se Deum pro Aharone oravisse. Explicat deinde, quod Deus eo tempore, de quo Moses hic loquitur, tribum Levi sibi elegit, ut causam electionis et cur Levitae in partem hereditatis non fuerint vocati, ostenderet; et hoc facto pergit verbis Mosis filum historiae persequi.

---

1) Vid. §. 11—13.

54. His adde libri praefationem [1]) et omnia loca, quae de Mose in tertia persona loquuntur; et praeter haec alia multa, quae iam a nobis dignosci nequeunt, sine dubio ut facilius ab hominibus sui aevi perciperentur, addidit vel aliis verbis expressit. 55. Si, inquam, ipsum Mosis librum legis haberemus, non dubito, quin tam in verbis, quam in ordine et rationibus praeceptorum magnam discrepantiam reperiremus. Dum enim solum decalogum huius libri cum decalogo Exodi (ubi eius historia ex professo narratur) confero, eum ab hoc in his omnibus discrepare video. Quartum enim praeceptum non tantum alio modo imperatur, sed insuper multo prolixius extenditur; eius autem ratio ab ea, quae in decalogo Exodi adfertur, toto coelo discrepat [2]). Denique ordo, quo hic decimum praeceptum explicatur, etiam alius est, quam in Exodo [3]). 56. Haec igitur quum hic, tum in aliis locis, ut iam dixi, ab Hezra facta existimo, quia is legem Dei hominibus sui temporis explicuit, atque proinde hunc esse librum legis Dei ab ipso ornatae et explicatae, et hunc librum omnium, quos ipsum scripsisse dixi, primum fuisse puto; quod hinc coniicio, quia leges patriae continet, quibus populus maxime indiget, et etiam quia hic liber antecedenti nulla coniunctione, ut reliqui omnes, annectitur, sed soluta oratione incipit [4]): *Haec sunt verba Mosis etc.* 57. At postquam hunc absolvit et populum leges edocuit, tum studium adhibuisse credo ad integram historiam Hebraeae nationis describendam, a mundo scilicet condito usque ad summam Urbis vastationem, cui hunc librum Deuteronomii suo loco inseruit; et forte eius primos quinque libros nomine Mosis vocavit, quia in iis praecipue eius vita continetur et nomen a potiore sumpsit. 58. Et hac etiam de causa sextum nomine Josuae, septimum Iudicum, octavum Ruth, nonum et forte etiam decimum Samuëlis, et denique undecimum et duodecimum Regum appellavit. An vero Hezras huic operi ultimam manum imposuerit, idque, ut desiderabat, perfecerit, de eo vide sequens caput.

1) Deuter. 1, 1—5.
2) Vid. Deut. 5, 12—16. cl. Exod. 20, 8—11.
3) Vid. Deut. 5, 21. cl. Exod. 20, 17.
4) Deut. c. 1. v. 1.

CAP. IX. De iisdem libris alia inquiruntur, nempe an Hezras iis ultimam manum imposuerit; et deinde utrum notae marginales, quae in Hebraeis codicibus reperiuntur, variae fuerint lectiones.

Quantum superior disquisitio de vero horum librorum scriptore iuvet ad eorundem perfectam intelligentiam, facile colligitur ex solis ipsis locis, quae ad nostram de hac re sententiam confirmandam attulimus, quaeque absque ea unicuique deberent obscurissima videri. Verum praeter scriptorem alia animadvertenda in ipsis libris supersunt, quae communis superstitio vulgus deprehendere non sinit. 2. Horum praecipuum est, quod Hezras (eum pro scriptore praedictorum librorum habebo, donec aliquis alium certiorem ostendat) narrationibus in hisce libris contentis ultimam manum non imposuit, nec aliud fecit, quam historias ex diversis scriptoribus colligere et quandoque non nisi simpliciter describere, atque eas nondum examinatas neque ordinatas posteris reliquit. 3. Quae autem causae impediverint (nisi forte intempestiva mors), quo minus hoc opus omnibus suis numeris adimpleret, nequeo coniicere. At re ipsa quamvis antiquis Hebraeorum historicis destituti simus, ex paucissimis tamen eorum fragmentis, quae habemus, evidentissime constat. 4. Nam historia Hiskiae ex vers. 17. cap. 18. lib. 2. Regum ex relatione Esaiae[1]), prout ipsa reperta est scripta in chronicis regum Iudae, descripta est. Hanc namque totam in libro Esaiae, qui in chronicis regum Iudae continebatur (vide libr. 2. Paralip. cap. 32. vers. penult.), iisdem, quibus hic, verbis narratam legimus, exceptis tantum paucissimis[2]); ex quibus tamen nihil aliud concludi potest, quam quod

1) Vid. Ies. cap. 36—39.

2) E. g. 2 Reg. 18, 20. legitur in secunda persona אָמַרְתָּ *dixisti, sed ore tenus* etc.; Esaiae autem cap. 36. v. 5. אָמַרְתִּי i. e. *ego dixi; certe verba sunt, opus esse ad bellum consilio et fortitudine.* Deinde v. 22. legitur: וְכִי־תֹאמְרוּן (i. e. *sed forsan dicetis*) in plurali, quod

huius Esaiae narrationis variae lectiones repertae fuerint, nisi quis mallet in his etiam mysteria somniare. 5. Deinde etiam caput ultimum huius libri in Ieremiae cap. ultimo, 39. et 40. continetur [1]). Praeterea cap. 7. lib. 2. Samuel. in lib. 1. Paralip. cap. 17. descriptum reperimus; at verba variis in locis adeo mirifice mutata deprehenduntur [2]), ut facillime dignoscatur, haec duo capita ex duobus diversis exemplaribus historiae Natanis desumpta esse [3]). 6. Denique genealogia regum Idumaeae, quae habetur Genes. cap. 36. ex vers. 31., iisdem etiam verbis in libr. 1. Paralip. cap. 1. deducitur, quum tamen huius libri auctorem ea, quae narrat, ex aliis historicis sumsisse constet, non vero ex his duodecim libris, quos Hezrae tribuimus. 7. Quare non dubium est, quin si ipsos haberemus historicos, res ipsa directe constaret. Sed quia iisdem, ut dixi, destituti sumus, id nobis tantum restat, ut ipsas historias examinemus, nempe earum ordinem et connexionem, variam repetitionem, et denique in annorum computatione discrepantiam, ut de reliquis iudicare possimus. 8. Eas itaque vel saltem praecipuas perpendamus; et primo illam Iudae et Tamar, quam cap. 38. Genes. historicus sic narrare incipit: *Contigit autem in illo tempore, ut Iudas a suis fratribus discede-*

---

in Esaiae exemplari in sigulari numero reperitur (v. 7. וְכִי־תֹאמַר). Praeterea in Esaiae textu (36, 17.) non leguntur haec 2 Reg. 18, 32. verba (אֶרֶץ זֵית יִצְהָר וּדְבַשׁ etc. Gall. add.: c'est pourquoi je ne doute pas que ce ne soient des paroles supposées.) Et admodum multae aliae variae lectiones reperiuntur, ex quibus quaenam prae ceteris eligenda sit, nemo determinabit. *Sp.*

1) Conf. 2 Reg. cap. 25. c. Ierem. c. 52.

2) E. g. 2 Sam. 7, 6. legitur: *et continuo vagavi cum tabernaculo et tentorio;* 1 Paral. autem cap. 17, 5.: *et eram de tentorio in tentorio et de tabernaculo*, mutato scilicet בְּמִשְׁכָּן in מִמִּשְׁכָּן. Deinde 2 Sam. 7, 10. legitur: לְעַנּוֹתוֹ *ad affligendum eum*, et 1 Paralip. 17, 9. לְבַלֹּתוֹ *ad conterendum eum.* Et ad hunc modum plures et alias maioris momenti discrepantias unusquisque, qui plane caecus non est nec omnino insanit, observabit, qui haec capita semel legerit. *Sp.*

3) Praeterea conf. 1 Sam. cap. 31. cum 1 Chron. cap. 10.

ret. Quod tempus necessario referendum est ad aliud, de quo immediate loquutus est*); at ad id, de quo in Genesi immediate agitur, minime referri potest. Ab eo enim, nempe a quo Iosephus in Aegyptum ductus fuit, usque quo Iacobus patriarcha cum tota familia eo etiam profectus est, non plus, quam viginti duos annos numerare possumus. 9. Nam Iosephus quum a fratribus venderetur, septendecim annos natus erat, et quum a Pharaone e carceribus vocari iuberetur, triginta: quibus si addantur septem anni fertilitatis et duo famis, conficient simul viginti duos annos. 10. Atqui hoc temporis intervallo nemo concipere poterit tot res contingere potuisse; nempe quod Juda tres liberos ex unica uxore, quam tum duxit, unum post alium procreaverit, quorum maior natu, ubi per aetatem licuit, Tamar in uxorem duxit, eo vero mortuo secundus eam in matrimonium recepit, qui etiam obiit, et quod dudum postquam haec acta sunt, ipse Iudas cum ipsa nuru Tamar ignarus rem habuerit, ex qua iterum duos, uno tamen partu, liberos acceperit, quorum etiam unus intra praedictum tempus factus est parens. 11. Quum igitur haec omnia non possint referri ad illud tempus, de quo in Genesi, referendum necessario est ad aliud, de quo immediate in alio libro agebatur; ac proinde Hezras hanc etiam historiam simpliciter descripsit, eamque nondum examinatam reliquis inseruit. 12. At non tantum hoc caput, sed totam Iosephi et Iacobi historiam ex diversis historicis decerptam

---

*) Quod hic textus nullum aliud tempus respiciat, quam illud quo Iosephus venditus fuerit, non tantum ex ipsius orationis contextu constat, sed etiam ex ipsa ipsius Iudae aetate colligitur, qui tum temporis vigesimum secundum aetatis annum ad summum agebat, si ex ipsius praecedenti historia calculum facere licet. Nam ex cap. 29. v. ultimo Geneseos apparet, quod Iuda natus fuerit anno decimo, a quo Iacobus patriarcha servire coepit (D. *incepit*) Labano; Iosephus autem decimo quarto. Cum igitur ipse Iosephus, cum venderetur, aetatis decimum septimum agebat (D. *egerit*) annum, ergo Iudas tum temporis annos viginti et unum natus erat; non amplius. Qui itaque hanc Iudae diuturnam domo absentiam ante Iosephi venditionem contigisse contendunt (D. *credunt* Gall. *s' imaginent*), sibi blandiri student (Gall. s' abusent lourdement), de scripturae divinitate sollicitis magis, quam certis (D. *et de scr. div. magis solliciti quam certi sunt*). *Sp.* — Murr. add.: „NB. Hic ipsi (Spinozae) defecerat atramentum; alias forte continuasset eamdem materiam pluribus.“

et descriptam esse necessario fatendum est; adeo parum sibi constare videmus. Cap. enim 47. Genes. narrat, quod Iahacob quum primum Pharahonem ducente Iosepho salutavit, annos 130 natus erat, a quibus si auferantur viginti duo, quos propter Iosephi absentiam in moerore transegit, et praeterea septemdecim aetatis Iosephi quum venderetur, et denique septem, quos propter Rachelem servivit, reperietur ipsum provectissimae aetatis fuisse, octoginta scilicet et quatuor annorum, quum Leam in uxorem duceret, et contra Dinam vix septem fuisse annorum, quum a Sechemo vim passa est*), Simeon autem et Levi vix duodecim et undecim,

*) Nam quod quidam (v. c. Aben Hgezra) putant, Iacobum 8 vel 10 annos inter Mesopotamiam et Betel peregrinavisse, stultitiam redolet (D. add.: quod pace Aben Hgezrae dixerim). Nam non tantum propter desiderium, quo sine dubio tenebatur videndi provectissimae aetatis parentes, sed etiam et praecipue, ut votum solveret, quod voverat, cum fratrem fugeret (vide Genes. cap. 28. v. 10—22. et 31, 13. et 35, 1.), quantum potuerit, festinavit; ad quod etiam solvendum Deus ipsum monuit (Genes. cap. 31. v. 3. et 13.) et auxilium suum, quo in patriam duceretur, promisit. Quod si tamen hae (D. *haec*) coniecturae potius, quam rationes videntur, age concedamus, Iacobum 8 vel 10, et si placet plures (D. add. *insuper*) annos brevi hoc itinere (D. add.: peiori fato, quam Ulissem actum. Gall. comme un autre Ulisse) consumpsisse. Hoc certe negare non poterunt, quod Benjamin in ultimo huius peregrinationis anno natus fuit (D. *fuerit*), hoc est, ex ipsorum (D. *eorum*) hypothesi, anno nativitatis Iosephi decimo quinto aut decimo sexto, aut circiter. Nam Iacobus anno a nativitate ipsius Iosephi septimo Labano valedixit. (Sic recte verba leguntur apud D. et Gall., perperam apud M.) At ex anno 17. aetatis Iosephi usque (D. add. *ad annum*) quo Iacobus (D. *ipse patriarcha*) Aegyptum migravit (D. *peregre ivit*), non plus (D. *plures*), quam viginti duo anni numerantur, ut in hoc ipso capite ostendimus; adeoque Benjamin eo (D. *eodem*) tempore, quo scilicet Aegyptum profectus est, viginti tres aut viginti quatuor annos natus erat (D. *ad summum habebat*), quo aetatis flore nepotes eum habuisse constat (vide Genes. cap 46. v. 21., quem confer cum v. 38. 39. 40. cap. 26. Num. et cum v. 1. et seq. cap. 8. libri 1. Paral.); nam Belah Benjamini primogenitus duos iam filios Ard et Nahgaman genuerat. Quod sane non minus a ratione alienum est, quam statuere, quod Dina septennis vim passa fuerit, et reliqua quae ex huius historiae filo (D. *ordine*) deduximus. Atque adeo apparet, *ipsos in Scyllam incidere, cupientes vitare Charybdim* (D. homines imperitos, dum nodos solvere student, in alios incidere, remque magis intricare et dilacerare. Gall.: ce qui fait voir que les ignorans s'enfoncent d'autant plus dans les difficultés, qu'ils s'efforcent de les éviter). *Sp.*

quum totam illam civitatem depraedati sunt, eiusque omnes cives gladio confecerunt. 13. Nec hic opus habeo omnia Pentateuchi recensere. Si quis modo ad hoc attenderit, quod in hisce quinque libris omnia praecepta scilicet et historiae promiscue sine ordine narrentur, neque ratio temporum habeatur, et quod una eademque historia saepe et aliquando diversimode repetatur, facile dignoscet, haec omnia promiscue collecta et coacervata fuisse, ut postea facilius examinarentur et in ordinem redigerentur. 14. At non tantum haec, quae in quinque libris, sed etiam reliquae historiae usque ad vastationem urbis, quae in reliquis septem libris continentur, eodem modo collectae sunt. Quis enim non videt, in cap. 2. Iudicum ex vers. 6. novum historicum adferri (qui res a Iosua gestas etiam scripserat) eiusque verba simpliciter describi? Nam postquam historicus noster in ult. cap. Iosuae narravit, quod ipse mortem obierit, quodque sepultus fuerit, et in primo huius libri narrare ea promiserit, quae post eiusdem mortem contigerunt, qua ratione, si filum suae historiae sequi volebat, potuisset superioribus annectere, quae hic de ipso Iosua narrare incipit *)? 15. Sic etiam capita 17. 18. etc. Samuelis libri 1. ex alio historico desumta sunt, qui aliam causam sentiebat fuisse, cur David aulam Saulis frequentare inceperit, longe diversam ab illa, quae in cap. 16. libri eiusdem narratur. Non enim sensit, quod David ex consilio servorum a Saulo vocatus ipsum adiit (ut in cap. 16. narratur), sed quod casu a patre ad fratres in castra missus Saulo ex occasione victoriae, quam contra Philistaeum Goliat habuit, tum demum innotuit et in aula detentus fuit. Idem de cap. 26. eiusdem libri suspicor, quod nimirum historicus eandem ibi historiam, quae cap. 24. habetur, secundum opinionem alterius narrare videatur. 16. Sed hoc missum facio et ad annorum computationem examinandam pergo. Cap. 6. libri 1. Regum dicitur, quod Salomon templum aedificavit anno 480. ab Aegypti exitu. At ex historiis ipsis longe maiorem numerum concludimus. 17. Nam

---

*) Gall. in „remarques curieuses et necessaires pour l'intelligence de ce livre“ not.: „C'est à dire en d'autres termes et dans un autre ordre, qu'ils ne se trouvent au livre de Iosué.“

	annos
Moses populum in desertis gubernavit	40
Iosuae, qui centum et decem annos vixit, non plus tribuuntur ex Iosephi et aliorum sententia quam	26
Kusan Rishgataim populum in ditione tenuit	8
Hotniel filius Kenaz iudicavit	40*)

*) Rabbi Levi Ben Gerson et alii credunt, hos quadraginta annos, quos Scriptura ait in libertate transactos, initium tamen sumere ab obitu Iosuae, atque adeo 8 praecedentes annos, quibus populus in ditione Kusan Rishgataim fuit, simul comprehendere, et 18 sequentes ad censum 80 annorum, quibus Ehud et Samgar iudicaverunt, adducendos; et sic reliquos servitutis annos sub eos, quos Scriptura in libertate transactos fuisse testatur, semper comprehendi credunt. Sed quia Scriptura expresse, quot annos Hebraei in servitute, quotque in libertate fuerint, numerat, et cap. 2. v. 18. expresse narrat, Hebraeorum res viventibus iudicibus semper floruisse, apparet omnino, Rabbinum istum (virum alias eruditissimum) et reliquos, qui eius vestigia sequuntur, dum similes nodos solvere student, Scripturam magis corrigere, quam explicare; quod ii etiam faciunt (Gall. erreur où tombent encore, mais plus grossièrement), qui statuunt, Scripturam in illa communi annorum supputatione non nisi politiae Iudaicae tempora indicare voluisse, anarchiarum autem (Gall. add. ils les appellent ainsi en haine de l' état populaire) et servitutum, utpote infausta et regni veluti interstitia, ad communem annorum censum adducere non potuisse. Nam Scriptura quidem anarchiae tempora silentio praeterire, at servitutis non minus, quam libertatis annos tradere, nec annalibus (ut somniant) expungere solet. Quod autem Hgezra (Gall. add.: qui est l'écrivain de ces livres ainsi que nous l'avons fait voir) libr. 1. (cap. 6. v. 1.) omnes absolute annos ab exitu Aegypti communi illo annorum (Gall.: jusqu' à la quatrième année du regne de Salomon) comprehendere voluerit, adeo manifesta res est, ut nemo Scripturae peritus unquam de ea ambegerit. Nam, ut iam ipsius textus verba omittam, ipsa Davidis genealogia, quae in fine libri Ruth et l. 1. Paralip. c. 2. traditur, vix annorum summam adeo magnam patitur (Gall. add. à savoir à 480). Nam Naghson anno 2. ab exitu Aegypti princeps tribus Iudae erat (vid. Num. c. 7. v. 11. et 12.) adeoque in deserto obiit (Gall. add.: avec tous ceux qui ayant atteint l'âge de vingt ans étoient capables de porter les armes); et filius eius Salma cum Iosua Iordanem transiit. At is Salmon secundum illam Davidis genealogiam Davidis atavus fuit. (Gall.: ainsi il n' est pas nécessaire de feindre que ce Shalma fût du moins âgé de quatre-vingt-onze ans, lorsqu'il engendra Bohgas, et que celui-ci en eût autant à la naissance de David.) Si ab hoc 480 annorum summa 4 regni Salomonis et 70 vitae Davidis et 40, qui in desertis transacti sunt, auferantur, reperietur Davidem natum fuisse anno 366. a transitu Iordanis; atque adeo necesse esse, ut ipsius

Heglon rex Moabi imperium in populum tenuit	18
Eud et Samgar eundem iudicaverunt	80
Iachin rex Canahani populum iterum in ditione tenuit	20
Quievit postea populus	40
Fuit deinde in ditione Midiani	7
Tempore Gidehonis transegit in libertate	40
Sub imperio autem Abimelechi	3
Tola filius Puae iudicavit	23
Iair autem	22
Populus iterum in ditione Philistaeorum et Hamonitarum fuit	18
Iephta iudicavit	6
Absan Betlehemita	7
Elón Sebulonita	10
Habdan Pirhatonita	8
Populus fuit iterum in ditione Philistaeorum	40
Samson iudicavit	20 *)
Heli autem	40

pater, avus, abavus atque atavus liberos genuerint, cum unusquisque eorum 90 annorum esset. (Gall.: et pourtant supposé que Shalma, ayeul de David, nâquit au passage même du Jourdain, il faut de necessité, que ce Shalma, Boghos, Obed et Iessai ayent engendré successivement des enfans dans leur extréme vieillesse, à savoir en l'an 91. de leur âge; et par consequent à peine se trouverait-il depuis la sortie d'Egypte jusqu'à l'an 4. du regne de Salomon 480 ans, si l'écriture ne l'avoit dit expressément.) *Sp.*

*) Samson natus est postquam Philistaei Hebraeos subegerant. *Sp.* — Sed alii exemplo plura adscripserat philosophus; nam Gall. interpres haecce habet: „On peut douter si ces vingts ans se doivent rapporter aux années de liberté, ou s'ils sont compris dans les 40, qui précedent immédiatement, pendant lesquels le peuple fut sous le joug des Philistins. Pour moi j'avoue que j'y vois plus de vraisemblance et qu'il est plus croyable, que les Hebreux recouvrèrent leur liberté, lorsque les plus considerables d'entre les Philistins perirent avec Samson. Aussi n'ai-je rapporté ces 20 ans de Samson à ceux, pendant lesquels dura le joug des Philistins, que parceque Samson nâquit, depuis que les Philistins eurent subjugué les Hebreux, outre qu'au traité du sabbat il est fait mention d'un certain livre de Ierusalem, où il est dit que Samson jugea le peuple 40 ans; mais la question n'est pas de ces années seulement."

Fuit iterum populus in ditione Philistaeorum, antequam a Samuele liberaretur	20
David regnavit	40
Salomon antequam templum aedificavit	4
Atque hi omnes additi numerum conficiunt annorum . . .	580

18. Quibus deinde addendi sunt anni illius saeculi, quo post mortem Iosuae respublica Hebraeorum floruit, donec a Kusan Rishgataim subacta fuit, quorum numerum magnum fuisse credo. Non enim mihi persuadere possum, quod statim post mortem Iosuae omnes, qui eius portenta viderant, uno momento perierunt, nec quod eorum successores uno actu et ictu legibus valedixerunt et ex summa virtute in summam nequitiam et socordiam lapsi sunt, nec denique quod Kusan Rishgataim eos, dictum factum, subegit. 19. Sed quum horum singula aetatem fere requirant, non dubium est, quin Scriptura cap. 2. v. 7. 9. 10. libri Iudicum historias multorum annorum comprehenderit, quas silentio transmisit. Sunt praeterea addendi anni, quibus Samuel fuit iudex, quorum etiam numerus in Scriptura non habetur. 20. Sunt deinde addendi anni regni Saulis, quos in superiore computatione omisi, quia ex eius historia non satis constat, quot annos regnaverit. Dicitur quidem cap. 13. v. 1. libr. 1. Samuelis, eundem duos annos regnavisse; sed et ille textus truncatus est, et ex ipsa historia maiorem numerum colligimus. 21. Quod textus truncatus sit, nemo qui Hebraeam linguam vel a primo limine salutavit, dubitare potest. Sic enim incipit: בֶּן־שָׁנָה שָׁאוּל בְּמָלְכוֹ וּשְׁתֵּי שָׁנִים מָלַךְ עַל־יִשְׂרָאֵל *annum natus erat Saul, quum regnaret, et duos annos regnavit supra Israëlem.* Quis, inquam, non videt numerum annorum aetatis Saulis, quum regnum adeptus esset, omissum esse? 22. At quod ex ipsa historia maior numerus concluditur, credo neminem etiam dubitare. Nam cap. 27. v. 7. eiusdem libri habetur, quod David apud Philistaeos, ad quos propter Saulum confugit, moratus fuit unum annum et quatuor menses. Quare ex hac computatione reliqua spatio octo mensium contingere debuerunt, quod neminem credere existimo. Iosephus saltem in fine libri sexti Antiquitatum textum sic correxit: *Regnavit itaque Saul Samuele vivente annos*

decem et octo, moriente autem alios duos. 23. Quin tota haec historia cap. 13. nullo modo cum antecedentibus convenit. In fine cap. 7. narratur, quod Philistaei ab Hebraeis ita debellati fuerunt, ut non fuerint ausi vivente Samuele terminos Israëlis ingredi; at hic, quod Hebraei (vivente Samuele) a Philistaeis invaduntur, a quibus ad tantam miseriam et paupertatem redacti fuerant, ut armis, quibus se defendere possent, destituerentur, et insuper mediis eadem conficiendi. 24. Sudarem sane satis, si omnes has historias, quae in hoc primo libro Samuelis habentur, ita conarer conciliare, ut omnes ab uno historico descriptae et ordinatae viderentur. Sed ad meum propositum revertor. Anni itaque regni Saulis superiori computationi sunt addendi. 25. Denique annos anarchiae Hebraeorum etiam non numeravi, quia non constant ex ipsa Scriptura. Non, inquam, mihi constat tempus, quo illa contigerint, quae ex cap. 17. usque ad finem libri Iudicum narrantur. 26. Ex his itaque clarissime sequitur, veram annorum computationem neque ex ipsis historiis constare, neque ipsas historias in una eademque convenire, sed valde diversas supponere. Ac proinde fatendum, has historias ex diversis scriptoribus collectas esse, nec adhuc ordinatas neque examinatas fuisse. 27. Nec minor videtur fuisse circa annorum computationem discrepantia in libris Chronicorum regum Iudae et libris Chronicorum regum Israëlis. In Chronicis enim regum Israëlis habebatur, quod Iehoram filius Aghabi regnare incepit anno secundo regni Iehorami filii Iehosaphat. Vide Regum libr. 2. cap. 1. vers. 17. At in Chronicis regum Iudae, quod Iehoram filius Iehosaphat regnare incepit anno quinto regni Iehorami filii Aghabi. Vide cap. 8. vers. 16. eiusdem libri. 28. Et si quis praeterea historias libri Paralip. conferre velit cum historiis librorum Regum, plures similes discrepantias inveniet, quas hic non opus habeo recensere, et multo minus auctorum commenta, quibus has historias conciliare conantur. Rabini namque plane delirant. Commentatores autem, quos legi, somniant, fingunt et linguam denique ipsam plane corrumpunt. 29. E. g. quum in libr. 2. Paralip. dicitur: *Annos quadraginta duos natus erat Aghazia, quum regnaret,* fingunt quidam hos annos initium capere a regno Homri, non autem a nativitate Aghaziae: quod si

possent ostendere intentum auctoris librorum Paralip. hoc fuisse, non dubitaverim affirmare, eundem loqui nescivisse. Et ad hunc modum plura alia fingunt, quae si vera essent, absolute dicerem antiquos Hebraeos et linguam suam et narrandi ordinem plane ignoravisse, nec ullam rationem neque normam Scripturas interpretandi agnoscerem et ad libitum omnia fingere liceret. 30. Si quis tamen putat, me hic nimis generaliter nec satis cum fundamento loqui, ipsum rogo, ut hoc agat et nobis ostendat certum aliquem ordinem in hisce historiis, quem historici in chronologicis sine peccato imitari possent, et dum historias interpretatur et conciliare conatur, phrases et modos loquendi et orationes disponendi et contexendi adeo stricte observet, atque ita explicet, ut eos secundum suam explicationem in scribendo imitari etiam possimus*): quod si praestiterit, manus ipsi statim dabo et erit mihi magnus Apollo. 31. Nam fateor, quamvis diu quaesiverim, me nihil tamen unquam simile invenire potuisse. Quin addo me nihil hic scribere, quod non dudum et diu meditatum habuerim, et quanquam a pueritia opinionibus de Scriptura communibus imbutus fuerim, non tamen potui tandem haec non admittere. Sed non est, cur circa haec lectorem diu detineam et ad rem desperatam provocem; opus tamen fuit rem ipsam proponere, ut meam mentem clarius explicarem. 32. Ad reliqua igitur, quae circa fortunam horum librorum notanda suscepi, pergo. Nam venit praeter ea, quae modo ostendimus, notandum, quod hi libri ea diligentia a posteris servati non fuerint, ut nullae mendae irrepserint; plures enim dubias lectiones animadverterunt antiquiores scribae; et praeterea aliquot loca truncata, non tamen omnia. An autem mendae tales notae sint, ut lectori magnam moram iniiciant, de eo iam non disputo; credo tamen eas levioris esse momenti, iis saltem qui Scripturas liberiore iudicio legunt, et hoc certo affirmare possum, me nullam animadvertisse mendam, nec lectionum varietatem circa moralia documenta, quae ipsa obscura aut dubia reddere posset. 33. At plerique nec in reliquis aliquod vitium incidisse concedunt, sed statuunt, Deum singulari quadam providentia omnia Biblia incorrupta servasse; varias autem

*) Alias Scripturae verba corrigunt potius, quam explicant. *Sp.*

lectiones signa profundissimorum mysteriorum esse dicunt. Idem de asterismis, qui in medio paragrapho 28 habentur, contendunt, imo in ipsis apicibus literarum magna arcana contineri. 34. Quod sane an ex stultitia et anili devotione, an autem ex arrogantia et malitia, ut Dei arcana soli habere crederentur, haec dixerint, nescio; hoc saltem scio, me nihil quod arcanum redoleat, sed tantum pueriles cogitationes apud istos legisse. Legi etiam et insuper novi nugatores aliquos Kabbalistas, quorum insaniam nunquam mirari satis potui. 35. Quod autem mendae, uti diximus, irrepserint, neminem sani iudicii dubitare credo, qui textum illum Sauli (quem iam ex libr. 1. Samuel. cap. 13. v. 11. allegavimus) legit, et etiam vers. 2. cap. 6. Samuel. libr. 2. nempe: ***Et surrexit et ivit David et omnis populus, qui ipsi aderat ex Iuda, ut inde auferrent arcam Dei.*** Nemo hic etiam non videre potest locum, quo iverant, nempe Kirjat Ieharim [1]), unde arcam auferrent, esse omissum. 36. Nec etiam negare possumus, quod v. 37. cap. 13. Sam. libr. 2. perturbatus et truncatus sit, scilicet: ***Et Absalom fugit ivitque ad Ptolemaeum filium Hamihud regem Gesur, et luxit filium suum omnibus diebus, et Absalom fugit ivitque Gesur mansitque ibi tres annos*** [2]). Et ad hunc modum scio me antehac

---

1) ***Kirjat Iegharim*** vocatur etiam Bahgal Iehuda; unde Kimchi et alii putant, Bahgale Iehuda, quod hic transtuli ***ex populo Iudae***, nomen esse oppidi. Sed falluntur; quia בַּעֲלֵי pluralis est numeri. Deinde si hic Samuelis textus cum eo, qui est in libr. 1. Paralip. (c. 13. v. 5.), conferatur, videbimus, quod David non surrexerit et exiverit ex Bahgal, sed quod eo iverit. Quodsi auctor Samuelis libri locum saltem indicare studuerit, unde David arcam abstulit, tum ut Hebraice loqueretur, sic dixisset: ***Et surrexit et profectus est David*** etc. ***ex Bahgal Iudae, et inde abstulit arcam Dei. Sp.***

2) Gallus interpres alio exemplo Spinozae usus haec add.: „Ceux qui se sont mêlés de commenter ce texte, l'ont corrigé de cette sorte: ***Et Absalom s'enfuit et se retira chez Ptolémé fils d'Hamihud roi de Gesur, où il demeura trois ans, et David pleura son fils tout le temps, qu'il fut à Gesur.*** Mais si c'est là ce que l'on appelle interpreter, et s'il est permis de se donner cette licence dans l'exposition de l'Ecriture, et de transposer de la sorte des phrases tout entières, soit en ajoûtant ou en retranchant quelque chose, j'avoue qu'il est permis de corrompre l'Ecriture et de lui donner comme à un morceau de cire autant de formes, que l'on voudra."

alia notavisse, quae impraesentiarum non occurrunt. 37. Quod autem notae marginales, quae in Hebraeis codicibus passim inveniuntur, dubiae fuerint lectiones, nemo etiam dubitare potest, qui attendit, quod pleraeque ex magna literarum Hebraicarum similitudine inter se ortae sint: nempe ex similitudine quam habet כ Kaf cum ב Bet, י Jod cum ו Vau, ד Dalet cum ר Res etc. E. g. ubi lib. 2. Sam. cap. 5. v. penult. scribitur: *Et in eo* (tempore) *quo audies*[1]), habetur in margine כשמעך *cum audies*, et cap. 21. Iud. v. 22. וְהָיָה כִּי־יָבֹאוּ אֲבוֹתָם אוֹ אֲחֵיהֶם לָרוּב *et quando eorum patres vel fratres in multitudine* (h. e. saepe) *ad nos venerint* etc., habetur in margine *ad litigandum*[2]). Et ad hunc modum permultae. 38. Deinde etiam ortae sunt ex usu literarum, quas quiescentes vocant, quarum nimirum pronunciatio saepissime nulla sentitur et promiscue una pro alia sumitur. Ex. gr. Levit. cap. 25. v. 30. scribitur: וְקָם הַבַּיִת אֲשֶׁר בָּעִיר אֲשֶׁר־לֹא חֹמָה *et confirmabitur domus quae est in civitate cui non est murus;* in margine autem habetur אשר לו חמה *cui est murus* etc. 39. At quamvis haec per se satis clara sint, libet rationibus quorundam Pharisaeorum respondere, quibus persuadere conantur, notas marginales ad aliquod mysterium significandum ab ipsis librorum sacrorum scriptoribus appositas vel indicatas fuisse. Harum primam, quae quidem me parum tangit, sumunt ex usu legendi Scripturas. Si, inquiunt, hae notae appositae sunt propter lectionum varietatem, quas posteri decidere non potuerunt, cur ergo usus invaluit, ut sensus marginalis ubique retineatur? Cur, inquiunt, sensum, quem retinere volebant, in margine notaverunt? Debuerant contra ipsa volumina scribere, prout legi volebant, non autem sensum et lectionem, quam maxime probabant, in margine notare. 40. Secunda vero ratio et quae aliquam speciem prae se ferre videtur,

---

1) וַיְהִי בְּשָׁמְעֲךָ
2) לריב

ex ipsa rei natura sumitur: nempe quod mendae non data opera, sed casu in codices irrepserunt; et quod ita fit, varie contingit. At in quinque libris semper nomen נַעֲרָה *puella*, uno tantum excepto loco, defectivum contra regulam grammatices sine litera ה He scribitur, in margine vero recte secundum regulam grammatices universalem *). An hoc etiam ex eo, quod manus in describendo erravit, contigerit? Quo fato id fieri potuit, ut calamus semper, quotiescunque hoc nomen occurrerit, festinaret? Deinde hunc defectum facile et sine scrupulo ex regulis grammaticis supplere et emendare potuissent. 41. Igitur quum hae lectiones casu non contigerint, nec tam clara vitia correxerint, hinc concludunt, haec certo consilio a primis scriptoribus facta fuisse, ut iis aliquid significarent. Verum his facile respondere possumus; nam quod ex usu, qui apud eos invaluit, argumentantur, nihil moror. 42. Nescio quid superstitio suadere potuit, et forte inde factum est, quia utramque lectionem aeque bonam seu tolerabilem aestimabant, ideoque, ne earum aliqua negligeretur, unam scribendam et aliam legendam voluerunt. Timebant scilicet in re tanta iudicium determinare, ne incerti falsam pro vera eligerent, ideoque neutrum alterutri praeponere voluerunt, quod absolute fecissent, si unam solam scribere et legere iussissent; praesertim quum in sacris voluminibus notae marginales non scribantur. 43. Vel forte inde factum est, quia quaedam, quamvis recte descripta, aliter tamen legi, prout scilicet in margine notaverant, volebant; ideoque universaliter instituerunt, ut Biblia secundum notas marginales legerentur. 44. Quae causa autem scribas moverit, quaedam expresse legenda in margine notare, iam dicam (nam non omnes marginales notae dubiae sunt lectiones, sed etiam quae ab usu remota erant, notaverunt): nempe verba obsoleta et quae probati illius temporis mores non sinebant in publica concione legi. 45. Nam antiqui scriptores, malitia privati, nullis aulicis ambagibus, sed res propriis suis nominibus indicabant. At postquam malitia et luxus regnavit, illa quae sine obscoenitate ab antiquis dicta sunt, in obscoenis haberi inceperunt. Hac autem de

*) Vid. Gen. 24, 16. Deut. 22, 15. 16. 20. 21. 24—29. al.

causa Scripturam ipsam mutare non erat opus, attamen ut plebis imbecillitati subvenirent, introduxerunt, ut nomina coïtus et excrementorum honestius in publico legerentur, videlicet sicuti ipsa in margine notaverunt. 46. Denique quicquid fuerit, cur usu factum fuerit, ut Scripturas secundum marginales lectiones legant et interpretentur, id saltem non fuit, quod vera interpretatio secundum ipsas debet fieri. Nam praeterquam quod ipsi Rabbini in Talmud saepe a Masoretis recedunt et alias habebant lectiones, quas probabant, ut mox ostendam, quaedam insuper in margine reperiuntur, quae minus secundum usum linguae probata videntur. 47. Ex. gr. in libr. 2. Samuel. cap. 4. vers. 22. scribitur: אֲשֶׁר עָשָׂה הַמֶּלֶךְ אֶת־דְּבַר עַבְדוֹ *qua rex effecit secundum sententiam sui servi*, quae constructio plane regularis est et convenit cum illa v. 15. eiusdem cap. At quae in margine habetur (עבדך *servi tui*) non convenit cum persona verbi. 48. Sic etiam vers. ult. cap. 16. eiusdem libri scribitur: בַּאֲשֶׁר יִשְׁאַל־בִּדְבַר הָאֱלֹהִים *ut quum consultat* (id est consultatur) *verbum Dei;* ubi in margine additur איש *quis* pro verbi nominativo: quod non satis accurate factum videtur; nam communis huius linguae usus est, verba impersonalia in tertia persona singularis verbi activi usurpare, ut grammaticis notissimum. Et ad hunc modum plures inveniuntur notae, quae nullo modo scriptae lectioni praeponi possunt. 49. Quod autem ad secundam rationem Pharisaeorum attinet, ei etiam ex modo dictis facile respondetur: nempe quod scribae praeter dubias lectiones verba etiam obsoleta notaverunt. Nam non dubium est, quin in lingua Hebraea, sicuti in reliquis, multa obsoleta et antiquata posterior usus fecerit, et reperta fuerint ab ultimis scribis in Bibliis, quae, uti diximus, omnia notaverunt, ut coram populo secundum tum receptum usum legerentur. 50. Hac igitur de causa nomen נַעַר *nahgar* ubique notatum reperitur, quia antiquitus communis erat generis et idem significabat, quod apud Latinos *iuvenis*. Sic etiam Hebraeorum metropolis vocari apud antiquos solebat יְרוּשָׁלֵם *Ierusalem*, non autem יְרוּשָׁלַיִם *Ierusalaim*. De pronomine

הוא *ipse* et *ipsa* idem sentio, quod scilicet recentiores ו *vau* in י *jod* mutaverunt (quae mutatio in Hebraea lingua frequens est), quum genus femininum significare volebant; at quod antiqui non nisi vocalibus huius pronominis femininum a masculino solebant distinguere. 51. Sic praeterea quorundam verborum anomalia alia apud priores, alia apud posteros fuit, et denique antiqui literis paragogicis האמנתין singulari sui temporis elegantia utebantur. Quae omnia hic multis exemplis illustrare possem; sed nolo taediosa lectione lectorem detinere. 52. At si quis roget, unde haec noverim, respondeo, quia ipsa apud antiquissimos scriptores, nempe in Bibliis saepe reperi, nec tamen eos posteri imitari voluerunt, quae unica est causa, unde in reliquis linguis, quamvis iam etiam mortuis, tamen verba obsoleta noscuntur. 53. Sed forte adhuc aliquis instabit, quum ego maximam harum notarum partem dubias esse lectiones statuerim, cur nunquam unius loci plures, quam duae lectiones repertae sint; cur aliquando non tres vel plures; deinde quod quaedam in scriptis adeo manifeste grammaticae repugnant, quae in margine recte notantur, ut minime credendum sit scribas haerere potuisse, et utra esset vera dubitare. 54. Sed ad haec etiam facile respondetur, et quidem ad primum dico, plures fuisse lectiones, quam quas in nostris codicibus notatas reperimus. In Talmude enim plures notantur, quae a Masoretis neglectae sunt, et tam aperte multis in locis ab iisdem recedunt, ut superstitiosus ille corrector Bibliorum Bombergianorum tandem coactus fuerit fateri in sua praefatione, se eos reconciliare nescire: ולא ידענא לתרוצי אלא כדתר יענא לעיל דארחיה דגמרא לפלוגי על המסורת *et*, inquit, *hic nescimus respondere*, *nisi quod supra respondimus*, nempe, *quod usus Talmudis est Masoretis contradicere.* Quare non satis cum fundamento statuere possumus, unius loci non plures quam duas lectiones unquam fuisse. 55. Attamen facile concedo, imo credo, unius loci nunquam plures, quam duas lectiones repertas fuisse, idque ob duas rationes; nempe I. quia causa, unde harum lectionum varietatem ortam esse ostendimus, non plures quam duas concedere potest. Ostendimus enim eas potissimum ex similitu-

dine quarundam literarum ortas fuisse. 56. Quare dubium fere semper huc tandem redibat, videlicet utra ex duabus literis esset scribenda, ב Bet an כ Kaf, י Jod an ו Vau, ד Dalet an ר Res etc., quarum usus frequentissimus est; et ideo saepe contingere poterat, ut utraque sensum tolerabilem pareret: deinde utrum syllaba longa aut brevis esset, quarum quantitas iis literis, quas quiescentes vocavimus, determinatur. His adde, quod non omnes notae sunt dubiae lectiones; multas enim appositas esse diximus honestatis causa, et etiam ut verba obsoleta et antiquata explicarent. 57. Secunda ratio, cur mihi persuadeo, unius loci non plures, quam duas lectiones reperiri, est, quia credo scribas pauca admodum exemplaria reperisse; forte non plura, quam duo vel tria. In tractatu scribarum סופרים cap. 6. non nisi de tribus fit mentio, quae fingunt tempore Hezrae inventa fuisse, quia venditant has notas ab ipso Hezra appositas fuisse. 58. Quicquid sit, si tria habuerunt, facile concipere possumus, duo semper in eodem loco convenisse; quin imo unusquisque mirari sane potuisset, si in tribus tantum exemplaribus tres diversae unius eiusdemque loci lectiones reperirentur. Quo autem fato factum est, ut post Hezram tanta exemplarium penuria fuerit, is mirari desinet, qui vel solum cap. 1. libr. 1. Machabaeorum legerit*), vel cap. 7. libr. 12. Antiquit. Iosephi. Imo prodigio simile videtur, quod post tantam tamque diuturnam persecutionem pauca illa retinere potuerint; de quo neminem dubitare opinor, qui illam historiam mediocri cum attentione legerit. 59. Causas itaque videmus, cur nullibi plures quam duae dubiae lectiones occurrunt. Quapropter longe abest, ut ex eo, quod non plures duabus ubique dentur, concludi possit, Biblia in locis notatis data opera perperam scripta fuisse ad significanda mysteria. 60. Quod autem ad secundam attinet, quod quaedam reperiantur adeo perperam scripta, ut nullo modo dubitare potuerint, quin omnium temporum scribendi usui repugnarent, quaeque adeo absolute corrigere, non autem in margine notare debuerant, me parum tangit; neque enim scire teneor, quae religio ipsos moverit, ut id non facerent.

---

*) Vid. 1 Maccab. c. 1. v. 59. 60.

61. Et forte id ex animi sinceritate fecerunt, quod posteris Biblia, utut ab ipsis in paucis originalibus inventa fuerint, tradere voluerunt, atque originalium discrepantias notare, non quidem ut dubias, sed ut varias lectiones; nec ego easdem dubias vocavi, nisi quia revera fere omnes tales reperio, ut minime sciam, quaenam prae alia sit probanda. 62. Denique praeter dubias has lectiones notaverunt insuper scribae (vacuum spatium in mediis paragraphis interponendo) plura loca truncata, quorum numerum Masoretae tradunt; numerant scilicet viginti octo loca, ubi in medio paragrapho spatium vacuum interponitur; nescio an etiam in numero aliquod mysterium latere credunt. Spatii autem certam quantitatem religiose observant Pharisaei. 63. Horum exemplum (ut unum adferam) habetur in Genes. cap. 4. v. 8., qui sic scribitur: *Et dixit Kain Habeli fratri suo .... et contigit, dum erant in campo, ut Kain etc.*, ubi spatium relinquitur vacuum, ubi scire expectabamus, quid id fuerit, quod Kain fratri dixerat. Et ad hunc modum (praeter illa quae iam notavimus) a scribis relicta viginti octo reperiuntur; quorum tamen multa non apparerent truncata, nisi spatium interiectum esset. Sed de his satis.

CAP. X. Reliqui Veteris Testamenti libri eodem modo quo superiores examinantur.

Transeo ad reliquos Veteris Testamenti libros. At de *duobus Paralipomenon* nihil certi et quod operae pretium sit, notandum habeo, nisi quod dudum post Hezram, et forte postquam Iudas Machabaeus templum restauravit *), scripti fuerunt. Nam cap. 9.

*) Oritur hic suspicio (siquidem suspicio dici potest, quod certum est) ex deductione genealogiae regis Iechoniae, quae traditur cap. 3. libr. 1. Paral. (v. 17. sqq.) et producitur usque ad filios Elghogenaei, qui decimi tertii ab eo erant; et notandum, quod Iechonias iste, cum ei catenae iniectae sunt, liberos non habebat, sed videtur, quod liberos in carcere genuerit (Gall. „qu'il en eut deux dans la prison", scil. שאלתיאל i. e. Deum rogavi, et מלכירם i. e. rex altus), quantum ex nominibus, quae iis dedit, coniicere licet. At nepotes, quantum etiam ex eorum nominibus coniicere licet, habuisse videtur, postquam

libri 1. narrat historicus, *quaenam familiae primum* (tempore scilicet Hezrae) *Hierosolimas habitaverint*; et deinde vers. 17. *ianitores*, quorum duo etiam in Nehem. cap. 11. vers. 19. narrantur, indicat. Quod ostendit hos libros dudum post urbis reaedificationem scriptos fuisse. 2. Ceterum de vero eorundem scriptore deque eorum auctoritate, utilitate et doctrina nihil mihi constat. Imo non satis mirari possum, cur inter sacros recepti fuerunt ab iis, qui librum Sapientiae, Tobiae et reliquos, qui apocryphi dicuntur, ex canone sacrorum deleverunt. Intentum tamen non est, eorum auctoritatem elevare, sed quandoquidem ab omnibus sunt recepti, eos etiam, ut ut sunt, relinquo. 3. *Psalmi* collecti etiam fuerunt et in quinque libros dispartiti in secundo templo; nam Ps. 88. ex Philonis Iudaei testimonio editus fuit, dum rex Ieboiachim Babiloniae in carcere detentus adhuc erat, et Ps. 89. quum idem rex libertatem adeptus est; nec credo quod Philo hoc unquam dixisset, nisi vel sui temporis recepta opinio fuisset, vel ab aliis fide dignis accepisset. 4. *Proverbia Salomonis* eodem etiam tempore collecta fuisse credo, vel ad minimum tempore Iosiae regis, idque quia cap. 24. vers. ult. dicitur*): *Haec etiam sunt Salomonis proverbia, quae transtulerunt viri Hiskiae regis Iudae*. 5. At hic tacere nequeo Rabinorum audaciam, qui hunc librum cum Ecclesiaste ex canone

---

ex carcere liberatus fuit; ac proinde Pedaja (quod significat *Deus liberavit*), qui in hoc capite dicitur fuisse (M. omisit procul dubio *pater Zerubabelis*; Gall. plenius add.: lequel est selon ce chapitre le pèrè de Zorobabel), anno 37. aut 38. captivitatis Iechoniae, hoc est 33 annis, antequam Cyrus rex Iudaeis veniam dedit, et consequenter Zerubabel, quem Cyrus Iudaeis praeposuerat, 13 aut 14 annos ad summum natus videtur fuisse. Sed haec potius silentio praeterire volui ob causas, quas temporis (iniuria et superstitio) gravitas explicare non sinit. (Gall.: mais il n'est pas nécessaire de pousser la chose plus loin.) Sed prudentibus rem indicare sufficit. Qui si hanc Iechoniae integram progeniem, quae traditur cap. 3. lib. 1. Paralip. ex vers. 17. usque ad finem ipsius capitis, aliqua cum attentione percurrere et Hebraeum textum cum versione, quae Septuaginta dicitur, conferre velint, nullo negotio videre poterunt, hos libros post secundam urbis restaurationem a Iuda Maccabaeo factam restitutos fuisse (Gall.: que ces livres ne furent divulgués que depuis que Iudas Machabée eut relevé le temple), quo tempore Iechoniae posteri principatum amiserant; non antea. *Sp.*

*) In edit. nostris c. 25. v. 1.

sacrorum exclusos volebant et cum reliquis, quos iam desideramus, custodire. Quod absolute fecissent, nisi quaedam reperissent loca, ubi lex Mosis commendatur. Dolendum sane, quod res sacrae et optimae ab horum electione dependerint. Ipsis tamen gratulor, quod hos etiam nobis communicare voluerunt; verum non possum non dubitare, num eos bona cum fide tradiderint, quod hic ad severum examen revocare nolo. 6. Pergo igitur ad *libros prophetarum.* Quum ad hos attendo, video prophetias, quae in iis continentur, ex aliis libris collectas fuisse, neque in hisce eodem ordine semper describi, quo ab ipsis prophetis dictae vel scriptae fuerunt, neque etiam omnes contineri, sed eas tantum, quas hinc illinc invenire potuerunt. Quare hi libri non nisi fragmenta prophetarum sunt. 7. Nam *Esaias* regnante Huzia prophetare incepit, ut descriptor ipse primo versu testatur. At non tantum tum temporis prophetavit, sed insuper omnes res ab hoc rege gestas descripsit (vide Paral. lib. 2. cap. 26. vers. 22.), quem librum iam desideramus. Quae autem habemus, ex chronicis regum Iudae et Israëlis descripta esse ostendimus. 8. His adde, quod Rabini statuunt hunc prophetam etiam regnante Manasse, a quo tandem peremtus est, prophetavisse, et quamvis fabulam narrare videantur, videntur tamen credidisse omnes eius prophetias non exstare. 9. *Ieremiae* deinde *prophetiae*, quae historice narrantur, ex variis chronologis decerptae et collectae sunt. Nam praeterquam quod perturbate accumulentur nulla temporum ratione habita, eadem insuper historia diversis modis repetitur. Nam cap. 21. causam apprehensionis Ieremiae exponit, quod scilicet urbis vastationem Zedechiae ipsum consulenti praedixerit, et hac historia interrupta transit cap. 22. ad eius in Iehoiachimum, qui ante Zedechiam regnavit, declamationem narrandum, et quod regis captivitatem praedixerit, et deinde cap. 25. ea describit, quae ante haec, anno scilicet quarto Iehoiakimi prophetae revelata sunt; deinde quae anno primo huius regis *). 10. Et sic porro, nullo temporum ordine servato, prophetias accumulare pergit, donec tandem cap. 38. (quasi haec 15 capita per parenthesin dicta essent) ad id, quod cap. 21. narrare incepit,

*) Vid. cap. 26. et 27.

revertitur. Nam coniunctio, qua illud caput incipit, ad v. 8. 9. et 10. huius refertur; atque tum longe aliter ultimam Ieremiae apprehensionem describit et causam diuturnae eius detentionis in atrio custodiae longe aliam tradit, quam quae in cap. 37. narratur; ut clare videas, haec omnia ex diversis historicis esse collecta, nec ulla alia ratione excusari posse. 11. At reliquae prophetiae, quae in reliquis capitibus continentur, ubi Ieremias in prima persona loquitur, ex volumine, quod Baruch ipso Ieremia dictante scripsit, descriptae videntur. Id enim (ut ex cap. 36. v. 2. constat) ea tantum continebat, quae huic prophetae revelata fuerant a tempore Iosiae usque ad annum quartum Iehoiakimi; a quo etiam tempore hic liber incipit. Deinde ex eodem volumine etiam descripta videntur, quae habentur ex cap. 45. vers. 2. usque ad cap. 51. vers. 59. 12. Quod autem *Ezechielis liber* fragmentum etiam tantum sit, id primi eius versus clarissime indicant. Quis enim non videt coniunctionem, qua liber incipit, ad alia iam dicta referri et cum iis dicenda connectere? At non tantum coniunctio, sed totus etiam orationis contextus alia scripta supponit. 13. Annus enim trigesimus, a quo hic liber incipit, ostendit prophetam in narrando pergere, non autem incipere; quod etiam scriptor ipse per parenthesin vers. 3. sic notat: *Fuerat saepe verbum Dei Ezechieli, filio Buzi, sacerdoti in terra Chaldaeorum etc.*, quasi diceret, verba Ezechielis, quae huc usque descripserat, ad alia referri, quae ipsi ante hunc annum trigesimum revelata erant. Deinde Iosephus lib. 10. Antiqu. cap. 9. narrat, Ezechielem praedixisse, quod Tsedechias Babiloniam non videret, quod in nostro, quem eius habemus, libro non legitur, sed contra, cap. scilicet 17.[1]), quod Babiloniam captus duceretur[2]). 14. De *Hosea* non certo dicere possumus, quod plura scripserit, quam quae in libro, qui eius dicitur, continentur. Attamen miror nos eius plura non habere, qui ex testimonio scriptoris plus quam octoginta quatuor annos prophetavit. 15. Hoc saltem in genere scimus, horum librorum scriptores neque omnium prophetarum,

1) Vid. Ezech. 17, 12. 16. 20.

2) Atque adeo suspicari potuisset nemo, eius prophetiam Ieremiae praedictioni contradicere, ut ex Iosephi narratione suspicati sunt omnes; donec ex rei eventu ambos vera praedixisse cognoverunt. *Sp.*

neque horum, quos habemus, omnes prophetias collegisse. Nam eorum prophetarum, qui regnante Manasse prophetaverunt, et de quibus in lib. 2. Paral. cap. 33. v. 10. 18. 19. in genere fit mentio, nullas plane prophetias habemus; nec etiam omnes *horum duodecim prophetarum*. Nam *Ionae* non nisi prophetiae de Ninivitis describuntur, quum tamen etiam Israëlitis prophetaverit, qua de re vide lib. 2. Reg. cap. 14. vers. 25.

16. De *libro Iobi* et de ipso Iobo multa inter scriptores fuit controversia. Quidam putant Mosen eundem scripsisse et totam historiam non nisi parabolam esse; quod quidam Rabinorum in Talmude tradunt, quibus Maimonides etiam favet in suo libro More Nebuchim. Alii historiam veram esse crediderunt, quorum quidam sunt, qui putaverunt, hunc Iobum tempore Iacobi vixisse eiusque filiam Dinam in uxorem duxisse. 17. At Aben Hezra, ut iam supra dixi*), in suis commentariis supra hunc librum affirmat, eum ex alia lingua in Hebraeam fuisse translatum: quod quidem vellem, ut nobis evidentius ostendisset; nam inde possemus concludere, gentiles etiam libros sacros habuisse. Rem itaque in dubio relinquo; hoc tamen coniicio, Iobum gentilem aliquem fuisse virum et animi constantissimi, cui prime res prosperae, deinde adversissimae, et tandem felicissimae fuerunt. Nam Ezechiel cap. 14. vers. 14. eum inter alios nominat. 18. Atque hanc Iobi variam fortunam et animi constantiam multis occasionem dedisse credo de Dei providentia disputandi, vel saltem auctori huius libri dialogum componendi; nam quae in eo continentur, ut etiam stylus, non viri inter cineres misere aegrotantis, sed otiose in museo meditantis videntur. Et hic cum Aben Hezra crederem, hunc librum ex alia lingua translatum fuisse, quia gentilium poësin affectare videtur; deorum namque pater bis concilium convocat, et Momus, qui hic Satan vocatur, Dei dicta summa cum libertate carpit etc. Sed haec merae coniecturae sunt, nec satis firmae. 19. Transeo ad *Danielis librum*. Hic sine dubio ex cap. 8. ipsius Danielis scripta continet. Undenam autem priora septem capita descripta fuerint, nescio; possumus suspicari, quandoquidem praeter primum Chaldaice scripta sunt, ex

*) Vid. cap. 7. §. 64.

Chaldaeorum chronologiis. 20. Quod si clare constaret, luculentissimum esset testimonium, unde evinceretur, Scripturam eatenus tantum esse sacram, quatenus per ipsam intelligimus res in eadem significatas, at non quatenus verba sive linguam et orationes, quibus res significantur, intelligimus; et praeterea libros, qui res optimas docent et narrant, quacunque demum lingua et a quacunque natione scripti fuerint, aeque sacros esse. Hoc tamen notare saltem possumus, haec capita Chaldaice scripta esse et nihilo minus aeque sacra esse, ac reliqua Bibliorum. 21. Huic autem Danielis libro *primus Hezrae* ita annectitur, ut facile dignoscatur eundem scriptorem esse, qui res Iudaeorum a prima captivitate successive narrare pergit. 22. Atque huic non dubito annecti *librum Ester*. Nam coniunctio, qua is liber incipit, ad nullum alium referri potest; nec credendum est, eum eundem esse, quem Mardochaeus scripsit. Nam cap. 9. vers. 20. 21. 22. narrat alter de ipso Mardochaeo, quod epistolas scripserit, et quid illae continuerint; deinde vers. 29. sqq. eiusdem cap., quod regina Ester edicto firmaverit res ad festum Sortium (Purim) pertinentes, et quod scriptum fuerit in libro, hoc est (ut Hebraice sonat) in libro omnibus tum temporis (quo haec scilicet scripta sunt) noto. Atque hunc fatetur Aben Hezra et omnes fateri tenentur, cum aliis periisse. Denique reliqua Mardochaei refert historicus ad chronica regum Persarum [1]). 23. Quare non dubitandum est, quin hic liber ab eodem historico, qui res Danielis et Hezrae narravit, etiam scriptus fuerit; et insuper etiam *liber Nehemiae* [2]), quia Hezrae secundus dicitur. Quatuor igitur hos libros, nempe Danielis, Hezrae, Esteris et Nehemiae, ab uno eodemque historico scriptos esse affirmamus. Quisnam autem is fuerit, nec suspicari quidem possum. 24. Ut autem sciamus, undenam ipse, quisquis tandem fuerit, notitiam harum historiarum acceperit, et forte etiam

---

1) Vid. Esth. 2, 23. 6, 1.

2) Huius libri maximam partem desumtam esse ex libro, quem ipse Nehemias scripsit, testatur ipse historicus vers. 1. cap. 1. Sed quae ex cap. 8. usque ad vers. 26. capit. 12. narrantur, et praeterea duos ultimos versus cap. 12., qui Nehemiae verbis per parenthesin inseruntur, ab ipso historico, qui post Nehemiam vixit, additos esse, dubio caret. *Sp.*

maximam earum partem descripserit, notandum, quod praefecti sive principes Iudaeorum in secundo templo, ut eorum reges in primo, scribas sive historiographos habuerunt, qui annales sive eorum chronologiam successive scribebant. Chronologiae enim regum sive annales in libris regum passim citantur; at principum et sacerdotum secundi templi citantur primo in lib. Nehemiae cap. 12. vers. 23., deinde in Mach. lib. 1. cap. 16. vers. 24. 25. Et sine dubio hic ille est liber (vide Est. cap. 9. vers. 29. sqq.), de quo modo locuti sumus, ubi edictum Esteris et illa Mardochaei scripta erant, quemque cum Aben Hezra periisse diximus. Ex hoc igitur libro omnia, quae in hisce continentur, desumta vel descripta videntur; nullus enim alius ab eorum scriptore citatur, neque ullum alium publicae auctoritatis novimus. 26. Quod autem hi libri nec ab Hezra, nec a Nehemia scripti fuerint, patet ex eo, quod Nehem. cap. 12. v. 9. 10. producitur genealogia summi pontificis Iesuhgae usque ad Iaduah, sextum scilicet pontificem et qui Alexandro Magno, iam fere Persarum imperio subacto, obviam ivit (vide Iosephi Antiq. lib. 11. cap. 8.), vel ut Philo Iudaeus in libro temporum ait, sextum et ultimum sub Persis pontificem. 27. Imo in eodem hoc Nehemiae cap. vers. scilicet 22. hoc ipsum clare indicatur. *Levitae*, inquit historicus, *temporis Eliasibi, Ioiadae, Ionatanis et Iaduhae supra* [1]) *regnum Darii Persae scripti sunt*, nempe in chronologiis. Atque neminem existimare credo, quod Hezras aut Nehemias adeo longaevi fuerint, ut quatuordecim reges Persarum supervixerint [2]). Nam

1) Nisi significat *ultra*. Error describentis fuit, qui על *supra* pro עד *usque* scripsit. *Sp.* *

2) Hezras avunculus primi summi pontificis Iosuae (Gall. add. fils de son frère) fuit (vid. Esr. cap. 7. v. 1. et 1 Paral. c. 6. v. 13. 14. 15.) et simul cum Zorobabele (Gall. avec ce pontife conjointement avec Zorobabel) Babylone Hierosolymam profectus est. Vid. Nehem. c. 12. v. 1. Sed videtur, quod, cum Iudaeorum res turbari viderit, Babiloniam iterum petierit (quod etiam alii fecerunt, ut patet ex Nehem. c. 1. v. 2.) ibique usque ad Arthasasti regnum manserit, donec impetratis quae voluerat secundo Hierosolymam petiit. Nehemias etiam cum Zorobabele Hierosolymam tempore Cyri petiit. Vid. Hezr. cap. 2. v. 2. et 63., quem confer cum v. 9. c. 8. Nehem. cap. 10. v. 2. Nam quod interpretes ibi

Cyrus omnium primus Iudaeis veniam largitus est templum reaedificandi, et ab eo tempore usque ad Darium, decimum quartum et ultimum Persarum regem, ultra 230 anni numerantur. 28. Quare non dubito, quin hi libri dudum postquam Iudas Machabaeus templi cultum restauravit, scripti fuerint, idque quia tum temporis falsi Danielis, Hezrae et Esteris libri edebantur a malevolis quibusdam, qui sine dubio sectae Zaducaeorum erant; nam Pharizaei nunquam illos libros, quod sciam, receperunt. Et quamvis in libro, qui Hezrae quartus dicitur, fabulae quaedam reperiantur, quas etiam in Talmude legimus, non tamen ideo Pharisaeis sunt tribuendi. Nam, si stupidissimos demas, nullus eorum est, qui non credat, illas fabulas ab aliquo nugatore adiectas fuisse; quod etiam credo aliquos fecisse, ut eorum traditiones omnibus ridendas praeberent. 29. Vel forte ea de causa tum temporis descripti atque editi sunt, ut populo ostenderent, Danielis prophetias adimpletas esse, atque eum hac ratione in religione confirmarent, ne de melioribus et futura salute in tantis calamitatibus desperaret. 30. Verumenimvero quamvis hi libri adeo recentes et novi sint, multae tamen mendae ex festinatione, ni fallor, describentium in eosdem irrepserunt. In hisce enim, ut in reliquis, notae marginales, de quibus in praecedenti cap. egimus, plures etiam reperiuntur, et praeterea etiam loca quaedam, quae nulla alia ratione excusari possunt, ut iam ostendam. Sed prius circa horum marginales lectiones notari volo, quod si Pharisaeis concedendum, eas aeque antiquas esse, ac ipsos horum librorum scriptores, tum necessario dicendum erit, scriptores ipsos, si forte plures fuerunt, eas ea de causa notavisse, quia ipsas chronologias, unde eas descripserunt, non satis accurate scriptas invenerunt;

(הַתִּרְשָׁתָא) *legatum* vertunt, nullo id exemplo probant; cum contra certum sit, quod Iudaeis, qui aulam frequentare debebant, nova nomina imponebantur. Sic Daniel Beltesasar, Zerubabel Sesbazar et Nehemias Hatirsata vocabatur. Vid. Dan. cap. 1. v. 7. Esr. cap. 1. v. 8. c. 5. v. 14. At ratione officii salutari volebat (Gall. on avoit de coûtume de le saluer) פֶּחָה *procurator* s. *praeses*. Vid. Nehem. cap. 5. vers. 14. et cap. 12. vers. 26. *Sp*. — Gall. praeterea add.: „Il est donc certain qu' Atirsçatha est un nom propre, comme Hatselelphoni, Hatsobeba 1 Chron. 4, 3. 8., Halloghes Nehem. 10, 25. et ainsi du reste.“

et quamvis quaedam mendae clarae essent, non tamen ausos fuisse antiquorum et maiorum scripta emendare. Nec opus iam habeo, ut de his prolixius hic iterum agam. 31. Transeo igitur ad eas indicandum, quae in margine non notantur. Atque I. nescio quot dicam irrepsisse in cap. 2. Hezrae; nam v. 64. traditur summa totalis eorum omnium, qui distributive in toto capite numerantur, atque iidem dicuntur simul fuisse 42360, et tamen si summas partiales addas, non plures invenies, quam 29818. Error igitur hic est vel in totali, vel in partialibus summis. At totalis credenda videtur recte tradi, quia sine dubio eam unusquisque memoriter retinuit, ut rem memorabilem; partiales autem non item. Adeoque si error in totalem summam laberetur, statim unicuique pateret et facile corrigeretur. 32. Atque hoc ex eo plane confirmatur, quod in Nehem. cap. 7., ubi hoc caput Hezrae (quod epistola genealogiae vocatur) describitur, sicuti expresse versu 5. eiusdem cap. Nehemiae dicitur, summa totalis cum hac libri Hezrae plane convenit, partiales autem valde discrepant. Quasdam enim maiores, quasdam porro minores, quam in Hezra reperies, easque omnes simul conficere 31089. Quare non dubium est, quin in solas summas partiales tam libri Hezrae quam Nehemiae plures mendae irrepserint. 33. Commentatorum autem, qui has evidentes contradictiones reconciliare conantur, unusquisque pro viribus sui ingenii, quicquid potest, fingit; et interea, dum scilicet literas et verba Scripturae adorant, nihil aliud faciunt, ut iam supra monuimus*), quam Bibliorum scriptores contemtui exponere, adeo ut viderentur nescivisse loqui, neque res dicendas ordinare; imo nihil aliud faciunt, quam Scripturae perspicuitatem plane obscurare. Nam si ubique liceret Scripturas ad eorum modum interpretari, nulla esset sane oratio, de cuius vero sensu non possemus dubitare. 34. Sed non est, cur circa haec diu detinear. Mihi enim persuadeo, quod si aliquis historicus ea omnia imitari vellet, quae ipsi scriptoribus Bibliorum devote concedunt, eum ipsi multis modis irriderent. Et si putant, eum blasphemum esse, qui Scripturam alicubi mendosam esse dicit, quaeso, quo nomine tum ipsos appellabo, qui

*) Vid. cap. 9. §. 28. sqq. Conf. c. 9. §. 9. not. §. 12. not.

Scripturis quicquid lubet affingunt? qui sacros historicos ita prostituunt, ut balbutire et omnia confundere credantur? qui denique sensus Scripturae perspicuos et evidentissimos negant? 35. Quid enim in Scriptura clarius, quam quod Hezras cum sociis in epistola genealogiae in cap. 2. libri, qui eius dicitur, descripta, numerum eorum omnium, qui Hierosolymam profecti sunt, per partes comprehenderit, quandoquidem in iis non tantum eorum numerus traditur, qui suam genealogiam, sed etiam eorum, qui eam non potuerunt indicare? Quid, inquam, clarius ex versu 5. cap. 7. Nehemiae, quam quod ipse hanc eandem epistolam simpliciter descripserit? 36. Ii igitur, qui haec aliter explicant, nihil aliud faciunt, quam verum Scripturae sensum, et consequenter Scripturam ipsam negare; quod autem putant pium esse, una loca Scripturae aliis accommodare, ridicula sane pietas, quod loca clara obscuris et recta mendosis accommodent et sana putridis corrumpant. Absit tamen, ut eos blasphemos appellem, qui nullum animum maledicendi habent; nam errare humanum quidem est. Sed ad propositum revertor. 37. Praeter mendas, quae in summis epistolae genealogiae tam Hezrae quam Nehemiae sunt concedendae, plures etiam notantur in ipsis nominibus familiarum, plures insuper in ipsis genealogiis, in historiis, et vereor ne etiam in ipsis prophetiis. Nam sane prophetia Ieremiae cap. 22. de Iechonia nullo modo cum eius historia (vide finem libri 2. Regum et Ierem.*) et libr. 1. Paral. cap. 3. vers. 16. 17. 18. 19.) convenire videtur, et praecipue verba versus ultimi illius capitis. 38. Nec etiam video, qua ratione de Tsidchia, cuius oculi, simul ac filios necare vidit, effossi sunt, dicere potuit: *Pacifice morieris etc.* (vide Ierem. cap. 34. v. 5.) Si ex eventu prophetiae interpretandae sunt, haec nomina mutanda essent, et pro Tsidchia Iechonias, et contra pro hoc ille sumendus videretur. Sed hoc nimis paradoxum, adeoque rem ut imperceptibilem relinquere malo, praecipue quia si hic aliquis est error, is historico, non vitio exemplarium tribuendus est. 39. Quod ad reliquos attinet, quos dixi, eos hic notare non puto, quandoquidem id non sine magno lectoris taedio efficere possim; praesertim quia ab aliis iam

---

*) 2 Reg. 25, 27. sqq. Ierem. 52, 31. sqq.

animadversa sunt. 40. Nam R. Selomo ob manifestissimas contradictiones, quas in relatis genealogiis observavit, coactus est in haec verba erumpere, nempe (vide eius commentaria in lib. 1. cap. 8. Paralip.): *Quod Hezras* (quem libros Paral. scripsisse putat) *filios Beniaminis nominibus appellat, eiusque genealogiam aliter, quam eam habemus in libro Geneseos, deducit, et quod denique maximam partem civitatum Levitarum aliter, quam Iosua indicat, inde evenit, quod discrepantia originalia invenit.* Et paulo infra: *Quod genealogia Gibeonis et aliorum bis et varie describitur, quia Hezras plures et varias uniuscuiusque genealogiae epistolas invenit et in his describendis maximum numerum exemplarium secutus est; at quando numerus discrepantium genealogorum aequalis erat, tum utrorumque exemplaria descripsit.* 41. Atque hoc modo absolute concedit hos libros ex originalibus non satis correctis nec satis certis descriptos fuisse. Imo commentatores ipsi saepissime, dum loca conciliare student, nihil plus agunt quam errorum causas indicare. Denique neminem sani iudicii credere existimo, quod sacri historici consulto ita scribere voluerint, ut sibi passim contradicere viderentur. 42. At forte aliquis dicet, me hac ratione Scripturam plane evertere; nam hac ratione eam ubique mendosam esse suspicari omnes possunt. Sed ego contra ostendi, me hac ratione Scripturae consulere, ne eius loca clara et pura mendosis accommodentur et corrumpantur; nec quia quaedam loca corrupta sunt, idem de omnibus suspicari licet. Nullus enim liber unquam sine mendis repertus est. An quaeso ea de causa ubique mendosos aliquis unquam suspicatus est? Nemo sane; praesertim quando oratio est perspicua et mens auctoris clare percipitur.

43. His ea quae circa historiam librorum Veteris Testamenti notare volueram absolvi. Ex quibus facile colligimus, ante tempus Machabaeorum nullum canonem sacrorum librorum fuisse *), sed

*) Synagoga, quae dicitur magna, initium non habuit nisi postquam Asia a Macedonibus subacta fuit. Quod autem Maimonides, R. Abraham, Ben David et alii statuunt, huius concilii praesides fuisse Hgezram, Danielem, Nehemiam, Ghagaeum, Zachariam etc., ridiculum figmentum est, nec alio fundamento nituntur, quam Rabbinorum traditione, qui scilicet tradunt, Persarum regnum 34 annos stetisse, non amplius. Nec

hos, quos iam habemus, a Pharisaeis secundi templi, qui etiam formulas precandi instituerunt, prae multis aliis selectos esse et ex solo eorum decreto receptos. 44. Qui itaque auctoritatem sacrae scripturae demonstrare volunt, ii auctoritatem uniuscuiusque libri ostendere tenentur, nec sufficit divinitatem unius probare ad eandem de omnibus concludendam; alias statuendum, concilium Pharisaeorum in hac lectione librorum errare non potuisse, quod nemo unquam demonstrabit. 45. Ratio autem, quae me cogit statuere, solos Pharisaeos libros Veteris Testamenti elegisse et in canonem sacrorum posuisse, est, quia in libro Danielis cap. ult. vers. 2. resurrectio mortuorum praedicitur, quam Tsaducaei negabant; deinde quia ipsi Pharisaei in Talmude hoc clare indicant. Nempe tractatus Sabbathi cap. 2. fol. 30. pag. 2. dicitur: אמר רבי יהודה משמיה דרב בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין דברי תורה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה *Dixit R. Iehuda nomine Rabi: quaesiverunt periti abscondere librum Ecclesiastis, quia eius verba verbis legis* (NB. libro legis Mosis) *repugnant. Cur autem ipsum non absconderunt? Quia secundum legem incipit et secundum legem desinit.* 46. Et paulo infra: ואף ספר משלי בקשו לגנוז *et etiam librum Proverbiorum quaesiverunt abscondere etc.* Et denique eiusdem tractatus cap. 1. fol. 13. pag. 2.: ברם זכור אותו האיש לטוב נחניה בן חזקיה שמו

---

alia ratione probare possunt, decreta magnae istius synagogae seu synodi, a solis Pharisaeis habitae (Gall.: lesquels étoient rejettés par les Sadducéens et reçus par les Pharisèens), accepta fuisse a prophetis, qui eadem ab aliis prophetis accepissent, et sic porro usque ad Mosen, qui eadem ab ipso Deo accepisset et posteris ore, non scripto tradiderit. Sed haec ea qua solent pertinacia Pharisaei credunt; prudentes autem, qui conciliorum et synodorum causas, et simul Pharisaeorum et Tsadducaeorum controversias norunt, facile coniicere potuerunt causas magnae illius synagogae seu concilii convocandi. Hoc certum est, illi concilio nullos interfuisse prophetas, et Pharisaeorum decreta, quae traditiones vocant, auctoritatem ex eodem concilio accepisse. (Gall.: et que les décrets des Pharisèens, qui sont les traditions, dont on a fait tant de bruit, n'ont reçu leur autorité que de ce prétendu concile.) *Sp.*

שאלמלא הוא וגנז ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה *profecto illum virum benignitatis causa nomina, cui nomen Neghunia filius Hiskiae; nam ni ipse fuisset, absconditus fuisset liber Ezechielis, quia eius verba verbis legis repugnabant etc.* 47. Ex quibus clarissime sequitur, legis peritos concilium adhibuisse, quales libri ut sacri essent recipiendi, et quales excludendi. Qui igitur de omnium auctoritate certus esse vult, consilium de integro ineat, et rationem cuiusque exigat. 48. Iam autem tempus esset, libros etiam novi testamenti eodem modo examinare. Sed quia id a viris quum scientiarum, tum maxime linguarum peritissimis factum esse audio, et etiam quia tam exactam linguae Graecae cognitionem non habeo, ut hanc provinciam suscipere audeam, et denique quia librorum, qui Hebraea lingua scripti fuerunt, exemplaribus destituimur, ideo huic negotio supersedere malo. Attamen ea notare puto, quae ad meum institutum maxime faciunt, de quibus in sequentibus.

CAP. XI. Inquiritur an apostoli epistolas suas tanquam apostoli et prophetae, an vero tanquam doctores scripserint. Deinde apostolorum officium ostenditur.

Nemo qui novum testamentum legit, dubitare potest apostolos prophetas fuisse. Verum quia prophetae non semper ex revelatione loquebantur, sed contra admodum raro, ut in fine cap. 1. ostendimus [1]), dubitare possumus, num apostoli tanquam prophetae ex revelatione et expresso mandato, ut Moses, Ieremias et alii, an vero tanquam privati, vel doctores epistolas scripserint; praesertim quia in epist. ad Corinth. I. Cap. 14. v. 6. Paulus duo praedicandi genera indicat, *ex revelatione* unum, *ex cognitione* alterum; atque ideo, inquam, dubitandum, an in epistolis prophetent, an vero doceant. 2. Verum si ad earum stylum attendere volumus, eum a stylo prophetiae alienissimum inveniemus. Nam prophetis usitatissimum

---

[1]) Vid. cap. 1. §. 47.

erat, ubique testari, se ex Dei edicto loqui; nempe: *sic dicit Deus*[1]), *ait Deus exercituum, edictum Dei*[2]) *etc.* Atque hoc non tantum videtur locum habuisse in publicis prophetarum concionibus, sed etiam in epistolis, quae revelationes continebant, ut ex illa Eliae Ichoramo scripta patet (vide libr. 2. Paral. cap. 21. vers. 12.), quae etiam incipit: *sic dicit Deus.* 3. At in epistolis apostolorum nihil simile legimus, sed contra in I. ad Corinth. cap. 7. vers. 40. Paulus *secundum suam sententiam* loquitur[3]). Imo perplurimis in locis animi ambigui et perplexi modi loquendi occurrunt, ut epist. ad Rom. cap. 3. v. 28.: *arbitramur igitur*[4]), et cap. 8. v. 18.: *arbitror enim ego;* et ad hunc modum plura. Praeter haec alii inveniuntur modi loquendi, ab auctoritate prophetica plane remoti; nempe: *hoc autem dico ego*, *tanquam infirmus, non autem ex mandato* (vide epistol. ad Corinth. I. cap. 7. vers. 6.)[5]); *consilium do tanquam vir, qui a Dei gratia fidelis est* (vide eiusdem cap. 7. vers. 25.)[6]), et sic alia multa; et notandum, quod quum in praedicto cap. ait, se praeceptum Dei

---

1) Ies. 38, 1. 45, 1. 50, 1. כֹּה־אָמַר יְהוָה

2) Ier. 8, 3. נְאֻם יְהוָה צְבָאוֹת 23, 1. נְאֻם יְהוָה

3) *„Κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην.“*

4) *Λογίζομαι* vertunt huius loci interpretes *concludo*, et a Paulo usurpari contendunt quoquo modo *συλλογίζομαι*, quum *λογίζομαι* idem valeat ac apud Hebraeos חָשַׁב *computare, cogitare, existimare,* qua significatione cum textu Syriaco optime convenit. Syriaca enim versio (si quidem versio est, quod dubitari potest, quandoquidem nec interpretem novimus, nec tempus, quo vulgata fuit, et apostolorum lingua vernacula nulla alia fuit, quam Syriaca) hunc Pauli textum sic vertit: (ܡܬܪܥܝܢܢ ܗܟܝܠ) *mitrahginam hachi,* quod Tremellius optime interpretatur: *arbitramur igitur.* Nam חֶשְׁבּוֹן nomen, quod ex hoc verbo formatur, significat *arbitratus.* (Gall.: le nom *raghgion,* qui est formé de ce verbe, signifie l'opinion, la pensé.) Namque in Syriaco רָעָוָה (Hebr. רְעוּת) est *voluntas;* ergo *mitraghinam volumus* seu *arbitramur. Sp.*

5) *„Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.“*

6) *„Γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.“*

vel mandatum habere vel non habere, non intelligit praeceptum vel mandatum sibi a Deo revelatum, sed tantum Christi documenta, quae discipulos in monte docuit. 4. Praeterea si ad modum etiam attendamus, quo in his epistolis apostoli doctrinam evangelicam tradunt, eum etiam a modo prophetarum valde discedere videbimus. Apostoli namque ubique ratiocinantur, ita ut non prophetare, sed disputare videantur. Prophetiae vero contra mera tantum dogmata et decreta continent, quia in iis Deus quasi loquens introducitur, qui non ratiocinatur, sed ex absoluto suae naturae imperio decernit; et etiam quia prophetae auctoritas ratiocinari non patitur; quisquis enim vult sua dogmata ratione confirmare, eo ipso ea arbitrali uniuscuiusque iudicio submittit (quod etiam Paulus quia ratiocinatur, fecisse videtur, qui in epist. ad Corinth. 1. cap. 10. vers. 15. ait[1]): *tanquam sapientibus loquor, iudicate vos id quod dico)*; et denique quia prophetae res revelatas non ex virtute luminis naturalis, hoc est, non ratiocinando percipiebant, ut in cap. 1. ostendimus[2]). 5. Et quamvis in quinque libris etiam quaedam per illationem concludi videantur, si quis tamen ad ea attenderit, eadem nullo modo tanquam peremtoria argumenta sumi posse videbit. Ex. gr. quum Moses Deuter. cap. 31. vers. 27. Israëlitis dixit: *Si, dum ègo vobiscum vixi, rebelles fuistis contra Deum, multo magis postquam mortuus ero;* nullo modo intelligendum est, quod Moses ratione convincere vult Israëlitas post eius mortem a vero Dei cultu necessario deflexuros. Argumentum enim falsum esset, quod etiam ex ipsa Scriptura ostendi posset. Nam Israëlitae constanter perseverarunt vivente Iosua et Senibus, et postea etiam vivente Samuele, Davide, Salomone etc. 6. Quare verba illa Mosis moralis locutio tantum sunt, qua rhetorice, et prout futuram populi defectionem vividius imaginari potuerat, praedicit. Ratio autem cur non dico, Mosen ex se ipso, ut populo suam praedictionem verisimilem faceret, et non tanquam prophetam ex revelatione haec dixisse, est, quia vers. 21. eiusdem cap. narratur, Deum hoc ipsum Mosi aliis verbis revelavisse, quem sane non opus erat, verisimilibus rationibus certiorem

1) „Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι."
2) Vid. inprimis §. 43. sqq.

de hac Dei praedictione et decreto reddere; at necesse erat, ipsam in ipsius imaginatione vivide repraesentari, ut in cap. 1. ostendimus [1]), quod nullo meliori modo fieri poterat, quam praesentem populi contumaciam, quam saepe expertus fuerat, tanquam futuram imaginando. 7. Et ad hunc modum omnia argumenta Mosis, quae in quinque libris reperiuntur, intelligenda sunt; quod scilicet non sunt ex scriniis rationis desumpta, sed tantum dicendi modi, quibus Dei decreta efficacius exprimebat et vivide imaginabatur. Nolo tamen absolute negare, prophetas ex revelatione argumentari potuisse; sed hoc tantum affirmo, quo prophetae magis legitime argumentantur, eo eorum cognitio, quam rei revelatae habent, ad naturalem magis accedit, atque ex hoc maxime dignosci prophetas cognitionem supranaturalem habere, quod scilicet pura dogmata sive decreta sive sententias loquantur; et ideo summum prophetam Mosen nullum legitimum argumentum fecisse; et contra longas Pauli deductiones et argumentationes, quales in epistola ad Romanos reperiuntur, nullo modo ex revelatione supernaturali scriptas fuisse concedo. 8. Itaque tam modi loquendi, quam disserendi apostolorum in epistolis clarissime indicant, easdem non ex revelatione et divino mandato, sed tantum ex ipsorum naturali iudicio scriptas fuisse et nihil continere praeter fraternas monitiones mixtas urbanitate (a qua sane prophetica auctoritas plane abhorret), qualis est illa Pauli excusatio in epist. ad Rom. cap. 15. vers. 15.: *Paulo audacius scripsi vobis, fratres.* Possumus praeterea hoc ipsum ex eo concludere, quod nullibi legimus, quod apostoli iussi sint scribere, sed tantum praedicare quocunque irent et dicta signis confirmare [2]). Nam eorum praesentia et signa absolute requirebantur ad gentes ad religionem convertendas, easque in eadem confirmandas, ut ipse Paulus in epist. ad Rom. cap. 1. vers. 11. expresse indicat: *quia valde*, inquit, *desidero ut videam vos, ut impertiar vobis donum spiritus, ut confirmemini.* 9. At hic obiici posset, quod eodem modo possemus concludere, apostolos nec etiam tanquam prophetas praedicavisse; nam quum huc aut illuc praedicatum ibant, id non ex expresso

1) Vid. cap. 1. §. 43.
2) Marc. 16, 15. sqq.

mandato, sicuti olim prophetae, faciebant. Legimus in veteri testamento, quod Ionas Niniven praedicatum ivit, ac simul quod eo expresse missus est, et quod ei revelatum fuerat id, quod ibi praedicare debebat[1]). Sic etiam de Mose prolixe narratur, quod in Aegyptum tanquam Dei legatus profectus est, et simul quid populo Israelitico et regi Pharaoni dicere et quaenam signa ad fidem faciendam coram ipsis facere tenebatur[2]). Esaias, Ieremias, Ezechiel expresse iubentur Israelitis praedicare[3]). Et denique nihil prophetae praedicaverunt, quod Scriptura non testetur eos id a Deo accepisse. 10. At de apostolis nihil simile, quum huc aut illuc ibant praedicatum in novo testamento, nisi admodum raro legimus. Sed contra quaedam reperiemus, quae expresse indicant, apostolos ex proprio consilio loca ad praedicandum elegisse: ut contentio illa ad dissidium usque Pauli et Barnabae, de qua vide Act. cap. 15. v. 37. 38. etc.; et quod saepe etiam frustra aliquo ire tentaverint, ut idem Paulus in epist. ad Rom. cap. 1. vers. 13. testatur, nempe: *his temporibus multis volui venire ad vos, et prohibitus sum*, et cap. 15. vers. 22.: *propter hoc impeditus sum temporibus multis, quominus venirem ad vos;* et cap. denique ult. epist. ad Corinth. 1. vers. 12.: *De Apollo autem fratre meo multum petii ab eo, ut proficisceretur ad vos cum fratribus, et omnino nulla erat ei voluntas, ut veniret ad vos; quum autem ei erit opportunitas etc.* 11. Quare tam ex his modis loquendi et contentione apostolorum, quam ex eo quod nec, quum ad praedicandum aliquo irent, testetur Scriptura, sicut de antiquis prophetis, quod ex Dei mandato iverant, concludere debueram, apostolos tanquam doctores, et non tanquam prophetas etiam praedicavisse. Verum hanc quaestionem facile solvemus, modo attendamus ad differentiam vocationis apostolorum et prophetarum veteris testamenti. Nam hi non vocati sunt, ut omnibus nationibus praedicarent et prophetarent, sed quibusdam tantum peculiaribus, et propterea expressum et singulare mandatum ad unamquamque requirebant. At apostoli vocati sunt, ut omnibus absolute praedicarent, omnesque ad religionem converterent. Quocunque

1) Vid. Ion. cap. 3.
2) Vid. Exod. cap. 3. et 4.
3) Vid. Ies. cap. 6. Ierem. cap. 1. Ezech. cap. 2.

igitur ibant, Christi mandatum exsequebantur, nec ipsis opus erat, ut antequam irent, res praedicandae iisdem revelarentur; discipulis scilicet Christi, quibus ipse dixerat[1]): *Quum autem tradiderint vos, ne sitis solliciti, quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora, quid loquemini etc.* Vide Matth. cap. 10. v. 19. 20. 12. Concludimus itaque apostolos ea tantum ex singulari revelatione habuisse, quae viva voce praedicaverunt et simul signis confirmaverunt (vide quae in initio II. cap.[2]) ostendimus); quae autem simpliciter nullis adhibitis, tanquam testibus, signis, scripto vel viva voce docuerunt, ea ex cognitione (naturali scilicet) locuti sunt vel scripserunt; qua de re vide epist. ad Corinth. 1. cap. 14. vers. 6. Nec hic nobis moram iniicit, quod omnes epistolae exordiantur ab apostolatus approbatione; nam apostolis, ut mox ostendam, non tantum virtus ad prophetandum, sed etiam auctoritas ad docendum concessa est. 13. Et hac ratione concedimus, eos tanquam apostolos suas epistolas scripsisse, et hac de causa exordium a sui apostolatus approbatione unumquemque sumsisse; vel forte, ut animum lectoris facilius sibi conciliarent et ad attentionem excitarent, voluerunt ante omnia testari, se illos esse, qui omnibus fidelibus ex suis praedicationibus innotuerant, et qui tum claris testimoniis ostenderant, se veram docere religionem et salutis viam. Nam quaecunque ego in hisce epistolis dici video de apostolorum vocatione et spiritu sancto et divino, quem habebant, ad eorum quas habuerant praedicationes referri video, iis tantum locis exceptis, in quibus spiritus Dei et spiritus sanctus pro mente sana, beata et Deo dicata etc. (de quibus in primo cap.[3]) diximus) sumitur. Ex. gr. in epist. ad Corinth. 1. cap. 7. vers. 40. ait Paulus[4]): *Beata autem est, si ita maneat,*

---

1) *„Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τί λαλήσετε· οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.“*

2) Vid. cap. 2. §. 1. 2.

3) Vid. cap. 1. §. 32. sqq.

4) *„Μακαριωτέρα δέ ἐστιν, ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.“*

secundum sententiam meam; puto autem etiam ego, quod spiritus Dei sit in me; ubi per *spiritum Dei* ipsam suam mentem intelligit, ut ipse orationis contextus indicat. Hoc enim vult: viduam, quae secundo non vult nubere marito, beatam iudico secundum meam sententiam, qui caelebs vivere decrevi et me beatum puto. Et ad hunc modum alia reperiuntur, quae hic adferre supervacaneum iudico. 14. Quum itaque statuendum sit, epistolas apostolorum a solo lumine naturali dictatas fuisse, videndum iam est, quomodo apostoli ex sola naturali cognitione res, quae sub eandem non cadunt, docere poterant. Verum si ad illa, quae circa Scripturae interpretationem cap. VII. huius tractatus diximus, attendamus, nulla hic nobis erit difficultas. Nam quamvis ea, quae in Bibliis continentur, ut plurimum nostrum captum superent, possumus tamen secure de iisdem disserere, modo nulla alia principia admittamus, quam ea, quae ex ipsa Scriptura petuntur. Atque hoc eodem etiam modo apostoli ex rebus, quas viderant quasque audiverant, et quas denique ex revelatione habuerant, multa concludere et elicere, eaque homines, si libitum iis esset, docere poterant. 15. Deinde quamvis religio, prout ab apostolis praedicabatur, nempe simplicem Christi historiam narrando, sub rationem non cadat, eius tamen summam, quae potissimum documentis moralibus constat, ut tota Christi doctrina, potest unusquisque lumine naturali facile assequi*). Denique apostoli non indigebant lumine supernaturali ad religionem, quam antea signis confirmaverant, communi hominum captui ita accommodandam, ut facile ab unoquoque ex animo acciperetur; neque etiam eodem indigebant ad homines de eadem monendos. 16. Atque hic finis epistolarum est, homines scilicet ea via docere et monere, quam unusquisque apostolorum optimam iudicavit ad eosdem in religione confirmandos. Et hic notandum id, quod paulo ante diximus, nempe, quod apostoli non tantum virtutem acceperant ad historiam Christi tanquam prophetae praedicandam, eandem scilicet signis confirmando, sed praeterea etiam

*) Gall. haec add.: „A savoir celle que Jesus Christ avoit enseignée sur la montagne, et dont Saint Matthieu fait mention au chapitre 5. et suivans.“

auctoritatem docendi et monendi ea via, quam unusquisque optimam esse iudicaret; quod utrumque donum Paulus in epist. ad Timoth. 2. cap. 1. vers. 11. clare his indicat: *in quo ego constitutus sum praeco et apostolus et doctor gentium;* et in I. ad eund. cap. 2. vers. 7.: *cuius constitutus sum ego praeco et apostolus (veritatem dico per Christum, non mentior), doctor gentium cum fide* (NB.) *ac veritate.* 17. His, inquam, clare utramque approbationem nempe apostolatus et doctoratus indicat. At auctoritatem monendi, quemcunque et quandocumque voluerit, in epist. ad Philem. vers. 8. his significat: *Quamvis multam in Christo libertatem habeam praecipiendi tibi, quod conveniet, tamen etc.;* ubi notandum, quod si ea, quae Philemoni praecipere oportebat, Paulus ut propheta a Deo acceperat et tanquam propheta praecipere debebat, tum profecto ipsi non licuisset Dei praeceptum in preces mutare. Quare necessario intelligendum, eum loqui de libertate monendi, quae ipsi tanquam doctori, et non tanquam prophetae erat. 18. Attamen nondum satis clare sequitur, apostolos viam docendi, quam unusquisque meliorem iudicasset, eligere potuisse, sed tantum eos ex officio apostolatus non solum prophetas, sed etiam doctores fuisse, nisi rationem in auxilium vocare velimus, quae plane docet eum, qui auctoritatem docendi habet, habere etiam auctoritatem eligendi, quam velit viam. 19. Sed satius erit, rem omnem ex sola Scriptura demonstrare. Ex ipsa enim clare constat unumquemque apostolorum singularem viam elegisse; nempe ex his verbis Pauli epist. ad Rom. cap. 15. v. 20.: *Sollicite curans ut praedicarem, non ubi invocatum erat nomen Christi, ne aedificarem supra alienum fundamentum.* 20. Sane si omnes eandem docendi viam habebant et omnes supra idem fundamentum Christianam religionem aedificaverant, nulla ratione Paulus alterius apostoli fundamenta aliena vocare poterat, utpote quae et ipsius eadem erant. Sed quandoquidem ipsa aliena vocat, necessario concludendum, unumquemque religionem diverso fundamento superaedificasse et apostolis in suo doctoratu idem contigisse, quod reliquis doctoribus, qui singularem docendi methodum habent, ut semper magis eos docere cupiant, qui plane rudes sunt, et linguas vel scientias etiam mathematicas, de quarum veritate nemo dubitat, ex nullo alio discere inceperunt.

21. Deinde si ipsas epistolas aliqua cum attentione percurramu videbimus apostolos in ipsa religione quidem convenire, in fun damentis autem admodum discrepare. Nam Paulus, ut ho mines in religione confirmaret et iis ostenderet, salutem a so Dei gratia pendere, docuit, neminem ex operibus, sed so fide gloriari posse, neminemque ex operibus iustificari (vid epist. ad Rom. cap. 3. vers. 27. 28.), et porro totam illa doctrinam de praedestinatione: Iacobus autem contra in su epistola, hominem ex operibus iustificari, et non ex fide tan tum (vide eius epist. cap. 2. vers. 24.), et totam doctrinam reli gionis, missis omnibus illis Pauli disputationibus, paucis ad modum comprehendit. 22. Denique non dubium est, qui ex hoc, quod scilicet apostoli diversis fundamentis religionen superaedificaverint, ortae sint multae contentiones et schismata quibus ecclesia iam inde ab apostolorum temporibus indesinenter vexata fuit, et profecto in aeternum vexabitur, donec tandem aliquando religio a speculationibus philosophicis separetur et ad paucissima et simplicissima dogmata, quae Christus suos docuit, redigatur. 23. Quod apostolis impossibile fuit, quia evangelium ignotum erat hominibus, adeoque eius ne doctrinae novitas eorum aures multum laederet, eam, quoad fieri poterat, hominum sui temporis ingenio accommodaverunt (vide epist. ad Corinth. 1. cap. 9. vers. 19. 20. etc.), et fundamentis tum temporis maxime notis et acceptis superstruxerunt. 24. Et ideo nemo apostolorum magis philosophatus est, quam Paulus, qui ad gentibus praedicandum vocatus fuit. Reliqui autem qui Iudaeis praedicaverunt, philosophiae scilicet contemtoribus, eorum etiam ingenio sese accommodaverunt (de hoc vide epist. ad Galat. cap. 2. vers. 11. etc.) et religionem nudam a speculationibus philosophicis docuerunt. Iam autem felix profecto nostra esset aetas, si ipsam etiam ab omni superstitione liberam videremus.

CAP. XII. De vero legis divinae syngrapho, et qua ratione Scriptura Sacra vocatur et qua ratione verbum Dei. Denique ostenditur ipsam, quatenus verbum Dei continet, incorruptam ad nos pervenisse.

Qui Biblia, utut sunt, tanquam epistolam Dei e coelo hominibus missam considerant, clamabunt sine dubio me peccatum in spiritum sanctum commisisse, qui scilicet Dei verbum mendosum, truncatum, adulteratum et sibi non constans statuerim, nosque eius non nisi fragmenta habere, et denique syngraphum pacti Dei, quod cum Iudaeis pepigit, periisse. 2. Verum non dubito, si rem ipsam perpendere velint, quin statim clamare desinent. Nam tam ipsa ratio, quam prophetarum et apostolorum sententiae aperte clamant, Dei aeternum verbum et pactum veramque religionem hominum cordibus, hoc est, humanae menti divinitus inscriptam esse, eamque verum esse Dei syngraphum, quod ipse suo sigillo, nempe sui idea tanquam imagine suae divinitatis consignavit. 3. Primis Iudaeis religio tanquam lex scripta tradita est, nimirum quia tum temporis veluti infantes habebantur. Verum in posterum Moses (Deuter. cap. 30. vers. 6.) et Ieremias (cap. 31. vers. 33.) tempus futurum ipsis praedicant, quo Deus suam legem eorum cordibus inscribet. Adeoque solis Iudaeis, et praecipue Zaducaeis competebat, olim pro lege in tabulis scripta pugnare; at iis minime, qui ipsam mentibus inscriptam habent. 4. Qui igitur ad haec attendere velit, nihil in supra dictis reperiet, quod Dei verbo sive verae religioni et fidei repugnet, vel quod eam infirmare possit, sed contra nos eandem confirmare, ut etiam circa finem cap. 10. ostendimus [1]); et ni hoc esset, plane de his tacere decrevissem, imo libenter concessissem ad effugiendas omnes difficultates, in Scripturis profundissima latere mysteria. Sed quia inde intolerabilis orta est superstitio et alia perniciosissima incommoda, de quibus in praefatione cap. 7. locutus sum [2]), his minime supersedendum esse duxi; praesertim quia religio nullis superstitiosis ornamentis

1) Vid. cap. 10. §. 42.
2) Vid. cap. 7. §. 1—5.

indiget, sed contra de ipsius splendore adimitur, quando similibus figmentis adornatur. 5. At dicent, quamvis lex divina cordibus inscripta sit, Scripturam nihilominus Dei esse verbum, adeoque non magis de Scriptura, quam de Dei verbo dicere licere, eandem truncatam et depravatam esse. Verum ego contra vereor, ne nimis studeant esse sancti, et religionem in superstitionem convertant, imo ne simulacra et imagines, hoc est chartam et atramentum, pro Dei verbo adorare incipiant. 6. Hoc scio, me nihil indignum Scriptura aut Dei verbo dixisse, qui nihil statuerim, quod non evidentissimis rationibus verum esse demonstraverim, et hac de causa etiam certo affirmare possim, me nihil dixisse, quod impium sit, vel quod impietatem redoleat. Fateor profanos quosdam homines, quibus religio onus est, ex his licentiam peccandi sumere posse, et sine ulla ratione, sed tantum ut voluptati concedant, hinc concludere Scripturam ubique esse mendosam et falsificatam, et consequenter nullius etiam auctoritatis. 7. Verum similibus subvenire impossibile est secundum illud tritum, quod nihil adeo recte dici potest, quin male interpretando possit depravari. Qui voluptatibus indulgere volunt, facile causam quamcunque invenire possunt, nec olim ii, qui ipsa originalia, arcam foederis, imo ipsos prophetas et apostolos habebant, meliores fuerunt, nec magis obtemperantes, sed omnes tam Iudaei, quam gentiles iidem semper fuerunt, et in omni aevo virtus admodum rara fuit. 8. Attamen ut omnem amoveam scrupulum, ostendendum hic est, qua ratione Scriptura et quaecunque res muta sacra et divina dici debeat; deinde quid sit revera verbum Dei, et quod id non contineatur in certo numero librorum; et denique Scripturam, quatenus ea docet quae ad obedientiam et salutem necessaria sunt, non potuisse corrumpi. Nam ex his facile unusquisque iudicare poterit, nos nihil contra Dei verbum dixisse, nec ullum locum impietati dedisse.

9. Id *sacrum et divinum* vocatur, quod pietati et religioni exercendae destinatum est, et tam diu tantum sacrum erit, quam diu homines eo religiose utuntur. Quod si pii esse desinant, et id etiam simul sacrum esse desinet; at si idem ad res impias patrandas dedicent, tum id ipsum, quod antea sacrum erat, immundum et profanum reddetur. 10. Ex. gr. locus quidam a Iacobo

patriarcha vocatus fuit בֵּית אֵל *domus Dei*, quia ibi Deum ei revelatum coluit *); sed a prophetis ille ipse locus vocatus fuit בֵּית אָוֶן *domus iniquitatis* (vide Hamos cap. 5. v. 5. et Hoseae cap. 10. v. 5.), quia Israëlitae ex instituto Ierobohami ibi idolis sacrificare solebant. 11. Aliud exemplum, quod rem clarissime indicat. Verba ex solo usu certam habent significationem, et si secundum hunc eorum usum ita disponantur, ut homines eadem legentes ad devotionem moveant, tum illa verba sacra erunt, et etiam liber tali verborum dispositione scriptus. Sed si postea usus ita pereat, ut verba nullam habeant significationem, vel quod liber prorsus negligatur, sive ex malitia, sive quia eodem non indigent, tum et verba et liber nullius usus, neque sanctitatis erunt. Denique si eadem verba aliter disponantur, vel quod usus praevaluerit ad eadem in contrariam significationem sumenda, tum et verba et liber, qui antea sacri, impuri et profani erunt. 12. Ex quo sequitur, nihil extra mentem absolute, sed tantum respective ad ipsam sacrum aut profanum aut impurum esse. Quod etiam ex multis Scripturae locis evidentissime constat. Ieremias (ut unum aut alterum adferam) cap. 7. v. 4. ait, Iudaeos sui temporis falso vocavisse templum Salomonis templum Dei; nam, ut ipse in eodem capite pergit, Dei nomen illi templo tantum inesse potuerat, quam diu ab hominibus, qui ipsum colunt et iustitiam defendunt, frequentatur; quod si ab homicidis, furibus, idololatris aliisque nefariis hominibus frequentetur, tum foveam potius esse transgressorum. 13. Quid de arca foederis factum sit, nihil Scriptura narrat; quod saepe miratus sum. Hoc tamen certum est, eandem periisse vel cum templo combustam fuisse, etsi nihil magis sacrum, nec maioris reverentiae apud Hebraeos fuit. Hac itaque ratione Scriptura etiam tam diu sacra est et eius orationes divinae, quam diu homines ad devotionem erga Deum movet. Sed si ab iisdem prorsus negligatur, ut olim a Iudaeis, nihil est praeter chartam et atramentum, et ab iisdem absolute profanatur et corruptioni obnoxia relinquitur; ideoque si tum corrumpitur aut perit, falso tum dicitur, verbum Dei corrumpi aut perire;

*) Gen. 28, 19.

sicuti etiam tempore Ieremiae falso diceretur templum, quod tum temporis templum Dei esset, flammis periisse. 14. Quod ipse Ieremias etiam de ipsa lege ait [1]). Sic namque impios sui temporis increpat: אֵיכָה תֹּאמְרוּ חֲכָמִים אֲנַחְנוּ וְתוֹרַת יְהוָה אִתָּנוּ אָבֵן הִנֵּה לַשֶּׁקֶר עָשָׂה עֵט שֶׁקֶר סוֹפְרִים *Quia ratione dicitis: periti sumus et lex Dei nobiscum est. Certe frustra adornata fuit; calamus scribarum frustra* (factus est); hoc est, falso dicitis vos, etsi Scriptura penes vos est, legem Dei habere, postquam ipsam irritam fecistis. 15. Sic etiam quum Moses primas tabulas fregit [2]), ille minime verbum Dei prae ira e manibus eiecit atque fregit (nam quis hoc de Mose et verbo Dei suspicari posset?), sed tantum lapides, qui quamvis antea sacri essent, quia iis inscriptum erat foedus, sub quo Iudaei Deo obedire se obligaverant, tamen quia postea vitulum adorando pactum illud irritum fecerant, nullius prorsus tum erant sanctitatis; et eadem etiam de causa secundae cum arca perire potuerunt. 16. Non itaque mirum, si iam etiam prima originalia Mosis non exstent, neque quod ea, quae in superioribus diximus libris, quos habemus, contigerint, quando verum originale foederis divini et omnium sanctissimum totaliter perire potuerit. Desinant ergo nos impietatis accusare, qui nihil contra verbum Dei locuti sumus, nec idem contaminavimus, sed iram, si quam iustam habere possint, in antiquos vertant, quorum malitia Dei arcam, templum, legem et omnia sacra profanavit et corruptioni subiecit. 17. Deinde si secundum illud apostoli in 2. epist. ad Corinth. cap. 3. vers. 3. Dei epistolam in se habent non atramento, sed Dei spiritu, neque in tabulis lapideis, sed in tabulis carneis cordis scriptam, desinant literam adorare et de eadem adeo esse solliciti. His puto me satis explicuisse, qua ratione scriptura sacra et divina habenda sit.

18. Videndum iam est, *quid proprie intelligendum sit per* דְּבַר יְהוָה *debar Jehova* (verbum Dei). דָּבָר *dabar* quidem significat *verbum*, *orationem*, *edictum et rem*. Quibus autem de causis res aliqua Hebraice dicitur Dei esse et ad Deum refertur in

1) Ierem. c. 8. v. 8.
2) Exod. 32, 19. sqq.

cap. 1. ostendimus [1]), atque ex iis facile intelligitur, quid Scriptura significare velit per verbum Dei, orationem, edictum et rem. Omnia itaque hic repetere non est opus, nec etiam quae in cap. 6. de miraculis tertio loco ostendimus [2]). 19. Sufficit rem tantum indicare, ut quae de his hic dicere volumus, melius intelligantur: nempe quod *verbum Dei*, quando de subiecto aliquo praedicatur, quod non sit ipse Deus, proprie significat legem illam divinam (de qua in 4. cap. egimus), hoc est, religionem toti humano generi universalem sive catholicam; qua de re vide Esaiae cap. 1. vers. 10. etc., ubi verum vivendi modum docet, qui scilicet non in ceremoniis, sed in caritate et vero animo consistit, eumque legem et verbum Dei promiscue vocat. 20. Sumitur deinde metaphorice pro ipso naturae ordine et fato (quia revera ab aeterno divinae naturae decreto pendet et sequitur), et praecipue pro eo, quod huius ordinis prophetae praeviderant, idque quia ipsi res futuras per causas naturales non percipiebant, sed tanquam Dei placita vel decreta. 21. Deinde etiam sumitur pro omni cuiuscunque prophetae edicto, quatenus id singulari sua virtute vel dono prophetico, et non ex communi naturali lumine perceperat, idque potissimum, quia revera Deum tanquam legislatorem percipere solebant prophetae, ut cap. 4. ostendimus [3]). 22. Tribus itaque his de causis Scriptura verbum Dei appellatur: nempe quia veram docet religionem, cuius Deus aeternus est auctor; deinde quia praedictiones rerum futurarum tanquam Dei decreta narrat; et denique quia ii, qui revera fuerunt eius auctores, ut plurimum non ex communi naturali lumine, sed quodam sibi peculiari docuerunt et Deum eadem loquentem introduxerunt. Et quamvis praeter haec plura in Scriptura contineantur, quae mere historica sunt et ex lumine naturali percepta, nomen tamen a potiore sumitur. 23. Atque hinc facile percipimus, qua ratione Deus auctor Bibliorum sit intelligendus, nempe propter veram religionem, quae in iis docetur; at non quod voluerit certum numerum librorum hominibus communicare. 24. Deinde hinc etiam scire possumus,

---

1) Vid. cap. 1. §. 28. sqq.
2) Vid. cap. 6. §. 39. sqq.
3) Vid. cap. 4. inprimis §. 37.

cur Biblia in libros veteris et novi testamenti dividantur: videlicet quia ante adventum Christi prophetae religionem praedicare solebant tanquam legem patriae et ex vi pacti tempore Mosis initi; post adventum autem Christi eandem tanquam legem catholicam et ex sola vi passionis Christi omnibus praedicaverunt apostoli; at non quod doctrina diversi sint, nec quod tanquam syngrapha foederis scripti fuerint, nec denique quod religio catholica, quae maxime naturalis est, nova esset, nisi respectu hominum, qui eam non noverant. *In mundo erat*, ait Iohannes evangelista cap. 1. vers. 10., *et mundus non novit eum.* 25. Quamvis itaque pauciores libros veteris, quam novi testamenti haberemus, non tamen Dei verbo (per quod proprie, ut iam diximus, vera religio intelligitur) destitueremur, sicuti non putamus nos eodem iam destitutos esse, etsi multis aliis praestantissimis scriptis caremus, ut libro legis, qui tanquam foederis syngraphum religiose in templo custodiebatur, et praeterea libris bellorum, chronologiarum et aliis plurimis, ex quibus hi, quos veteris testamenti habemus, decerpti et collecti sunt. 26. Atque hoc multis praeterea rationibus confirmatur. Nempe I. quia libri utriusque testamenti non fuerunt expresso mandato, uno eodemque tempore, omnibus saeculis scripti, sed casu, quibusdam hominibus, idque prout tempus et eorum singularis constitutio exigebat, ut aperte indicant prophetarum vocationes (qui ut impios sui temporis monerent, vocati sunt), et etiam apostolorum epistolae. 27. II. Quia aliud est Scripturam et mentem prophetarum, aliud autem mentem Dei, hoc est, ipsam rei veritatem intelligere, ut ex eo, quod in cap. 2. de prophetis ostendimus [1]), sequitur; quod etiam in historiis et miraculis locum habere ostendimus cap. 6.[2]) Atqui hoc de locis, in quibus de vera religione et vera virtute agitur, minime dici potest. 28. III. Quia libri veteris testamenti ex multis electi fuerunt, et a concilio tandem Pharisaeorum collecti et probati, ut in cap. 10. ostendimus [3]). Libri autem novi testamenti decretis etiam conciliorum quorundam in canonem assumti sunt, quorum etiam de-

1) Vid. cap. 2. §. 4. sqq.
2) Vid. cap. 6. §. 7. sqq.
3) Vid. cap. 10. §. 43. sqq.

cretis plures alii, qui sacri a multis habebantur, ut spurii reiecti sunt. At horum conciliorum (tam Pharisaeorum quam Christianorum) membra non constabant ex prophetis, sed tantum ex doctoribus et peritis. Et tamen fatendum necessario est, eos in hac electione verbum Dei pro norma habuisse; adeoque antequam omnes libros probaverant, debuerunt necessario notitiam verbi Dei habere. 29. IV. Quia apostoli non tanquam prophetae, sed (ut in praecedente capite [1]) diximus) tanquam doctores scripserunt, et viam ad docendum elegerunt, quam faciliorem iudicaverunt fore discipulis, quos tum docere volebant. Ex quo sequitur, in iis (ut etiam in fine praedicti capitis [2]) conclusimus) multa contineri, quibus iam ratione religionis carere possumus. 30. V. Denique quia quatuor habentur in novo testamento evangelistae. Et quis credet, quod Deus quater historiam Christi narrare voluerit et scripto hominibus communicare? Et quamvis quaedam in uno contineantur, quae in alio non habentur, et quod unus ad alium intelligendum saepe iuvet, inde tamen non concludendum est, omnia, quae in hisce quatuor narrantur, cognitu necessaria fuisse, et Deum eos elegisse ad scribendum, ut Christi historia melius intelligeretur. 31. Nam unusquisque suum evangelium diverso loco praedicavit, et unusquisque id, quod praedicaverat, scripsit, idque simpliciter, ut historiam Christi dilucide narraret, et non ad reliquos explicandum. Si iam ex eorum mutua collatione facilius et melius quandoque intelliguntur, id casu contingit et paucis tantum in locis, quae quamvis ignorarentur, historia tamen aeque perspicua esset et homines non minus beati.

32. His ostendimus Scripturam ratione religionis tantum sive ratione legis divinae universalis proprie vocari verbum Dei. Superest iam ostendere *eandem*, *quatenus proprie sic vocatur*, *non esse mendosam*, *depravatam neque truncatam*. Atqui id hic *mendosum*, *depravatum* atque *truncatum* voco, quod adeo perperam scriptum et constructum est, ut sensus orationis ex usu linguae investigari vel ex sola Scriptura depromi nequeat.

---

1) Vid. cap. 11. inpr. §. 10. sqq. §. 16. sqq.
2) Vid. cap. 11. §. 21.

33. Nam affirmare nolo, quod Scriptura quatenus legem divinam continet, semper eosdem apices, easdem literas, et denique eadem verba servavit (hoc enim Masoretis et qui literam superstitiose adorant, demonstrandum relinquo), sed tantum quod sensus, ratione cuius tantum oratio aliqua divina vocari potest, incorruptus ad nos pervenit, tametsi verba, quibus primo significatus fuit, saepius mutata fuisse supponantur. Nam hoc, ut diximus, nihil Scripturae divinitati detrahit; nam Scriptura aeque divina esset, etsi aliis verbis aut alia lingua scripta fuisset. 34. Quod itaque legem divinam hac ratione incorruptam accepimus, nemo dubitare potest. Nam ex ipsa Scriptura absque ulla difficultate et ambiguitate percipimus eius summam esse, *Deum supra omnia amare et proximum tanquam se ipsum* *). Atqui hoc adulterinum esse non potest, nec a festinante et errante calamo scriptum; nam si Scriptura unquam aliud docuit, necessario etiam reliqua omnia docere aliter debuit, quandoquidem hoc totius religionis fundamentum est, quo sublato tota fabrica uno lapsu ruit. 35. Adeoque talis Scriptura illa eadem non esset, de qua hic loquimur, sed alius prorsus liber. Manet igitur inconcussum, Scripturam hoc semper docuisse, et consequenter hic nullum errorem, qui sensum corrumpere possit, incidisse, qui statim ab unoquoque non animadverteretur, nec aliquem hoc depravare potuisse, cuius malitia non illico pateret. 36. Quum itaque hoc fundamentum statuendum sit incorruptum, idem necessario fatendum est de reliquis, quae ex eo absque ulla controversia sequuntur, et quae etiam fundamentalia sunt: ut, quod Deus existat, quod omnibus provideat, quod sit omnipotens, et quod piis ex ipsius decreto bene sit, improbis vero male, et quod nostra salus a sola eius gratia pendeat. Haec enim omnia Scriptura perspicue ubique docet, et semper docere debuit; alias reliqua omnia vana essent et sine fundamento. 37. Nec minus incorrupta statuenda reliqua moralia, quandoquidem ab hoc universali fundamento evidentissime sequuntur: videlicet iustitiam defendere, inopi auxilio esse, neminem occidere, nihil alterius concupiscere etc. Horum, inquam, nihil nec hominum malitia depravare, nec vetustas delere potuit.

*) Vid. Deuter. 6, 4. 5. Marc. 12, 29. sqq. Rom. 13, 8. sqq.

Quicquid enim ex his deletum esset, id statim iterum horum universale fundamentum dictavisset, et praecipue documentum caritatis, quae ubique in utroque testamento summe commendatur. 38. Adde quod quamvis nullum facinus exsecrandum excogitari possit, quod non sit ab aliquo commissum, tamen nemo est, qui ad facinora sua excusanda leges delere tentet, aut aliquid, quod impium sit, tanquam documentum aeternum et salutare introducere. Ita enim hominum naturam constitutam videmus, ut unusquisque (sive rex sive subditus sit) si quid turpe commisit, factum suum talibus circumstantiis adornare studeat, ut nihil contra iustum et decorum commisisse credatur. Concludimus itaque absolute totam legem divinam universalem, quam Scriptura docet, incorruptam ad nostras manus pervenisse. 39. At praeter haec alia adhuc sunt, de quibus non possumus dubitare, quin bona fide nobis sint tradita; nempe summae historiarum Scripturae, quia notissimae omnibus fuerunt. Vulgus Iudaeorum solebat olim nationis antiquitates psalmis cantare. Summa etiam rerum a Christo gestarum et eius passio statim per totum Romanum imperium vulgata fuit. Quare minime credendum est, nisi maxima hominum pars in eo conveniret (quod incredibile est), id, quod harum historiarum praecipuum est, posteros aliter tradidisse, quam a primis acceperant. 40. Quicquid igitur adulteratum est aut mendosum, id tantum in reliquis contingere potuit, videlicet in una aut altera historiae aut prophetiae circumstantia, ut populus ad devotionem magis commoveretur; vel in uno aut altero miraculo, ut philosophos torquerent; vel denique in rebus speculativis, postquam a schismaticis in religionem introduci inceperunt, ut sic unusquisque sua figmenta auctoritate divina abutendo statuminaret. Sed ad salutem parum refert, sive talia depravata sint, sive minus; quod in sequenti cap. ex professo ostendam, etsi ex iam dictis et praecipue ex cap. 2.*) iam constare puto.

*) Vid. cap. 2. §. 52. sqq.

CAP. XIII. Ostenditur Scripturam non nisi simplicissima docere, nec aliud praeter obedientiam intendere; nec de divina natura aliud docere, quam quod homines certa vivendi ratione imitari possunt.

In cap. II. huius tractatus ostendimus, prophetas singularem tantum potentiam imaginandi, sed non intelligendi habuisse, Deumque nulla philosophiae arcana, sed res simplicissimas tantum iisdem revelavisse, seseque eorum praeconceptis opinionibus accommodavisse [1]). 2. Ostendimus deinde in cap. V., Scripturam res eo modo tradere et docere, quo facillime ab unoquoque percipi possunt [2]); quae scilicet non ex axiomatis et definitionibus res deducit et concatenat, sed tantum simpliciter dicit, et ad fidem faciendam sola experientia, miraculis scilicet et historiis, dicta confirmat, quaeque etiam tali stylo et phrasibus narrantur, quibus maxime plebis animus commoveri potest; qua de re vide cap. VI. circa ea, quae loco III. demonstrantur [3]). 3. Ostendimus denique in cap. VII. difficultatem intelligendi Scripturam in sola lingua, et non in sublimitate argumenti sitam esse [4]). His accedit, quod prophetae non peritis, sed omnibus absolute Iudaeis praedicaverunt, apostoli autem doctrinam evangelicam in ecclesiis, ubi communis omnium erat conventus, docere solebant. 4. Ex quibus omnibus sequitur, Scripturae doctrinam non sublimes speculationes, neque res philosophicas continere, sed res tantum simplicissimas, quae vel a quovis tardissimo possunt percipi. Non satis itaque mirari possum eorum, de quibus supra locutus sum [5]), ingenia, qui scilicet tam profunda in Scriptura vident mysteria, ut nulla humana lingua possint explicari; et qui deinde in religionem tot res philosophicae speculationis introduxerunt, ut ecclesia academia, et religio scientia,

1) Vid. cap. 2. §. 13. sqq.
2) Vid. cap. 5. §. 35. sqq. 39. sqq.
3) Vid. cap. 6. §. 39. sqq.
4) Vid. cap. 7. §. 1. sqq. §. 68. sqq.
5) Vid. cap. 9. §. 33. sqq.

vel potius altercatio videatur. 5. Verum quid miror, si homines, qui lumen supranaturale habere iactant, philosophis, qui nihil praeter naturale habent, nolint cognitione cedere? Id sane mirarer, si quid novi, quod solius esset speculationis, docerent, et quod olim apud gentiles philosophos non fuerit tritissimum, quos tamen caecutiisse aiunt. Nam si inquiras, quaenam mysteria in Scriptura latere videant, nihil profecto reperies praeter Aristotelis aut Platonis aut alterius similis commenta, quae saepe facilius possit quivis idiota somniare, quam literatissimus in Scriptura investigare. 6. Etenim absolute statuere nolumus, ad doctrinam Scripturae nihil pertinere, quod solius sit speculationis (nam in superiori cap.*) quaedam huius generis attulimus tamquam Scripturae fundamentalia); sed hoc tantum volo, talia admodum pauca atque admodum simplicia esse. 7. Quaenam autem ea sint et qua ratione determinentur, hic ostendere constitui; quod nobis iam facile erit, postquam novimus, Scripturae intentum non fuisse scientias docere. Hinc enim facile iudicare possumus, nihil praeter obedientiam eandem ab hominibus exigere, solamque contumaciam, non autem ignorantiam damnare. 8. Deinde quia obedientia erga Deum in solo amore proximi consistit (nam qui proximum diligit, eo scilicet fine ut Deo obsequatur, is, ut Paulus ait in epistola ad Rom. cap. 13. v. 8., legem implevit), hinc sequitur, in Scriptura nullam aliam scientiam commendari, quam quae omnibus hominibus necessaria est, ut Deo secundum hoc praescriptum obedire possint, et qua ignorata, homines necessario debent esse contumaces, vel saltem sine disciplina obedientiae; reliquas autem speculationes, quae huc directe non tendunt, sive eae circa Dei, sive circa rerum naturalium cognitionem versentur, Scripturam non tangere, atque adeo a religione revelata esse separandas. 9. At etsi haec unusquisque, uti diximus, iam facile videre potest, tamen, quia hinc totius religionis decisio pendet, rem totam accuratius ostendere et clarius explicare volo. Ad quod requiritur, ut ante omnia ostendamus, intellectualem sive accuratam Dei cognitionem non esse donum omnibus fidelibus commune, sicuti obedientiam; deinde cognitionem illam, quam Deus per prophetas

*) Vid. cap. 9. §. 36.

ab omnibus universaliter petiit et unusquisque scire tenetur, nullam esse, praeter cognitionem divinae eius iustitiae et caritatis, quae ambo ex ipsa Scriptura facile demonstrantur. 10. Nam I. evidentissime sequitur ex Exodi cap. 6. vers. 2., ubi Deus Mosi ad singularem gratiam ipsi largitam indicandum ait: וָאֵרָא אֶל־אַבְרָהָם אֶל־יִצְחָק וְאֶל־יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדָּי וּשְׁמִי יְהוָה לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם *et revelatus sum Abrahamo, Isaaco et Iacobo in Deo Sadai, sed nomine meo Iehova non sum cognitus ipsis;* ubi ad meliorem explicationem notandum, El Sadai significare Hebraice *Deum, qui sufficit,* quia unicuique, quod ei sufficit, dat; et quamvis saepe Sadai absolute pro Deo sumatur, non dubitandum tamen est, quin ubique nomen *El* (Deus) subintelligendum sit. 11. Deinde notandum, in Scriptura nullum nomen praeter *Iehova* reperiri, quod Dei absolutam essentiam sine relatione ad res creatas indicet. Atque ideo Hebraei hoc solum nomen Dei esse proprium contendunt, reliqua autem appellativa esse. 12. Et revera reliqua Dei nomina, sive ea substantiva sint, sive adiectiva, attributa sunt, quae Deo competunt, quatenus cum relatione ad res creatas consideratur vel per ipsas manifestatur; ut אֵל *El,* vel cum litera *He* paragogica אֱלוֹהַּ *Eloha*, quod nihil aliud significat, quam potentem, ut notum, nec Deo competit, nisi per excellentiam, sicuti quum Paulum apostolum appellamus. Alias virtutes eius potentiae explicantur, ut El (potens) magnus, tremendus, iustus, misericors etc., vel ad omnes comprehendendas simul hoc nomen in plurali numero usurpatur et significatione singulari, quod in Scriptura frequentissimum. 13. Iam quandoquidem Deus Mosi dicit, se nomine Iehova non fuisse patribus cognitum, sequitur, eos nullum Dei attributum novisse, quod eius absolutam essentiam explicat, sed tantum eius affecta et promissa, hoc est eius potentiam, quatenus per res visibiles manifestatur. 14. Atqui hoc Deus Mosi non dicit, ad eosdem infidelitatis accusandum, sed contra ad eorum credulitatem et fidem extollendam, qua, quamvis non aeque singularem Dei cognitionem ac Moses habuerint, Dei tamen promissa fixa rataque crediderunt, non ut Moses, qui quamvis sublimiores de Deo cogitationes habuerit, de divinis tamen promissis dubitavit, Deoque

obiecit, quod loco promissae salutis Iudaeorum res in peius mutaverit. 15. Quum itaque patres Dei singulare nomen ignoraverint, hocque Deus Mosi dicat factum ad eorum animi simplicitatem et fidem laudandam, simulque ad commemorandam singularem gratiam Mosi concessam, hinc evidentissime sequitur, id quod primo loco statuimus, homines ex mandato non teneri Dei attributa cognoscere, sed hoc peculiare esse donum quibusdam tantum fidelibus concessum; nec operae pretium est hoc pluribus Scripturae testimoniis ostendere. 16. Quis enim non videt, divinam cognitionem non fuisse omnibus fidelibus aequalem, et neminem posse ex mandato sapientem esse, non magis, quam vivere et esse? Viri, mulieres, pueri et omnes ex mandato obtemperare quidem aeque possunt, non autem sapere. 17. Quod si quis dicat, non esse quidem opus, Dei attributa intelligere, at omnino simpliciter absque demonstratione credere, is sane nugabitur. Nam res invisibiles et quae solius mentis sunt obiecta, nullis aliis oculis videri possunt, quam per demonstrationes. Qui itaque eas non habent, nihil harum rerum plane vident; atque adeo quicquid de similibus auditum referunt, non magis eorum mentem tangit sive indicat, quam verba psittaci vel automati, quae sine mente et sensu loquuntur. 18. Verum antequam ulterius pergam, rationem dicere teneor, cur in Genesi saepe dicitur, quod Patriarchae nomine Jehova praedicaverint, quod plane iam dictis repugnare videtur. Sed si ad illa, quae cap. 8. ostendimus*), attendamus, facile haec conciliare poterimus. In praedicto enim cap. ostendimus scriptorem Pentateuchi res et loca non iisdem praecise nominibus indicare, quae eodem tempore, de quo loquitur, obtinebant, sed iis, quibus tempore scriptoris melius innotuerant. 19. Deus igitur in Genesi Patriarchis praedicatus nomine Iehova indicatur, non quia patribus hoc nomine innotuerat, sed quia hoc nomen apud Iudaeos summae erat reverentiae. Hoc, inquam, necessario dicendum, quandoquidem in hoc nostro textu Exodi expresse dicitur, Deum hoc nomine non fuisse cognitum Patriarchis, et etiam quod Exodi cap. 3, 13. Moses Dei nomen scire cupit: quod si antea notum fuisset, fuisset saltem et ipsi etiam notum.

*) Vid. cap. 8. §. 4. sqq.

Concludendum igitur, ut volebamus; nempe fideles Patriar
hoc Dei nomen ignoravisse, Deique cognitionem donum Dei,
autem mandatum esse.

20. Tempus igitur est, ut ad secundum transeamus, nem
ad ostendendum Deum nullam aliam sui cognitionem ab homi
bus per prophetas petere, quam cognitionem divinae suae iustit
et caritatis, hoc est, talia Dei attributa, quae homines certa
vendi ratione imitari possunt; quod quidem Ieremias expressis
mis verbis docet. 21. Nam cap. 22. vers. 15. 16. de rege Io
loquens haec ait: יךָ הֲלוֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט
דָקָה אָז טוֹב לוֹ׃ דָּן דִּין־עָנִי וְאֶבְיוֹן אָז טוֹב הֲלֹא־הִיא
הַדַּעַת אֹתִי נְאֻם־יְהוָה *Pater tuus quidem comedit et bi
et fecit iudicium et iustitiam, tum ei bene* (fuit); *judicavit*
pauperis et indigentis, tunc ipsi bene (fuit); *nam* (NB.) *hoc*
me cognoscere, dixit Iehova. Nec minus clara sunt, quae h
bentur cap. 9. v. 23. nempe: אִם־בְּזֹאת יִתְהַלֵּל הַמִּתְהַלֵּל
שְׂכֵּל וְיָדֹעַ אוֹתִי כִּי אֲנִי יְהוָה עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וּצְדָקָה
בָּאָרֶץ כִּי־בְאֵלֶּה חָפַצְתִּי נְאֻם־יְהוָה *Sed in hoc tantum gl
rietur unusquisque, me intelligere et cognoscere, quod ego Ieho
facio caritatem, iudicium et iustitiam in terra; nam his delecto
ait Iehova.* 22. Colligitur hoc etiam praeterea ex Exodi cap. 3
v. 6. 7., ubi Deus Mosi cupienti ipsum videre et noscere, nul
alia attributa revelat, quam quae divinam iustitiam et caritate
explicant. Denique illud Iohannis, de quo etiam in sequentibu
apprime hic notandum venit, qui scilicet, quia nemo Deum vidi
Deum per solam caritatem explicat, concluditque eum reve
Deum habere et noscere, qui caritatem habet*). 23. Videmu
itaque Ieremiam, Mosen, Iohannem Dei cognitionem, quum unu
quisque scire tenetur, paucis comprehendere, eamque in hoc sol
ut volebamus, ponere, quod scilicet Deus sit summe iustus
summe misericors, sive unicum verae vitae exemplar. 24. H
accedit, quod Scriptura nullam Dei definitionem expresse tradi
nec alia Dei attributa amplectenda praeter modo dicta praescriba

*) 1 Ioh. 4, 12. 16.

nec ex professo, ut haec, commendet. Ex quibus omnibus concludimus, intellectualem Dei cognitionem, quae eius naturam, prout in se est, considerat, et quam naturam homines certa vivendi ratione imitari non possunt, neque tamquam exemplum sumere, ad veram vivendi rationem instituendam, ad fidem et religionem revelatam nullo modo pertinere, et consequenter homines circa hanc sine scelere toto coelo errare posse. 25. Minime itaque mirum, quod Deus sese imaginationibus et praeconceptis prophetarum opinionibus accommodaverit, quodque fideles diversas de Deo foverint sententias, ut in cap. II. multis exemplis ostendimus*). 26. Deinde minime etiam mirum, quod sacra volumina ubique adeo improprie de Deo loquantur, eique manus, pedes, oculos, aures, mentem et motum localem tribuant, et praeterea etiam animi commotiones, ut quod sit zelotypus, misericors etc., et quod denique ipsum depingant tamquam iudicem et in coelis tamquam in solio regio sedentem et Christum ad ipsius dextram. Loquuntur nimirum secundum captum vulgi, quem Scriptura non doctum, sed obedientem reddere studet. 27. Communes tamen theologi, quicquid horum lumine naturali videre potuerunt cum divina natura non convenire, metaphorice interpretandum, et quicquid eorum captum effugit, secundum litteram accipiendum contenderunt. Sed si omnia, quae in Scriptura huius generis reperiuntur, essent necessario metaphorice interpretanda et intelligenda, tum Scriptura non plebi et rudi vulgo, sed peritissimis tantum et maxime philosophis scripta esset. 28. Quinimo, si impium esset, pie et simplicitate animi haec, quae modo retulimus, de Deo credere; profecto maxime cavere debuissent prophetae, saltem propter vulgi imbecillitatem, a similibus phrasibus, et contra Dei attributa, prout unusquisque eadem amplecti tenetur, ante omnia ex professo et clare docere, quod nullibi factum est. 29. Adeoque minime credendum, opiniones absolute consideratas absque respectu ad opera, aliquid pietatis aut impietatis habere, sed ea tantum de causa hominem aliquid pie aut impie credere dicendum, quatenus ex suis opinionibus ad obedientiam movetur, vel ex iisdem licentiam ad peccandum aut rebellandum

*) Vid. cap. 2. §. 20. sqq.

sumit; ita ut si quis vera credendo fiat contumax, is revera impiam, et si contra falsa credendo obediens, piam habet fidem. Veram enim Dei cognitionem non mandatum, sed donum divinum esse ostendimus, Deumque nullam aliam ab hominibus petiisse, quam cognitionem divinae suae iustitiae et caritatis, quae cognitio non ad scientias, sed tantum ad obedientiam necessaria est.

CAP. XIV. Quid sit fides, quinam fideles; fidei fundamenta determinantur, et ipsa a philosophia tandem separatur.

Ad veram fidei cognitionem apprime necessarium esse, scire, quod Scriptura accommodata sit non tantum captui prophetarum, sed etiam varii et inconstantis Iudaeorum vulgi, nemo, qui vel leviter attendit, ignorare potest. Qui enim omnia, quae in Scriptura habentur, promiscue amplectitur tamquam universalem et absolutam de Deo doctrinam, nec accurate cognovit, quidnam captui vulgi accommodatum sit, non poterit vulgi opiniones cum divina doctrina non confundere, et hominum commenta et placita pro divinis documentis non venditare, Scripturaeque auctoritate non abuti. 2. Quis, inquam, non videt, hanc maximam esse causam, cur sectarii tot tamque contrarias opiniones tamquam fidei documenta doceant, multisque Scripturae exemplis confirment, unde apud Belgas dudum in usum proverbii abierit: geen ketter sonder letter? Libri namque sacri non ab uno loco, nec unius aetatis vulgo scripti fuerunt, sed a plurimis diversi ingenii diversique aevi viris, quorum si omnium tempus computare velimus, fere bis mille annorum, et forte multo longius invenietur. 3. Sectarios tamen istos nolumus ea de causa impietatis accusare, quod scilicet verba Scripturae suis opinionibus accommodant. Sicuti enim olim ipsa captui vulgi accommodata fuit, sic etiam unicuique eandem suis opinionibus accommodare licet*), si videt, se ea ratione Deo in iis, quae iustitiam et caritatem spectant,

*) Conf. infra §. 32. sq.

pleniore animi consensu obedire posse. 4. Sed ideo eosdem accusamus, quod hanc eandem libertatem reliquis nolunt concedere, sed omnes, qui cum iisdem non sentiunt, quamquam honestissimi et verae virtuti obtemperantes sint, tamquam Dei hostes tamen persequuntur, et contra eos, qui iis assentantur, quamvis impotentissimi animi sint, tamen tamquam Dei electos diligunt; quo nihil profecto scelestius et reipublicae magis perniciosum excogitari potest. 5. Ut igitur constet, quousque ratione fidei uniuscuiusque libertas sentiendi quae vult, se extendit, et quosnam, quamvis diversa sentientes, tamquam fideles tamen adspicere tenemur, fides eiusque fundamentalia determinanda sunt; quod quidem in hoc capite facere constitui, simulque fidem a philosophia separare, quod totius operis praecipuum intentum fuit. Ut haec igitur ordine ostendam, summum totius Scripturae intentum repetamus; id enim nobis veram normam fidei determinandae indicabit. 6. Diximus in superiori capite*), intentum Scripturae esse tantum obedientiam docere; quod quidem nemo inficias ire potest. Quis enim non videt, utrumque testamentum nihil esse praeter obedientiae disciplinam; nec aliud utrumque intendere, quam ut homines ex vero animo obtemperent? 7. Nam, ut iam omittam, quae in superiori capite ostendi, Moses non studuit Israëlitas ratione convincere, sed pacto, iuramentis et beneficiis obligare; deinde populo legibus obtemperare sub poena interminatus est et praemiis eundem ad id hortatur; quae omnia media non ad scientias, sed ad solam obedientiam sunt. 8. Evangelica autem doctrina nihil praeter simplicem fidem continet; nempe Deo credere eumque revereri, sive, quod idem est, Deo obedire. Non opus igitur habeo, ad rem manifestissimam demonstrandam textus Scripturae, qui obedientiam commendant et quorum perplures in utroque testamento reperiuntur, coacervare. 9. Deinde quidnam unusquisque exsequi debeat, ut Deo obsequatur, ipsa etiam Scriptura plurimis in locis quam clarissime docet, nempe totam legem in hoc solo consistere, in amore scilicet erga proximum. Quare nemo etiam negare potest, quod is, qui ex Dei mandato

*) Vid. cap. 13. §. 7. sq.

proximum tamquam se ipsum diligit, revera est obediens et secundum legem beatus, et qui contra odio habet vel negligit, rebellis est et contumax. 10. Denique apud omnes in confesso est, Scripturam non solis peritis, sed omnibus cuiuscumque aetatis et generis hominibus scriptam et vulgatam fuisse. Atque ex his solis evidentissime sequitur, nos ex Scripturae iussu nihil aliud teneri credere, quam id, quod ad hoc mandatum exsequendum absolute necessarium sit. Quare hoc ipsum mandatum unica est totius fidei catholicae norma, et per id solum omnia fidei dogmata, quae scilicet unusquisque amplecti tenetur, determinanda sunt. 11. Quod quum manifestissimum sit, et quia ex hoc solo fundamento vel sola ratione omnia legitime possunt deduci, iudicet unusquisque, qui fieri potuit, ut tot dissensiones in ecclesia ortae sint, et an aliae potuerint esse causae, quam quae in initio cap. VII. dictae sunt. 12. Eae itaque ipsae me cogunt hic ostendere modum et rationem determinandi ex hoc invento fundamento fidei dogmata; nam ni hoc fecero remque certis regulis determinavero, merito credar me huc usque parum promovisse, quandoquidem unusquisque quicquid velit sub hoc etiam praetextu, quod scilicet medium necessarium sit ad obedientiam, introducere poterit, praesertim quando de divinis attributis fuerit quaestio. 13. Ut itaque rem totam ordine ostendam, a *fidei definitione* incipiam, quae ex hoc dato fundamento sic definiri debet: nempe quod nihil aliud sit, quam de Deo talia sentire, quibus ignoratis tollitur erga Deum obedientia, et quae hac obedientia posita necessario ponuntur. Quae definitio adeo clara est et adeo manifeste ex modo demonstratis sequitur, ut nulla explicatione indigeat. 14. Quae autem ex eadem sequuntur paucis iam ostendam; videlicet I. fidem non per se, sed tantum ratione obedientiae salutiferam esse, vel, ut ait Iacob. 2. vers. 17., fidem per se absque operibus mortuam esse; qua de re vide totum huius apostoli praedictum caput. II. Sequitur, quod is, qui vere est obediens, necessario veram et salutiferam habet fidem. 15. Obedientia enim posita et fidem necessario poni diximus, quod etiam idem apostolus cap. 2. v. 18. expresse ait; nempe his: *ostende mihi fidem tuam absque operibus, et ego ostendam tibi ex operibus meis fidem meam;* et Johannes in epist. I. cap. 4. vers. 7. 8.: *quisquis*

diligit (scilicet proximum), *ex Deo natus est et novit Deum; qui non diligit, non novit Deum; nam Deus est caritas.* 16. Ex quibus iterum sequitur, nos neminem iudicare posse fidelem aut infidelem esse, nisi ex operibus: nempe si opera bona sunt, quamvis dogmatibus dissentiat ab aliis fidelibus, fidelis tamen est, et contra si mala sunt, quamvis verbis conveniat, infidelis tamen est. Obedientia enim posita fides necessario ponitur, et fides absque operibus mortua est. 17. Quod etiam idem Iohannes vers. 13. eiusdem cap. expresse docet. *Per hoc*, inquit, *cognoscimus*, *quod in eo manemus et ipse manet in nobis*, *quod de spiritu suo dedit nobis*, nempe caritatem. Dixerat enim antea, Deum esse caritatem; unde (ex suis scilicet tum receptis principiis) concludit, eum revera spiritum Dei habere, qui caritatem habet. Imo, quia nemo Deum vidit, inde concludit, neminem Deum sentire vel animadvertere, nisi ex sola caritate erga proximum, atque adeo neminem etiam aliud Dei attributum noscere posse praeter hanc caritatem, quatenus de eadem participamus. 18. Quae quidem rationes si non peremtoriae sunt, satis tamen clare Iohannis mentem explicant; sed longe clarius, quae habentur cap. 2. vers. 3. 4. eiusdem epist., ubi expressissimis verbis id, quod hic volumus, docet. *Et per hoc*, inquit, *scimus*, *quod ipsum novimus*, *si praecepta ipsius observamus. Qui dicit: novi eum*, *et praecepta eius non observat*, *mendax est*, *et in eo non est veritas.* 19. Atque ex his iterum sequitur, eos revera antichristos esse, qui viros honestos, et qui iustitiam amant, persequuntur, propterea quod ab ipsis dissentiunt et cum ipsis eadem fidei dogmata non defendunt. Qui enim iustitiam et caritatem amant, eos per hoc solum fideles esse scimus; et qui fideles persequitur, antichristus est. 20. Sequitur denique, fidem non tam requirere vera, quam pia dogmata, hoc est, talia, quae animum ad obedientiam movent; tametsi inter ea plurima sint, quae nec umbram veritatis habent, dummodo tamen is, qui eadem amplectitur, eadem falsa esse ignoret; alias rebellis necessario esset. Quomodo enim fieri posset, ut aliquis, qui iustitiam amare et Deo obsequi studet, tamquam divinum adoret, quod a divina natura alienum scit esse? 21. At animi simplicitate errare possunt homines, et Scriptura non ignorantiam, sed solam

contumaciam, ut iam ostendimus, damnat; imo ex sola fidei definitione hoc necessario sequitur, cuius omnes partes ex universali iam ostenso fundamento et unico totius Scripturae intento, nisi nostra placita admiscere lubet, peti debent; atqui haec non expresse exigit vera, sed talia dogmata, quae ad obedientiam necessaria sunt, quae scilicet animum in amore erga proximum confirment, cuius tantum ratione unusquisque in Deo (ut cum Johanne loquar) et Deus in unoquoque est. 22. Quum itaque uniuscuiusque fides ratione obedientiae vel contumaciae tantum, et non ratione veritatis aut falsitatis, pia vel impia sit habenda, et nemo dubitet, commune hominum ingenium varium admodum esse, nec omnes in omnibus aeque acquiescere, sed opiniones diverso modo homines regere, quippe quae hunc ad devotionem, eae ipsae alterum ad risum et contemtum movent, hinc sequitur, *ad fidem catholicam sive universalem nulla dogmata pertinere, de quibus inter honestos potest dari controversia.* 23. Quae enim eius naturae sunt, respectu unius pia, et respectu alterius impia esse possunt; quandoquidem ex solis operibus sunt iudicanda. *Ad fidem ergo catholicam ea solummodo pertinent*, *quae erga Deum obedientia absolute ponit et quibus ignoratis obedientia est absolute impossibilis;* de reliquis autem, prout unusquisque, quia se ipsum melius novit, sibi ad se in amore iustitiae confirmandum melius esse viderit, sentire debet. 24. Et hac ratione puto nullum locum controversiis in ecclesia relinqui. Nec iam verebor, *fidei universalis dogmata sive universae Scripturae intenti fundamentalia enumerare*, quae (ut ex iis quae in his duobus capitibus ostendimus evidentissime sequitur) omnia huc tendere debent, nempe, dari ens supremum, quod iustitiam et caritatem amat, cuique omnes, ut salvi sint, obedire tenentur, eumque cultu iustitiae et caritate erga proximum adorare. Atque hinc facile omnia determinantur, quaeque adeo nulla praeter haec sunt. 25. Videlicet I. *Deum, hoc est, ens supremum, summe iustum et misericordem, sive verae vitae exemplar existere.* Qui enim nescit vel non credit, ipsum existere, ei obedire nequit neque eum iudicem noscere. II. *Eum esse unicum.* Hoc enim etiam ad supremam devotionem, admirationem et amorem erga Deum absolute requiri nemo dubitare potest.

devotio namque, admiratio et amor ex sola excellentia unius supra reliquos oriuntur. 26. III. *Eum ubique esse praesentem*, vel omnia ipsi patere. Si res ipsum latere crederentur, vel ipsum omnia videre ignoraretur, de aequitate eius iustitiae, qua omnia dirigit, dubitaretur vel ipsa ignoraretur. IV. *Ipsum in omnia supremum habere ius et dominium*, nec aliquid iure coactum, sed ex absoluto beneplacito et singulari gratia facere. Omnes enim ipsi absolute obedire tenentur, ipse autem nemini. 27. V. *Cultum Dei eiusque obedientiam in sola iustitia et caritate sive amore erga proximum consistere*. VI. *Omnes, qui hac vivendi ratione Deo obediunt, salvos tantum esse, reliquos autem, qui sub imperio voluptatum vivunt, perditos*. Si homines hoc firmiter non crederent, nihil causae esset, cur Deo potius, quam voluptatibus obtemperare mallent. 28. VII. Denique *Deum poenitentibus peccata condonare*. Nullus enim est, qui non peccet. Si igitur hoc non statueretur, omnes de sua salute desperarent, nec ulla esset ratio, cum Deum misericordem crederent; qui autem hoc firmiter credit, videlicet Deum ex misericordia et gratia, qua omnia dirigit, hominum peccata condonare, et hac de causa in Dei amore magis incenditur, is revera Christum secundum spiritum novit, et Christus in eo est. 29. Atque haec omnia nemo ignorare potest apprime cognitu necessaria esse, ut homines nullo excepto, ex praescripto legis supra explicato, Deo obedire possint; nam horum aliquo sublato tollitur etiam obedientia. 30. Ceterum quid Deus sive illud verae vitae exemplar sit, an scilicet sit ignis, spiritus, lux, cogitatio etc., id nihil ad fidem, ut nec etiam, qua ratione sit verae vitae exemplar, an scilicet propterea, quod animum iustum et misericordem habet, vel quia res omnes per ipsum sunt et agunt, et consequenter nos etiam per ipsum intelligimus, et per ipsum id, quod verum, aequum et bonum est, videmus, perinde est, quicquid de his unusquisque statuerit. 31. Deinde nihil etiam ad fidem, si quis credat, quod Deus secundum essentiam vel secundum potentiam ubique sit; quod res dirigit ex libertate, vel necessitate naturae; quod leges tamquam princeps praescribat, vel tamquam aeternas veritates doceat; quod homo ex arbitrii libertate, vel ex necessitate divini decreti Deo obediat, quodque denique praemium bonorum et poena malorum naturalis

vel supranaturalis sit. 32. Haec et similia, inquam, nihil refert in respectu fidei, qua ratione unusquisque intelligat; dummodo nihil eum in finem concludat, ut maiorem licentiam ad peccandum sumat, vel ut minus fiat Deo obtemperans; quinimo unusquisque, ut iam supra diximus [1]), haec fidei dogmata ad suum captum accommodare tenetur, eaque sibi eo modo interpretari, quo sibi videtur eadem facilius sine ulla haesitatione, sed integro animi consensu amplecti posse, ut consequenter Deo pleno animi consensu obediat. 33. Nam, ut iam etiam monuimus [2]), sicuti olim fides secundum captum et opiniones prophetarum et vulgi illius temporis revelata scriptaque fuit, sic etiam iam unusquisque tenetur eandem suis opinionibus accommodare, ut sic ipsam absque ulla mentis repugnantia sineque ulla haesitatione amplectatur. Ostendimus enim [3]), fidem non tam veritatem, quam pietatem exigere, et non nisi ratione obedientiae piam et salutiferam esse; et consequenter neminem nisi ratione obedientiae fidelem esse. Quare non ille, qui optimas ostendit rationes, *optimam necessario ostendit fidem*, sed ille, *qui optima ostendit opera iustitiae et caritatis*. 34. Quae doctrina, quam salutaris quamque necessaria sit in republica, ut homines pacifice et concorditer vivant, quotque, inquam, quantasque perturbationum et scelerum causas praescindat, omnibus iudicandum relinquo. 35. Atque hic antequam ulterius pergam, notandum venit, nos ex modo ostensis facile respondere posse ad obiectiones, quas cap. I. movimus, quando de Deo cum Israëlitis ex monte Sinai loquente verba fecimus [4]). 36. Nam quamvis vox illa, quam Israëlitae audiverunt, illis hominibus nullam philosophicam seu mathematicam certitudinem de Dei existentia dare potuerat, sufficiebat tamen ad eosdem in admirationem Dei, prout ipsum antea noverant, rapiendos et ad obedientiam instigandos; qui finis illius spectaculi fuit. Nam Deus non volebat Israëlitas suae essentiae absoluta attributa docere (nulla enim tum temporis revelavit), sed eorum animum contumacem frangere et ad obedientiam trahere; ideoque non

1) Vid. huius cap. §. 3.
2) Vid. huius cap. §. 1.
3) Vid. §. 20.
4) Vid. cap. 1. §. 10. sqq.

pationibus, sed tubarum strepitu, tonitru et fulminibus eosdem adorsus est. Vide Exodi cap. 20. vers. 20.

37. Superest iam, ut tandem ostendam, *inter fidem sive theologiam et philosophiam nullum esse commercium nullamve affinitatem*, quod iam nemo potest ignorare, qui harum duarum facultatum et scopum et fundamentum novit, quae sane toto coelo discrepant. 38. *Philosophiae* enim *scopus* nihil est, praeter veritatem; *fidei* autem, ut abunde ostendimus, nihil praeter obedientiam et pietatem. Deinde *philosophiae fundamenta* notiones communes sunt, et ipsa ex sola natura peti debet; *fidei* autem historiae et lingua, et ex sola Scriptura et revelatione petenda, ut in VII. cap. ostendimus. 39. Fides igitur summam unicuique libertatem ad philosophandum concedit, ut quicquid velit, de rebus quibuscumque sine scelere sentire possit, et eos tantum tamquam haereticos et schismaticos damnat, qui opiniones docent ad contumaciam, odia, contentiones et iram suadendum; et eos contra fideles tantum habet, qui iustitiam et caritatem pro viribus suae rationis et facultatibus suadent. 40. Denique quoniam haec, quae hic ostendimus, praecipua sunt, quae in hoc tractatu intendo, volo, antequam ulterius pergam, lectorem enixissime rogare, ut haec duo capita attentius legere, et iterum atque iterum perpendere dignetur; et sibi persuasum habeat, nos non eo scripsisse animo, ut nova introduceremus, sed ut depravata corrigeremus, quae tandem aliquando correcta videre speramus.

CAP. XV. Nec theologiam rationi, nec rationem theologiae ancillari; ostenditur et ratio, qua nobis S. Scripturae auctoritatem persuademus.

Qui philosophiam a theologia separare nesciunt, disputant, num Scriptura rationi, an contra ratio Scripturae debeat ancillari, hoc est, an sensus Scripturae rationi, an vero ratio Scripturae accommodari debeat; atque hoc a scepticis, qui rationis certitudinem negant, illud autem a dogmaticis defenditur. 2. Sed tam hos quam illos toto coelo errare, ex iam dictis constat. Nam

utram sequamur sententiam, vel rationem vel Scripturam corrumpere necesse est. Ostendimus enim, Scripturam non res philosophicas, sed solam pietatem docere, et omnia, quae in eadem continentur, ad captum et praeconceptas opiniones vulgi fuisse accommodata. 3. Qui igitur ipsam ad philosophiam accommodare vult, is sane prophetis multa, quae ne per somnium cogitarunt, affinget et perperam eorum mentem interpretabitur. Qui autem contra rationem et philosophiam theologiae ancillam facit, is antiqui vulgi praeiudicia tamquam res divinas tenetur admittere et iisdem mentem occupare et obcaecare; adeoque uterque, hic scilicet sine ratione, ille vero cum ratione insaniet. 4. Primus, qui inter Pharisaeos aperte statuit Scripturam rationi esse accommodandam, fuit Maimonides (cuius quidem sententiam cap. VII. recensuimus [1]) multisque argumentis refutavimus), et quamvis hic auctor magnae inter eos fuerit auctoritatis, eorum tamen maxima pars hac in re ab eo recedit et pedibus it in sententiam cuiusdam R. Jehudae Alpakhar, qui errorem Maimonidis vitare cupiens in alterum ei contrarium incidit. 5. Statuit scilicet rationem Scripturae ancillari debere, eique prorsus submitti [2]); nec aliquid in Scriptura propterea metaphorice explicandum sensit, quod literalis sensus rationi, sed tantum, quia ipsi Scripturae, hoc est, claris eius dogmatibus repugnat. Atque hinc hanc universalem regulam format: videlicet, quicquid Scriptura dogmatice docet et expressis verbis affirmat, id ex sola eius auctoritate tamquam verum absolute admittendum, nec ullum aliud dogma in Bibliis reperietur, quod ei directe repugnet, sed tantum per consequentiam, quia scilicet modi loquendi Scripturae saepe videntur supponere aliquid contrarium ei, quod expresse docuit; et propterea tantum eadem loca metaphorice explicanda. 6. Ex. gr. Scriptura clare docet, Deum esse unicum (vide Deut. cap. 6. vers. 4.), nec ullibi alius locus reperitur directe affirmans, dari plures deos; at quidem plura, ubi Deus de se, et prophetae de Deo in plurali numero loquuntur, qui modus tantum loquendi

1) Vid. cap. 7. §. 75. sqq.

2) Memini me haec olim legisse in epistola contra Maimonidem, quae inter epistolas, quae Maimonidis dicuntur, habetur. *Sp.* *

supponit, non autem ipsius orationis intentum indicat, plures esse deos; et ideo ipsa omnia metaphorice explicanda, scilicet non quia rationi repugnat, plures dari, sed quia ipsa Scriptura directe affirmat, unicum esse Deum. 7. Sic etiam quia Scriptura Deut. cap. 4. vers. 15. directe (ut putat) affirmat, Deum esse incorporeum; ideo, ex sola scilicet huius loci, et non rationis auctoritate, tenemur credere Deum non habere corpus, et consequenter ex sola Scripturae auctoritate omnia loca metaphorice explicare tenemur, quae Deo manus, pedes etc. tribuunt, quorumque solus modus loquendi videtur Deum corporeum supponere. 8. Haec est huius auctoris sententia, quem quatenus *Scripturas per Scripturas explicare* vult, laudo; at miror, quod vir ratione praeditus ipsam destruere studeat. Verum quidem est Scripturam per Scripturam explicandam esse, quam diu de solo orationum sensu et mente prophetarum laboramus: sed postquam verum sensum eruimus, necessario iudicio et ratione utendum, ut ipsi assensum praebeamus. 9. Quod si ratio, quamvis reclamat Scripturae, tamen plane submittenda est, quaeso, an id cum vel sine ratione ut caeci facere debemus? Si hoc, stulte sane et sine iudicio agimus; si illud, ex solo igitur rationis imperio Scripturam amplectimur, quam igitur, si eidem repugnaret, non amplecteremur. 10. Et quaeso quis mente aliquid amplecti potest reclamante ratione? Quid enim aliud est mente aliquid negare, quam quod ratio reclamat? Et profecto non satis mirari possum, quod rationem, donum maximum et lucem divinam, mortuis literis et quae humana malitia depravari potuerunt, submittere velint, et quod nullum existimetur scelus, contra mentem, verum Dei verbi syngraphum, indigne loqui, eamque corruptam, caecam et perditam statuere; at maximum habeatur scelus, alia de litera et verbi Dei idolo cogitare. 11. Pium esse putant, rationi et proprio iudicio nihil fidere; at impium de fide eorum dubitare, qui nobis libros sacros tradiderunt; quod idem mera stultitia est, non pietas. Sed quaeso quid eos sollicitat? Quid timent? An religio et fides defendi non possunt, nisi homines data opera omnia ignorent et rationi prorsus valedicant? Profecto, si hoc credunt, Scripturae magis timent quam fidunt. 12. Sed longe absit, quod religio et pietas rationem,

aut quod ratio religionem sibi ancillari velit, et quod utraque suum regnum summa cum concordia obtinere nequeat; qua de re statim. Nam hic ante omnia istius Rabini regulam examinare libet. 13. Is, uti diximus, vult nos id omne, quod Scriptura affirmat aut negat, tamquam verum amplecti, vel tamquam falsum reiicere teneri: deinde Scripturam nunquam aliquid expressis verbis affirmare vel negare, contrarium ei quod in alio loco affirmavit vel negavit. Quae duo quam temere dicta sint, nemo ignorare potest. 14. Nam ut iam omittam, quod non animadverterit, Scripturam diversis libris constare, diversis temporibus, diversis hominibus et denique a diversis auctoribus scriptam esse, tum hoc alterum, quod haec ex propria auctoritate, et ratione et Scriptura nihil tale dicentibus, statuat; debuisset enim ostendere omnia loca, quae non nisi per consequentiam aliis repugnant, posse ex natura linguae et ratione loci commode metaphorice explicari; deinde, Scripturam ad nostras manus incorruptam venisse. 15. Sed rem ordine examinemus, et quidem circa primum rogo: quid si ratio reclamet, an nihilominus tenemur id, quod Scriptura affirmat vel negat, tamquam verum amplecti, vel tamquam falsum reiicere? At forte addet, nihil in Scriptura reperiri, quod rationi repugnet. Verum ego insto, ipsam expresse affirmare et docere, Deum esse zelotypum (nempe in ipso decalogo et Exod. c. 4. vers. 14. et Deut. cap. 4. vers. 24. et pluribus aliis locis). Atqui hoc rationi repugnat; ergo nihilominus tamquam verum ponendum. Imo si quaedam in Scriptura reperiantur, quae supponant Deum non esse zelotypum, ea necessario metaphorice essent explicanda, ut nihil tale supponere videantur. 16. Sic etiam Scriptura expresse dicit, Deum in montem Sinai descendisse (vide Exod. cap. 19. vers. 20. etc.), ipsique alios motus locales tribuit, nec ullibi docet expresse, Deum non moveri, adeoque hoc etiam omnibus tamquam verum admittendum; et quod Salomon dicit, Deum nullo loco comprehendi (vide 1 Reg. cap. 8. vers. 27.), quandoquidem non expresse statuit, sed tantum inde sequitur, Deum non moveri, id necessario ita explicandum, ne videatur Deo motum localem detrahere. 17. Sic etiam coeli pro Dei habitaculo et solio sumendi essent, quia Scriptura id expresse affirmat. Et ad hunc modum plurima secundum opiniones prophetarum et vulgi dicta,

et quae sola ratio et philosophia, non autem Scriptura, docet falsa esse, quae tamen omnia ex opinione istius auctoris, quia nulla in his rationis consultatio est, tamquam vera essent supponenda. 18. Deinde falso affirmat, unum locum alteri per consequentiam tantum repugnare, non autem directe. Nam Moses directe affirmat, *Deum esse ignem* (vid. Deut. cap. 4. vers. 24.), et directe negat, Deum ullam habere similitudinem cum rebus visibilibus (vide Deut. c. 4. vers. 12.), et si regerat, hoc non directe, sed tantum per consequentiam negare Deum esse ignem, adeoque illi accommodandum, ne id negare videatur; age concedamus, Deum esse ignem, vel potius, ne cum ipso insaniamus, haec missa faciamus et aliud exemplum in medium proferamus. 19. Nempe Samuel directe negat, Deum sententiae poenitere (vide 1 Samuel. cap. 15. vers. 29.), et Ieremias contra affirmat, Deum poenitere boni et mali quod decreverat (vide Ierem. cap. 18. vers. 8. 10.). Quid? Anne haec quidem sibi invicem directe opponuntur? Quem igitur ex istis duobus metaphorice explicare vult? Utraque sententia universalis est et utrique contraria; quod una directe affirmat, id altera directe negat. Adeoque ipse ex ipsius regula hoc ipsum tamquam verum amplecti, et simul tamquam falsum reiicere tenetur. 20. Deinde quid refert, quod locus aliquis non directe, sed tantum per consequentiam alteri repugnet, si consequentia clara sit, et loci circumstantia et natura metaphoricas explicationes non patiantur, quorum plurima in Bibliis reperiuntur? De quibus vide cap. secundum [1]), ubi ostendimus prophetas diversas et contrarias habuisse opiniones, et praecipue omnes illas contradictiones, quas in historiis esse ostendimus, nempe capitibus IX. et X. [2]) 21. Nec opus habeo, hic omnia recensere; nam dicta sufficiunt ad absurda, quae ex hac sententia et regula sequuntur, eiusque falsitatem et aucteris praecipitantiam ostendendum. Quare tam hanc, quam illam Maimonidis sententiam explodimus, et pro inconcusso statuimus, quod nec theologia rationi, nec ratio theologiae ancillari teneatur, sed *unaquaeque suum regnum obtineat:* nempe, uti diximus, ratio regnum veritatis et sapientiae, theologia autem

1) Vid. cap. 2. §. 20. sqq.
2) Vid. cap. 9. §. 7. sqq. et cap. 10. §. 30. sqq.

pietatis et obedientiae. 22. Nam rationis potentia, ut iam ostendimus, non eo usque se extendit, ut determinare possit, quod homines sola obedientia absque rerum intelligentia possint esse beati. Theologia vero nihil praeter hoc dictat nihilque praeter obedientiam imperat, et contra rationem nihil vult neque potest. 23. Fidei enim dogmata (ut in praecedente capite [1]) ostendimus) eatenus tantum determinat, quatenus obedientiae sufficit; quomodo autem praecise ratione veritatis intelligenda sint, rationi determinandum relinquit, quae revera mentis lux est, sine qua nihil videt praeter insomnia et figmenta. 24. Atque hic per *theologiam* praecise intelligo revelationem, quatenus indicat scopum, quem diximus Scripturam intendere (nempe rationem et modum obediendi sive verae pietatis et fidei dogmata), hoc est, id quod proprie vocatur Dei verbum, quod in certo numero librorum non consistit; qua de re vide cap. XII. [2]) Theologiam enim sic acceptam, si eius praecepta sive documenta vitae spectes, cum ratione convenire, et si eius intentum et finem, nulla in re eidem repugnare comperies, et propterea omnibus universalis est. 25. Quod ad totam Scripturam in genere attinet, iam etiam cap. VII. ostendimus [3]), eius sensum ex sola eius historia, et non ex universali historia naturae, quae solius philosophiae fundamentum est, determinandum esse; nec nobis moram iniicere debet, si postquam eius verum sensum sic investigavimus, ipsam hic illic rationi repugnare comperiamus. Nam quicquid huius generis in Bibliis reperitur, vel quod homines salva caritate ignorare possunt, id certo scimus theologiam sive verbum Dei non tangere, et consequenter unumquemque de iis quicquid velit sentire posse absque scelere. Absolute igitur concludimus, quod nec Scriptura rationi, nec ratio Scripturae accommodanda sit.

26. Verum enim vero quandoquidem theologiae fundamentum, quod scilicet homines vel sola obedientia salvantur, ratione non possumus demonstrare, verum sit, an falsum, potest ergo nobis etiam obiici: cur igitur id credimus? Si sine ratione tamquam

---

1) Vid. cap. 14. §. 23. sqq.
2) Vid. cap. 12. §. 25. sqq.
3) Vid. cap. 7. §. 6. sqq.

caeci id ipsum amplectimur, ergo nos etiam stulte et sine iudicio agimus. 27. Quod si contra statuere velimus, hoc fundamentum ratione demonstrari posse, erit ergo theologia philosophiae pars, nec ab eadem esset separanda. Sed ad haec respondeo, me absolute statuere, *hoc theologiae fundamentale dogma non posse lumine naturali investigari*, vel saltem neminem fuisse, qui ipsum demonstraverit, et ideo *revelationem maxime necessariam fuisse;* at nihilo minus nos iudicio uti posse, ut id iam revelatum morali saltem certitudine amplectamur. 28. Dico morali certitudine; nam non est quod exspectemus, nos de eo certiores esse posse, quam ipsos prophetas, quibus primo revelatum fuit, et quorum tamen certitudo non nisi moralis fuit, ut iam ostendimus cap. II. huius tractatus [1]). 29. Ii igitur tota errant via, qui Scripturae auctoritatem mathematicis demonstrationibus ostendere conantur. Nam Bibliorum auctoritas ab auctoritate prophetarum dependet, adeoque ipsa nullis fortioribus argumentis demonstrari potest, quam iis quibus prophetae olim suam populo persuadere solebant; imo nullo alio fundamento nostra de eadem certitudo fundari potest, quam eo quo prophetae suam certitudinem et auctoritatem fundabant. 30. Nam totam prophetarum certitudinem his tribus consistere ostendimus: nempe I. distincta et vivida imaginatione; II. signo; III. denique et praecipue animo ad aequum et bonum inclinato. Nec ullis aliis rationibus fundabantur; adeoque neque etiam populo, cui olim viva voce, nec nobis, quibus scripto loquuntur, ullis aliis rationibus suam auctoritatem demonstrare potuerunt. 31. At primum, quod scilicet res vivide imaginabantur, prophetis tantum constare poterat. Quare tota nostra de revelatione certitudo in reliquis duobus tantum, nempe signo et doctrina, fundari potest et debet. Quod quidem Moses etiam expresse docet. 32. Nam Deuter. cap. 18. iubet populum obedire prophetae, qui nomine Dei verum signum dedit [2]); sed si falso aliquid, etsi nomine Dei, praedixerit, mortis tamen eundem damnare, ut etiam eum, qui populum a vera religione seducere voluerit, tametsi suam auctoritatem signis et portentis

---

1) Vid. cap. 2. §. 4. sqq.
2) Deuter. cap. 18. v. 20. sqq.

confirmaverit; qua de re vide Deut. cap. 13. 33. Unde sequitur verum prophetam a falso dignosci ex doctrina et miraculo simul. Talem enim Moses verum esse declarat, eique absque ullo fraudis timore credere iubet; atque eos falsos esse ait et reos mortis, qui falso, etsi nomine Dei, aliquid praedixerint, vel qui falsos deos, etsi vera miracula fecissent, docuerunt. 34. Quare nos etiam hac tantum de causa *Scripturae, hoc est ipsis prophetis, credere tenemur, nimirum propter doctrinam signis confirmatam*. Nam quoniam videmus, prophetas caritatem et iustitiam supra omnia commendare et nihil aliud intendere, hinc concludimus, eos non dolo malo, sed ex vero animo docuisse, homines obedientia et fide beatos fieri; et quia hoc insuper signis confirmaverunt, hinc nobis persuademus, eos non temere id dixisse, neque deliravisse, dum prophetabant. 35. In quo etiam magis confirmamur, dum attendimus, quod nihil morale docuerunt, quod cum ratione planissime non conveniat. Nam non temere est, quod verbum Dei in prophetis cum ipso verbo Dei in nobis loquente omnino conveniat. Atque haec, inquam, nos aeque certi ex Bibliis, ac olim Iudaei ex viva voce prophetarum haec eadem concludebant. 36. Nam supra in fine cap. XII. ostendimus*), Scripturam ratione doctrinae et praecipuarum historiarum incorruptam ad nostras manus pervenisse. Quare hoc totius theologiae et Scripturae fundamentum, quamvis mathematica demonstratione ostendi nequeat, sano tamen iudicio amplectimur. 37. Nam inscitia quidem est, id quod tot prophetarum testimoniis confirmatum est, et ex quo magnum solamen iis, qui ratione non ita pollent, oritur et reipublicae non mediocris utilitas sequitur, et quod absolute sine periculo aut damno credere possumus, nolle tamen amplecti, idque ea sola de causa, quia mathematice demonstrari nequit; quasi vero ad vitam sapienter instituendam nihil tamquam verum admittamus, quod ulla dubitandi ratione in dubium revocari queat, aut quod pleraeque nostrae actiones non admodum incertae sint et alea plenae. 38. Equidem fateor, qui putant philosophiam et theologiam sibi invicem contradicere, et propterea alterutram e suo regno deturbandam existimant, et huic aut illi valedicendum,

*) Vid. cap. 12. §. 33. sqq.

eos non absque ratione studere theologiae firma fundamenta iacere, eamque mathematice demonstrare conari. Quis enim nisi desperatus et insanus rationi temere valedicere vellet, vel artes et scientias contemnere et rationis certitudinem negare? 39. At interim eos absolute excusare non possumus, quandoquidem rationem in auxilium vocare volunt ad eandem repellendam, et certa ratione eandem incertam reddere conantur. Imo dum student mathematicis demonstrationibus theologiae veritatem et auctoritatem ostendere, et rationi et lumini naturali auctoritatem adimere, nihil aliud faciunt, quam ipsam theologiam sub rationis imperium trahere, et plane videntur supponere, theologiae auctoritatem nullum habere splendorem, nisi lumine naturali rationis illustretur. 40. Et si contra iactant se interno spiritus sancti testimonio omnino acquiescere, et nulla alia de causa rationem in auxilium vocare, quam propter infideles, ad eosdem scilicet convincendos, nil tamen fidei eorum dictis habendum. Nam iam facile ostendere possumus, eos vel ex affectibus vel vana gloria id dicere. 41. Ex praecedente enim capite evidentissime sequitur [1]), spiritum sanctum non nisi de bonis operibus testimonium dare; quae etiam Paulus ideo in epist. ad Galat. cap. 5. vers. 22. fructus spiritus sancti vocat, et ipse revera nihil aliud est praeter animi acquiescentiam, quae ex bonis actionibus in mente oritur. 42. De veritate autem et certitudine rerum, quae solius sunt speculationis, nullus spiritus testimonium dat praeter rationem, quae sola, ut iam ostendimus [2]), veritatis regnum sibi vindicavit. Si quem ergo praeter hunc spiritum contendunt habere, qui ipsos de veritate certos reddit, id falso iactant, et non nisi ex affectuum praeiudicio loquuntur, vel prae magno timore, ne a philosophis vincantur et publice risui exponantur, ad sacra confugiunt. Sed frustra; nam quam aram sibi parare potest, qui rationis maiestatem laedit? 43. Verum eos missos facio, quandoquidem me meae causae satisfecisse puto, quod ostenderim, *qua ratione philosophia a theologia separanda sit*, *et in quo utraque potissimum consistat*, *et quod neutra neutri ancilletur*, sed quod

---

1) Vid. cap. 14. §. 17.
2) Vid. cap. 14. §. 38. et cap. 15. §. 21.

unaquaeque suum regnum sine ulla alterius repugnantia obtineat, et quod denique, ubi data fuit occasio, etiam ostenderim absurda, incommoda et damna, quae secuta sunt ex eo, quod homines has duas facultates miris modis inter se confuderint, nec accurate inter ipsas distinguere, unamque ab alia separare sciverint. 44. Iam antequam ad alia pergam, hic expresse monere volo (tametsi iam dictum sit) [1]) circa utilitatem et necessitatem sacrae scripturae sive revelationis, quod ipsam permagnam statuo. Nam *quandoquidem non possumus lumine naturali percipere, quod simplex obedientia via ad salutem sit* [2]), *sed sola revelatio doceat*, *id ex singulari Dei gratia*, *quam ratione assequi non possumus*, *fieri*, hinc sequitur, Scripturam magnum admodum solamen mortalibus attulisse. 45. Quippe omnes absolute obedire possunt, et non nisi paucissimi sunt, si cum toto humano genere comparentur, qui virtutis habitum ex solo rationis ductu acquirunt, adeoque nisi hoc Scripturae testimonium haberemus, de omnium fere salute dubitaremus.

CAP. XVI. De reipublicae fundamentis; de iure uniuscuiusque naturali et civili; deque summarum potestatum iure.

Huc usque philosophiam a theologia separare curavimus et libertatem philosophandi ostendere, quam haec unicuique concedit. Quare tempus est, ut inquiramus, quo usque haec libertas sentiendi et quae unusquisque sentit, dicendi in optima republica se extendat. Hoc ut ordine examinemus, de fundamentis reipublicae disserendum, et prius de iure naturali uniuscuiusque, ad rempublicam et religionem nondum attendentes.

---

1) Vid. inprimis §. 27. 34. 37.

2) Hoc est, quod ad salutem s. beatitudinem satis sit, divina decreta tamquam iura sive mandata amplecti, nec opus sit, eadem ut aeternas veritates concipere, non ratio, sed revelatio docere potest, ut patet ex demonstratis cap. IV. (§. 10. sqq.) *Sp.*

2. Per *ius* et *institutum naturae* nihil aliud intelligo, quam regulas naturae uniuscuiusque individui, secundum quas unumquodque naturaliter determinatum concipimus ad certo modo existendum et operandum. Ex. gr. pisces a natura determinati sunt ad natandum, magni ad minores comedendum, adeoque pisces summo naturali iure aqua potiuntur et magni minores comedunt. 3. Nam certum est, naturam absolute consideratam ius summum habere ad omnia, quae potest, hoc est, ius naturae eo usque se extendere, quo usque eius potentia se extendit. Naturae enim potentia est ipsa Dei potentia, qui summum ius ad omnia habet. 4. Sed quia universalis potentia totius naturae nihil est praeter potentiam omnium individuorum simul, hinc sequitur unumquodque individuum ius summum habere ad omnia, quae potest, sive, ius uniuscuiusque eo usque se extendere, quo usque eius determinata potentia se extendit. Et quia lex summa naturae est, ut unaquaeque res in suo statu, quantum in se est, conetur perseverare, idque nulla alterius, sed tantum sui habita ratione, hinc sequitur, unumquodque individuum ius summum ad hoc habere, hoc est (uti dixi), ad existendum et operandum, prout naturaliter determinatum est. 5. Nec hic ullam agnoscimus differentiam inter homines et reliqua naturae individua, neque inter homines ratione praeditos et inter alios, qui veram rationem ignorant, neque inter fatuos, delirantes et sanos. Quicquid enim unaquaeque res ex legibus suae naturae agit, id summo iure agit, nimirum quia agit, prout ex natura determinata est, nec aliud potest. 6. Quare inter homines, quam diu sub imperio solius naturae vivere considerantur, tam ille qui rationem nondum novit, vel qui virtutis habitum nondum habet, ex solis legibus appetitus summo iure vivit, quam ille, qui ex legibus rationis vitam suam dirigit; hoc est, sicuti sapiens ius summum habet ad omnia, quae ratio dictat, sive ex legibus rationis vivendi, sic etiam ignarus et animi impotens summum ius habet ad omnia, quae appetitus suadet, sive ex legibus appetitus vivendi. Atque hoc idem est, quod Paulus docet, qui ante legem, hoc est, quam diu homines ex naturae imperio vivere considerantur, nullum peccatum agnoscit*).

*) Vid. epist. ad Rom. c. 7. v. 7. sqq.

7. *Ius* itaque *naturale uniuscuiusque hominis* non sana ratione, sed cupiditate et potentia determinatur. Non enim omnes naturaliter determinati sunt ad operandum secundum regùlas et leges rationis; sed contra omnes ignari omnium rerum nascuntur, et antequam veram vivendi rationem noscere possunt et virtutis habitum acquirere, magna aetatis pars, etsi bene educati fuerint, transit, et nihilo minus interim vivere tenentur, seque, quantum in se est, conservare, nempe ex solo appetitus impulsu; quandoquidem natura iis nihil aliud dedit et actualem potentiam ex sana ratione vivendi denegavit, et propterea non magis ex legibus sanae mentis vivere tenentur, quam felis ex legibus naturae leoninae. 8. Quicquid itaque unusquisque, qui sub solo naturae imperio consideratur, sibi utile vel ductu sanae rationis, vel ex affectuum impetu iudicat, id summo naturae jure appetere, et quacumque ratione, sive vi, sive dolo, sive precibus, sive quocumque demum modo facilius poterit, ipsi capere licet, et consequenter pro hoste habere eum, qui impedire vult, quominus animum expleat suum *).

9. Ex quibus sequitur, *ius et institutum naturae*, sub quo omnes nascuntur et maxima ex parte vivunt, nihil nisi quod nemo cupit et quod nemo potest, prohibere; non contentiones, non odia, non iram, non dolos, nec absolute aliquid quod appetitus suadet aversari. 10. Nec mirum; nam natura non legibus humanae rationis, quae non nisi hominum verum utile et conservationem intendunt, intercluditur, sed infinitis aliis, quae totius naturae, cuius homo particula est, aeternum ordinem respiciunt. Ex cuius sola necessitate omnia individua certo modo determinantur ad existendum et operandum. 11. Quicquid ergo nobis in natura ridiculum, absurdum aut malum videtur, id inde venit, quod res tantum ex parte novimus, totiusque naturae ordinem et cohaerentiam maxima ex parte ignoramus, et quod omnia ex usu nostrae rationis dirigi volumus, quum tamen id, quod ratio malùm esse dictat, non malum sit respectu ordinis et legum universae naturae, sed tantum solius nostrae naturae legum respectu.

*) Conf. quae de eadem re disputavit Spinoza in tract. polit. cap. 2.

12. Verum enim vero quanto sit hominibus utilius, secundum leges et certa nostrae rationis dictamina vivere, quae, uti diximus, non nisi verum hominum utile intendunt, nemo potest dubitare. Praeterea nullus est qui non cupiat, secure extra metum, quoad fieri potest, vivere; quod tamen minime potest contingere, quam diu unicuique ad lubitum omnia facere licet, nec plus juris rationi, quam odio et irae, conceditur. 13. Nam nullus est, qui inter inimicitias, odia, iram et dolos non anxie vivat, eaque adeo, quantum in se est, non conetur vitare. Quod si etiam consideremus, homines absque mutuo auxilio miserrime et absque rationis cultu necessario vivere, ut in cap.V. ostendimus*), clarissime videbimus, homines ad secure et optime vivendum necessario in unum conspirare debuisse, ac proinde effecisse, ut jus, quod unusquisque ex natura ad omnia habebat, collective haberent, neque amplius ex vi et appetitu uniuscuiusque, sed ex omnium simul potentia et voluntate determinaretur. 14. Quod tamen frustra tentassent, si, nisi quod appetitus suadet, sequi vellent (ex legibus enim appetitus unusquisque diverse trahitur); adeoque firmissime statuere et pacisci debuerunt ex solo rationis dictamine (cui nemo aperte repugnare audet, ne mente carere videatur) omnia dirigere, et appetitum, quatenus in damnum alterius aliquid suadet, frenare, neminique facere, quod sibi fieri non vult, iusque denique alterius tamquam suum defendere. 15. Qua autem ratione pactum hoc iniri debeat, ut ratum fixumque sit, hic iam videndum. Nam lex humanae naturae universalis est, ut nemo aliquid, quod bonum esse iudicat, negligat, nisi spe maioris boni, vel ex metu maioris damni; nec aliquod malum perferat nisi ad maius evitandum, vel spe maioris boni: hoc est, unusquisque de duobus bonis quod ipse maius esse iudicat, et de duobus malis quod minus sibi videtur, eliget. Dico expresse, quod sibi eligenti maius aut minus videtur; non quod res necessario ita se habeat, ut ipse iudicat. 16. Atque haec lex adeo *firmiter* naturae humanae inscripta est, ut inter aeternas veritates sit ponenda, quas nemo ignorare potest. At ex

*) Vid. cap. 5. §. 18—25.

ea necessario sequitur, neminem absque dolo*) promissurum, se iure, quod in omnia habet, cessurum, et absolute neminem promissis staturum, nisi ex metu maioris mali vel spe maioris boni. 17. Quod ut melius intelligatur, ponatur, latronem me cogere, ut ei promittam, me mea bona, ubi velit, ipsi daturum. Iam quandoquidem, ut iam ostendi, meum ius naturale sola mea potentia determinatur, certum est, quod si possum dolo me ab hoc latrone liberare, ipsi quicquid velit promittendo, mihi id naturae iure facere licere, dolo scilicet quicquid velit pacisci. 18. Vel ponatur, me absque fraude alicui promisisse, me spatio viginti dierum non gustaturum cibum neque ullum alimentum, et postea vidisse, me stulte promisisse, nec sine damno maximo stare promisso posse, quandoquidem ex iure naturali de duobus malis minus eligere teneor, possum ergo summo iure fidem talis pacti rumpere, et dictum indictum ut sit, facere. 19. Atque hoc inquam iure naturali licere, sive vera et certa ratione videam, sive ex opinione videre videar, me male promisisse; sive enim id vere, sive falso videam, maximum timebo malum, quodque adeo ex naturae instituto omni modo vitare conabor. 20. Ex quibus concludimus, pactum nullam vim habere posse nisi ratione utilitatis, qua sublatâ pactum simul tollitur et irritum manet; ac propterea stulte alterius fidem in aeternum sibi aliquem expostulare, si simul non conatur efficere, ut ex ruptione pacti ineundi plus damni quam utilitatis ruptorem sequatur: quod quidem in republica instituenda maxime locum habere debet. 21. At si omnes homines facile solo ductu rationis duci possent, summamque reipublicae utilitatem et necessitatem noscere, nullus esset, qui dolos prorsus non detestaretur; sed omnes summa cum fide ex cupiditate summi huius boni, nempe reipublicae conservandae, pactis omnino starent, et fidem, summum reipublicae praesidium,

---

*) In statu civili, ubi communi iure decernitur, quid bonum, quid malum sit, recte dolus distinguitur in bonum et malum. Sed in statu naturali, ubi unusquisque sui iudex est summumque ius habet, leges sibi praescribendi et interpretandi, imo etiam, prout sibi utilius iudicat, abrogandi, ibi sane concipi non potest, quemquam dolo malo agere (Gall.: dans cet état il n'est pas concevable, que la fraude puisse avoir lieu, ni qu'il s'y trouve de malice). *Sp.*

supra omnia servarent. 22. Sed longe abest, ut omnes ex solo ductu rationis facile semper duci possint; nam unusquisque a sua voluptate trahitur, et avaritia, gloria, invidia, ira etc. saepissime mens ita occupatur, ut nullus locus rationi relinquatur. 23. Quapropter, quamvis homines certis signis simplicis animi promittant et paciscantur se fidem servaturos, nemo tamen, nisi promisso aliud accedat, de fide alterius potest esse certus; quandoquidem unusquisque naturae iure dolo agere potest, nec pactis stare tenetur, nisi spe maioris boni vel metu maioris mali. 24. Verum quia iam ostendimus[1]), ius naturale sola potentia uniuscuiusque determinari, sequitur, quod quantum unusquisque potentiae, quam habet, in alterum vel vi vel sponte transfert, tantum etiam de suo iure alteri necessario cedere, et illum summum ius in omnes habere, qui summam habet potestatem, qua omnes vi cogere et metu summi supplicii, quod omnes universaliter timent, retinere potest. Quod quidem ius tam diu tantum retinebit, quam diu hanc potentiam, quicquid velit exsequendi, conservabit; alias precario imperabit, et nemo fortior, nisi velit, ei obtemperare tenebitur.

25. Hac itaque ratione sine ulla naturalis iuris repugnantia societas formari potest, pactumque omne summa cum fide semper servari[2]); si nimirum unusquisque omnem, quam habet, potentiam in societatem transferat, quae adeo summum naturae ius in omnia, hoc est, summum imperium, sola retinebit, cui unusquisque vel ex libero animo, vel metu summi supplicii parere tenebitur. 26. Talis vero societatis ius *democratia* vocatur, quae proinde definitur coetus universus hominum, qui collegialiter summum ius ad omnia, quae potest, habet. Ex quo sequitur, summam potestatem nulla lege teneri, sed omnes ad omnia ei parere debere; hoc enim tacite vel expresse pacisci debuerunt omnes, quum omnem suam potentiam se defendendi, hoc est, omne suum ius in eam transtulerunt. 27. Quippe si aliquid sibi servatum volebant, debuerant simul sibi cavere, quo id tuto defendere possent; quum autem id non fecerint, nec absque imperii

1) Vid. huius cap. §. 4. sqq.
2) Conf. Spinozae tract. polit. cap. 3.

divisione, et consequenter destructione facere potuerint, eo ipso se arbitrio summae potestatis absolute submiserunt: quod quum absolute fecerint, idque, ut iam ostendimus[1]), et necessitate cogente et ipsa ratione suadente, hinc sequitur, quod, nisi hostes imperii esse velimus et contra rationem imperium summis viribus defendere suadentem agere, omnia absolute summae potestatis mandata exsequi tenemus, tametsi absurdissima imperet; talia enim ratio exsequi etiam iubet, ut de duobus malis minus eligamus. 28. Adde quod hoc periculum, se scilicet alterius imperio et arbitrio absolute submittendi, facile unusquisque adire poterat. Nam, ut ostendimus, summis potestatibus hoc ius, quicquid velint imperandi, tam diu tantum competit, quam diu revera summam habent potestatem; quod si eandem amiserint, simul etiam ius omnia imperandi amittunt, et in eum vel eos cadit, qui ipsum acquisiverunt et retinere possunt. 29. Quapropter raro admodum contingere potest, ut summae potestates absurdissima imperent; ipsis enim maxime incumbit, ut sibi prospiciant et imperium retineant, communi bono consulere et omnia ex rationis dictamine dirigere. „Violenta enim imperia, ut ait Seneca[2]), nemo continuit diu." 30. Quibus accedit, quod in democratico imperio minus timenda sunt absurda; nam fere impossibile est, ut maior unius coetus pars, si magnus est, in uno absurdo conveniat. Deinde propter eius fundamentum et finem, qui, ut etiam ostendimus, nullus alius est, quam absurda appetitus vitare et homines sub rationis limites, quoad eius fieri potest, continere, ut concorditer et pacifice vivant; quod fundamentum si tollatur, facile tota fabrica ruet. 31. His ergo providere summae tantum potestati incumbit, subditis autem, uti diximus, eius mandata exsequi, nec aliud ius agnoscere, quam quod summa potestas ius esse declarat. 32. At forsan aliquis putabit, nos hac ratione subditos servos facere, quia putant *servum* esse eum, qui ex mandato agit, et *liberum*, qui animo suo morem gerit; quod quidem non absolute verum est. Nam revera is qui a sua voluptate ita trahitur, et nihil, quod sibi utile est, videre neque agere potest, maxime

---

1) Vid. §. 12. sqq.
2) Vid. Senec. Troad. act. II. v. 258. Conf. cap. 5. §. 22.

servus est; et solus ille *liber*, qui integro animo ex solo ductu rationis vivit. 33. Actio autem ex mandato, hoc est obedientia, libertatem quidem aliquo modo tollit; at non illico servum facit, sed actionis ratio. Si finis actionis non est ipsius agentis, sed imperantis utilitas, tum agens *servus* est et sibi inutilis. 34. At in republica et imperio, ubi salus totius populi, non imperantis, summa lex est, qui in omnibus summae potestati obtemperat, non sibi inutilis servus, sed *subditus* dicendus. Et ideo illa respublica maxime libera est, cuius leges sana ratione fundatae sunt; ibi enim unusquisque, ubi velit, *liber* esse potest, hoc est, integro animo ex ductu rationis vivere*). 35. Sic etiam liberi, tametsi omnibus parentum mandatis obedire tenentur, non tamen servi sunt; nam parentum mandata liberorum utilitatem maxime spectant. Magnam ergo differentiam inter servum, filium et subditum agnoscimus. Qui propterea sic definiuntur, nempe: *servus* est, qui mandatis domini, quae utilitatem imperantis tantum spectant, obtemperare tenetur; *filius* autem, qui id quod sibi utile est ex mandato parentis agit; *subditus* denique, qui id quod communi, et consequenter quoque sibi utile est, ex mandato summae potestatis agit. 36. Atque his imperii democratici fundamenta satis clare ostendisse puto; de quo prae omnibus agere malui, quia maxime naturale videbatur et maxime ad libertatem, quam natura unicuique concedit, accedere. Nam in eo nemo ius suum naturale ita in alterum transfert, ut nulla sibi in posterum consultatio sit, sed in maiorem totius societatis partem, cuius ille unam facit; atque hac ratione omnes manent, ut antea in statu naturali, aequales. 37. Deinde de hoc solo imperio ex professo agere volui, quia ad meum intentum maxime facit, qui de utilitate libertatis in republica agere constitueram. Reliquarum ergo potestatum fundamentis supersedeo, nec nobis, ut earum ius

*) In quacumque civitate homo sit, liber esse potest. Nam certe homo eatenus liber esse potest, quatenus ratione ducitur. At (NB. aliter Hobbesius) ratio pacem omnino suadet; haec autem obtineri nequit, nisi communia civitatis iura inviolata serventur. Ergo quo homo ratione magis ducitur, id est, quo magis est liber, eo magis constanter civitatis iura servabit et summae potestatis mandata, cuius subditus est, exsequetur. *Sp.* (Haec nota deest apud Gall.)

noscamus, scire iam opus est, unde ortum habuerint et saepe habeant; id enim ex modo ostensis satis superque constat. 38. Nam quisquis summam habet potestatem, sive unus sit, sive pauci, sive denique omnes, certum est, ei summum ius quicquid velit imperandi, competere; et praeterea quisquis potestatem se defendendi sive sponte, sive vi coactus in alium transtulit, eum suo iure naturali plane cessisse, et consequenter eidem ad omnia absolute parere decrevisse; quod omnia praestare tenetur, quam diu rex, sive nobiles, sive populus summam, quam acceperunt, potestatem, quae iuris transferendi fundamentum fuit, conservant*). Nec his plura addere opus est.

39. Imperii fundamentis et iure ostensis facile erit determinare, quid ius civile privatum, quid iniuria, quid iustitia et iniustitia in statu civili sit; deinde quis confoederatus, quis hostis, et quid denique crimen laesae maiestatis sit. 40. Per *ius* enim *civile privatum* nihil aliud intelligere possumus, quam uniuscuiusque libertatem ad sese in suo statu conservandum, quae edictis summae potestatis determinatur, solaque eiusdem auctoritate defenditur. Nam postquam unusquisque ius suum ex proprio beneplacito vivendi, quo sola sua potestate determinabatur, hoc est, suam libertatem et potentiam se defendendi in alium transtulit, ex sola illius ratione iam vivere tenetur et solo eiusdem praesidio se defendere. 41. *Iniuria* est, quum civis vel subditus ab alio aliquod damnum contra ius civile sive edictum summae potestatis pati cogitur. Iniuria enim non nisi in statu civili potest concipi; sed neque a summis potestatibus, quibus iure omnia licent, ulla fieri potest subditis; ergo in privatis tantum, qui iure tenentur invicem non laedere, locum habere potest. 42. *Iustitia* est animi constantia tribuendi unicuique, quod ei ex iure civili competit. *Iniustitia* autem est specie iuris alicui detrahere, quod ei ex vera legum interpretatione competit. Vocantur etiam aequitas et iniquitas, quia qui constituti sunt ad lites dirimendas nullum respectum personarum, sed omnes aequales habere tenentur, et ius uniuscuiusque aeque defendere; non diviti invidere, neque pauperem contemnere. 43. *Confoederati* sunt homines duarum

*) Uberius hac de re disseruit Spinoza in tract. polit. cap. 6—10.

civitatum, qui, ne belli discrimine in periculum veniant, vel ob aliam quamcumque utilitatem inter se contrahunt, invicem non laedere, sed contra necessitate cogente opitulari, idque unoquoque suum imperium retinente. 44. Hic contractus tam diu erit validus, quam diu eius fundamentum, nempe ratio periculi sive utilitatis, in medio erit; quippe nemo contrahit, nec pactis stare tenetur, nisi spe alicuius boni vel sollicitudine alicuius mali. Quod fundamentum si tollatur, pactum ex sese tollitur; quod etiam experientia satis superque docet. 45. Nam quamvis diversa imperia inter se contrahant invicem non laedere, conantur tamen, quantum possunt, impedire, quo minus alterutrum potentius evadat, nec fidem dictis habent, nisi utriusque ad contrahendum finem et utilitatem satis perspectam habuerint; alias dolum timent, nec iniuria. Quis enim dictis et promissis eius, qui summam potestatem et ius retinet ad quidlibet faciendum, et cui sui imperii salus et utilitas summa lex debet esse, acquiescet, nisi stultus, qui summarum potestatum ius ignorat? 46. Et si praeterea ad pietatem et religionem attendamus, videbimus insuper neminem, qui imperium tenet, absque scelere promissis stare posse cum damno sui imperii. Quicquid enim promisit quod in damnum sui imperii cadere videt, id praestare non potest, nisi fidem subditis datam solvendo, qua tamen maxime tenetur, et quam etiam servare sanctissime promittere solent. 47. Porro *hostis* est, quicumque extra civitatem ita vivit, ut neque ut confoederatus, neque ut subditus imperium civitatis agnoscat. Hostem enim imperii non odium, sed ius facit, et ius civitatis in eum, qui eius imperium nullo contrahendi genere agnoscit, idem est ac in eum qui damnum intulit; quippe quacumque ratione poterit, eundem vel ad deditionem vel ad confoederationem iure potest cogere. 48. Denique *crimen laesae maiestatis* in subditis sive civibus tantum, qui pacto tacito vel expresso omne suum ius in civitatem transtulerunt, locum habet; atque is subditus tale crimen commisisse dicitur, qui ius summae potestatis aliqua ratione arripere, seu in alium transferre conatus est. 49. Dico: conatus est; nam si non essent condemnandi nisi post factum commissum, sero plerumque, post ius acceptum aut translatum in alium, id conaretur civitas. Dico deinde absolute: qui aliqua ratione ius summae potestatis arripere

conatur, nullam scilicet agnoscendo differentiam, sive inde damnum sive incrementum totius reipublicae quam clarissime sequeretur. 50. Quacumque enim ratione id conatus est, maiestatem laesit et iure damnatur; quod quidem in bello omnes fatentur iure optimo fieri. Nempe si quis stationem suam non servat, sed inscio imperatore hostem adit, quamvis bono consilio, sed suo, rem aggressus fuerit, hostemque expugnaverit, capitis tamen damnatur iure, quia iuramentum iusque imperatoris violavit. 51. At quod omnes absolute cives hoc iure semper teneantur, non aeque clare omnes vident; ratio tamen eadem prorsus est. Nam quandoquidem respublica solo summae potestatis consilio debet conservari et dirigi, hocque ius ei soli competere absolute pacti sunt; si quis ergo solo suo arbitrio et inscio supremo consilio negotium aliquod publicum aggressus est exsequi, quamvis inde incrementum civitatis, uti diximus, certo sequeretur, ius tamen summae potestatis violavit et maiestatem laesit, atque iure merito damnatur.

52. Superest iam, ut omnem scrupulum amoveamus, respondere, an id, quod supra affirmavimus[1]), quod scilicet unusquisque, qui rationis usum non habet, in statu naturali ex legibus appetitus summo iure naturae vivit, non aperte iuri divino revelato repugnet. Nam quum omnes absolute (sive rationis usum habeant sive minus) aeque tenerentur ex mandato divino proximum tamquam se ipsum amare, non ergo sine iniuria alteri damnum inferre possumus et solis legibus appetitus vivere. 53. Verum huic obiectioni, si tantum ad statum naturalem attendimus, facile respondere possumus; nam is et natura et tempore prior est religione. Nemo enim ex natura scit, se ulla erga Deum teneri obedientia[2]); imo nec ulla ratione hoc assequi, sed tantum ex

---

1) Vid. huius cap. §. 6. sqq.

2) Quod Paulus ait (Rom. 1, 20.), homines esse sine effugio, more humano loquitur. Nam cap. IX. (v. 18. sqq.) eiusdem epistolae expresse docet, quod Deus cuius vult, miseretur, et quem vult indurat, et homines nulla de causa inexcusabiles esse, quam quia in Dei potestate ita sunt, ut lutum in potestate figuli, qui ex eadem massa facit vasa, aliud ad decus, aliud ad dedecus, et *non propterea quod praemoniti sunt.* (Gall.: et que les avertissements ne servent de rien à leur salut ou à leur

revelatione signis confirmata unusquisque id habere potest. 54. Quare ante revelationem nemo iure divino, quod non potest non ignorare, tenetur. Et ideo status naturalis cum statu religionis minime confundendus, sed absque religione et lege, et consequenter absque peccato et iniuria concipiendus, ut iam fecimus et Pauli auctoritate confirmavimus*). 55. Nec tantum ratione ignorantiae statum naturalem ante ius divinum revelatum et absque eodem concipimus, sed etiam ratione libertatis, qua omnes nascuntur. Si enim homines ex natura iure divino tenerentur, vel si ius divinum ex natura ius esset, superfluum erat, ut Deus cum hominibus contractum iniret et pacto et iuramento eosdem obligaret. 56. Quare absolute concedendum, ius divinum ab eo tempore incepisse, a quo homines expresso pacto Deo promiserunt in omnibus obedire, quo sua libertate naturali quasi

---

perte.) Quod autem ad legem divinam naturalem attinet, cuius summum praeceptum esse diximus, Deum amare, eo sensu legem appellavi, quo philosophi communes naturae regulas, secundum quas omnia fiunt, leges vocant. Amor enim Dei non obedientia, sed virtus est, quae homini, qui Deum recte novit, necessario inest. At obedientia voluntatem imperantis, non rei necessitatem respicit et veritatem. Quum autem naturam Dei voluntatis ignoremus, et contra certi simus, quidquid fit, ex sola Dei potentia fieri, nequaquam nisi ex revelatione scire possumus, an Deus aliquo honore coli velit ab hominibus tamquam princeps. (Aliter Gall.: Car comme il nous est impossible (ainsi que nous l'avons fait voir au chapitre 4.) de concevoir Dieu comme un prince qui fait des loix, que nous pouvons violer, il est évident que nul homme, qui n'a que la raison pour guide, ne peut savoir qu'il soit obligé d'obéir à Dieu.) Adde quod iura divina nobis ut iura seu instituta videri ostenderimus, quam diu eorum causam ignoramus. (Gall.: Davantage nous avons montré que les commandemens, que Dieu a révélé, ne nous obligent point, et qu'ils ne passent pour commandemens à nôtre égard, que tandis que nous en ignorons la cause.) Hac autem cognita illico iura esse desinunt, atque eadem ut aeternas veritates, non ut iura amplectimur, hoc est, obedientia illico in amorem transit, qui ex vera cognitione tam necessario oritur, ut ex sole lumen. Ex rationis igitur ductu Deum quidem amare, sed non obedire ei possumus; quandoquidem nec iura divina, quam diu eorum causam ignoramus, ut divina amplecti, nec Deum iura ut principem constituentem concipere ratione possumus (Gall.: puisque nous ne saurions recevoir les commandemens de Dieu autant que commandemens, c'est à dire, tandis que nous ne les concevons pas comme vérités éternelles, que Dieu ne nous les ait expressément révélés). *Sp.*

*) Vid. §. 6.

cesserunt, iusque suum in Deum transtulerunt, sicuti in statu civili fieri diximus*). Sed de his in sequentibus prolixius agam. 57. Verum instari adhuc potest, quod summae potestates aeque ac subditi hoc iure divino tenentur, quas tamen diximus ius naturale retinere et iis omnia iure licere. Quare ad hanc integram amovendam difficultatem, quae non tam ex ratione status, quam iuris naturalis oritur, dico, quod unusquisque in statu naturali eadem ratione tenetur iure revelato, ac tenetur ex dictamine sanae rationis vivere; nempe quia ipsi utilius est et ad salutem necessarium, quod si nollet, cum suo periculo licet. 58. Atque adeo ex solo proprio, non autem ex alterius decreto vivere, neque aliquem mortalem iudicem, nec iure religionis vindicem agnoscere tenetur. Atque hoc ius summam potestatem retinuisse affirmo, quae quidem homines consulere potest, at neminem iudicem agnoscere tenetur, nec ullum mortalem praeter se alicuius iuris vindicem, nisi prophetam, qui expresse a Deo missus fuerit, quique id indubitatis signis ostenderit. 59. At nec tunc quidem hominem, sed Deum ipsum iudicem agnoscere cogitur. Quod si summa potestas nollet Deo in iure suo revelato obedire, id ipsi cum suo periculo et damno licet, nullo scilicet iure civili vel naturali repugnante. Ius enim civile ab eius decreto tantum pendet. 60. Ius autem naturale pendet a legibus naturae, quae non religioni, humanum tantum utile intendenti, sed ordini universae naturae, hoc est, aeterno Dei decreto nobis incognito accommodatae sunt. Quod quidem alii obscurius concepisse videntur, qui scilicet statuunt, hominem contra voluntatem Dei revelatam quidem, sed non contra eius aeternum decretum, quo omnia praedeterminavit, posse peccare. 61. Si quis autem iam roget: quid si summa potestas aliquid contra religionem et obedientiam, quam Deo expresso pacto promisimus, imperet? divino an humano imperio obtemperandum? Sed quia de his in sequentibus prolixius agam, hic breviter tantum dico, Deo supra omnia obediendum, quando certam et indubitatam habemus revelationem. 62. Sed quia circa religionem maxime errare solent homines et pro ingeniorum diversitate multa magno certamine fingere, ut experientia plus quam

*) Vid. §. 24.

satis testatur, certum est, quod si nemo summae potestati iure teneretur obtemperare in iis, quae ipse ad religionem pertinere putat, tum ius civitatis a diverso uniuscuiusque iudicio et affectu penderet. 63. Nam nemo eodem teneretur, qui id contra suam fidem et superstitionem statutum iudicaret, atque adeo unusquisque sub hoc praetextu licentiam ad omnia sumere posset; et quandoquidem hac ratione ius civitatis prorsus violatur, hinc sequitur, summae potestati, cui soli iura imperii conservare et tutari tam iure divino, quam naturali incumbit, ius summum competere de religione statuendi, quicquid iudicat, et omnes ad eiusdem de eadem decreta et mandata, ex fide ipsi data, quam Deus omnino servari iubet, obtemperare teneri. 64. Quod si ii, qui summum tenent imperium, sint ethnici, vel cum iis nihil contrahendum, sed potius quam ius suum in eos transferant, extrema pati deliberandum; vel si contraxerint, iusque suum in eos transtulerint, quandoquidem eo ipso se iure, se religionemque defendendi, privaverunt, iis obtemperare tenentur fidemque servare, vel ad id cogi, excepto eo, cui Deus certa revelatione singulare contra tyrannum promiserit auxilium, vel nominatim exceptum voluit. 65. Sic videmus ex tot Iudaeis, qui in Babylone erant, tres tantum iuvenes, qui de Dei auxilio non dubitabant, Nabucadonozori obtemperare noluisse [1]); reliqui autem sine dubio, excepto etiam Daniele, quem rex ipse adoraverat, iure coacti obtemperaverunt, animo forte reputantes, se ex Dei decreto regi deditos, regemque summum obtinere imperium et divina directione conservare. 66. Contra Eleazarus, stante adhuc utcumque patria, exemplum constantiae suis dare voluit, ut eum secuti omnia potius tolerarent, quam paterentur, ius suum et potestatem in Graecos transferri, et omnia experirentur, ne in ethnicorum fidem iurare cogerentur [2]); quod etiam quotidiana experientia confirmatur. 67. Qui enim Christianum imperium obtinent, ad maiorem eius securitatem non dubitant foedus cum Turcis et ethnicis pangere, subditosque suos, qui eo habitatum eunt, iubere, ne maiorem libertatem ad aliquid humanum aut divinum exercendum sumant,

1) Vid. Daniel. cap. 3.
2) Vid. 2 Maccab. c. 6. v. 18. sqq.

quam expresse contraxerunt, vel illud imperium concedit; i patet ex contractu Belgarum cum Iaponensibus, de quo sup diximus *).

CAP. XVII. Ostenditur, neminem omnia in summa potestatem transferre posse, nec esse necesse. D republica Hebraeorum, qualis fuerit vivente Mose, qua lis post eius mortem, antequam reges elegerint, dequ eius praestantia; et denique de causis, cur respublic divina interire et vix absque seditionibus subsister potuerit.

Contemplatio praecedentis capitis de iure summarum potesta tum in omnia, deque iure naturali uniuscuiusque in eande translato, quamvis cum praxi non parum conveniat, et praxis it institui possit, ut ad eandem magis ac magis accedat, nunquar tamen fiet, quin in multis mere theoretica maneat. 2. Nam nem unquam suam potentiam, et consequenter neque suum ius ita i alium transferre poterit, ut homo esse desinat; nec talis ull summa potestas unquam dabitur, quae omnia ita, ut vult, exse qui possit. Frustra enim subdito imperaret, ut illum odio habeat qui eum sibi beneficio iunxit, ut amet, qui ei damnum intulit, u contumeliis non offendatur, ut a metu liberari non cupiat, et ali perplurima huiusmodi, quae ex legibus humanae naturae neces sario sequuntur. 3. Atque hoc ipsam etiam experientiam claris sime docere existimo. Nam nunquam homines suo iure ita cesse runt, suamque potentiam in alium ita transtulerunt, ut ab ii ipsis, qui eorum ius et potentiam acceperunt, non timerentur, e imperium non magis propter cives, quamquam suo iure privatos quam propter hostes periclitaretur. 4. Et sane si homines iur suo naturali ita privari possent, ut nihil in posterum possent, nis volentibus iis, qui supremum ius retinuerunt, tum profecto im-

*) Vid. cap. 5. §. 34.

pune violentissime in subditos regnare liceret*): quod nemini in mentem venire posse credo. Quare concedendum, unumquemque multa sibi sui iuris reservare, quae propterea a nullius decreto, sed a suo solo pendent. 5. Attamen ut recte intelligatur, quousque imperii ius et potestas se extendat, notandum imperii potestatem non in eo praecise contineri, quod homines metu cogere potest, sed absolute in omnibus, quibus efficere potest, ut homines eius mandatis obsequantur. Non enim ratio obtemperandi, sed obtemperantia subditum facit. 6. Nam quacumque ratione homo deliberet, summae potestatis mandata exsequi, sive ideo sit quod poenam timet, sive quod aliquid inde sperat, sive quod patriam amat, sive alio quocumque affectu impulsus, tamen ex proprio suo consilio deliberat, et nihilo minus ex summae potestatis imperio agit. 7. Non igitur ex eo quod homo proprio consilio aliquid facit, illico concludendum, eum id ex suo, et non imperii iure agere. Nam quandoquidem, tam quum ex amore obligatus, quam quum metu coactus ad malum evitandum semper ex proprio consilio et decreto agit, vel imperium nullum esset, nec ullum ius in subditos, vel id necessario ad omnia se extendit, quibus effici potest, ut homines ipsi cedere deliberent; et consequenter quicquid subditus facit, quod mandatis summae potestatis respondet, sive id amore obligatus, sive metu coërcitus, sive (quod quidem magis frequens) ex spe et metu simul, sive ex reverentia, quae passio est ex metu et admiratione composita, sive quacumque ratione ductus, ex iure imperii, non autem suo agit. 8. Quod etiam hinc quam clarissime constat, quod obedientia non tam externam, quam animi internam actionem respiciat; adeoque ille maxime sub alterius imperio est, qui alteri integro animo ad omnia eius mandata obtemperare deliberat, et consequenter eum maximum tenere imperium, qui in subditorum animos regnat; quod si qui maxime timentur, maximum tenerent imperium, tum profecto id tyrannorum subditi tenerent, qui a suis tyrannis maxime timentur. 9. Deinde quamvis non perinde animis ac linguis imperari possit, sunt tamen animi aliqua ratione sub imperio

---

*) „Suscepere duo manipulares imperium populi Romani transferendum, et transtulerunt.“ Tacit. I. histor. libro c. 25. *Sp.* (Gall. haec omisit.)

summae potestatis, quae multis modis efficere potest, ut p magna hominum pars, quicquid vult, credat, amet, odio hab etc. 10. Adeoque etsi haec non directo mandato summae potes tis fiant, fiunt tamen saepe, ut experientia abunde testatur, auctoritate ipsius potentiae et ipsius directione, id est, ex ips iure. Quare sine ulla intellectus repugnantia concipere possun homines, qui ex solo imperii iure credunt, amant, odio habe contemnunt et absolute nullo non affectu corripiuntur.

11. At quamquam hac ratione ius et potestatem imperii sa amplam concipimus, numquam tamen fiet, ut ullum adeo magn detur, ut ii, qui id tenent, potentiam absolute ad omnia, qu velint, habeant, quod me iam satis clare ostendisse pu 12. Qua autem ratione imperium formari posset, ut nihilo min secure semper conservetur, iam dixi meum intentum non esse, ostendere*). Attamen ut ad id quod volo perveniam, e a n o t a b quae in hunc finem divina revelatio Mosen olim docuit, e t d e i n Hebraeorum historias et successus perpendemus, ex quibus t a d e m videbimus, quaenam praecipue subditis ad maiorem impe securitatem et incrementum concedenda sunt a summis potest tibus.

13. Quod imperii conservatio praecipue pendeat a subditoru fide eorumque virtute et animi constantia in exsequendis mandati ratio et experientia quam clarissime docent. Qua autem ratio iidem duci debeant, ut fidem et virtutem constanter servent, n aeque facile est videre. 14. Omnes namque tam qui regun quam qui reguntur, homines sunt, absque labore scilicet pr clives ad libidinem. Imo qui tantum varium multitudinis ing nium experti sunt, de eo fere desperant; quia non ratione, s solis affectibus gubernatur, praeceps ad omnia, et facillime v avaritia vel luxu corrumpitur. 15. Unusquisque solus omnia s scire putat et omnia ex suo ingenio moderari vult, et eatenus ali quid aequum vel iniquum, fasque nefasque existimat, quaten in suum lucrum vel damnum cadere iudicat, prae gloria aequale contemnit, nec ab iis dirigi patitur, prae invidia melioris laud vel fortunae, quae numquam aequalis est, malum alterius cupi

*) Conf. tract. polit. cap. 5.

eoque delectatur: nec opus est omnia recensere. 16. Norunt quippe omnes, quid sceleris fastidium praesentium et rerum novandarum cupiditas, quid praeceps ira, quid contemta paupertas frequenter suadeant hominibus, quantumque eorum animos occupent agitentque. His ergo omnibus praevenire et imperium ita constituere, ut nullus locus fraudi relinquatur, imo omnia ita instituere, ut omnes cuiuscumque ingenii sint ius publicum privatis commodis praeferant, hoc opus, hic labor est. 17. Rei quidem necessitas multa excogitare coëgit; attamen nunquam eo perventum est, ut imperium non magis propter cives, quam hostes periclitaretur, et qui id tenent, non magis illos, quam hos timerent. 18. Testis invictissima ab hostibus Romanorum respublica, toties a suis civibus victa et miserrime oppressa, ac praecipue in bello civili Vespasiani contra Vitellium. Qua de re vide Tacitum in initio libr. IV. Histor., ubi miserrimam urbis faciem depingit [1]. 19. Alexander „simplicius (ut ait Curtius in fine libr. VIII.) famam in hoste quam in cive aestimabat, quippe a suis credebat magnitudinem suam posse destrui" etc. [2]). Et fatum suum timens amicos haec precatur: *Vos modo me ab intestina fraude et domesticorum insidiis praestate securum; belli Martisque discrimen impavidus subibo. Philippus in acie tutior, quam in theatro fuit; hostium manum saepe vitavit, suorum effugere non valuit. Aliorum quoque regum exitus si reputaveritis, plures a suis, quam ab hoste interemptos numerabitis.* Vide Q. Curtii lib. 9. cap. 6. 20. Hac igitur de causa reges, qui olim imperium usurpaverant, ad se scilicet securos praestandos, persuadere conati sunt, se genus suum a diis immortalibus ducere; nimirum quia putabant, quod, si modo subditi et omnes eosdem non ut aequales adspicerent, sed deos esse crederent, libenter se ab iisdem regi paterentur, seseque facile ipsis dederent. 21. Sic Augustus Romanis persuasit, se ab Aenea, qui Veneris filius et inter deos credebatur, originem suam ducere; „se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli voluit." Tac.

---

1) Vid. Tacit. hist. l. 4. c. 1.
2) Vid. Curt. l. 8. c. 14. fin.

Annal. lib. 1.[1]) 22. Alexander ut Iovis filius salutari voluit; quod quidem consilio, non autem ex superbia fecisse videtur, ut eius responsio ad Hermolai invectivam indicat. *Illud*, inquit, *paene risu dignum fuit, quod Hermolaus postulabat a me, ut aversarer Iovem, cuius oraculo agnoscor. An etiam quid dii respondeant in mea potestate est? Obtulit nomen filii mihi; recipere* (BN.) *ab ipsis rebus, quas agimus, haud alienum fuit. Utinam Indi quoque deum esse me credant! Fama enim bella constant, et saepe quod falso creditum est, veri vicem obtinuit.* (Curtii lib. 8. cap. 8.) Simul causam simulationis innuit. 23. Quod etiam Cleo in sua oratione, qua Macedonibus conabatur persuadere, ut regi assentarentur, fecit. Postquam enim laudes Alexandri cum admiratione narrando eiusdemque merita recensendo simulationi speciem veri dedit, ad rei utilitatem sic transit: *Persas quidem non pie solum, sed etiam prudenter reges suos inter deos colere; maiestatem enim imperii salutis esse tutelam;* et tandem concludit, *semet ipsum, quum rex inisset convivium, prostraturum humi corpus; debere idem facere ceteros et imprimis sapientia praeditos.* Vide eiusd. lib. 8. cap. 5. 24. Sed prudentiores erant Macedones; nec homines, nisi prorsus barbari sint, tam aperte falli et ex subditis inutiles sibi servi fieri patiuntur. Alii autem facilius persuadere potuerunt maiestatem sacram esse et vicem Dei in terra gerere, et a Deo, non autem ab hominum suffragio et consensu constitui, singularique providentia et auxilio divino conservari atque defendi. 25. Et ad hunc modum monarchae ad sui imperii securitatem alia excogitaverunt, quae omnia missa facio, ut ad ea, quae volo, perveniam. Ea tantum, uti dixi, notabo et perpendam, quae in hunc finem olim divina revelatio Mosen docuit.

26. Diximus iam supra cap. V., quod, postquam Hebraei Aegypto exiverunt, nullo alterius nationis iure amplius tenebantur, sed iis ad lubitum nova iura instituere et, quas volebant, terras occupare licebat[2]). Nam postquam ab intoleranda Aegyptiorum oppressione liberati et nulli mortalium ullo pacto addicti

---

1) Tac. Annal. l. 1. c. 10.
2) Vid. cap. 5. §. 26. sq.

erant, ius suum naturale ad omnia, quae possent, iterum adepti sunt, et unusquisque de integro deliberare poterat, num id retinere, an vero eodem cedere idque in alium transferre volebat. 27. Igitur in hoc statu naturali constituti, ex consilio Mosis, cui omnes maximam fidem habebant, suum ius in neminem mortalium, sed tantum in Deum transferre deliberaverunt, nec diu cunctati omnes aeque uno clamore promiserunt, Deo ad omnia eius mandata absolute obtemperare, nec aliud ius agnoscere, nisi quod ipse revelatione prophetica ut ius statueret. 28. Atque haec promissio sive iuris in Deum translatio eodem modo facta est, ac in communi societate supra concepimus fieri, quando homines iure suo naturali cedere deliberant [1]). Expresse enim pacto (vide Exod. cap. 24. vers. 7.) et iuramento iure suo naturali libere, non autem vi coacti, neque minis territi cesserunt et in Deum transtulerunt. 29. Deinde ut pactum ratum fixumque esset et absque fraudis suspicione, nihil Deus cum ipsis pepigit, nisi postquam experti sunt eius admirandam potentiam, qua sola servati fuerant et qua sola in posterum servari poterant. Vide Exod. cap. 19. vers. 4. 5. Nam hoc ipso, quod se sola Dei potentia servari posse crediderunt, omnem suam naturalem potentiam se conservandi, quam ex se habere antea forte putaverant, in Deum transtulerunt, et consequenter omne suum ius. 30. Imperium ergo Hebraeorum Deus solus tenuit, quodque adeo solum ex vi pacti regnum Dei iure vocabatur, et Deus iure etiam rex Hebraeorum; et consequenter huius imperii hostes hostes Dei, et cives, qui id usurpare vellent, rei laesae divinae maiestatis, et iura denique imperii iura et mandata Dei. 31. Quare in hoc imperio ius civile et religio, quae, ut ostendimus [2]), in sola obedientia erga Deum consistit, unum et idem erant. Videlicet religionis dogmata non documenta, sed iura et mandata erant, pietas iustitia, impietas crimen et iniustitia aestimabatur. Qui a religione deficiebat, civis esse desinebat, et eo solo hostis habebatur; et qui pro religione moriebatur, pro patria mori reputabatur, et absolute ius civile et religio nullo prorsus discrimine habebantur. 32. Et hac de causa hoc imperium

---

1) Vid. cap. 16. §. 24. 25.

2) Vid. cap. 14. §. 6. sqq.

theocratia vocari potuit; quandoquidem eius cives nullo iure nisi a Deo revelato tenebantur. Verum enim vero haec omnia opinione magis, quam re constabant. Nam Hebraei revera ius imperii absolute retinuerunt, ut ex iam dicendis constabit; nempe ex modo et ratione, qua hoc imperium administrabatur, et quam hic explicare constitui.

33. Quandoquidem Hebraei suum ius in nullum alium transtulerunt, sed omnes aeque ut in democratia suo iure cesserunt, unoque ore clamaverunt [1]): „quicquid Deus loquetur (nullo expresso mediatore) faciemus;" hinc sequitur omnes ab hoc pacto aequales prorsus mansisse, iusque Deum consulendi legesque accipiendi et interpretandi omnibus aequale fuisse, et absolute omnem imperii administrationem omnes aeque tenuisse. 34. Hac ergo de causa omnes aeque prima vice Deum adiverunt, ut, quae imperare vellet, audirent; sed in hac prima salutatione adeo perterriti fuerunt et Deum loquentem adeo attoniti audiverunt, ut supremum sibi tempus adesse putaverint [2]). 35. Pleni igitur metu Mosen de novo sic adeunt: *Ecce Deum in igne loquentem audivimus, nec causa est, cur mori velimus; hic certe ingens ignis nos vorabit. Si iterum nobis vox Dei audienda est, certe moriemur. Tu igitur adi, et audi omnia Dei nostri dicta, et tu* (non Deus) *nobis loqueris. Ad omne, quod Deus tibi loquetur, obediemus idque exsequemur.* 36. His clare primum pactum aboleverunt, suumque ius Deum consulendi eiusque edicta interpretandi in Mosen absolute transtulerunt. Non enim hic, ut antea, ad omnia, quae Deus ipsis, sed quae Deus Mosi loqueretur, obedire promiserunt. Vide Deut. cap. 5. post decalog. [3]) et cap. 18. vers. 15. 16. 37. Moses ergo solus legum divinarum lator et interpres mansit, et consequenter etiam supremus iudex, quem nemo iudicare poterat et qui solus apud Hebraeos vicem Dei, hoc est, supremam maiestatem habuit: quandoquidem solus ius habebat Deum consulendi et populo divina responsa dandi, ipsumque ad ea exsequenda cogendi. Solus, inquam; nam si quis,

1) Vid. Exod. c. 19. v. 8. c. 24. v. 3. 7.
2) Conf. Exod. 19, 16. 20, 18. sqq.
3) V. 24—27.

vivente Mose nomine Dei praedicare aliquid volebat, quamvis verus propheta esset, reus tamen erat et supremi iuris usurpator. Vide Numer. cap. 11. vers. 26. sqq.*) 38. Et hic notandum, quod, etsi Mosen populus elegerit, successorem tamen loco Mosis eligere iure non potuit. Nam simul ac ius suum Deum consulendi in Mosen transtulerunt et absolute promiserunt ipsum loco divini oraculi habere, omne ius plane amiserunt; quem Moses successorem eligeret, tamquam a Deo electum admittere debebant. 39. Quod si talem elegisset, qui ut ipse totam imperii administrationem haberet, nempe ius Deum in suo tentorio solus consulendi, et consequenter auctoritatem leges instituendi et abrogandi, de bello et pace decernendi, legatos mittendi, iudices constituendi, successorem eligendi et absolutae summae potestatis omnia officia administrandi, imperium mere monarchicum fuisset, nec ulla alia esset differentia, nisi quod communiter monarchicum imperium ex Dei decreto, ipsi etiam monarchae occulto, Hebraeorum autem a Dei decreto monarchae tantum revelato certa ratione regatur, vel regi debuerit. 40. Quae quidem differentia monarchae dominium et ius in omnes non minuit, sed contra auget. Ceterum quod ad populum utriusque imperii, aeque uterque subiectus est et ignarus divini decreti. Nam uterque ab ore monarchae pendet, et quid fas nefasque sit ab eo solo

*) In hoc loco accusantur duo, quod in castris prophetaverint, et Iosua illos asservandos censet (Gall.: fut d'avis que l'on se saisit de leurs personnes); quod non fecisset (Gall. plenius: ce qu'il n'eût jamais fait et que l'on n'eût eu garde de rapporter à Moyse comme une action criminelle), si unicuique iniussu Mosis divina responsa populo dare licuisset. At Mosi reos absolvere placuit, et Iosuam increpat, quod ipse suaderet, ius suum regium persequi eo tempore, quando ipsum regnandi taedium tenebat, ut maluerit mori, quam solus regnare, ut patet ex v. 14. eiusdem capitis. Sic enim Iosuae respondit: *Excandescisne mea de causa? Utinam omnis Dei populus propheta esset!* h. e. utinam ad id rediret ius Deum consulendi, ut regnum apud ipsum populum esset (Gall. plenius: comme s'il disait: voudrais tu qu'il n'y eût que moi à regner; pour moi je souhaiterais que le droit de consulter Dieu revint à chaque particulier, et par consequent qu'ils regnassent tous ensemble et me laissassent aller). Iosua itaque non ius (Gall.: le droit et l'autorité), sed temporis rationem ignoravit; et ideo a Mose castigatur, sicut Abisaeus a Davide, quum regem monuit, ut Shimghi, qui certe reus maiestatis erat, mortis damnaret. Vid. 2 Sam. c. 19. v. 21. 22. 23.

intelligit, nec propterea quod populus credit, monarcham nihil nisi ex Dei decreto ipsi revelato imperare, eidem minus, sed contra magis revera subiectus est. 41. At Moses nullum talem successorem elegit, sed imperium ita administrandum successoribus reliquit, ut nec populare, nec aristocraticum, nec monarchicum, sed theocraticum vocari potuerit. Nam ius leges interpretandi et Dei responsa communicandi penes unum, et ius et potestas imperium administrandi secundum leges iam explicatas et iam communicata responsa penes alium erat. Qua de re vide Num. cap. 27. vers. 21.[1]) 42. Et ut haec melius intelligantur, administrationem totius imperii ordine exponam. Primo iussus est populus domum aedificare, quae quasi Dei, hoc est, supremae illius imperii maiestatis aula esset. Atque haec non sumtibus unius, sed totius populi aedificanda fuit, ut domus, ubi Deus consulendus erat, communis esset iuris[2]). 43. Regiae huius divinae aulici et administratores Levitae electi sunt. Horum autem supremus et quasi a rege Deo secundus electus est Aharon,

---

1) V. 19. et 23. huius c. quos mihi videre contigit male interpretes vertunt. (Aliter Gall.: Plus les interpretes s'efforcent de rendre mot à mot le verset 19. et le 23. de ce chapitre, moins ils les rendent intelligibles, et je suis assuré que très peu de personnes en entendent le veritable sens.) Nam v. 19. et 23. non significat, quod ei praecepta dedit aut praeceptis instruxit, sed quod Iosuam principem creaverit seu constituerit; quod in Scriptura frequens est, ut Exodi c. 18. v. 23. 1 Sam. c. 13. v. 14. Ios. c. 1. v. 9. et 1 Sam. c. 25. v. 30. etc. (Gall.: car la pluspart se figurent, que Dieu commande à Moyse au verset 19., d'instruire Iosué en présence de l'assemblée; et au verset 23., qu'il lui imposa les mains et l'instruisit, ne prenant pas garde que cette façon de parler est fort en usage chez les Hebreux pour déclarer, que l'élection du prince est légitime et qu'il est confirmé dans sa charge. C'est ainsi que parle Ietro en conseillant à Moyse de choisir des coadjuteurs qui l'aidassent à juger le peuple. *Si tu fais ceci* (dit-il), *alors Dieu te commandera*, comme s'il disait que son autorité sera ferme, et qu'il pourra subsister, touchant quoi voyez l'Exode chap. 18. vers. 23. et le 1. liv. de Samuel chap. 13. vers. 14. et le chap. 25. vers. 30.; et surtout le chapitre 1. de Iosué au verset 9., où Dieu lui dit: *ne t'ai-je pas commandé: prends courage et montre toi homme de coeur*, comme si Dieu lui disait: *n'est pas moi qui t'ai constitué prince*; *ne t'épouvante donc de rien*, *car je serai partout avec toi.*) *Sp.*

2) Conf. Exod. cap. 25—27.

frater Mosis, in cuius locum eius filii legitime succedebant. Hic ergo, ut Deo proximus, summus legum divinarum interpres erat et qui populo divini oraculi responsa dabat, et qui denique pro populo Deo supplicabat [1]). 44. Quod si cum his ius eadem imperandi haberet, nihil restabat, ut absolutus esset monarcha. Sed eo privatus erat, et absolute tota tribus Levi communi imperio ita destituta fuit, ut ne quidem partem cum reliquis tribubus habuerit, quam iure possideret, unde saltem vivere posset. Sed ut a reliquo populo aleretur, instituit; at ita, ut semper maximo honore a communi plebe haberetur, utpote sola Deo dicata [2]). 45. Deinde militia ex reliquis duodecim tribubus formata iussi sunt Canahanitarum imperium invadere, idque in duodecim partes dividere et tribubus per sortes distribuere. Ad hoc ministerium electi sunt duodecim principes, ex unaquaque tribu unus, quibus simul cum Iosua et summo pontifice Eleazaro, ius datum est terras in aequales duodecim partes dividere et per sortes distribuere [3]). 46. Militiae autem summus imperator Iosua electus est, qui solus in rebus novis ius habebat Deum consulendi (at non ut Moses solus in suo tentorio vel in tabernaculo, sed per summum pontificem, cui soli responsa Dei dabantur); deinde Dei mandata per pontificem communicata statuendi et populum ad ea cogendi, media ad eadem exsequenda excogitandi et adhibendi, ex militia quot velit et quos velit eligendi, legatos suo nomine mittendi; et absolute omne ius belli a solo eius decreto pendebat. 47. In eius autem locum nemo legitime succedebat, nec ab aliquo nisi a Deo immediate eligebatur, idque cogente universi populi necessitate; alias omnia belli et pacis a principibus tribuum administrabantur, ut mox ostendam. 48. Denique omnes ab anno vigesimo aetatis usque ad sexagesimum arma ad militandum capere iussit et ex solo populo exercitus formare [4]), qui non in fidem imperatoris, nec summi pontificis, sed religionis sive Dei iurabant: qui adeo exercitus sive ordines Dei vocabantur, et Deus contra apud Hebraeos

---

1) Conf. Exod. cap. 28. 29.
2) Conf. Num. cap. 3. 4. et 18.
3) Conf. Num. c. 1. v. 2. sqq. c. 27. v. 15. sqq. c. 34. v. 17. sqq.
4) Conf. Num. 1, 2. sqq.

Deus exercituum, et hac de causa arca foederis in magnis proeliis, a quorum discrimine totius populi vel victoria, vel clades pendebat, in medio exercitu ibat, ut populus regem suum quasi praesentem videns extremis viribus pugnaret*). 49. Ex his a Mose successoribus mandatis facile colligimus, ipsum administratores, non autem dominatores imperii elegisse. Nam nemini ius dedit, Deum solus et ubi vellet consulendi; et consequenter nemini auctoritatem dedit, quam ipse habebat, leges statuendi et abrogandi, de bello et pace discernendi, administratores tam templi, quam civitatum eligendi; quae omnia summi imperii tenentis officia sunt. 50. Summus enim pontifex ius quidem habebat leges interpretandi et responsa Dei dandi, at non ut Moses, quandocunque volebat, sed tantum ab imperatore vel summo concilio vel similibus rogatus; et contra summus exercitus imperator et concilia Deum, quando volebant, consulere poterant, at non nisi a summo pontifice Dei responsa accipere. Quare Dei dicta in ore pontificis non decreta, ut in ore Mosis, sed tantum responsa erant; a Iosua autem et conciliis accepta, tum demum vim mandati et decreti habebant. 51. Deinde hic summus pontifex, qui Dei responsa a Deo accipiebat, militiam non habebat, nec imperium iure possidebat; et contra qui terras iure possidebant, leges statuere iure non poterant. Summus deinde pontifex tam Aharon, quam filius eius Eleazarus, uterque a Mose quidem electus fuit; mortuo autem Mose nemo ius eligendi pontificem habuit, sed filius patri legitime succedebat. 52. Imperator exercitus a Mose etiam electus fuit, et non ex iure summi pontificis, sed iure Mosis ipsi dato personam imperatoris induit; et ideo mortuo Iosua pontifex neminem eius loco elegit, nec principes de novo imperatore Deum consuluerunt, sed unusquisque in militiam suae tribus, et omnes simul in universam militiam ius Iosuae retinuerunt. 53. Et videtur non opus fuisse summo imperatore, nisi quando coniunctis viribus contra communem hostem pugnare debebant; quod quidem maxime locum habuit tempore Iosuae, quo locum fixum nondum omnes habebant et omnia communis iuris erant. At postquam omnes tribus terras iure belli possessas, et quas adhuc possidere

*) Conf. 1 Sam. 4, 3. sqq. 14, 8. 2 Sam. 11, 11.

in mandatis erat, inter se diviserant, nec amplius omnia omnium erant, eo ipso ratio communis imperatoris cessavit, quandoquidem tribus diversae non tam concives, quam confoederatae ab ea divisione reputari debuerunt. 54. Respectu Dei et religionis concives quidem aestimari debuerunt; at respectu iuris, quod una in aliam habebat, non nisi confoederatae: eodem fere modo (si templum commune demas) ac praepotentes confoederati Belgarum ordines. Nam divisio rei communis in partes nihil aliud est, quam quod unusquisque suam partem solus iam possideat, et reliqui iure, quod in illam partem habebant, cedant. 55. Hac igitur de causa Moses principes tribuum elegit, ut post divisum imperium unusquisque curam suae partis haberet, nempe Deum per summum pontificem de rebus suae tribus consulendi, suae militiae imperandi, urbes condendi et muniendi, iudices in unaquaque urbe constituendi, hostem sui singularis imperii invadendi, et absolute omnia belli et pacis administrandi; nec alium iudicem praeter Deum noscere tenebatur*), vel quem Deus prophetam

*) Magnum quod vulgo vocant synedrium fingunt Rabbini a Mose fuisse institutum; nec Rabbini soli, sed plurimi inter Christianos cum Rabbinis ineptiunt. Moses quidem sibi LXX coadiutores elegit, qui cum ipso reipublicae curam haberent (Gall.: sur lesquels il se déchargea d'une partie des soins de la republique), quia solus sustinere non poterat onus totius populi. Sed nullam legem unquam tulit de instituendo collegio septuagintavirali (Gall.: d'ordonnance toûchant l'institution d'un concile, qui fut composé de soixante et dix testes); sed contra iussit, ut unaquaeque tribus in urbibus, quas Deus ipsi dederat, iudices constitueret, qui secundum leges ab ipso latas lites dirimerent (Gall.: lesquels eussent soin d'accorder les différents suivant la teneur des loix et de punir les délinquants); et si contingeret, ut ipsi iudices de iure dubitarent, tum summum pontificem (qui scilicet legum summus interpres) vel iudicem, cui eo tempore subordinati essent (nam is ius habebat pontificem consulendi), adirent, ut iuxta pontificis explicationem litem dirimerent. Quod si contingeret, ut subordinatus iudex contenderet, se non teneri ex mente summi pontificis, quam ab ipso vel summa eius potestate accepit, sententiam ferre, mortis damnabatur, nempe a summo iudice, qualis is eo tempore esset, a quo subordinatus iudex constitutus fuerat (vide Deuter. c. 17. v. 9. sqq.); videlicet vel ut Iosua totius populi Israëlitici summus imperator, vel ut unius tribus princeps, penes quem post factam divisionem ius fuit, pontificem de rebus suae tribus consulendi, de bello et pace discernendi, urbes muniendi, iudices constituendi etc. (Gall.: de constituer des juges dans ses villes, lesquels

expresse misisset. Alias si a Deo defecisset, reliquae tribus ipsum non tamquam subditum iudicare, sed tamquam hostem, qui fidem contractus solverat, invadere debebant. 56. Quorum exempla in Scriptura habemus. Mortuo enim Iosua filii Israëlis non summus novus imperator, Deum consuluerunt. Intellecto autem quod tribus Iudae omnium prima hostem suum invadere debebat, ipsa sola cum Simeone contrahit, ut iunctis viribus utriusque hostem invaderent, in quo contractu reliquae tribus non fuerunt comprehensae (vide Iudic. cap. 1. v. 2. 3.), sed unaquaeque separatim (ut in praedicto cap. narratur) bellum contra suum hostem gerit, et quem vult in ditionem et fidem accipit, etsi in mandatis esset, nulli ulla pacti conditione parcere, sed omnes exterminare. Propter quod peccatum reprehenduntur quidem, a nemine autem in iudicium vocantur; nec erat quod propterea bella contra invicem movere inciperent et rebus alterius alii se immiscerent. 57. Contra Beniaminitas, qui reliquos offenderant et pacis vinculum ita solverant, ut nullus ex confoederatis secure apud ipsos hospitium habere posset, hostiliter invadunt, et ter proelio commisso tandem victores omnes nocentes et innocentes iure belli aeque trucidant, quod postea sera poenitentia lamentati sunt*).

---

ne fussent subordonnés qu'à lui), vel ut rex, in quem omnes vel aliquot tribus ius suum transtulerant. Ad hoc vero confirmandum plura adferre possem ex historiis testimonia; sed ex multis unum, quod praecipuum videtur, adferam. Quum propheta Silonita Ierobeamum regem elegit, eo ipso ius ipsi dedit pontificem consulendi, iudices constituendi, et absolute omne ius, quod Rehabeam in duas tribus retinuit, id omne Ierobeam in decem obtinuit. Quare eodem iure, quo Iosaphath Hierosolymae (vid. 2 Paralip. c. 19. v. 8. seqq.), Ierobeam in sua regia summum sui imperii concilium constituere poterat. Nam certum est, quod Ierobeam (quatenus ex mandato Dei rex erat), et consequenter eius subditi non tenebantur ex lege Mosis, coram Rehabeamo, cuius subditi non erant, iudice stare, et multo minus coram iudicio Hierosolymitano a Rehabeamo constituto eique subordinato. Prout igitur Hebraeorum imperium divisum fuit, tot suprema concilia in eodem fuerunt (Gall.: autant y avait-il de jurisdictions différentes et indépendentes les unes des autres). Qui vero ad varium Hebraeorum statum non attendunt, sed diversos eorum status in unum confundunt, multis modis intricantur. *Sp.*

*) Vid. Iudic. cap. 19—21.

58. His exemplis, quae de iure uniuscuiusque tribus modo diximus, plane confirmantur. At forsan aliquis rogabit: Quisnam successorem principis cuiusque tribus eligebat? Verum de hac re nihil certi ex ipsa Scriptura possum colligere; hoc tamen coniicio, quod quandoquidem unaquaeque tribus in familias erat divisa, quarum capita ex senioribus familiae eligebantur, ex his qui senior erat, loco principis iure succedebat. 59. Ex senioribus enim Moses septuaginta coadiutores, qui cum ipso supremum concilium formabant, elegit[1]); qui post mortem Iosuae imperii administrationem habuerunt, senes in Scriptura vocantur[2]), et denique apud Hebraeos nihil frequentius, quam per senes iudices intelligere; quod omnibus notum existimo. 60. Sed ad nostrum propositum parum refert hoc certo scire; sufficit, quod ostenderim, neminem post mortem Mosis omnia summi imperatoris officia habuisse. Nam quandoquidem omnia non ab unius viri, neque unius concilii, neque populi decreto pendebant, sed quaedam ab una tribu, alia a reliquis aequali utriusque iure administrabantur, sequitur evidentissime, imperium ab obitu Mosis neque monarchicum, neque aristocraticum, neque populare mansisse, sed, uti diximus, theocraticum, I. quia imperii domus regia templum erat, et sola eius ratione, ut ostendimus, omnes tribus concives erant; II. quia omnes cives in fidem Dei supremi sui iudicis iurare debebant, cui soli in omnibus absolute obedire promiserant; et denique III. quia summus omnium imperator, quando eo opus erat, a nemine nisi a solo Deo eligebatur. 61. Quod Moses nomine Dei populo expresse praedicit Deuter. cap. 18. vers. 15., et re ipsa electio Gideonis, Samsonis et Samuëlis testatur[3]); quare non dubitandum, quin reliqui fideles duces simili etiam modo electi fuerint, etsi id ex eorum historia non constet.

62. His positis tempus est, ut videamus, quantum haec ratio imperii constituendi animos moderari poterat,

1) Vid. Exod. 18, 24. sqq. Num. 11, 16. sqq.

2) Ios. cap. 23. et 24. זְקֵנִים

3) Conf. Iudic. c. 6, et 13. 1 Sam. c. 3.

et tam eos qui regebant, quam qui regebantur, ita continere, u neque hi rebelles, neque illi tyranni fierent.

63. Qui imperium administrant vel qui id tenent, quicqui facinoris committunt, id semper specie iuris adumbrare et popul id a se honeste factum persuadere student, quod facile etiam ob tinent, quando tota iuris interpretatio ab iis solis pendet. Nan non dubium est, quin eo ipso maximam ad omnia, quae volun et eorum appetitus suadet, libertatem sumant et contra magnan iisdem adimi, si ius leges interpretandi apud alium sit, et simul s vera earundem interpretatio omnibus ita pateat, ut nemo de eaden dubitare possit. 64. Ex quo manifestum fit, magnam *Hebraeorum principibus* causam facinorum sublatam fuisse, eo quod ius omne leges interpretandi Levitis datum fuerit (vide Deuteron. cap. 21. vers. 5.), qui nullam imperii administrationem nec partem cum ceteris habebant, et quorum tota fortuna et honor a vera legum interpretatione pendebat; deinde quod universus populus iussus est singulis septem annis certo in loco congregari, ubi a pontifice leges edoceretur, et praeterea ut unusquisque solus continua et summa cum attentione librum legis legeret et perlegeret. Vide Deuteron. cap. 31. vers. 9. etc. et cap. 6. vers. 6. sqq. 65. Principes igitur maxime sui saltem causa curare debebant, ut omnia secundum leges praescriptas et omnibus satis perspectas administrarent, si a populo honore maximo coli volebant, qui tum eos utpote Dei imperii ministros et vicem Dei gerentes veneraretur; alias summum subditorum odium, quale theologicum esse solet, fugere non poterant. 66. Ad haec, nempe ad effrenatam principum libidinem coërcendam, aliud permagni momenti accessit, videlicet quod militia ex omnibus civibus (nullo a vigesimo usque ad sexagesimum aetatis annum excepto) formabatur, et quod principes nullum extraneum militem mercede conducere poterant. 67. Hoc, inquam, permagni fuit momenti; nam certum est, principes sola militia, cui stipendia solvunt, populum opprimere posse; deinde eos nihil magis timere quam libertatem militum concivium, quorum virtute, labore et magno sui sanguinis impendio imperii libertas et gloria parta est. 68. Ideo Alexander quum secundo contra Darium dimicandum erat, audito Parmenionis consilio non ipsum, qui consilium dedit, sed Polysperconta,

qui cum eodem stabat, increpuit. „Nam, ut ait Curtius lib. 4. c. 13., Parmenionem nuper acrius quam vellet increpitum rursus castigare non sustinuit," nec Macedonum libertatem, quam maxime, ut iam diximus [1]), timebat, opprimere potuit, nisi postquam numerum militum ex captivis longe supra Macedonas auxit; tum enim animo suo impotenti et diu civium optimorum libertate coërcito morem gerere potuit. 69. Si haec itaque militum concivium libertas humani imperii principes, qui soli totam laudem victoriarum usurpare solent, retinet, multo magis Hebraeorum principes coërcere debuit, quorum milites non pro principis, sed pro Dei gloria pugnabant et solo Dei responso accepto proelium committebant. 70. Accessit deinde, quod omnes Hebraeorum principes religionis vinculo associati erant. Quare si aliquis ab eadem defecisset, iusque divinum uniuscuiusque violare incepisset, eo hostis a reliquis haberi potuerat et iure opprimi. 71. Accessit III. timor novi alicuius prophetae. Modo enim probatae vitae aliquis receptis quibusdam signis ostenderet se prophetam esse, eo ipso ius summum imperandi habebat, nempe sicuti Moses Dei nomine ei soli revelati, et non tantum ut principes per pontificem consulti. 72. Et non dubium est, quin tales populum oppressum facile ad se trahere poterant, et levibus signis quicquid vellent persuadere; quum contra, si res recte administrabantur, princeps in tempore providere poterat, ut propheta prius eius iudicio stare deberet, ut ab eo examinaretur, num probatae vitae esset, num certa et indubitata signa suae legationis haberet, et denique num id quod nomine Dei dicere volebat, cum recepta doctrina et communibus legibus patriae conveniret. Quod si nec signa satis responderent vel doctrina nova esset, eum iure damnare poterat mortis; alias sola principis auctoritate et testimonio recipiebatur. 73. Accessit IV., quod princeps reliquos nobilitate non excellebat, nec iure sanguinis, sed tantum ratione aetatis et virtutis administratio imperii ei competebat. 74. Accessit denique, quod principes et universa militia non magis desiderio belli, quam pacis teneri poterant. Nam militia, ut diximus [2]), ex solis

1) Vid. §. 19. sqq.
2) Vid. 48. et §. 66.

civibus constabat; quare tam res belli, quam pacis ab iisdem hominibus administrabantur. Qui igitur in castris miles, is in foro civis erat, et qui in castris dux, is in curia iudex, et qui denique in castris imperator, princeps in civitate erat. 75. Quare nemo bellum propter bellum, sed propter pacem et ad tuendam libertatem desiderare poterat, et forte princeps, ne summum pontificem adire teneretur et coram ipso praeter dignitatem stare, a rebus novis, quantum poterat, abstinebat. Haec de rationibus, quae principes intra suos limites continebant.

76. Videndum iam, qua ratione *populus* retinebatur. Sed hanc etiam imperii fundamenta clarissime indicant. Si quis enim ad ea vel leviter attendere velit, videbit statim, haec amorem adeo singularem in civium animis parere debuisse, ut nihil difficilius aliquis in mentem inducere potuerit, quam patriam prodere vel ab ea deficere; sed contra omnes ita affecti esse debuerint, ut extrema potius, quam alienum imperium paterentur. 77. Nam postquam suum ius in Deum transtulerunt, suumque regnum Dei regnum esse, seque solos filios Dei, reliquas autem nationes Dei hostes esse crediderunt, in quas propterea odio infensissimo affecti erant (nam et hoc pium esse credebant, vide Psalm. 139. vers. 21. 22.), nihil magis abhorrere potuerunt, quam in fidem alicuius extranei iurare, eique obedientiam promittere; nec maius flagitium, nec quid magis exsecrandum excogitari apud ipsos poterat, quam patriam, hoc est, ipsum regnum Dei, quem adorabant, prodere. 78. Imo aliquo extra patriam tantum habitatum ire pro flagitio habebatur, quia Dei cultus, quo semper tenebantur, non nisi in patrio solo exerceri concedebatur; utpote quae sola tellus sancta, reliqua autem immunda et profana haberetur. 79. Ideo David, quia exsulare cogebatur, sic coram Saulo conqueritur*): *Si qui te contra me instigant homines sunt, maledicti sunt, quia me secludunt, ne spatier in Dei hereditate, sed dicunt: vade et deos alienos cole.* Et hac etiam de causa nullus civis, quod hic apprime notandum, exilii damnabatur; nam qui peccat, supplicio quidem dignus est, non autem flagitio. 80. Amor ergo Hebraeorum erga patriam non simplex amor, sed pietas erat, quae, simul et odium

*) Vid. 1 Sam. 26, 19.

in reliquas nationes, ita quotidiano cultu fovebantur et alebantur, ut in naturam verti debuerint; quotidianus enim cultus non tantum diversus omnino erat (quo fiebat ut omnino singulares et a reliquis prorsus essent separati), sed etiam absolute contrarius. 81. Quare ex quotidiana quadam exprobratione continuum odium oriri debuit, quo nullum firmius animis haerere potuit; utpote odium ex magna devotione seu pietate ortum, quodque pium credebatur, quo sane nullum maius nec pertinacius dari potest. Nec causa communis deerat, qua odium semper magis ac magis incenditur, nempe eius reciprocatio; nam nationes eos contra odio infensissimo habere debuerunt. 82. Quantum autem haec omnia, videlicet humani imperii libertas, erga patriam devotio, in omnes reliquos ius absolutum et odium non tantum licitum, sed etiam pium, omnes infensos habere, morum et rituum singularitas, quantum, inquam, haec Hebraeorum animos firmare valuerint ad omnia singulari constantia et virtute pro patria tolerandum, ratio quam clarissime docet et ipsa experientia testata est; nunquam enim stante urbe sub alterius imperio durare potuerunt, et ideo Hierosolymam rebellem civitatem vocitabant. Vide Hezrae cap. 4. vers. 12. 15. 19. 83. Secundum imperium (quod primi vix umbra fuit, postquam pontifices ius etiam principatus usurpaverunt) difficillime a Romanis destrui potuit, quod ipse Tacitus lib. 2. Histor. his testatur*): *Profligaverat bellum Iudaicum Vespasianus, oppugnatione Hierosolymorum reliqua, duro magis et arduo opere ob ingenium gentis et pervicaciam superstitionis, quam quod satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset.* 84. Verum praeter haec, quorum aestimatio a sola opinione pendet, aliud in hoc imperio, quod solidissimum est, singulare fuit, quo cives maxime retineri debuerunt, ne de defectione cogitarent, et ne unquam desiderio tenerentur deserendae patriae, nimirum ratio utilitatis, quae omnium humanarum actionum robur et vita est. Atque haec, inquam, in hoc imperio singularis erat. 85. Nam cives nullibi maiore iure bona sua possidebant, quam huius imperii subditi, qui cum principe aequalem partem terrarum et agrorum habebant, et unusquisque suae partis

*) Vid. Tacit. hist. l. 2. c. 4.

aeternus dominus erat. Nam si quis paupertate coactus fundum suum vel agrum vendiderat, adventante iubilaeo ei de integro restitui debebat[1]); et ad hunc modum alia instituta erant, ut nemo a fixis suis bonis alienari posset. 86. Deinde paupertas nullibi tolerabilior esse poterat, quam ubi caritas erga proximum, hoc est, erga concivem, summa pietate coli debebat, ut Deum suum regem propitium haberent. Civibus igitur Hebraeis non nisi in sua patria bene esse poterat, extra eandem autem damnum maximum et dedecus. 87. Deinde ad eosdem non tantum in patrio solo retinendum, sed ad bella etiam civilia vitandum et causas contentionum tollendum haec apprime conducebant; nempe quod nemo suo aequali, sed soli Deo serviebat, et quod caritas et amor erga concivem summa aestimabatur pietas, qui non parum fovebatur communi odio, quo reliquas nationes, et hae eos contra habebant. 88. Praeterea apprime conducebat summa obedientiae disciplina, qua educabantur, quod scilicet omnia ex determinato legis praescripto facere debebant. Non enim ad libitum arare licebat, sed certis temporibus et annis, et non nisi uno bestiarum genere simul. Sic etiam non nisi certa ratione certoque tempore seminare et metere licebat, et absolute eorum vita continuus obedientiae cultus erat; qua de re vide cap. V. circa usum ceremoniarum[2]). 89. Quare eidem omnino assuefactis ipsa non amplius servitus, sed libertas videri debuit; unde sequi etiam debuit, ut nemo negata, sed mandata cuperet, ad quod etiam non parum conduxisse videtur, quod certis anni temporibus otio et laetitiae se dare tenebantur, non ut animo, sed ut Deo ex animo obtemperarent. 90. Ter in anno Dei convivae erant (vide Deut. cap. 16.); septimo septimanae die ab omni opere cessare, seseque otio dare debebant; et praeter haec alia tempora signata erant, quibus laetitiae actus honesti et convivia non quidem concedebantur, sed mandabantur. Nec puto quod aliquid hoc efficacius ad hominum animos flectendos excogitari potest; nam nulla re magis capiuntur animi, quam laetitia, quae ex devotione, hoc est, ex amore et admiratione simul oritur. 91. Nec facile fastidio rerum usitatarum

1) Conf. Levit. cap. 25.
2) Vid. c. 5. §. 17. sqq.

capi poterant; nam cultus diebus festis destinatus rarus et varius erat. His accessit summa templi reverentia, quam propter singularem eius cultum et res, quas tenebantur observare, antequam alicui eo ire liceret, religiosissime semper servaverunt, atque adeo ut hodierni adhuc non sine magno horrore illud Manassae flagitium legant, quod scilicet idolum in ipso templo ponere sustinuerit*). 92. Erga leges etiam, quae in intimo sacrario religiosissime custodiebantur, non minor erat populo reverentia. Quare populi rumores et praeiudicia hic minime timenda erant (nemo enim de rebus divinis iudicium ferre audet), sed ad omnia, quae ipsis imperabantur ex auctoritate divini responsi in templo accepti vel legis a Deo conditae, sine ulla rationis consultatione obtemperare debebant. Atque his me summam rationem huius imperii, etsi breviter, satis tamen clare exposuisse puto.

93. Superest iam, ut causas etiam inquiramus, quare factum sit, ut Hebraei toties a lege defecerint, cur toties subacti fuerint et cur tandem imperium omnino vastari potuerit. At forsan hic aliquis dicet, id evenisse ex gentis contumacia. Verum hoc puerile est. Nam cur haec natio reliquis contumacior fuit? An natura? Haec sane nationes non creat, sed individua, quae quidem in nationes non distinguuntur nisi ex diversitate linguae, legum et morum receptorum. 94. Ex his duobus, legibus scilicet et moribus, tantum oriri potest, quod unaquaeque natio singulare habeat ingenium, singularem conditionem, et denique singularia praeiudicia. Si igitur concedendum esset, quod Hebraei supra reliquos mortales contumaces fuerint, id vitio legum vel receptorum morum imputari deberet. 95. Et sane hoc verum est, quod si Deus eorum imperium constantius voluisset, aliter etiam iura et leges condidisset, aliamque rationem id administrandi instituisset. Quare quid aliud dicere possumus, nisi quod Deum suum iratum habuerint, non tantum, ut Ieremias cap. 32. vers. 31. ait: *ab urbe condita*, sed iam inde a legibus conditis? 96. Quod Ezech. 20. vers. 25. etiam testatur inquiens: *Ego etiam dedi ipsis statuta non bona, et iura, quibus non viverent, eo quod impuravi ipsos*

---

*) Vid. 1 Reg. 21, 7.

muneribus suis remittendo omnem aperturam vulvae (id est primogenitum), *ut eos vastarem, ut scirent quod ego sum Iehova.* Quae verba et causa vastationis imperii ut recte intelligantur, notandum, quod primum intentum fuit, totum sacrum ministerium primogenitis tradere, non Levitis. Vide Numer. cap. 8. vers. 16. 17. 97. Sed postquam omnes praeter Levitas vitulum adoraverunt, repudiati et impurati sunt primogeniti, et Levitae eorum loco electi (Deuteron. cap. 10. vers. 8.); quae mutatio, quo eam magis ac magis considero, in verba Taciti me cogit erumpere*), „illo tempore non fuisse Deo curae securitatem illorum, fuisse ultionem.“ Nec satis mirari possum, tantam animo coelesti fuisse iram, ut ipsas leges, quae semper solum universi populi honorem, salutem et securitatem intendunt, animo se vindicandi et ad populum puniendum condiderit, ita ut leges non leges, hoc est, populi salus, sed potius poenae et supplicia visae sint. 98. Omnia enim munera, quae Levitis et sacerdotibus dare tenebantur, ut etiam quod primogeniti redimi debebant et argentum pro capite Levitis dare, et denique quod Levitis solis ad sacra accedere concedebatur, eos continuo suae impuritatis et repudiationis arguebant. 99. Habebant deinde Levitae, quod iis continuo exprobrarent. Nam non dubium est, quin inter tot millia multi importuni theologastri reperti fuerint; unde populo desiderium, facta Levitarum, qui absque dubio homines erant, observandi et, ut fit, omnes ob unius delictum accusandi. Hinc continuo rumores; deinde fastidium, homines otiosos et invisos, nec sanguine iis coniunctos alendi; praecipue si annona cara erat. 100. Quid igitur mirum, si in otio, quando manifesta miracula cessabant, nec homines exquisitissimae auctoritatis dabantur, populi animus irritatus et avarus languescere inciperet, et tandem a cultu, quamvis divino, sibi tamen ignominioso et etiam suspecto deficeret et novum cuperet; et quod principes, qui semper, ut ius summum imperii soli obtineant, viam affectant, ut populum sibi alligarent et a pontifice averterent, omnia ei concederent, novosque cultus introducerent? 101. Quod si ex prima intentione respublica constituta fuisset, ius omnibus tribubus et honor

*) Vid. Tacit. hist. l. 1. c. 3.

aequalis semper fuisset, et omnia securissime sese habuissent. Nam quis ius sacrum suorum consanguineorum violare vellet? Qui aliud mallent, quam suos consanguineos, fratres et parentes, ex pietate religionis alere, quam iisdem legum interpretationem edoceri, et quam denique ab iisdem divina responsa exspectare? 102. Deinde hac ratione omnes tribus longe arctius invicem unitae mansissent, si nimirum omnibus aequale ius fuisset sacra administrandi; quin imo nihil timendum esset, si ipsa Levitarum electio aliam causam, quam iram et vindictam habuisset. Sed sicuti diximus: Deum suum iratum habuerunt, qui „ipsos, ut verba Ezechiëlis iterum repetam, suis muneribus impuravit, remittendo omnem aperturam vulvae, ut eosdem vastaret.“ 103. Confirmantur haec praeterea ipsis historiis. Simul ac populus in desertis otio abundare coepit, multi et non de plebe viri hanc electionem aegre ferre inceperunt, et hinc occasionem ceperunt credendi, Mosen nihil ex mandato divino, sed ad libitum omnia instituere, quia scilicet suam tribum prae omnibus elegerit et ius pontificatus in aeternum suo fratri dederit, quapropter ipsum tumultu concitato adeunt clamantes, omnes aeque sanctos esse, ipsumque supra omnes contra ius extolli [1]). 104. Nec eos ulla ratione sedare potuit, sed adhibito in signum fidei miraculo omnes exstincti sunt; unde nova et universalis populi totius seditio orta est, credentis scilicet, eos non Deo iudice, sed arte Mosis exstinctos esse, qui tandem post magnam cladem vel pestilentiam fessus sedavit, ast ita ut omnes mori mallent, quam vivere. Quare tunc temporis seditio magis desierat, quam concordia coeperat. 105. Quod ita Scriptura testatur Deut. cap. 31. vers. 21., ubi Deus Mosi, postquam ei praedixit populum post eius mortem a divino cultu defecturum, haec ait: *Novi enim ipsius appetitum et quid hodie machinatur, dum nondum eundem duxero ad terram, quam iuravi.* Et paulo post Moses ipsi populo [2]): *Nam ego novi rebellionem tuam et contumaciam tuam. Si, dum ego vobiscum vixi, rebelles fuistis contra Deum; multo magis eritis post mortem meam!* 106. Et revera sic etiam contigit, ut notum. Unde

1) Vid. Num. cap. 16.
2) Deuter. 31, 27.

magnae mutationes magnaque ad omnia licentia, luxus et socordia, quibus omnia in deterius ire coeperunt, donec saepe subacti ius divinum plane ruperunt et regem mortalem voluerunt, ut imperii regia non templum, sed aula esset, et ut omnes tribus non amplius iuris divini et pontificatus, sed regum respectu concives manerent [1]). 107. At hinc ingens materia novis seditionibus; ex quibus etiam tandem imperii totius ruina sequuta est. Nam quid aliud reges minus ferre possunt, quam precario regnare et imperium in imperio pati? Qui primi ex privatis electi sunt, gradu dignitatis, ad quem ascenderant, contenti fuerunt. 108. At postquam filii iure successionis regno potiti sunt, omnia paulatim mutare coeperunt, ut omne ius imperii soli tenerent, quo maxima ex parte carebant, quam diu ius legum ab iisdem non pendebat, sed a pontifice, qui eas in sacrario custodiebat, easque populo interpretabatur; adeoque tamquam subditi legibus tenebantur, nec iure eas abrogare poterant, vel novas aequali auctoritate condere; deinde quia ius Levitarum reges aeque ac subditos, ut profanos, sacra administrare prohibebat; et denique quia tota sui imperii securitas a sola voluntate unius, qui propheta videbatur, pendebat, cuius rei exempla viderant: nimirum quanta cum libertate Samuel Saulo omnia imperabat, et quam facile unam ob noxam ius regnandi in Davidem transferre potuit [2]). Quare et imperium in imperio habebant et precario regnabant. 109. Ad haec ergo superanda alia templa diis dicare concesserunt, ut nulla Levitis amplius consultatio esset; deinde plures, qui nomine Dei prophetarent, quaesiverunt, ut prophetas haberent, quos veris opponerent [3]). 110. Sed quicquid conati sunt, numquam voti compotes esse potuerunt. Prophetae enim ad omnia parati tempus opportunum exspectabant, nempe imperium successoris, quod semper, dum memoria praecedentis viget, precarium est. Tum facile auctoritate divina aliquem regem incensum et virtute clarum inducere poterant ad ius divinum vindicandum, et imperium vel eius partem iure possidendum. 111. Verum nec prophetae aliquid

1) Conf. 1 Sam. cap. 8.
2) Conf. 1 Sam. cap. 13. 15. 16.
3) Conf. 1 Reg. 12, 26 sqq.

hac ratione promovere poterant; nam etsi tyrannum e medio tollerent, manebant tamen causae. Quare nihil aliud faciebant, quam novum tyrannum multo civium sanguine emere. Discordiis igitur bellisque civilibus finis nullus, causae autem ius divinum violandi semper eaedem, quae etiam non nisi simul cum toto imperio e medio tolli potuerunt.

112. His videmus, quomodo religio in Hebraeorum rempublicam introducta fuerit, et qua ratione imperium aeternum esse potuerit, si iusta legislatoris ira in eodem persistere concessisset. Sed quia id fieri non potuit, tandem interire debuit. Atque hic de solo primo imperio locutus sum. 113. Nam secundum vix umbra fuit primi, quandoquidem iure Persarum, quorum subditi erant, tenebantur; et postquam libertatem adepti sunt, pontifices ius principatus usurpaverunt, quo imperium absolutum obtinuerunt; unde sacerdotibus regnandi et pontificatum simul adipiscendi ingens libido. 114. Quare de hoc secundo minime opus fuit plura dicere. An vero primum, prout ipsum durabile concepimus, imitabile sit vel pium, id, quoad eius fieri potest, imitari, ex sequentibus patebit. 115. Hic tantum coronidis loco notari velim, id quod iam supra innuimus*), nempe ex his, quae in hoc capite ostendimus, constare, ius divinum sive religionis ex pacto oriri, sine quo nullum est nisi naturale; et ideo Hebraei nulla pietate erga gentes, quae pacto non interfuerunt, ex iussu religionis tenebantur, sed tantum in concives.

CAP. XVIII. Ex Hebraeorum republica et historiis quaedam dogmata politica concluduntur.

Quamvis Hebraeorum imperium, quale ipsum in praecedenti capite concepimus, aeternum esse potuerit, idem tamen nemo iam imitari potest, nec etiam consultum est. Nam si qui suum ius in Deum transferre vellent, id cum Deo, sicuti Hebraei fecerunt, expresse pacisci deberent, adeoque non tantum voluntas

*) Vid. §. 26. sqq.

ius transferentium, sed etiam Dei, in quem esset transferendum, requireretur. 2. At Deus contra per apostolos revelavit, Dei pactum non amplius atramento, nec in tabulis lapideis, sed Dei spiritu in corde scribi*). Deinde talis imperii forma iis forsan tantum utilis esse posset, qui sibi solis absque externo commercio vivere, seseque intra suos limites claudere et a reliquo orbe segregari velint; at minime iis, quibus necesse est cum aliis commercium habere. Quapropter talis imperii forma paucissimis tantum ex usu esse potest. 3. Verum enim vero, tametsi in omnibus imitabile non sit, multa tamen habuit dignissima, saltem ut notarentur, et quae forsan imitari consultissimum esset. Attamen, quia mea intentio, ut iam monui, non est, de republica ex professo agere, eorum pleraque missa faciam, et tantum ea, quae ad meum scopum faciunt, notabo; nempe quod contra Dei regnum non pugnet, summam maiestatem eligere, quae summum imperii ius habeat. 4. Nam postquam Hebraei suum ius in Deum transtulerunt, ius summum imperandi Mosi tradiderunt, quique adeo solus auctoritatem habuit leges Dei nomine condendi et abrogandi, sacrorum ministros eligendi, iudicandi, docendi et castigandi, et omnibus denique omnia absolute imperandi. 5. Deinde quod, quamvis sacrorum ministri legum interpretes fuerint, eorum tamen non erat, cives iudicare, nec aliquem excommunicare (hoc enim tantum iudicibus et principibus ex populo electis competebat), vide Iosuae cap. 6. vers. 26. Iudicum cap. 21. vers. 18. et 1 Samuëlis cap. 14. vers. 24. 6. Praeter haec, si etiam ad Hebraeorum successus et historias attendere velimus, alia digna etiam ut notentur reperiemus. Videlicet I. quod nullae in religione sectae fuerint, nisi postquam pontifices in secundo imperio auctoritatem habuerunt decretandi et negotia imperii tractandi, quae auctoritas ut aeterna esset, ius sibi principatus usurpaverunt, et tandem reges appellari voluerunt. 7. Ratio in promptu est; in primo namque imperio nulla decretalia nomen a pontifice habere poterant, quandoquidem nullum ius decretandi habebant, sed tantum Dei responsa, a principibus vel conciliis rogati, dandi; ac propterea nulla tum iis libido esse potuit, nova

*) Vid. 2 Cor. 3, 3.

decretandi, sed tantum assueta et recepta administrandi et defendendi. Nam nulla alia ratione libertatem suam invitis principibus conservare tuto poterant, nisi leges incorruptas servando. 8. At postquam potestatem etiam ad imperii negotia tractandum iusque principatus iuxta pontificatum adepti sunt, unusquisque tam in religione, quam in reliquis sui nominis gloriam incepit quaerere, omnia scilicet pontificali auctoritate determinando et quotidie nova de ceremoniis, de fide et omnibus decretando, quae non minus sacra, nec minoris auctoritatis esse voluerunt, quam leges Mosis. 9. Ex quo factum, ut religio in exitiabilem superstitionem declinaret, et legum verus sensus et interpretatio corrumperetur; ad quod etiam accessit, quod dum pontifices viam ad principatum in initio restaurationis affectabant, omnia, ut plebem ad se traherent, assentabantur; plebis scilicet facta, etsi impia, approbando et Scripturam pessimis eius moribus accommodando. 10. Quod quidem Malachias de iis conceptissimis verbis testatur. Is enim, postquam sacerdotes sui temporis increpuit, eos Dei nominis contemptores appellando, sic eos castigare pergit [1]): *Labia pontificis custodiunt scientiam et lex ex ipsius ore quaeritur, quia Dei missarius est. At vos recessistis a via; fecistis, ut lex multis esset offendiculo; pactum Levi corrupistis, ait Deus exercituum.* Et sic porro eos accusare pergit, quod leges ad libitum interpretabantur, et nullam Dei rationem, sed tantum personarum habebant. 11. At certum est, pontifices haec numquam tam caute facere potuisse, ut a prudentioribus non animadverterentur, qui proinde, crescente audacia, contenderunt, nullas alias leges teneri debere, quam quae scriptae erant; ceterum decreta, quae decepti Pharisaei (qui, ut Iosephus in Antiquitatibus habet [2]), ex communi plebe maxime constabant) traditiones patrum vocabant, minime custodienda esse. 12. Quicquid fuerit, nullo modo possumus dubitare, quin pontificum adulatio, religionis et legum corruptio, harumque incredibilis augmentatio magnam admodum et frequentem occasionem dederint disputationibus et altercationibus, quae numquam componi potuerunt. Nam ubi ho-

1) Vid. Malach. 2, 7. 8.
2) Vid. Ioseph. Ant. 15, 10.

mines ardore superstitionis, magistratu alterutram partem adiuvante, litigare incipiunt, nequaquam sedari possunt, sed necessario in sectas dividuntur.

13. II. Notatu dignum est, quod prophetae, viri scilicet privati, libertate sua monendi, increpandi et exprobrandi homines magis irritaverunt, quam correxerunt; qui tamen a regibus moniti vel castigati facile flectebantur. Imo regibus etiam piis saepe intolerabiles fuerunt propter auctoritatem, quam habebant iudicandi, quid pie vel impie factum esset, et vel reges ipsos castigandi, si quod negotium publicum vel privatum contra eorum iudicium agere sustinebant. 14. Rex Asa, qui ex testimonio Scripturae pie regnavit, prophetam Hananiam in pistrinum dedit (vide 2. Paralip. cap. 16.), quia ipsum libere reprehendere et increpare sustinuit ob pactum cum rege Aramaeae [1]) factum; et praeter hoc alia reperiuntur exempla, quae ostendunt, religionem plus detrimenti, quam incrementi ex tali libertate accepisse, ut iam taceam, quod hinc etiam, quod prophetae tantum sibi ius retinuerint, magna bella civilia orta fuerint.

15. III. Dignum etiam ut notetur est, quod quam diu populus regnum tenuit, non nisi unum bellum civile habuerit, quod tamen absolute exstinctum fuit, et victores victorum ita miserti sunt, ut omnibus modis curaverint, eosdem in antiquam suam dignitatem et potentiam restituere [2]). At postquam populus, regibus minime assuetus, imperii primam formam in monarchicam mutavit, civilibus bellis nullus fere finis fuit, et proelia adeo atrocia commiserunt, ut omnium famam exsuperaverint. 16. In uno enim proelio (quod fidem fere superat) quingenta millia Israëlitarum necati sunt a Iudaeis [3]); et in alio contra Israëlitae Iudaeorum multos trucidant (numerus in Scriptura non traditur), ipsum regem capiunt, Hierosolymae murum fere demoliuntur, et ipsum templum (ut irae nullum modum fuisse noscatur) omnino spoliant, et ingenti fratrum praeda onusti et sanguine satiati, acceptis obsidibus et rege in iam fere vastato suo regno relicto, arma depo-

---

1) Perperam ante legebatur in edit. omnibus: *Armeniae*.
2) Conf. Iudic. c. 20. et 21.
3) Vid. 2 Chron. 13, 17.

nunt, non fide, sed imbecillitate Iudaeorum securi facti [1]. 17. Nam paucis post annis, Iudaeorum viribus refectis, novum proelium rursus committunt, in quo iterum Israëlitae victores evadunt, centum et viginti millia Iudaeorum trucidant, mulieres et liberos eorum usque ad ducenta millia captivos ducunt, magnamque praedam iterum rapiunt [2]; atque his et aliis proeliis, quae in historiis obiter narrantur, consumpti praeda tandem hostibus fuerunt. 18. Deinde si etiam tempora reputare velimus, quibus absoluta pace frui licuit, magnam reperiemus discrepantiam. Saepe enim ante reges quadraginta [3], et semel (quod omni opinione maius) octoginta annos sine bello externo vel interno concorditer transegerunt [4]. 19. At postquam reges imperium adepti sunt, quia non amplius ut antea pro pace et libertate, sed pro gloria certandum erat, omnes praeter unum Salomonem (cuius virtus, sapientia scilicet, melius in pace, quam in bello constare poterat) bella gessisse legimus. Accessit deinde exitiabilis regnandi libido, quae plerisque iter ad regnum admodum cruentum fecit. 20. Denique leges durante populi regno incorruptae manserunt et constantius observatae fuerunt. Nam ante reges paucissimi fuerunt prophetae, qui populum monerent; post electum autem regem permulti simul fuerunt. Hobadias namque centum a caede liberavit eosque abscondidit, ne cum reliquis occiderentur [5]. Nec videmus quod populus ullis falsis prophetis deceptus fuit, nisi postquam imperium regibus cessit, quibus plerique assentari student. 21. Adde quod populus, cuius plerumque animus pro re nata magnus vel humilis est, facile se in calamitatibus corrigebat et ad Deum convertebat, legesque restituebat, et hoc modo sese etiam omni periculo expediebat. Contra reges, quorum animi semper aeque elati sunt, nec flecti absque ignominia possunt, pertinaciter vitiis adhaeserunt usque ad supremum urbis excidium.

22. Ex his clarissime videmus, I. quam perniciosum et religioni et reipublicae sit, sacrorum ministris ius aliquod decretandi

1) Vid. 2 Chron. 25, 21. sqq.
2) Vid. 2 Chron. 28, 5. sqq.
3) Vid. Iudic. 3, 11. 5, 31.
4) Vid. Iudic. 3, 30.
5) Vid. 2 Reg. 18, 4. 13.

vel imperii negotia tractandi concedere; et contra omnia multo constantius sese habere, si hi ita contineantur, ut de nulla re nisi rogati respondeant, et ut interim recepta tantum et maxime usitata doceant exerceantque. 23. II. Quam periculosum sit, ad ius divinum referre res mere speculativas, legesque de opinionibus condere, de quibus homines disputare solent vel possunt. Ibi enim violentissime regnatur, ubi opiniones, quae uniuscuiusque iuris sunt, quo nemo cedere potest, pro crimine habentur; imo plebis ira, ubi hoc fit, maxime regnare solet. 24. Pilatus nempe, ut Pharisaeorum irae concederet, Christum, quem innocentem noverat, crucifigere iussit[1]). Deinde ut Pharisaei ditiores a suis dignitatibus deturbarent, quaestiones de religione movere coeperunt, et Tsaducaeos impietatis accusare; et ad hoc Pharisaeorum exemplum pessimi quique hypocritae eadem rabie agitati, quam zelum iuris divini vocant, viros probitate insignes et virtute claros, et ob id plebi invisos, ubique persecuti sunt; eorum scilicet opiniones publice detestando et saevam multitudinem ira in eosdem incendendo[2]). 25. Atque haec procax licentia, quia specie religionis adumbratur, non facile coërceri potest, praecipue ubi summae potestates sectam aliquam introduxerunt, cuius ipsae auctores non sunt: quia tum non ut iuris divini interpretes, sed ut sectarii habentur, hoc est, ut qui sectae doctores iuris divini interpretes agnoscunt; et ideo magistratuum auctoritas circa haec apud plebem parum valere solet, at plurimum doctorum auctoritas, quorum interpretationibus vel reges submitti debere putant. 26. Ad haec ergo mala vitanda nihil reipublicae tutius excogitari potest, quam pietatem et religionis cultum in solis operibus, hoc est, in solo exercitio caritatis et iustitiae ponere, et de reliquis liberum unicuique iudicium relinquere. Sed de his postea fusius[3]). 27. III. Videmus quam necesse sit, tam reipublicae, quam religioni, summis potestatibus ius de eo, quod fas nefasque sit, discernendi concedere. Nam si hoc ius, de factis discernendi, ipsis divinis prophetis concedi non potuit, nisi cum magno

1) Conf. Matth. cap. 27.
2) Conf. Ioseph. de B. Iud. 2, 8. Antiquit. 15, 10.
3) Vid. cap. 20. inpr. §. 46.

reipublicae et religionis damno, multo minus iis concedendum erit, qui nec futura praedicere sciunt, nec miracula possunt facere. Verum de hoc in sequenti ex professo agam *). 28. IV. Denique videmus quam exitiale sit populo, qui sub regibus non consuevit vivere, quique iam leges conditas habet, monarcham eligere. Nam nec ipse tantum imperium sustinere, nec regia auctoritas pati poterit leges et iura populi ab alio minoris auctoritatis instituta, et multo minus animum inducere ad easdem defendendum, praesertim quia in iis instituendis nulla ratio regis, sed tantum populi vel concilii, qui regnum tenere putabat, haberi potuit; atque adeo rex iura populi antiqua defendendo eius potius servus, quam dominus videretur. 29. Novus ergo monarcha summo studio novas leges statuere conabitur, et iura imperii in suum usum reformare, et populum eo redigere, ut non tam facile regibus dignitatem adimere possit, quam dare. 30. At hic praeterire nequaquam possum, non minus periculosum etiam esse, monarcham e medio tollere, tametsi omnibus modis constet eundem tyrannum esse. Nam populus regiae auctoritati assuetus eaque sola retentus minorem contemnet et ludibrio habebit; ac proinde, si unum e medio tollat, necesse ipsi erit, ut olim prophetis, alium loco prioris eligere, qui non sponte, sed necessario tyrannus erit. 31. Nam qua ratione videre poterit civium manus caede regia cruentatas, eosque parricidio, tamquam re bene gesta, gloriari, quod non nisi ad exemplum in ipsum solum statuendum commiserunt? Sane, si rex esse vult, nec populum regum iudicem suumque dominum agnoscere, nec precario regnare, prioris mortem vindicare debet, et contra sui causa exemplum statuere, ne populus iterum tale facinus committere audeat. 32. At mortem tyranni civium nece non facile vindicare poterit, nisi simul eiusdem prioris tyranni causam defendat, eiusque facta approbet, et consequenter omnia prioris tyranni vestigia sequatur. Hinc igitur factum, ut populus saepe quidem tyrannum mutare, at numquam tollere, nec imperium monarchicum in aliud alterius formae mutare potuerit. 33. Huius rei fatale exemplum populus Anglicanus dedit, qui causas quaesivit, quibus specie iuris monarcham e medio tolleret.

---

*) Vid. cap. 19.

At eo sublato nihil minus facere potuit, quam formam imperii mutare. Sed post multum sanguinem effusum huc perventum est, ut novus monarcha alio nomine salutaretur (quasi tota quaestio de solo nomine fuisset), qui nulla ratione persistere poterat, nisi stirpem regiam penitus delendo, regis amicos vel amicitia suspectos necando, et otium pacis, rumoribus aptum, bello disturbando, ut plebs novis rebus occupata et intenta cogitationes de caede regia alio diverteret. 34. Sero igitur animadvertit populus se pro salute patriae nihil aliud fecisse, quam ius legitimi regis violare resque omnes in peiorem statum mutare. Ergo gradum, ubi licuit, revocare decrevit, nec quievit, donec omnia in pristinum suum statum restaurata vidit[1]). 35. At forsan aliquis exemplo populi Romani obiiciet, populum facile posse tyrannum e medio tollere[2]). Sed ego eodem nostram sententiam omnino confirmari existimo. Nam quamvis populus Romanus longe facilius tyrannum e medio tollere et formam imperii mutare potuerit, propterea quod ius regem eiusque successorem eligendi penes ipsum populum erat, et quod ipse, utpote ex seditiosis et flagitiosis hominibus conflatus, nondum regibus obedire consueverat (nam ex sex, quos antea habuerat, tres interfecerat); tamen nihil aliud fecit, quam loco unius plures tyrannos eligere, qui ipsum externo et interno bello misere conflictum semper habuerunt, donec tandem imperium iterum in monarcham, mutato etiam tantum, ut in Anglia, nomine, cessit. 36. Quod autem ad ordines Hollandiae attinet, hi numquam, quod scimus, reges habuerunt, sed comites, in quos numquam ius imperii translatum fuit. Nam, ut ipsi praepotentes ordines Hollandiae in inductione, tempore comitis Leycestriae ab ipsis edita[3]), palam faciunt, sibi auctoritatem semper reservaverunt ad eosdem comites sui officii monendum, et potestatem sibi retinuerunt ad hanc suam auctoritatem et civium libertatem defendendum, seseque de iisdem, si in tyrannos degenerarent, vindicandum et eos ita retinendum, ut nihil nisi

---

1) Vid. Caroli I., Cromvellii, Caroli II. historias apud Rotteck. allgem. Gesch. tom. VII. cap. 6. §. 34. sqq. tom. VIII. cap. 3. §. 3. sqq.

2) Vid. Livii hist. I, 60. II, 1. sqq.

3) Vid. Rotteck. allgem. Gesch. tom. VII. cap. 5. §. 10.

concedentibus et approbantibus ordinibus efficere possent. 37. Ex quibus sequitur, ius supremae maiestatis semper penes ordines fuisse, quod quidem ultimus comes conatus est usurpare. Quare longe abest, quod ab eo defecerint, quum pristinum suum imperium paene iam amissum restauraverunt. His igitur exemplis id, quod diximus, omnino confirmatur, quod scilicet uniuscuiusque imperii forma necessario retinenda est, nec absque periculo totalis ipsius ruinae mutari potest. Et haec sunt, quae hic operae pretium notare duxi.

CAP. XIX. Ostenditur, ius circa sacra penes summas potestates omnino esse, et religionis cultum externum reipublicae paci accommodari debere, si recte Deo obtemperare velimus.

Quum supra dixi [1]), eos, qui imperium tenent, ius ad omnia solos habere et a solo eorum decreto ius omne pendere, non tantum civile intelligere volui, sed etiam sacrum; nam huius etiam et interpretes esse debent et vindices. Atque hoc hic expresse notare volo et de eo ex professo in hoc capite agere, quia plurimi sunt, qui pernegant, hoc ius, nempe circa sacra, summis potestatibus competere, neque eos interpretes iuris divini agnoscere volunt. 2. Unde etiam licentiam sibi sumunt, eosdem accusandi et traducendi, imo ab ecclesia (ut olim Ambrosius Theodosium Caesarem) excommunicandi. Sed eos hac ratione imperium dividere, imo viam ad imperium affectare, infra in hoc ipso capite videbimus [2]). Nam prius ostendere volo, religionem vim iuris accipere ex solo eorum decreto, qui ius imperandi habent, et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent; et praeterea quod religionis cultus et pietatis exercitium reipublicae paci et utilitati accommodari, et

1) Vid. cap. 16. §. 24. sq. cap. 17. §. 5. sqq. cap. 18. §. 27.
2) Vid. infra §. 41.

consequenter a solis summis potestatibus determinari debet, quaeque adeo eius etiam interpretes debent esse. 3. Loquor expresse de pietatis exercitio et externo religionis cultu; non autem de ipsa pietate et Dei interno cultu, sivi mediis, quibus mens interne disponitur ad Deum integritate animi colendum. Internus enim Dei cultus et ipsa pietas uniuscuiusque iuris est (ut in fine cap. VII.[1]) ostendimus), quod in alium transferri non potest. 4. Porro quid hic per Dei regnum intelligam ex cap. XIV. satis constare existimo[2]). In eo enim ostendimus, eum legem Dei adimplere, qui iustitiam et caritatem ex Dei mandato colit. Unde sequitur illud *regnum* esse *Dei*, in quo iustitia et caritas vim iuris et mandati habent. 5. Atque hic nullam agnosco differentiam, sive Deus verum iustitiae et caritatis cultum lumine naturali sive revelatione doceat imperetque; nihil enim refert, quomodo ille cultus revelatus sit, modo summum ius obtineat, summaque lex hominibus sit. 6. Si igitur iam ostendam, iustitiam et caritatem vim iuris et mandati non posse accipere, nisi ex iure imperii, facile inde concludam (quandoquidem ius imperii penes summas potestates tantum est), religionem vim iuris accipere ex solo eorum decreto, qui ius imperandi habent, et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent. 7. At quod cultus iustitiae et caritatis vim iuris non accipit, nisi ex iure imperii, ex antecedentibus patet. Ostendimus enim cap. XVI.[3]), in statu naturali non plus iuris rationi, quam appetitui esse, sed tam eos, qui secundum leges appetitus, quam eos, qui secundum leges rationis vivunt, ius ad omnia, quae possunt, habere. 8. Hac de causa in statu naturali peccatum concipere non potuimus, nec Deum tamquam iudicem homines propter peccata punientem, sed omnia secundum leges universae naturae communes ferri, et eundem casum (ut cum Salomone loquar) iusto ac impio, puro ac impuro etc. contingere[4]), et nullum locum iustitiae, nec caritati esse: at ut verae rationis documenta, hoc est (ut

---

1) Vid. cap. 7. §. 90. sqq.
2) Vid. cap. 14. inprimis §. 23. et 33.
3) Vid. càp. 16. §. 6—8.
4) Vid. Salom. Cohel. cap. 9. v. 2.

in cap. IV. circa legem divinam ostendimus), ipsa divina documenta, vim iuris absolute haberent, necesse fuisse, ut unusquisque iure suo naturali cederet, et omnes idem in omnes, vel in aliquot, vel in unum transferrent [1]); et tum demum nobis primum innotuit, quid iustitia, quid iniustitia, quid aequitas quidque iniquitas esset. 9. Iustitia igitur et absolute omnia verae rationis documenta, et consequenter erga proximum caritas, a solo imperii iure, hoc est (per ea quae in eodem cap. [2]) ostendimus) a solo eorum decreto, qui ius imperandi habent, vim iuris et mandati accipiunt; et quia (ut iam ostendi) in solo iustitiae et caritatis, sive verae religionis iure Dei regnum consistit [3]), sequitur, ut volebamus, Deum nullum regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent; et perinde, inquam, est, sive religionem lumine naturali, sive prophetico revelatam concipiamus. 10. Demonstratio enim universalis est, quandoquidem religio eadem est et a Deo aeque revelata, sive hoc, sive illo modo hominibus innotuisse supponatur; et ideo, ut etiam religio prophetice revelata vim iuris apud Hebraeos haberet, necesse fuit, ut unusquisque eorum iure suo naturali prius cederet, et omnes ex communi consensu statuerent, iis tantum obedire, quae ipsis a Deo prophetice revelarentur, eodem prorsus modo, ac in imperio democratico fieri ostendimus [4]), ubi omnes communi consensu deliberant, ex solo rationis dictamine vivere. 11. Et quamvis Hebraei suum ius praeterea in Deum transtulerint, hoc magis mente, quam opera facere potuerunt. Nam re ipsa (ut supra vidimus) ius imperii absolute retinuerunt [5]), donec ipsum in Mosen transtulerunt, qui etiam deinceps rex absolute mansit, et per eum solum Deus Hebraeos regnavit. 12. Porro hac etiam de causa (quod scilicet religio ex solo iure imperii vim iuris accipit) Moses nullo eos supplicio afficere potuit, qui ante pactum, et qui consequenter sui adhuc iuris erant, sabbatum violaverunt (vide Exodi cap. 16. vers. 27. sqq.), sicuti post

1) Vid. cap. 4. §. 2. sqq.
2) Vid. cap. 4. §. 3.
3) Vid. §. 4.
4) Vid. cap. 16. §. 25. sqq.
5) Vid. cap. 17. §. 26. sqq.

pactum (vide Num. cap. 15. vers. 36.), postquam scilicet unusquisque iure suo naturali cessit et sabbatum ex iure imperii vim mandati accepit. 13. Denique hac etiam de causa destructo Hebraeorum imperio religio revelata vim iuris habere desiit; nequaquam enim dubitare possumus, quin simul ac Hebraei ius suum in Babylonium regem transtulerunt, continuo regnum Dei iusque divinum cessaverit. 14. Num eo ipso pactum, quo promiserant, omnibus, quae Deus loqueretur, obedire, quodque Dei regni fundamentum fuerat, omnino sublatum est, nec eo amplius stare poterant, quandoquidem ab eo tempore non amplius sui iuris (ut quum in desertis vel in patria essent), sed regis Babyloniae erant, cui in omnibus (ut cap. XVI. ostendimus) obedire tenebantur[1]; quod etiam Ieremias eosdem cap. 29. vers. 7. expresse monet. *Consulite*, inquit, *paci civitatis, ad quam vos captivos duxi. Nam ipsius incolumitate vobis erit incolumitas.* 15. At incolumitati illius civitatis consulere non poterant, tamquam imperii ministri (captivi enim erant), sed tamquam servi, se scilicet ad vitandas seditiones in omnibus obedientes praestando, imperii iura et leges, tametsi a legibus, quibus in patria consueverant, admodum diversa, observando etc. 16. Ex quibus omnibus evidentissime sequitur, religionem apud Hebraeos vim iuris a solo imperii iure accepisse, et eo destructo non amplius tamquam iustum singularis imperii, sed catholicum rationis documentum haberi potuisse. *Rationis* inquam; nam catholica religio nondum ex revelatione innotuerat. 17. Absolute igitur concludimus, religionem, sive ea lumine naturali, sive prophetico revelata sit, vim mandati accipere ex solo eorum decreto, qui ius imperandi habent, et Deum nullum singulare regnum in homines habere, nisi per eos, qui imperium tenent. 18. Sequitur hoc etiam et clarius etiam intelligitur, ex dictis in cap. IV. Ibi enim ostendimus, Dei decreta aeternam veritatem et necessitatem omnia involvere, nec posse concipi Deum tamquam principem vel legislatorem leges hominibus ferentem.[2]) 19. Quapropter divina documenta lumine naturali vel prophetico revelata vim mandati a Deo immediate

1) Vid. cap. 16. §. 65.
2) Vid. cap. 4. §. 37.

non accipiunt, sed necessario ab iis, vel mediantibus iis, qui ius imperandi et decretandi habent; adeoque non nisi mediantibus iisdem concipere possumus, Deum in homines regnare, resque humanas secundum iustitiam et aequitatem dirigere, quod ipsa etiam experientia comprobatur. 20. Nam nulla divinae iustitiae vestigia reperiuntur, nisi ubi iusti regnant; alias (ut Salomonis verba iterum repetam) eundem casum iusto ac iniusto, puro ac impuro contingere videmus [1]); quod quidem plurimos, qui Deum in homines immediate regnare et totam naturam in eorum usum dirigere putabant, de divina providentia dubitare fecit. 21. Quum itaque tam experientia, quam ratione constet, ius divinum a solo decreto summarum potestatum pendere, sequitur, easdem etiam eiusdem esse interpretes; qua autem ratione, iam videbimus. Nam tempus est, ut ostendamus, cultum religionis externum et omne pietatis exercitium reipublicae paci et conservationi debere accommodari, si recte Deo obtemperare velimus. Hoc autem demonstrato facile intelligemus, qua ratione summae potestates interpretes religionis et pietatis sint.

22. Certum est, quod pietas erga patriam summa sit, quam aliquis praestare potest. Nam sublato imperio nihil boni potest consistere, sed omnia in discrimen veniunt, et sola ira et impietas maximo omnium metu regnat. Unde sequitur, nihil proximo pium praestari posse, quod non impium sit, si inde damnum totius reipublicae sequatur, et contra nihil in eundem impium committi, quod pietati non tribuatur, si propter reipublicae conservationem fiat. 23. Ex. gr. pium est, ei, qui mecum contendit et meam tunicam vult capere, pallium etiam dare [2]). At ubi iudicatur, hoc reipublicae conservationi perniciosum esse, pium contra est, eundem in iudicium vocare, tametsi mortis damnandus sit. Hac de causa Manlius Torquatus celebratur, quod salus populi plus apud ipsum valuerit, quam erga filium pietas [3]). 24. Quum hoc ita sit, sequitur, salutem populi summam esse legem, cui om-

1) Vid. Salom. Cohel. c. 9. v. 2.
2) Vid. Matth. 5, 40. Luc. 6, 29.
3) Vid. Livii histor. 8, 7.

nes, tam humanae quam divinae, accommodari debent. At quum solius summae potestatis officium sit, determinare, quid saluti totius populi et imperii securitati necesse sit, et quid necesse esse iudicaverit, imperare; hinc sequitur, solius etiam summae potestatis officium esse, determinare, qua ratione unusquisque debet proximum pietate colere, hoc est, qua ratione unusquisque Deo obedire tenetur. 25. Ex his clare intelligimus, qua ratione summae potestates interpretes religionis sint; deinde quod nemo Deo recte obedire potest, si cultum pietatis, qua unusquisque tenetur, publicae utilitati non accommodet, et consequenter, si omnibus summae potestatis decretis non obediat. 26. Nam quandoquidem ex Dei mandato omnes (nullo excepto) pietatem colere tenemur, neminique damnum inferre, hinc sequitur, nemini licere, opem alicui cum alterius, et multo minus cum totius reipublicae damno ferre; adeoque neminem posse proximum pietate colere secundum Dei mandatum, nisi pietatem et religionem publicae utilitati accommodet. 27. At nullus privatus scire potest, quid reipublicae utile sit, nisi ex decretis summarum potestatum, quarum tantum est, negotia publica tractare. Ergo nemo pietatem recte colere, nec Deo obedire potest, nisi omnibus summae potestatis decretis obtemperet. 28. Atque hoc ipsa etiam praxi confirmatur. Quem enim, sive civem sive extraneum, privatum vel imperium in alios tenentem, summa potestas reum mortis vel hostem iudicavit, nemini subditorum eidem auxilium ferre licet. Sic etiam, quamvis Hebraeis dictum fuerit, ut unusquisque socium tamquam se ipsum amaret (vide Levit. cap. 19. vers. 17. 18.), tenebantur tamen eum, qui contra edicta legis aliquid commiserat, iudici indicare (vide Levit. cap. 5. vers. 1. et Deut. cap. 13. vers. 8. 9.), et eundem, si reus mortis iudicabatur, interficere (vide Deut. cap. 37. vers. 7.). 29. Deinde ut Hebraei libertatem adeptam possent conservare et terras, quas occuparent, imperio absoluto retinerent, necesse fuit, uti cap. XVII. ostendimus*), ut religionem suo soli imperio accommodarent, seseque a reliquis nationibus separarent; et ideo iis dictum fuit: *Dilige proximum tuum et odio habe inimicum tuum.* Vide Matth. cap. 5.

---

*) Vid. cap. 17. §. 26. sqq.

vers. 43.). 30. Postquam autem imperium amiserunt et Babyloniam captivi ducti sunt, Ieremias eosdem docuit, ut incolumitati etiam illius civitatis, in quam captivi ducti erant, consulerent [1]); et postquam Christus eos per totum orbem dispersum iri vidit [2]), docuit, ut omnes absolute pietatem colerent; quae omnia evidentissime ostendunt, religionem reipublicae utilitati accommodatam semper fuisse. 31. Si quis autem iam quaerat: „quo ergo iure Christi discipuli, qui viri scilicet privati, religionem praedicare poterant?" eosdem id fecisse dico iure potestatis, quam a Christo acceperant, adversus spiritus impuros. Vide Matth. cap. 10. vers. 1. 32. Supra enim in fine cap. 16. expresse monui, omnes fidem tyranno etiam servare teneri, excepto eo, cui Deus certa revelatione singulare contra tyrannum auxilium promiserit [3]). Quare nemini inde exemplum sumere licet, nisi etiam potestatem habeat ad facienda miracula, quod hinc etiam conspicuum fit, quod Christus discipulis etiam dixerit, ne metuerent eos, qui occidunt corpora. Vide Matth. cap. 10. vers. 28. 33. Quod si hoc unicuique dictum fuisset, frustra imperium statueretur, et illud Salomonis (Prov. cap. 24. vers. 21.): *Fili mi, time Deum et regem!* impie dictum fuisset, quod longe a vero abest. Atque adeo necessario fatendum, auctoritatem illam, quam Christus discipulis dedit, iis tantum singulariter datam fuisse, nec inde exemplum aliis sumi posse. 34. Ceterum adversariorum rationes, quibus ius sacrum a iure civili separare volunt, et hoc tantum penes summas potestates, illud autem penes universam ecclesiam esse contendunt, nihil moror; adeo namque frivolae sunt, ut nec refutari mereantur. 35. Hoc unum silentio praeterire nequeo, quam misere ipsi decipiantur, quod ad hanc seditiosam opinionem (veniam verbo duriori precor) confirmandam exemplum sumant a summo Hebraeorum pontifice, penes quem olim ius sacra administrandi fuit; quasi pontifices illud ius a Mose non acceperint (qui, ut supra ostendimus [4]), summum solus imperium retinuit), ex cuius etiam decreto eodem privari poterant. 36. Ipse enim non

1) Vid. Ierem. 29, 7.
2) Vid. Luc. 21, 24.
3) Vid. cap. 16. §. 64.
4) Vid. cap. 17. §. 37. sqq.

tantum Aharonem, sed etiam filium eius Eleazarum et nepotem Pineham elegit et auctoritatem pontificatum administrandi dedit, quam postea pontifices ita retinuerunt, ut nihilo minus Mosis, id est, summae potestatis substituti viderentur. Nam, ut iam ostendimus [1]), Moses nullum imperii successorem elegit, sed eius omnia officia ita distribuit, ut posteri eius vicarii visi fuerint, qui imperium, quasi rex absens esset, non mortuus, administrabant. 37. In secundo deinde imperio hoc ius absolute tenuerunt pontifices, postquam cum pontificatu ius principatus etiam adepti sunt. Quare ius pontificatus ex edicto summae potestatis semper dependit, nec pontifices id umquam nisi cum principatu tenuerunt. 38. Imo ius circa sacra penes reges absolute fuit (ut ex mox dicendis in fine huius capitis [2]) patebit) praeter hoc unum, quod manus sacris in templo administrandis admovere non licebat, quia omnes, qui suam genealogiam ex Aharone non ducebant, profani habebantur, quod sane in Christiano imperio locum nullum habet. 39. Atque ideo dubitare non possumus, quin hodierna sacra (quorum administratio singulares mores, non autem familiam requirit, unde nec ii, qui imperium tenent, tamquam profani ab eadem secluduntur) solius iuris summarum potestatum sint; et nemo nisi ex eorum auctoritate vel concessu ius potestatemque eadem administrandi, eorum ministros eligendi, ecclesiae fundamenta eiusque doctrinam determinandi et stabiliendi, de moribus et pietatis actionibus iudicandi, aliquem excommunicandi vel in ecclesiam recipiendi, nec denique pauperibus providendi habet. 40. Atque haec non tantum demonstrantur (ut iam fecimus) vera, sed etiam apprime necessaria tam ipsi religioni, quam reipublicae conservationi esse. Norunt enim omnes, quantum ius et auctoritas circa sacra apud populum valeat, et quantum unusquisque ab eius ore pendeat, qui eandem habet; ita ut affirmare liceat, eum maxime in animos regnare, cui haec auctoritas competit. 41. Si quis ergo hanc summis potestatibus adimere vult, is imperium dividere studet; ex quo necessario, ut olim inter Hebraeorum reges et pontifices, contentiones et discordiae oriri debebunt, quae

---

1) Vid. cap. 17. §. 41.
2) Vid. infra §. 56. sqq.

numquam sedari possunt. Imo qui hanc auctoritatem summis potestatibus adimere studet, is viam (ut iam diximus) ad imperium affectat[1]). 42. Nam quid ipsae decernere possunt, si hoc iisdem ius denegatur? Nihil profecto nec de bello, nec de pace, nec de ullo quocumque negotio, si sententiam alterius exspectare tenentur, qui ipsas doceat, num id, quod utile iudicant, pium sit an impium; sed contra omnia potius ex illius decreto fient, qui ius habet iudicandi et decretandi, quid pium vel impium, fas nefasque sit. 43. Cuius rei exempla omnia viderunt saecula, quorum unum tantum, quod instar omnium est, adferam. Quia Romano pontifici hoc ius absolute concessum fuit, tandem omnes paulatim reges sub potestate habere incepit, donec etiam ad summum imperii fastigium ascenderit; et quicquid postea monarchae, et praecipue Germaniae Caesares conati sunt, eius auctoritatem vel tantillum diminuere, nihil promoverunt, sed contra eandem eo ipso multis numeris auxerunt. 44. Verum enim vero hoc idem, quod nullus monarcha nec ferro, nec igne, ecclesiastici solo tantum calamo facere potuerunt, ut vel hinc tantum eiusdem vis et potentia facile dignoscatur, et praeterea quam necesse sit, summis potestatibus hanc sibi auctoritatem reservare. 45. Quod si etiam ea, quae in superiore capite notavimus, considerare velimus, videbimus hoc ipsum religionis et pietatis incremento non parum etiam conducere. Vidimus enim supra[2]), ipsos prophetas, quamvis divina virtute praeditos, tamen quia privati viri erant, libertate sua monendi, increpandi et exprobrandi homines magis irritavisse, quam correxisse, qui tamen a regibus moniti vel castigati facile flectebantur; deinde ipsos reges ob hoc tantum, quod ipsis hoc ius non absolute competebat, saepissime a religione descivisse, et cum ipsis fere totum populum; quod etiam in Christianis imperiis ob eandem causam saepissime contigisse constat. 46. At hic forsan me aliquis rogabit: „quisnam ergo, si ii, qui imperium tenent, impii esse velint, pietatem iure vindicabit? an tum etiam iidem eius interpretes habendi sunt?" Verum ego contra ipsum rogo: „quid si ecclesiastici (qui etiam homines sunt

1) Conf. supra §. 2.
2) Vid. cap. 18. §. 13. sq.

et privati, quibus sua tantum negotia curare incumbit) vel alii, penes quos ius circa sacra esse vult, impii esse velint, an tum etiam eiusdem interpretes habendi sunt?" 47. Certum quidem est, quod si ii, qui imperium tenent, qua iuvat, ire velint, sive ius circa sacra habeant, sive minus, omnia tam sacra, quam profana in deterius ruent; et longe citius, si qui viri privati seditiose ius divinum vindicare velint. 48. Quapropter hoc iisdem ius denegando nihil absolute promovetur, sed contra malum magis augetur; nam hoc ipso fit, ut necessario (sicuti Hebraeorum reges, quibus hoc ius non absolute concessum fuit) impii sint, et consequenter ut totius reipublicae damnum et malum ex incerto et contingente certum et necessarium reddatur. 49. Sive igitur rei veritatem, sive imperii securitatem, sive denique pietatis incrementum spectemus, statuere cogimur, ius etiam divinum sive ius circa sacra a decreto summarum potestatum absolute pendere, easque eiusdem interpretes esse et vindices; ex quibus sequitur, illos Dei verbi ministros esse, qui populum ex auctoritate summarum potestatum pietatem docent, prout ipsa ex earum decreto publicae utilitati accommodata est.

50. Superest iam causam etiam indicare, cur semper in Christiano imperio de hoc iure disceptatum fuit; quum tamen Hebraei numquam, quod sciam, de eodem ambegerint. Sane monstro simile videri posset, quod de re tam manifesta tamque necessaria quaestio semper fuerit, et quod summae potestates hoc ius numquam absque controversia, imo numquam nisi magno seditionum periculo et religionis detrimento habuerint. 51. Profecto si huius rei nullam certam causam assignare possemus, facile mihi persuaderem, omnia, quae in hoc capite ostendi, non nisi theoretica esse, sive ex earum speculationum genere, quae numquam ex usu esse possunt. Etenim ipsa primordia Christianae religionis consideranti huius rei causa sese omnino manifestat. 52. Christianam namque religionem non reges primi docuerunt, sed viri privati, qui invitis iis, qui imperium tenebant et quorum subditi erant, privatis ecclesiis concionari, sacra officia instituere, administrare et soli omnia ordinare et decretare, nulla imperii ratione habita, diu consueverunt. 53. Quum autem multis iam elapsis annis religio in imperium introduci incepit, ecclesiastici eandem,

sicuti ipsam determinaverant, ipsos imperatores docere debuerunt, ex quo facile obtinere potuerunt, ut eius doctores et interpretes, et praeterea ecclesiae pastores et quasi Dei vicarii agnoscerentur; et ne postea reges Christiani hanc sibi auctoritatem capere possent, optime sibi caverunt ecclesiastici, prohibendo scilicet matrimonium supremis ecclesiae ministris summoque religionis interpreti. 54. Ad quod praeterea accessit, quod religionis dogmata ad tam magnum numerum auxerant et cum philosophia ita confuderant, ut summus eius interpres summus philosophus et theologus esse et plurimis inutilibus speculationibus vacare deberet, quod tantum viris privatis et otio abundantibus contingere potest. 55. At apud Hebraeos longe aliter res sese habuit. Nam eorum ecclesia simul cum imperio incepit, et Moses, qui id absolute tenebat, populum religionem docuit, sacra ministeria ordinavit, eorumque ministros elegit. Hinc igitur contra factum est, ut auctoritas regia apud populum maxime valuerit et ut ius circa sacra reges maxime tenuerint. 56. Nam quamvis post mortem Mosis nemo imperium absolute tenuerit, ius tamen decretandi tam circa sacra, quam circa reliqua penes principem (ut iam ostendimus) erat*); deinde, ut populus religionem et pietatem edoceretur, non magis pontificem, quam supremum iudicem adire tenebatur. Vide Deut. cap. 17. vers. 9—11. 57. Reges denique quamvis non aequale ac Moses ius habuerint, omnis tamen fere sacri ministerii ordo et electio ab eorum decreto pendebat. David enim fabricam templi totam concinnavit. Vide Paralip. l. 1. cap. 28. vers. 11. 12. etc. Ex omnibus deinde Levitis viginti quatuor millia elegit ad psallendum, et sex millia, ex quibus iudices et praetores eligerentur; quatuor deinde millia ianitorum, et quatuor denique millia, qui organis canerent. Vide eiusdem libri cap. 23. vers 4. 5. 58. Porro eosdem in cohortes (quarum etiam primarios elegit) divisit, ut unaquaeque suo tempore servatis vicibus administraret. Vide vers. 6. eiusdem cap. Sacerdotes itidem in tot cohortes divisit. 59. Sed ne omnia singulatim recensere tenear, lectorem refero ad lib. 2. Paralip. cap. 8., ubi vers. scil. 13. dicitur, *cultum Dei, sicuti eundem Moses instituerat, fuisse*

*) Vid. supra §. 38. cl. cap. 17. §. 41. sqq.

ex mandato Salomonis in templo administratum, et v. 14. ipse (Salomon) *cohortes sacerdotum in suis ministeriis et l tarum etc. constituerit secundum iussum viri divini Davidis.* versu denique 15. testatur historicus, *quod non recesserunt a p cepto regis imposito sacerdotibus et Levitis in nulla re, neq aerariis administrandis.* Ex quibus omnibus et aliis regum h riis sequitur evidentissime, totum religionis exercitium sacrum ministerium a solo regum mandato dependisse. 60. Quum a supra dixi[1]), eosdem ius non habuisse, ut Moses, summum tificem eligendi, Deum immediate consulendi, et prophetas, ipsis viventibus prophetarent, damnandi; nulla alia de cau dixi, quam quia prophetae ex auctoritate, quam habebant, n regem eligere poterant et veniam parricidio dare, at non regem, si quid contra leges audebat, in iudicium vocare lice iure contra eundem agere[2]). 61. Quapropter si nulli fuis prophetae, qui singulari revelatione veniam parricidio pos tuto concedere, ius ad omnia absolute tam sacra, quam ci omnino habuissent. 62. Quare hodiernae summae potest quae nec prophetas habent, nec recipere iure tenentur (Hebra rum enim legibus addicti non sunt), hoc ius, tametsi coelibes n sint, absolute habent et semper retinebunt, modo tantum religionis dogmata neque in magnum numerum augeri, neque cum scientiis confundi sinant.

CAP. XX. Ostenditur, in libera republica unicuique et sentire quae velit, et quae sentiat dicere licere.

Si aeque facile esset animis, ac linguis imperare, tuto unusquisque regnaret et nullum imperium violentum foret. Nam unusquisque ex imperantium ingenio viveret et ex solo eorum decreto, quid verum vel falsum, bonum vel malum, aequum vel iniquum esset, iudicaret. 2. Sed hoc, ut iam in initio cap. XVII. notavimus[3]),

1) Vid. cap. 17. §. 49. sqq.

2) Hic apprime ad illa attendendum est, quae cap. XVI. de iure diximus. *Sp.*

3) Vid. cap. 17. §. 2. sqq.

fieri nequit, ut scilicet animus alterius iuris absolute sit; quippe nemo ius suum naturale, sive facultatem suam libere ratiocinandi et de rebus quibuscumque iudicandi, in alium transferre, neque ad id cogi potest. 3. Hinc ergo fit, ut illud imperium violentum habeatur, quod in animos est, et ut summa maiestas iniuriam subditis facere, eorumque ius usurpare videatur, quando unicuique praescribere vult, quid tamquam verum amplecti et tamquam falsum reiicere, et quibus porro opinionibus uniuscuiusque animus erga Deum devotione moveri debeat. Haec enim uniuscuiusque iuris sunt, quo nemo, etsi velit, cedere potest. 4. Fateor, iudicium multis et paene incredibilibus modis praeoccupari posse, atque ita, ut, quamvis sub alterius imperio directe non sit, tamen ab ore alterius ita pendeat, ut merito eatenus eius iuris dici possit. Verum quicquid ars hac in re praestare potuerit, numquam tamen eo perventum est, ut homines umquam non experirentur, unumquemque suo sensu abundare, totque capitum, quam palatorum esse discrimina. 5. Moses, qui non dolo, sed divina virtute iudicium sui populi maxime praeoccupaverat, utpote qui divinus credebatur et divino afflatu dicere et facere omnia, eius tamen rumores et sinistras interpretationes fugere non potuit: et multo minus reliqui monarchae. Et si hoc aliqua ratione posset concipi, conciperetur saltem in monarchico imperio, at minime in democratico, quod omnes vel magna populi pars collegialiter tenet; cuius rei causam omnibus patere existimo.

6. Quantumvis igitur summae potestates ius ad omnia habere et iuris et pietatis interpretes credantur, numquam tamen facere poterunt, ne homines iudicium de rebus quibuscumque ex proprio suo ingenio ferant, et ne eatenus hoc aut illo affectu afficiantur. Verum quidem est, eas iure posse omnes, qui cum iisdem in omnibus absolute non sentiunt, pro hostibus habere; sed nos de ipsarum iure iam non disputamus, sed de eo, quod utile est. 7. Concedo enim, easdem iure posse violentissime regnare et cives levissimis de causis ad necem ducere; at omnes negabunt, haec salvo sanae rationis iudicio fieri posse. Imo quia haec non sine magno totius imperii periculo facere queunt, negare etiam possumus, easdem absolutam potentiam ad haec et similia habere, et consequenter neque etiam absolutum ius; ius enim

summarum potestatum ab earum potentia determinari ostendimus[1]).

8. Si itaque nemo libertate sua iudicandi et sentiendi, quae vult, cedere potest, sed unusquisque maximo naturae iure dominus suarum cogitationum est, sequitur, in republica numquam nisi admodum infelici successu tentari posse, ut homines, quamvis diversa et contraria sentientes, nihil tamen nisi ex praescripto summarum potestatum loquantur; nam nec peritissimi, ne dicam plebem, tacere sciunt. 9. Hoc hominum commune vitium est, consilia sua, etsi tacito opus est, aliis credere. Illud ergo imperium violentissimum erit, ubi unicuique libertas dicendi et docendi quae sentit negatur, et contra id moderatum, ubi haec eadem libertas unicuique conceditur. 10. Verum enim vero nequaquam etiam negare possumus, quin maiestas tam verbis, quam re laedi potest, atque adeo si impossibile est, hanc libertatem prorsus adimere subditis, perniciosissimum contra erit, eandem omnino concedere; quapropter nobis hic inquirere incumbit, quousque unicuique haec libertas salva reipublicae pace salvoque summarum potestatum iure potest et debet concedi, quod hic, ut in initio cap. XVI. monui[2]), praecipuum meum intentum fuit.

11. Ex fundamentis reipublicae supra[3]) explicatis evidentissime sequitur, *finem eius ultimum* non esse, dominari, nec homines metu retinere et alterius iuris facere, sed contra unumquemque metu liberare, ut secure, quoad eius fieri potest, vivat, hoc est, ut ius suum naturale ad existendum absque suo et alterius damno optime retineat. 12. Non, inquam, finis reipublicae est, homines ex rationalibus bestias vel automata facere, sed contra ut eorum mens et corpus tuto suis functionibus fungantur, et ipsi libera ratione utantur, et ne odio, ira vel dolo certent, nec animo iniquo invicem ferantur. Finis ergo reipublicae revera libertas est. 13. Porro ad formandam rempublicam hoc unum necesse fuisse vidimus, nempe ut omnis decretandi potestas penes

---

1) Vid. cap. 16. §. 13. et 24. sqq.
2) Vid. cap. 16. §. 1.
3) Vid. cap. 16. §. 12. sqq.

omnes, vel aliquot, vel penes unum esset [1]). Nam quandoquidem liberum hominum iudicium varium admodum est, et unusquisque solus omnia scire putat, nec fieri potest, ut omnes aeque eadem sentiant et uno ore loquantur; pacifice vivere non poterant, nisi unusquisque iure agendi ex solo decreto suae mentis cederet. 14. Iure igitur agendi ex proprio decreto unusquisque tantum cessit, non autem ratiocinandi et iudicandi; adeoque salvo summarum potestatum iure nemo quidem contra earum decretum agere potest, at omnino sentire et iudicare, et consequenter etiam dicere, modo simpliciter tantum dicat vel doceat, et sola ratione, non autem dolo, ira, odio, nec animo aliquid in rempublicam ex auctoritate sui decreti introducendi, defendat. 15. Ex. gr. si quis legem aliquam sanae rationi repugnare ostendit, et propterea eandem abrogandam esse censet, si simul suam sententiam iudicio summae potestatis (cuius tantum est, leges condere et abrogare) submittit, et nihil interim contra illius legis praescriptum agit, bene sane de republica meretur, ut optimus quisque civis. Sed si contra id faciat ad magistratum iniquitatis accusandum et vulgo odiosum reddendum, vel seditiose studeat invito magistratu legem illam abrogare, omnino perturbator est et rebellis. 16. Videmus itaque, qua ratione unusquisque salvo iure et auctoritate summarum potestatum, hoc est, salva reipublicae pace, ea, quae sentit dicere et docere potest; nempe si decretum omnium rerum agendarum iisdem relinquat, et nihil contra earum decretum agat, etiamsi saepe contra id, quod bonum iudicat et palam sentit, agere debeat; quod quidem salva iustitia et pietate facere potest, imo debet, si se iustum et pium praestare vult. 17. Nam, ut iam ostendimus, iustitia a solo summarum potestatum decretó pendet, adeoque nemo, nisi qui secundum earum recepta decreta vivit, iustus esse potest. Pietas autem (per ea, quae in praecedente capite ostendimus) summa est, quae circa pacem et tranquillitatem reipublicae exercetur [2]); atqui haec conservari non potest, si unicuique ex suae mentis arbitrio vivendum esset; adeoque impium etiam est, ex suo arbitrio aliquid contra decretum summae potestatis, cuius subditus est, facere, quandoquidem, si hoc unicuique

1) Vid. cap. 16. §. 37.
2) Vid. cap. 19. §. 22. sqq.

liceret, imperii ruina inde necessario sequeretur. 18. Quin imo nihil contra decretum et dictamen propriae rationis agere potest, quam diu iuxta decreta summae potestatis agit; ipsa enim ratione suadente omnino decrevit, ius suum vivendi ex proprio suo iudicio in eandem transferre. 19. Atqui hoc ipsa etiam praxi confirmare possumus. In conciliis namque tam summarum, quam minorum potestatum raro aliquid fit ex communi omnium membrorum suffragio; et tamen omnia ex communi omnium decreto, tam scilicet eorum, qui *contra*, quam qui *pro* suffragium tulerunt, fiunt. 20. Sed ad meum propositum reverto. Qua ratione unusquisque iudicii libertate salvo summarum potestatum iure uti potest, ex fundamentis reipublicae vidimus [1]). At ex iis non minus facile determinare possumus, quaenam opiniones in republica seditiosae sint; eae nimirum, quae simul ac ponuntur, pactum, quo unusquisque iure agendi ex proprio suo arbitrio cessit, tollitur. 21. Ex. gr. si quis sentiat, summam potestatem sui iuris non esse, vel neminem promissis stare debere, vel oportere unumquemque ex suo arbitrio vivere, et alia huiusmodi, quae praedicto pacto directe repugnant, is seditiosus est, non tam quidem propter iudicium et opinionem, quam propter factum, quod talia iudicia involvunt, videlicet, quia eo ipso, quod tale quid sentit, fidem summae potestati tacite vel expresse datam solvit; ac proinde ceterae opiniones, quae actum non involvunt, nempe ruptionem pacti, vindictam, iram etc., seditiosae non sunt, nisi forte in republica aliqua ratione corrupta, ubi scilicet superstitiosi et ambitiosi, qui ingenuos ferre nequeunt, ad tantam nominis famam pervenerunt, ut apud plebem plus valeat eorum, quam summarum potestatum auctoritas. 22. Nec tamen negamus, quasdam praeterea esse sententias, quae, quamvis simpliciter circa verum et falsum versari videantur, iniquo tamen animo proponuntur et divulgantur. Verum has etiam cap. XV. iam determinavimus [2]), at ita, ut ratio nihilo minus libera manserit. 23. Quod si denique ad hoc etiam attendamus, quod fides uniuscuiusque erga rempublicam, sicuti erga Deum ex solis operibus cognosci potest, nempe ex caritate

---

1) Vid. §. 13. sqq.
2) Vid. cap. 15. §. 5. sqq.

erga proximum, nequaquam dubitare poterimus, quin optima respublica unicuique eandem philosophandi libertatem concedat, quam fidem unicuique concedere ostendimus*). 24. Equidem fateor, ex tali libertate incommoda quaedam aliquando oriri. Verum quid umquam tam sapienter institutum fuit, ut nihil inde incommodi oriri potuerit? Qui omnia legibus determinare vult, vitia irritabit potius, quam corriget. Quae prohiberi nequeunt, necessario concedenda sunt, tametsi inde saepe damnum sequatur. 25. Quot enim mala ex luxu, invidia, avaritia, ebrietate et aliis similibus oriuntur? Feruntur tamen haec, quia imperio legum prohiberi nequeunt, quamvis revera vitia sint. Quare multo magis iudicii libertas concedi debet, quae profecto virtus est, nec opprimi potest. 26. Adde, quod nulla ex eadem incommoda oriuntur, quae non possint (ut statim ostendam) auctoritate magistratuum vitari; ut iam taceam. quod haec libertas apprime necessaria est ad scientias et artes promovendum; nam hae ab iis tantum felici cum successu coluntur, qui iudicium liberum et minime praeoccupatum habent.

27. At ponatur, hanc libertatem opprimi et homines ita retineri posse, ut nihil mutire audeant, nisi ex praescripto summarum potestatum; hoc profecto numquam fiet, ut nihil etiam, nisi quid ipsae velint, cogitent. Atque adeo necessario sequeretur, ut homines quotidie aliud sentirent, aliud loquerentur, et consequenter ut fides in republica apprime necessaria corrumperetur, et abominanda adulatio et perfidia foverentur, unde doli et omnium bonarum artium corruptio. 28. Verum longe abest, ut id fieri possit, ut omnes scilicet praefinito loquantur: sed contra quo magis libertas loquendi hominibus adimi curatur, eo contumacius contra nituntur, non quidem avari, adulatores et reliqui impotentes animi, quorum summa salus est, nummos in arca contemplari et ventres distentos habere, sed ii, quos bona educatio, morum integritas et virtus liberiores fecit. 29. Ita homines plerumque constituti sunt, ut nihil magis impatienter ferant, quam quod opiniones, quas veras esse credunt, pro crimine habeantur, et quod ipsis sceleri reputetur id, quod ipsos ad pietatem erga Deum et

*) Conf. cap. 18. §. 26.

homines movet; quo fit, ut leges detestari et quidvis in magistratum audeant, nec turpe, sed honestissimum putent, seditiones hac de causa movere et quodvis facinus tentare. 30. Quum itaque humanam naturam sic comparatam esse constet, sequitur, leges, quae de opinionibus conduntur, non scelestos, sed ingenuos respicere, nec ad malignos coërcendum, sed potius ad honestos irritandum condi, nec sine magno imperii periculo defendi posse. 31. Adde, quod tales leges inutiles omnino sunt. Nam qui opiniones, quae legibus damnatae sunt, sanas esse credent, legibus parere non poterunt; qui contra easdem tamquam falsas reiiciunt, leges, quibus hae damnantur, tamquam privilegia recipiunt et iisdem ita triumphant, ut magistratus easdem postea, etsi velit, abrogare non valeat. 32. His accedunt, quae supra cap. XVIII. ex historiis Hebraeorum no. II. deduximus*). Et denique quot schismata in ecclesia ex hoc plerumque orta sunt, quod magistratus doctorum controversias legibus dirimere voluerunt! Nam ni homines spe tenerentur, leges et magistratum ad se trahendi, et de suis adversariis communi vulgi applausu triumphandi et honores adipiscendi, numquam tam iniquo animo certarent, nec tantus furor eorum mentes agitaret. 33. Atque haec non tantum ratio, sed etiam experientia quotidianis exemplis docet; nempe similes leges, quibus scilicet imperatur, quid unicuique credendum sit, et contra hanc aut illam opinionem aliquid dicere vel scribere prohibetur, saepe institutas fuisse ad largiendum, vel potius cedendum eorum ira, qui libera ingenia ferre nequeunt, et torva quadam auctoritate seditiosae plebis devotionem facile in rabiem mutare, et in quos volunt instigare possunt. 34. At quanto satius foret, vulgi iram et furorem cohibere, quam leges inutiles statuere, quae violari non possunt, nisi ab iis, qui virtutes et artes amant, et rempublicam in tantam angustiam redigere, ut viros ingenuos sustinere non possit! 35. Quid enim maius reipublicae malum excogitari potest, quam quod viri honesti, quia diversa sentiunt et simulare nesciunt, tamquam improbi in exilium mittantur? Quid, inquam, magis perniciosum, quam quod homines ob nullum scelus neque facinus, sed quia liberalis ingenii sunt, pro hostibus

*) Vid. cap. 18. §. 23. sqq.

habeantur et ad necem ducantur, et quod catasta, malorum formido, pulcherrimum fiat theatrum ad summum tolerantiae et virtutis exemplum cum insigni maiestatis opprobrio ostentandum? 36. Qui enim se honestos norunt, mortem ut scelesti non timent, nec supplicium deprecantur; eorum quippe animus nulla turpis facti poenitentia angitur, sed contra honestum, non supplicium putant, pro bona causa mori, et pro libertate gloriosum. Quid ergo talium nece exempli statuitur, cuius causam inertes et animo impotentes ignorant, seditiosi oderunt et honesti amant? Nemo sane ex eadem exemplum capere potest, nisi ad imitandum, vel saltem ad adulandum.

37. Ne itaque assentatio, sed ut fides in pretio sit et ut summae potestates imperium optime retineant, nec seditiosis cedere cogantur, iudicii libertas necessario concedenda est, et homines ita regendi sunt, ut quamvis diversa et contraria palam sentiant, concorditer tamen vivant. Nec dubitare possumus, quin haec ratio imperandi optima sit, et minora patiatur incommoda, quandoquidem cum hominum natura maxime convenit. 38. In imperio enim democratico (quod maxime ad statum naturalem accedit) omnes pacisci ostendimus*), ex communi decreto agere, at non iudicare et ratiocinari; hoc est, quia omnes homines non possunt aeque eadem sentire, pacti sunt, ut id vim decreti haberet, quod plurima haberet suffragia, retinendo interim auctoritatem eadem, ubi meliora viderint, abrogandi. Quo igitur hominibus libertas iudicandi minus conceditur, eo a statu maxime naturali magis receditur, et consequenter violentius regnatur. 39. Ut autem porro constet, ex hac libertate nulla oriri incommoda, quae non possint sola summae potestatis auctoritate vitari, et hac sola homines, etsi palam contraria sentientes, facile retineri, ne in vicem laedant, exempla praesto sunt; nec opus mihi est ea longe petere. 40. Urbs Amstelaedamum exemplo sit, quae tanto cum suo incremento et omnium nationum admiratione huius libertatis fructus experitur. In hac enim florentissima republica et urbe praestantissima omnes cuiuscumque nationis et sectae homines summa cum concordia vivunt, et ut alicui bona sua credant, id tantum

*) Vid. cap. 16. §. 25. sqq.

scire curant, num dives an pauper sit, et num bona fide an dolo solitus sit agere. Ceterum religio vel secta nihil eos movet; quia haec coram iudice ad iustificandam vel damnandam causam nihil iuvat; et nulla omnino tam odiosa secta est, cuius sectarii (modo neminem laedant et suum unicuique tribuant honesteque vivant) publica magistratuum auctoritate et praesidio non protegantur. 41. Contra quum olim Remonstrantium et Contraremonstrantium controversia de religione a politicis et ordinibus provinciarum agitari incepit, tandem in schisma abiit, et multis tum exemplis constitit, leges, quae de religione conduntur ad dirimendas scilicet controversias, homines magis irritare, quam corrigere; alios deinde infinitam ex iisdem licentiam sumere; praeterea schismata non oriri ex magno veritatis studio (fonte scilicet comitatis et mansuetudinis), sed ex magna libidine regnandi. 42. Ex quibus luce meridiana clarius constat, eos potius schismaticos esse, qui aliorum scripta damnant et vulgum petulantem in scriptores seditiose instigant, quam scriptores ipsi, qui plerumque doctis tantum scribunt et solam rationem in auxilium vocant; deinde eos revera perturbatores esse, qui in libera republica libertatem iudicii, quae non potest opprimi, tollere tamen volunt.

43. His ostendimus I. impossibile esse, libertatem hominibus dicendi ea, quae sentiunt, adimere; II. hanc libertatem salvo iure et auctoritate summarum potestatum unicuique concedi, et eandem unumquemque servare posse, salvo eodem iure, si nullam inde licentiam sumat ad aliquid in rempublicam tamquam ius introducendum, vel aliquid contra receptas leges agendum; III. hanc eandem libertatem unumquemque habere posse servata reipublicae pace, et nulla ex eadem incommoda oriri, quae facile coërceri non possint; IV. eandem salva etiam pietate unumquemque habere posse; V. leges, quae de rebus speculativis conduntur, inutiles omnino esse. 44. VI. Denique ostendimus, hanc libertatem non tantum servata reipublicae pace, pietate et summarum potestatum iure posse, sed ad haec omnia conservandum etiam debere concedi. Nam ubi ex adverso eandem hominibus adimere laboratur, et discrepantium opiniones, non autem animi, qui soli peccare possunt, in iudicium vocantur, ibi in honestos exempla eduntur, quae potius martyria videntur, quaeque reliquos magis

irritant et ad misericordiam, si non ad vindictam plus movent, quam terrent. 45. Bonae deinde artes et fides corrumpuntur, adulatores et perfidi foventur et adversarii triumphant, quod eorum irae concessum sit, quodque imperium tenentes suae doctrinae, cuius interpretes habentur, sectatores fecerint; ex quo fit, ut eorum auctoritatem et ius usurpare audeant, nec iactare erubescant, se a Deo immediate electos et sua decreta divina, summarum autem potestatum contra humana esse, quae propterea divinis, hoc est, suis decretis, ut cedant volunt: quae omnia nemo ignorare potest reipublicae saluti omnino repugnare. 46. Quapropter hic, ut supra cap. XVIII. concludimus*), nihil reipublicae tutius, quam ut pietas et religio in solo caritatis et aequitatis exercitio comprehendatur, et ius summarum potestatum tam circa sacra, quam profana ad actiones tantum referatur; ceterum unicuique et sentire quae velit, et quae sentiat dicere concedatur.

47. His, quae in hoc tractatu agere constitueram, absolvi. Superest tantum expresse monere, me nihil in eo scripsisse, quod non libentissime examini et iudicio summarum potestatum patriae meae subiiciam. Nam si quid horum, quae dixi, patriis legibus repugnare, vel communi saluti obesse iudicabunt, id ego indictum volo. Scio me hominem esse et errare potuisse; ne autem errarem sedulo curavi, et apprime, ut quicquid scriberem, legibus patriae, pietati bonisque moribus omnino responderet.

*) Vid. cap. 18. §. 26.

VII.

BENEDICTI DE SPINOZA

COMPENDIUM GRAMMATICES LINGUAE HEBRAEAE.

EX

PRAEFATIONE EDITORIS

B. d. S. OPERUM POSTHUMORUM.

— Quum vero omnia *nostri philosophi opera posthuma* tibi, benevole lector, dare animus fuerit, grammatices Hebraeae compendium minime erat omittendum. In hoc ipsam grammaticam in duas videtur auctor distribuisse partes, quarum prior agit de *etymologia* seu de nominum et verborum flexione; hanc fere absolvit. Posteriorem, quae de *syntaxi* seu de nominum et verborum constructione tractaret, ne quidem inchoavit. In animo semper habuit Hebraeam grammaticam, more geometrico demonstratam, luci exponere, in cuius praefatione *primo* veram huius linguae pronunciationem olim periisse monstrasset; *deinde* vocales a recentioribus Iudaeis Bibliis adpictos fuisse, inde quod nominibus inveteratis vocales usitatiores adscripsere, evicisset. ,,Femininum, inquit grammatices suae cap. 11. (§. 3.), אַתְּ videtur etiam fuisse אַתִּי, et הִיא fuisse הִוא a masculino aliis vocalibus distinctum. Nam in Bibliis saepe sic scripta reperiuntur, quae Masorethae ubique corrigunt, sine dubio, quia obsoleta erant.“ *Tertio* literam ו vau potestatem *τοῦ* u habuisse, eo quod א in ו saepe mutetur, ostendisset; *quarto* dialectos in Scriptura confundi probasset; et *denique* ostendisset nobis licere syllabas ad libitum variare; licet enim אשמורָה in regimine habeat אשמורֶת, nos tamen recte scriberemus אשמורַת etc.

Ipsum compendium quod attinet, recte animadvertit auctor cap. 7.(§. 2.), *plures fuisse, qui Scripturae, at nullum, qui linguae*

Hebraeae grammaticam scripserit. Multa tibi, benevole lector, hic occurrent, quae apud alios haud facile reperias. Praecipuum, quodque auctor accurate meditandum suadet, est: *quod omnes voces linguae Hebraeae, exceptis tantum interiectionibus et coniunctionibus, et una aut altera particula, vim et proprietates nominis habent; quod quia grammatici non animadverterunt, crediderunt multa esse irregularia, quae ex usu linguae maxime regularia sunt; et plura ad eius linguae cognitionem eiusque eloquentiam necessaria ignoraverunt.* *)

Quae alii satis prolixe et confuse *de accentibus* scripserunt, auctor resectis superfluis breviter complectitur, verumque eorum usum ostendit. Punctorum mutationes forte nemo solidius et accuratius umquam docuit; et eadem ἀκριβείᾳ tam nominum, quam verborum flexiones et significationes tractat. Si quis his iactis fundamentis Hebraeam syntaxin superstruxerit, nae ille a Philo-Hebraeis haud exiguam inibit gratiam, quo linguae sanctae genius, hactenus satis ignotus, melius innotescat.

Admonitio ad lectorem.

***Grammatices linguae Hebraeae compendium**, quod hic tibi, benevole lector, offertur, auctor rogatu amicorum quorundam suorum, linguae sanctae perstudiosorum, conscribendum suscepit, utpote quem, ab ineunte aetate ea imbutum, postea per multos annos ei sedulo operam dedisse, eiusque genium penitus perspectum habere, in eaque versatissimum esse, probe noverant: et noscent omnes, qui, eius gnari, hoc qualecumque scriptum, quod intempestiva auctoris morte, ut plura eius alia, imperfectum remansit, pervolvere non dedignabuntur. Quale quale sit, eius te, benevole lector, participem facimus, tibique et auctoris laborem et nostrum de te bene merendi studium pergratum fore, nulli dubitamus.*

---

*) Vid. Grammat. cap. 5. §. 1.

INDEX CAPITUM.

GRAMMATICES LINGUAE HEBRAEAE

CAP. I. De literis et vocalibus in genere.

Quoniam linguae cuiusque fundamenta literae et vocales sunt, dicendum ante omnia nobis est, quid apud Hebraeos litera, quidque vocalis sit. *Litera* est signum motus oris eo loco facti, unde sonus ore editus audiri incipit. Ex. gr. א significat, principium soni in gutture audiri ex ipsius apertura; ב autem principium soni in labiis ex eorum apertura audiri; ג vero in fine linguae et palati etc. 2. *Vocalis* est signum indicans certum et determinatum sonum. Unde intelligimus, vocales apud Hebraeos non esse literas; et ideo apud Hebraeos vocales *literarum animae* appellantur, et literae sine vocalibus *corpora sine anima*. 3. Verum ut differentia literarum et vocalium clarius intelligatur, explicari ea commodius potest exemplo fistulae digitis ad canendum pulsatae. Sonus namque fistulae vocales illius musicae sunt, foramina vero digitis pulsata eius literae. Sed de his satis.

CAP. II. De literarum figura, potestate, nominibus, classibus et proprietatibus.

Hebraei literas viginti duas habent, quarum figura et ordo apud antiquissimos scriptores receptus hic est: אבגדהוזחטי etc.

2. א nulla alterius linguae Europaeae litera potest explicari. Significat, uti diximus, apertionem gutturis. Eius nomen est Alef.

ב *b* nomine Bet.

ג *g* Gimel, si sine puncto sit, lenis est.

ד *d* Dalet, sine puncto lenis.

ה *h* appellatur He. Significat principium soni esse in profundiore parte gutturis.

ו *v* Vau, et etiam u; et credo ab antiquis numquam aliter pronuntiatum fuisse; nec tamen vocalis est, sed litera indicans soni principium in labiis audiri.

3. ז *z* Zain.

ח *gh* Chet.

ט *t* Tet.

י Jot. Significat principium soni audiri in medio linguae et palati, et sicut ו *u*, ita י *i* absque sono valet.

כ *k* Kaf, si punctum in medio habet; alias vim habet *ch* sive Graecorum *χ*.

ל *l* Lamed.

מ *m* Mem.

נ *n* Nun.

4. ס *s* Samech.

ע *hg* Hgain.

פ *p* Pe, si punctum in medio habeat; alias vim habet, ut *ph*.

צ *ts* Tsade.

ק *kh* Khof.

ר *r* Resch, lene in medio, asperum in initio dictionis.

ש *sch* Schin, si punctum sit supra crus dextrum; si supra sinistrum sit, idem est, ac Samech.

ת *th* lene; cum puncto autem vim habet, ut *t*.

5. Ex his quinque notandae sunt literae, quae aliter in principio vel medio, aliter in fine dictionis exarantur, nempe כמנפצ. Kaf enim si in fine dictionis occurrat, eius crus inferius sic producitur ך. Mem autem inferius clauditur, ut ם. Reliquae tres ut כ, sic producuntur ץ ף ן. 6. Denique solent etiam Hebraei brevitatis causa א et ל in unam componere ﭏ; atque hic ille character est Syriacus, quem Hgezras prae antiquis Hebraeis literis

elegit, et quem Pharisaei superstitiose in suis sacris imitantur. Verum auctores alio charactere frequentius utuntur. Vide Buxtorfii Thesaur.

7. Porro literae a grammaticis non sine magno usu in quinque classes dividuntur, nempe, in *gutturales*, *labiales*, *dentales*, et in *literas linguae et palati*. אהחע *ahachahg* gutturales vocantur; בומף *bumaph* labiales; גיכק *gicaqh* palati sunt literae, דטלנת *datlenath* linguae, זסצרש *zastserasch* dentium.

8. Unaquaeque litera in medio dictionis vocalem vel longam, vel brevem, vel brevissimam habere debet, exceptis his quatuor אהוי *ehevi*, quae propterea *mutae* vel *quiescentes* appellantur.

9. Hinc fit, ut, quando consonans inter duas vocales debet duplicari, non expresse duplicetur; sed duplicanda puncto tantum, quod דגש *dagesch* appellatur, notetur, ut פִּקֵּד loco פִּקְקֵד *pikked*.

10. Gutturales inter duas vocales duplicari nequeunt, quia certam aperturam gutturis et modum spirandi indicant; adeoque ut apud Latinos litera H, ita apud Hebraeos gutturales duplicari inter duas vocales non possunt. Litera autem ר *r*, quia in medio dictionis semper lenis est, non solet etiam inter duas vocales duplicari, et propterea hae quinque literae אהחער punctum dagesch in medio numquam habent. 11. Deinde notandum, quod tametsi omnis litera inter duas vocales duplicanda puncto dagesch notari debeat, non tamen vice versa omne dagesch indicat literam duplicandam esse. Puncta enim etiam inserviunt ad literas בגדכפת *begadkephat* ex lenibus in asperas mutandum, ut suis locis notavimus. 12. Inscribitur denique punctum aliquando literae ה in fine dictionis occurrenti ob rationem suo loco dicendam; at tum non dagesch, sed מפיק *mappikh* appellatur.

13. Literae בגדכפת initio dictionis asperae sunt, hoc est, dageschantur, nisi ultima praecedentis dictionis sit una ex quiescentibus. Nam tum plerumque lenes sunt, nisi quiescens sit הּ cum mappik, vel praecedens dictio, in quiescentem desinens, magnum habeat accentum. 14. Denique litera eiusdem organi

saepe in Scriptura una pro alia usurpatur, ut א pro ע, ס pro ז, ב pro פ, ט pro ת etc. Quod puto inde evenisse, quod Scriptura ab hominibus diversae dialecti fuit scripta, et quod iam dialecti non dignoscantur, cuius scilicet tribus haec vel illa dialectus fuerit. 15. Quod autem haec lingua hoc commune cum reliquis habuerit, constat ex ipsa Scriptura. Nam Ephraitae ס *Samech* pro ש ubique usurpabant, quae sane literae eiusdem organi sunt.*) Quare quamvis in sacris literis literam alicuius pro alia eiusdem organi saepe sumi constet, non tamen id imitari iam licet. Nam quid hoc aliud esset, quam dialectos confundere.

CAP. III. De vocalibus, de earum scilicet figura, nomine, potestatibus et proprietatibus.

Vocales, uti diximus, apud Hebraeos literae non sunt, sed veluti literarum animae. Eae igitur vel subintelliguntur, vel punctis literis adiectis exprimuntur hoc modo.
בַ 2. Si linea sub litera ducatur, id significat post literam
בָ sonum *a* audiri, qui vocatur פתח *pathagh*. Si autem linea
cum puncto, significat sonum compositum ex *a* et *o*, et vo-
בֶ catur קמץ *kamets*. 3. Si tria sint puncta, sonus *e*, vel
qui magis accedit ad Graecorum *η* significatur, qui vocatur
בֵ סגול *segol*. Si tantum duo iuxta invicem posita, signifi-
catur sonus ex *a* et *i* compositus, qui vocatur צרי *tsere*. Si
בְ autem supra invicem, sonus significatur brevior *e*, et voca-
tur שוא *scheva*. 4. Denique si unicum tantum punctum
בִ literae subscribatur, significatur sonum exaudiri ut *i* post
literam, qui vocatur חירק *ghirekh*. At si supra superio-
בֹ rem literae apicem superscribatur, sonus significatur ut *o*,
et vocatur חלם *gholem*. 5. Si tria fuerint sub litera pun-
בֻ cta, tamquam in linea ad angulos obliquos cum litera ducta

*) Vid. Iudic. 12, 6.

et versus dextram inclinante, sonum significant ut upsilon
בֻּ *u*, et vocatur קִבּוּץ *kibbuts*. Denique si literae addatur vau punctum habens in medio, significatur sonus ex *o* et *u* compositus, sive *ου* Graecorum, et vocatur שׁוּרֶק *schurekh*.

6. Diphthongus *ai* notatur per patagh et post ipsum י *jot*, ut דְּבָרַי *debarai*, nisi accentus magnus fuerit, de quo in sequenti capite. Diphthongus *au* notatur per kamets, quem jot et vau sequitur, ut דְּבָרָיו *debarau;* et etiam cum patagh, ut קָו *khau* (linea). Iudaei tamen Lusitani pronuntiare solent *debarav*. *Eu* denique exprimitur cum vau post tsere, ut שָׁלֵו *schaleu*. Num praeter has alias habuerint, non possum certo dicere, quia modum pronuntiandi antiquorum magna ex parte ignoramus.

7. Omnis vocalis sive sonus semper post literam auditur, nisi in fine dictionis una ex tribus gutturalibus החע occurrat post tsere, ghirek, vel gholem, vel schurekh. Nam tunc punctantur -patagh, quod ante literam auditur, quodque propterea a grammaticis *furtivum* appellari solet, ut שֹׁמֵעַ *schomeahg*, גָּבֹהַּ *gaboah*, פָּתוּחַ *pathuagh* etc.

8. Exigit saepe usus, ut litera aliqua inter duas vocales ob certas causas duplicari debeat; atque hoc diximus notari inscribendo literae duplicandae punctum dagesch; et saepe fit, ut litera, quam usus linguae exigit, ut duplicetur, sit una ex gutturalibus, quae duplicari nequeunt, ut capite II. monuimus*). Quando ergo hoc contingit, tum vocalis antecedens mutatur hoc modo. 9. Nempe si vocalis literae gutturali duplicandae antecedens sit - patagh, tum punctum dagesch, quod literae gutturali inscribi deberet, sub - patagh ponitur, et fit kamets, ut הָעֹבֵר *hahgober* loco הַעֹּבֵר *hahghgober*. In nominibus autem ante ח et ע mutatur etiam - pathagh in , ut הֶעָנָן *hehganan* loco הַעָּנָן *hahghganan*. Si ghirek fuerit, additur ei punctum, et fit tsere, ut מֵהֶם *mehem* loco מִהֶּם *mikhem*. 10. Si denique kibbuts vocalis literae gutturali duplicandae antecesserit, vel in וֹ gholem, vel in וּ schurek

*) Vid. cap. 2. §. 10.

mutatur. Sed hoc non tam universaliter, quin etiam aliquando immutata reperiatur; imo literam ר post kibbuts duplicari patiatur. Atque ex his patet, cur vocales ָ kamets, ֵ tsere, ֶ segol, וֹ gholem et וּ schurekh numquam occurrant ante literam inter duas vocales duplicandam, hoc est, ante punctum dagesch, quod literae duplicandae inservit.

11. Syllabae commode dividuntur in longas et breves; nempe ַ patagh est *a* breve, ָ kamets autem syllaba est longa et brevis. Potestatem enim habet, vel ut *a* longum, vel ut *o* micron, ut פְּקֻדָּה *pakedah*, ubi utrumque *a* longum est, ut גָּרְנִי *gorni*, ubi kamets sub gimel ut *o* micron pronuntiatur. Est ֶ segol brevis, ֵ tsere autem longa, et ְ scheva brevissima syllaba. At ִ ghirek, si jot quiescens post se habet, *i* longum est, alias breve; וֹ gholem *o* longum est, et plerumque post se habet ו *vau* quiescens, et aliquando ה vel א. Est ֻ kibbuts brevis, et וּ schurek denique longa. 12. Scio hanc divisionem cuidam R. Abrahamo de Balmes displicere; verum absque ulla ratione. Eandem autem usum magnum habere ex sequentibus constabit; et primum, quod hic notandum venit, est, quod litera, quae puncto דגש compensari solet, suppleri etiam possit, mutando syllabam praecedentem ex brevi in longam; tametsi litera duplicanda alia sit, quam gutturalis, ut הֵתֵל *hethel* pro הִתֵּל *hitthel* vel הִתְתֵּל *hiththel*.

13. Syllaba scheva, quia brevissima est, aliquando corripitur praecedentique syllabae adhaeret, aliquando pronuntiatur; et ideo a grammaticis Hebraeis illud נַח nagh *quiescens*, et hoc נָע nahg *mobile* appellatur.

14. Pronuntiatur ְ scheva, quando in initio dictionis vel in medio post syllabam longam occurrit, ut בְּרֵאשִׁית *bereschith*, ubi ְ sub ב pronuntiatur, quia in initio dictionis occurrit, ut etiam haec sequentia, quia post syllabas longas in medio dictionis occurrunt, nempe פְּקֻדָּה *pakedah*, בָּרְכוּ *berechu*, יִרְאוּ *jireu*, פּוֹקְדִים *pokedim*, הוּבְאוּ *hubeu*. 15. Si deinde duo schevata in medio dictionis se invicem sequantur, secundum pronuntiatur,

ut תִּפְקְדוּ *tipkkedu*, ubi primum scheva corripitur, et secundum pronuntiatur. Atque hinc fit, ut scheva sub litera puncto dagesch notata etiam pronuntietur, ut פִּקְּדוּ *pikkedu*. Nam punctum in קּ denotat ק duplicandum, et primum corripiendum esse. Et hac etiam de causa pronuntiatur scheva, quando una litera in medio dictionis, sed non inter duas vocales duplicatur, ut הִנְנִי *hineni*, ubi scheva sub primo נ pronuntiandum est. Nam si corripiendum esset, deberet etiam נ corripi, et antecedenti syllabae ghirek adhaerere, et loco הִנְנִי *hineni* scribendum esset הִנִּי *hinni*.

16. Ceterum reliqua schevata semper corripiuntur, et apprime notandum, nos expresse monuisse, omne scheva pronuntiandum vel initio, vel in medio dictionis occurrere. Nam in fine numquam pronuntiatur. Quod ut melius intelligatur, notandum hic est, quod scheva omne est absoluta syllaba, quae sola audiri possit, sed semper vel antecedenti vel sequenti adhaerere debet; atque hinc fit, ut nullum monosyllabum schevate punctetur. 17. Unde apparet scheva correptum nihil esse, quam *e* brevissimum praecedenti syllabae adhaerens; pronuntiandum autem nihil aliud est, quam *e* brevissimum sequenti syllabae adhaerens; quod quia ante syllabam sentitur, ideo ipsius pronuntiatio expressior est. 18. Unde sequitur, in initio dictionis impossibile esse, ut praecedenti syllabae adhaereat; in fine autem contra impossibile esse, ut sequenti adhaereat, adeoque in fine dictionis, sive post syllabam longam, sive post brevem, sive sub litera dageschata, sive leni, sive denique unum, sive duo occurrant, semper tamen corripitur. 19. Quum autem in medio dictionis post longam occurrit, modus pronuntiandi postulat, ut sequenti adhaereat, et si duo occurrant, ut primum antecedenti, secundum sequenti adhaereat. Porro hinc etiam patet, cur in initio dictionis numquam duo schevata, ut nec etiam in medio dictionis post syllabam longam occurrant. Nam duo schevata sequenti syllabae adhaerere nequeunt.

20. Gutturales scheva pronuntiandum habere nequeunt, et raro scheva corripiendum habent; sed eius loco tres syllabas habent medias inter brevem et brevissimam, quae sic notantur:

ֲ ֳ ֱ et vocantur חֲטָפִים *ghatephim.* Prima denotat syllabam breviorem, quam ַ *patagh;* secunda syllabam breviorem, quam ָ kamets breve sive *o* micron; tertia denique mediam inter ֶ scheva *e* breve et ְ scheva *e* brevissimum. Atque hoc a schevate distinctum habent, quod ante scheva simplex numquam occurrant, et quod non tantum in initio, sed etiam nec in medio, nec in fine dictionis duo umquam invicem sequantur; in reliquis autem cum schevate omnino conveniunt, ut etiam in hoc, quod solae non occurrant, nec accentum sub se habeant.

21. Atque hae sunt regulae circa vocales apprime observandae, et praesertim, quae modo de schevate diximus, quod scilicet numquam duo schevata in initio dictionis occurrant, et quod gutturales numquam scheva pronuntiandum, et raro corripiendum sub se habeant. Nam harum usus insignis est.

CAP. IV. De accentibus.

Quae de accentibus solent tradi regulae, linguae Hebraeae studiosos plus lassant, quam docent; atque ipsae tolerabiles essent, si ad linguae cognitionem vel eloquentiam viam facerent. Sed si eius peritissimos consulas, omnes uno ore fatebuntur, se tam magni accentuum numeri causam ignorare. 2. Equidem credo hec non sine aliqua causa factum fuisse; imo aliquando animo volvebam, num eorum inventor eosdem introduxerit, non tantum ad tollendam vel deprimendam syllabam, et ad orationes distinguendas; sed etiam ad animi affectus exprimendum, quos inter loquendum vel voce vel vultu indicare solemus. Nam alium sonum edimus quum ironice, alium quum simpliciter loquimur; alium deinde sonum, quando aliquem laudamus, alium quando admiramur, alium quando vituperamus, alium denique quando contemnimus, et sic pro ratione cuiusque affectus vocem et vultum mutamus; quod quia literarum inventores signis indicare neglexerunt, inde factum est, ut mentem nostram multo melius viva voce, quam scripto exprimere possimus. 3. Suspicatus igitur sum, num Hebraeorum accentuum inventor

huic communi defectui subvenire voluerit. Sed postea eosdem examinando nihil minus invenire potui; sed contra eosdem non tantum hos animi affectus, sed ipsas orationes confundere. Iisdem enim tonis utitur, quando Scriptura ironice, quam quando simpliciter loquitur; deinde idem accentus proprietatem puncti, et etiam epicoli, et duorum punctorum habet, ita ut accentuum penuria inter tantam abundantiam laborare videatur. 4. Quare credo introductos eos fuisse, postquam Biblia in publica concione singulis sabbathis legere consueverunt Pharisaei, ne nimium festinanter (ut fieri solet in saepe repetitis devotionibus) legerentur. Et hac de causa eorum minutias Pharisaeis et otiosis Masorethis relinquo; et id tantum, quod usum aliquem habere videtur, notabo.

5. **Accentus ad distinguendam vel iungendam orationem, et simul ad syllabam attollendam vel deprimendam inservit.** Versum sive periodum clausam esse nullo accentu significatur; solent tamen hoc duobus punctis indicare, ut: הָאָֽרֶץ, quod quidem signum סִילּוּק *Silukh* appellatur, et plerumque, non semper, ut iam monuimus, orationem absolutam esse ostendit. 6. At unius versus seu periodi partes accentibus distinguuntur. Atque hic per partes versus non tantum verba intelligo, sed etiam nominum casus. Nempe accentus, qui passim proprietatem habet commatis, usurpatur etiam ad distinguendum nominativum et verbum a suo accusativo et a reliquis casibus; intellige quando accusativus nominativum sequitur; quod si verbo et nominativo interponatur, tum verbum, accusativus et nominativus unam versus tantum partem constituunt, ut et duo verba, quae coniunctione *et* copulantur, et nullum habent nomen alio praeter nominativum casu interpositum. 7. Si itaque versus non nisi unam habeat partem distinguendam, eadem distinguitur accentu, qui vocatur טַרְחָא *targha,* quique infra dictionem sic notatur ב֖. Quod si duas partes distinguendas habeat, tum prima notatur per טַרְחָא *targha*, secunda vero accentu, qui vocatur אַתְנָח *athnagh*, quique infra dictionem sic notatur ה֑, ut אֱלֹהִ֑ים *elohim;* atque hic accentus omnium, qui ad partes versus distinguendum inserviunt, praecipuus est, ut ex modo dicendis

patebit. 8. Unus versus non nisi unum habet athnagh, exceptis tantum paucissimis, qui duos habent. Quod si tamen versus tres partes distinguendas habeat, tum prima notatur טַרְחָא *targha*, secunda אַתְנָח *athnagh*, et tertia iterum טַרְחָא *targha*. Si autem quatuor habeat, prima plerumque notatur supra dictionem duobus punctis, ut דֶּשֶׁא *désche*, qui accentus זָקֵף קָטוֹן *zakheph khaton* appellari solet, secunda טַרְחָא, *tertia* אַתְנָח et quarta iterum טַרְחָא. 9. Si porro in medio versu quinque partes distinguendae sunt, tum prima plerumque puncto supra dictionem, quod רְבִיעַ *rabiagh* appellatur, notari solet, ut אֱלֹהִים, secunda autem זָקֵף קָטוֹן, tertia deinde טַרְחָא, quarta אַתְנָח, et quinta denique טַרְחָא; vel etiam prima זָקֵף קָטוֹן, secunda טַרְחָא, tertia אַתְנָח quarta iterum זָקֵף קָטוֹן, et quinta denique טַרְחָא. 10. Si denique sex fuerint, tum prima רְבִיעַ, secunda זָקֵף קָטוֹן, tertia טַרְחָא, quarta אַתְנָח, quinta iterum זָקֵף קָטוֹן, sexta denique טַרְחָא. Et ad hunc modum, quando plures adhuc partes distinguendae occurrunt, plures alii adferri solent figura quidem distincti, sed proprietate זָקֵף קָטוֹן et רְבִיעַ plane similes, et qui propterea saepe etiam pro his usurpantur. 11. Sed eisdem supersedeo, ut et iis, qui tantum inserviunt ad indicandum accentum, qui partem periodi, in qua sunt, a sequenti distinguunt, quique hac de causa a grammaticis *serviles* nuncupantur. Sed notandum, quod טַרְחָא non tam ad distinguendas partes orationis, quam ad indicandum סִילּוּק et אַתְנָח inservit. Nam post טַרְחָא nullus accentus distinguens sequi potest, quam אַתְנָח vel סִילּוּק; et contra nullus אַתְנָח nec סִילּוּק, cui non praecedat טַרְחָא, cuius rei causam mox dicemus. 12. Dictio, quae neque infra, neque supra ullum habet accentum, iungi solet cum sequenti ducendo lineolam, quam grammatici appellant מַקֵּף *makhaf*, ut כִּי־טוֹב *ki-thob*.

13. Inserviunt deinde accentus, ut diximus, *ad attollendam vel deprimendam syllabam*. Nam ipsi, ut ipsis exemplis iam

ostendimus, vel supra vel infra dictionis literam, cuius syllaba vel attollenda vel deprimenda est, poni debent. Nam in זקף דֶּשֶׁא קטן supra ד est, quia pronuntiari debet *désche*, non vero *desché*; contra רביע אֱלֹהִים supra ה habet, quia pronuntiatur *elohím*, non autem *elóhim*. 14. Atque omnis dictio, cuius accentus infra vel supra ultimam eius syllabam est, vocatur מִלְּרַע *milleragh*, quod significat *de infra;* si autem supra vel infra penultimam sit, vocatur *millehgel* מִלְּעֵיל, quod significat *de super*. At quoniam silukh nec infra nec supra, sed post dictionem notatur, ut etiam makhaf [1]), ideo dictiones ante silukh et makhaph lineola infra notantur, non infra syllabam, in qua debet fieri accentus, ut הָאָרֶץ *haáretz*, ubi ante silukh infra א lineola est, indicans accentum debere esse sub eius vocali kamets. 15. Sic etiam עֹשֶׂה־פְּרִי *hgoseh peri* lineolam ante מקף sub ע habet, indicantem gholem debere attolli; atque haec linea vocari solet גַּעְיָא *gahgja*. Negligitur tamen, si dictio ante makhaf unam tantum vocalem habeat, ut כִּי־טוֹב.

16. Solent dein polysyllaba duos habere accentus, unum scilicet in ultima vel penultima, quo, ut modo ostendimus, indicatur, num dictio sit *millehgel*, an *millerahg;* alterum in antepenultima vel eius antecedenti, qui indicat, syllabam attollendam esse, ut בְּמוֹעֲדֵיכֶם, הַנּוֹעָדִים. Atque hic accentus plerumque est gahgja; imo fere semper ante scheva compositum. Observabis praeterea, non raro polysyllaba tres habere accentus, ut וַיְבָרְכֵהוּ.

17. Ut autem noscatur, quaenam syllabae attolli vel produci debeant, sive quaenam dictiones duplici vel triplici accentu notandae sint, hae regulae sunt apprime observandae, nempe: Omnis vocalis ante scheva pronuntiandum, de quo cap. praec. egimus [2]), notatur גַּעְיָא *gahgja*, hoc est, aliquantulum producitur, ut melius noscatur sequens scheva sequenti syllabae adhaerere. 18. Unde sequitur, omnem vocalem ante scheva compositum, sive ea brevis

1) Vid. §. 5. et 12.
2) Vid. cap. 3. §. 14. sqq.

sit sive longa, hoc accentu debere notari, ut נַֽעֲשֶׂה. Nam scheva compositum numquam corripitur, hoc est, numquam praecedenti, sed sequenti syllabae adhaeret. Sequitur deinde vocalem longam ante scheva simplex debere attolli, sive eodem hoc accentu notari, ut clarius percipiatur scheva ab eadem non corripi, sed sequenti syllabae etiam adhaerere. Hinc בָּֽרְכוּ, הֽוּבְאוּ, פָּֽקְדָה, שֹֽׁמְרִים accentu נָֽעֲיָא notantur; ut et הִֽנְנִי tametsi brevis est, tamen propter sequens scheva pronuntiandum etiam producitur. 19. At quamvis scheva sub litera dageschata pronuntiari etiam debeat, eius tamen vocalis antecedens non notatur gahgja, nisi litera duplicanda fuerit una ex iis, quae punctum dagesch non admittunt, sive quae duplicari non patiuntur, de quibus vide cap. 2.*) Et hoc puto ideo fieri, quia dagesch indicat literam subintelligendam praecedenti vocali adhaerere, eiusque scheva ab eadem corripi; atque adeo vocalis ante scheva propter dagesch pronuntiandum considerari debet, ut vocalis, quam duo schevata sequuntur, quorum primum, ut supra diximus, corripitur, et secundum pronuntiatur, sive quorum primum praecedenti, et secundum sequenti syllabae adhaeret.

20. Deinde si vocalis post quodcumque scheva produci debeat, tum vocalis ante idem scheva producenda etiam erit; atque haec regula universalis est, sive scheva expressum sive subintelligendum sit. Ex. gr. הַֽכְּנַֽעֲנִי quoniam patagh post scheva simplex produci propter sequens compositum debet, ideo patagh etiam ante idem scheva simplex producendum est. Sic etiam וַיִּֽשְׁתַּֽחֲוּוּ, תִּֽתְנַֽהֲלוּ etc. propter hanc eandem causam duplex habent gahgja. 21. Atque idem dico fore, quando scheva subintelligendum est, ut מְֽמַֽחֲרַת, ubi sub utroque מ est gahgja, quia legi debet מְֽמְּמַֽחֲרַת; kamets igitur scheva revera ante se habet, quod per punctum דָּגֵשׁ compensatur, et quia propter sequens compositum produci debet, producitur etiam vocalis ante hoc scheva per punctum דָּגֵשׁ compensatum. Sic הַֽנַּֽעֲרָה, וַֽיְבָֽרְכֶֽךָ, קֽמַּֽעֲשֶׂה, בַּֽמַּֽחֲנֶה et alia perplurima huiusmodi duplici gahgja notantur.

*) Vid. cap. 2. §. 10.

22. Duae vocales longae sine accentu vel gahgja in eadem dictione non dantur. Si igitur syllaba penultima et antepenultima longa fuerit, vel accentus debebit esse in antepenultima, vel si in ultima fuerit, antepenultima habebit gahgja, ut אָנֹכִי, cuius kamets producitur, quando accentus est in ultima; alias quando scilicet in penultima est, omittitur, ut דָן אָנֹכִי. Sic וַהֲקִימוֹתִי, נְשִׂיאֵיהֶם, הַכּוֹכָבִים etc. gahgja in antepenultima habent. Quod si dictio plures longas habuerit, id semper erit observandum, quod numquam duae longae sine accentu vel gahgja occurrant, ut בִּשְׁבוּעֹתֵיכֶם.

23. Atque hic notandum, khibuts aliquando loco schurekh usurpari, tumque ut longam considerari, ut מִשְּׁבֻעָתִי, ubi, quia schurekh nominis שְׁבוּעָה in khibuts mutatur, producitur khibuts, ut longa; alias semper brevis est.

24. Deinde notandum, brevem, cui scheva adhaeret, pro longa haberi, ut מֵנִקְתָּהּ, מוֹלַדְתִּי etc., ubi longa ante brevem, cui scheva adhaeret, producitur, ut longa ante longam, quae non habet accentum. Sic etiam duae priores in הִתְיַצְּבוּ longae sunt, quia utrique scheva adhaeret, priori scilicet expressum, posteriori autem per dagesch in צ compensatum. 25. Excipiuntur breves, quae loco scheva simplicis saepe usurpantur, ne duo schevata initio dictionis occurrant, ut iam cap. 3. monuimus*); ex. gr. prima in תִּפְקְדוּ brevis est, quia loco scheva usurpatur. Contingit dein, ut brevis ante brevem producatur, quod secunda brevis loco scheva compositi, cui semper, ut iam diximus, antecedit gahgja, usurpatur, ut וַיֶּחֶרְדוּ, quod scribitur loco וַיֶּחֱרְדוּ.

26. Denique ו *vau* ante י *jod* cum - pathagh promiscue cum et sine gahgja notatur, ut וַיְדַבֵּר et וַיְדַבֵּר.

27. Atque hae praecipuae regulae huius accentus sunt, quantum ex solis vocalibus cognosci potest. Superest adhuc alia ex praepositionibus dignoscenda, quam suo loco explicabimus.

28. Ceterum quod Iudaei propter accentum musicum ˜, quem *zarkha* vocant, nunc gahgja in antecedentem eius syllabam

*) Vid. cap. 3. §. 15.

traducunt, nihil moror, quia non est imitandum iis, qui Hebraice loqui, non vero cantillare desiderant.

29. Hoc tamen notandum, pro gahgja alium saepe usurpari accentum; imo dictiones aliquot duos habere accentus, unamque earum syllabam produci, quae alias ex praecedentibus regulis non esset producenda.

30. Atque hoc, inquam, propterea fit, quia duo accentus distinguentes, quibus accentus serviles solent praecedere, invicem non nisi raro immediate sequuntur. Ex. gr. post athnagh non sequitur immediate silukh., neque זָקֵף קָטֹן; et vice versa post silukh non nisi rarissime sequitur immediate sakheph khaton, neque athnagh. 31. Quod si tamen dictio, quae unum ex hisce accentibus sequitur, unum etiam ex hisce habere debeat, tum illa duplici accentu notari, unaque eius syllaba produci solet, tametsi alias non fuisset producenda, ut Es. c. 7. v. 18. יְאֹרֵי מִצְרָיִם וְֽלַדְּבוֹרָה, ubi וְֽלַדְּבוֹרָה propter sakheph khaton alium supra ל habet accentum; eius etiam syllaba contra communem regulam producitur propter praecedentem athnagh. 32. Sic etiam Num. c. 28. v. 20. et 28. וּמִנְחָתָם, quia sequitur immediate post silukh, duos habet accentus, et syllaba infra מ contra communem regulam producitur, ut etiam Deuteron. cap. 12. vers. 1. לְרִשְׁתָּהּ כָּל־הַיָּמִים; et hac de causa etiam Deut. c. 13. v. 12. וְכָל־יִשְׂרָאֵל contra communem regulam lineolae makhaf supra כָּל reperitur accentus. Et ad hunc modum plura reperiuntur exempla, et multo plura eorum, quorum gahgja in accentum ob hanc eandemque causam mutatur.

33. Denique notandum inter accentus distinguentes unum esse, qui vocatur קַדְמָא *Khadma*, quique semper post dictionem desuper hoc modo notatur הָעֹלִים, et per hoc tantum distinguitur ab alio servili, qui vocatur אַזְלָא *azla*, quique semper supra syllabam, in qua accentus debet fieri, notatur. Si igitur dictio accentu hoc קַדְמָא notanda fuerit *millehgel*, eadem alio indiget accentu, quo indicatur accentum debere fieri in penultima, ut

יַרְיִם si hoc accentu notari debeat, etiam debebit supra dalet accentus אַזְלָא notari, ut noscatur dictionem esse מִלְעֵל.

34. Praeter has aliam adhuc causam reperio, cur dictio duplici notetur accentu; nempe quando dictio millerahg ob causas mox dicendas redditur millehgel, manentibus ut ante syllabis, accentus ultimae manet, et penultima, ubi tunc accentus fieri debet, alio notatur. Sed haec regula plane inutilis, quandoquidem secundus accentus nullius tum usus est.

35. Atque iam tempus esset, ut ostenderem, quaenam dictiones accentum in ultima, et quaenam in antepenultima habere, hoc est, quaenam מִלְעֵיל, et quaenam מִלְרַע esse deberent. Sed quoniam hoc ex solis vocalibus et literis dignosci non potest, rem differo, donec de verbis egero. 36. Hoc hic tantum addam, nempe quod athnagh et silukh saepe dictiones, quae sunt millerahg, reddant millehgel: videlicet quando eius syllabae, ultima et antepenultima, longae sunt; ut si אָנֹכִי accentu athnagh vel silukh sit notandum, reddi debet מִלְעֵיל, ut דָּן אָנֹכִי. Quod si penultima fuerit scheva (quae, ut iam diximus, accentum numquam habet), tum verba mutant scheva in khamets, et nomina in segol; ut si פָּקְדוּ notandum sit accentu athnagh, scheva sub ק mutatur in kamets, et fit פָּקָדוּ. Sic loco שִׁמְךָ, si accentum habeat athnagh, fit שְׁמֶךָ. In participiis autem feminini generis tam in segol, quam in khamets mutatur scheva; atque haec locum etiam habent, quando accentus debet esse זָקֵף קָטֹון. 37. Deinde notandum, accentus athnagh et silukh praecedentis accentus distinguentis proprietates tollere, et eundem quasi rapere. Unde fit, ut accentus distinguens, qui horum utrumvis praecedit, semper sit targha, qui propterea semper indicat athnagh vel silukh secuturum, et qui etiam propterea distinguentis proprietates non habet. 38. Nam dictiones non reddit מִלְעֵיל, et potest saepe immediate sequi zakheph khaton vel alium accentum distinguentem, et post ipsum potest immediate sequi athnagh vel silukh. Quare quum supra diximus duos accentus distinguentes se immediate non sequi, de omnibus praeter מַרְכָא est intelligendum, qui, uti

diximus, propterea athnagh et silukh distinguentis proprietates amittit.

CAP. V. De nomine.

Dividitur apud Latinos oratio in octo partes; sed an apud Hebraeos in tot partes sit dividenda, ambigi potest. Nam omnes Hebraeae voces, exceptis tantum interiectionibus et coniunctionibus, et una aut altera particula, vim et proprietates nominis habent. Quod quia grammatici non animadverterunt, multa crediderunt esse irregularia, quae ex usu linguae maxime regularia sunt, et plura ad linguae cognitionem eiusque eloquentiam necessaria ignoraverunt. 2. Sive igitur Hebraei tot, quot Latini, sive pauciores orationis partes esse statuerint, nos tamen omnes, exceptis tantum interiectionibus, uti diximus, et coniunctionibus et una aut altera particula, ad nomen referemus, cuius rei causa, et quanta hinc in hac lingua facilitas oriatur, ex sequentibus constabit. 3. Quid autem per nomen intelligam, iam explicabo. Per *nomen* intelligo vocem, qua aliquid, quod sub intellectum cadit, significamus vel indicamus. Quum autem quae sub intellectum cadunt, sint vel res rerumque attributa, modi et relationes, vel actiones actionumque modi et relationes, hinc nominum genera facile colligimus. 4. Nam אִישׁ ex. gr. nomen *viri* est; חָכָם *doctus*, גָּדוֹל *magnus* etc. attributa sunt viri; הֹלֵךְ *ambulans*, יוֹדֵעַ *sciens* modi sunt; בֵּין *inter*, תַּחַת *sub*, עַל *super* etc. nomina sunt, quae ostendunt, quam relationem vir ad alias res habeat. 5. Sic הָלוֹךְ *ambulare* nomen est actionis, quae nullam ad tempus relationem habet. Nam hoc apprime notandum, quod modus, quem infinitivum Latini vocant, apud Hebraeos purum putum nomen sit, qui propterea infinitivus nec praesens, nec praeteritum, nec absolute ullum tempus agnoscit. Deinde מְהֵרָה *cito* modus ambulandi est; הַיּוֹם *hodie*, מָחָר *cras* etc. relationes sunt temporis, quae etiam aliis modis exprimuntur, de quibus alio capite.

6. Nominis igitur genera sunt sex. I. Nomen substantivum, quod in proprium et appellativum dividitur, ut notum. II. Ad-

iectivum. III. Relativum sive praepositivum. IV. Participium. V. Infinitivum. VI. Adverbium. Quibus accedit pronomen, quod vicem nominis substantivi gerit, ut אֲנִי *ego*, אַתָּה *tu*, הוּא *ille* etc. Sed de hoc alio cap. agam*). 7. De reliquis autem hic notandum venit, quod nomine proprio substantivo numquam nisi unum singulare individuum significare possumus. Nam unumquodque individuum suum sibi tantum habet nomen proprium, ut et unaquaeque actio; atque hinc fit, ut nomen substantivum proprium, ut et infinitivus et adverbium, quia quasi adiectiva actionum sunt, quibuscum debeant numero convenire, non nisi singulari numero exprimantur; reliqua autem et singulari et plurali. Dico *reliqua;* nam praepositiones etiam pluralem numerum habent, de quibus vid. cap. 10. 8. Solent deinde homines, et praecipue Hebraei, rebus omnibus humana attributa dare, ut: *terra audivit*, *auscultata est* etc. Et forte hac aut alia de causa omnia nomina rerum in masculina et feminina diviserunt. Unde autem noscantur, et qua ratione nomina ex numero singulari in pluralem flectantur, in seqq. dicemus.

CAP. VI. De flexione nominis ex singulari in pluralem.

Nomina ex singulari in pluralem numerum flectuntur addendo masculinis ghirek longum et ם, et femininis o longum et ת. Ex. gr. גַּן *hortus* habet in plurali, quia masculini generis est, גַּנִּים. Sic ex עֵץ *arbor*, אָח *frater* fit עֵצִים, אַחִים. At אוֹת *signum*, quia feminini generis est, habet in plurali אוֹתוֹת, ut et נֵר *candela* נֵרוֹת, et עוֹר *cutis* עוֹרוֹת etc. 2. Excipiuntur quaedam, quae, quamvis masculina, tamen in plurali ut feminina, et contra feminina, quae ut masculina, et quaedam, quae utroque modo flectuntur, ut אָבוֹת *patres* ex singulari אָב *pater*, quod masculini est generis. Contra נָשִׁים *feminae* nomen est femininum, quod singulari caret, et terminatur ut masculinum. At הֵיכָל

*) Vid. cap. 11.

templum utroque modo terminatur, nempe הֵיכָלִים et הֵיכָלוֹת. Notandum praeterea de nominibus neutris, quae ut feminina declinantur, ut גְּדוֹלוֹת.

3. Secunda ratio, cur vocales mutentur, est scilicet, quia tres longae, si dictio non sit מִלְעֵיל, duplici accentu indigent, et quia ante ghirek et gholem penultima non potest patagh habere, nisi etiam dictio sit millehgel etc. Horum autem omnium catalogus in fine libri habetur, nec operae pretium iudicavi ea hic ponere, quia facilius usu, quam praeceptis ediscuntur.

4. Nomina deinde, quae in ה desinunt, sive masculina sive feminina sint, ה vel ת cum ultima syllaba omittunt; ut עָלֶה *folium* habet in plurali עָלִים, et נְקֵבָה *femina* נְקֵבוֹת, et אִשָּׁה *mulier* אִשּׁוֹת. 5. Atque hic notandum, quod feminina in ה desinentia saepe ה in ת mutent, et syllabas antecedentes duas in geminum segol ֶ, vel, si fuerit accentus athnagh vel silukh, in kamets ָ et segol ֶ. Nam ex עֲטָרָה *corona* fit עֲטֶרֶת, et cum athnagh vel silukh עֲטָרֶת. Sic ex פּוֹקְדָה *visitans* fit פּוֹקֶדֶת et פֹּקֶדֶת. Sed si penultima litera sit ח vel ע, tum syllabae in patagh mutantur, ut שׁוֹמַעַת *audiens* et בֹּרַחַת *fugiens* loco שֹׁמְעָה et פֹּרְחָה, quod in substantivis locum etiam habet, ut צַפַּחַת. Unde fit, ut omnia harum formularum nomina feminina in ת desinentia in plurali eodem modo flectantur, ut ea quae in ה desinunt.

6. Praeter haec mutant plerumque nomina in plurali etiam syllabas, nempe, si penultima fuerit ָ kamets, mutatur plerumque in scheva, ut דָּבָר *verbum* דְּבָרִים *verba*, זָקֵן *senex* זְקֵנִים *senes*, שָׂמֵחַ *laetus* שְׂמֵחִים *laeti*, נָקִי *purus* נְקִיִּים *puri*, רָחוֹק *longinquus* רְחוֹקִים *longinqui*, בָּרוּךְ *benedictus* בְּרוּכִים *benedicti*. 7. Sic penultimum ָ kamets, ex. gr. זִכָּרוֹן *memoria* et גִּלָּיוֹן *volumen*, in scheva mutatur, et fit זִכְרוֹנוֹת et גִּלְיוֹנִים. At si ultima fuerit kamets vel nomen monosyllabum, tum kamets

plerumque immutatum manet, vel aliquando in patagh mutatur; ut כּוֹכָב *stella* כּוֹכָבִים *stellae*, שַׂר *princeps* שָׂרִים *principes*, יָם *mare* יַמִּים *maria*, שׁוֹשָׁן *rosa* שׁוֹשַׁנִּים *rosae*. 8. Atque huc referendae etiam sunt, quae in ה desinunt, quia in plurali, ut iam diximus, ultimam syllabam simul cum ה amittunt, adeoque ut monosyllaba, vel ut ea, quorum ultima syllaba est kamets, flecti debent. Ex. gr. שָׂדֶה *ager*, קָנֶה *calamus* etc., quia in plurali segol cum ה amittunt, regulam monosyllaborum sequuntur, et kamets in plurali retinent, nempe שָׂדוֹת *agri* et קָנִים *calami*. Sic מַמְלָכָה *regnum*, quia in plurali ultimum kamets cum ה amittit, penultimum in plurali retinet, ut ea, quorum ultima est kamets, flectiturque מַמְלָכוֹת *regna*. 9. Hac de causa etiam, quae in ת desinunt, penultimum in plurali retinent, ut תּוֹלַעַת *vermis* תּוֹלָעִים *vermes*; imo, quamvis ultimam syllabam non amittant, kamets tamen retinent, ut זָוִית *angulus* זָוִיּוֹת *anguli*, עָמִית *socius* עֲמִיתִים *socii*, גָּלוּת *captivitas* גָּלֻיּוֹת *captivitates*.

10. Penultimum tsere etiam in scheva mutatur; sed ante gholem et schurek retinetur: ut עֵנָב *uva* עֲנָבִים *uvae*, mutat tsere in scheva; at אֵילוֹן tsere retinet flectiturque אֵילוֹנִים. Porro nomina, quorum ultima syllaba tsere est, mutant id in scheva, quando vocalis antecedens ex iis est, quae semper in plurali retinentur, vel quae in scheva non mutantur; ut מַקֵּל *baculus* מַקְּלוֹת *baculi*, פּוֹקֵד *visitans* פּוֹקְדִים *visitantes*, עִוֵּר *caecus* עִוְּרִים *caeci*. At post scheva vel syllabam, quae in scheva mutatur, retinetur, ut זָקֵן *senex* זְקֵנִים *senes*, זְאֵב *lupus* זְאֵבִים *lupi* etc.

11. Monosyllaba, ut et dissyllaba, quae in ת desinunt, tsere retinent, ut נֵר *candela* נֵרוֹת *candelae*, עֵד *testis* עֵדִים *testes*, רֵעָה *socius* רֵעִים *socii*, שְׁאֵלָה *interrogatio* שְׁאֵלוֹת *interrogationes*.

12. Dantur praeterea quaedam monosyllaba, quorum tsere in ghirek mutatur; sed haec cum reliquis particularibus exceptionibus ad catalogum, in fine libri promissum, reservamus.

13. Penultimum segol in scheva, ultimum autem in kamets mutatur, quod fit, quia omnia nomina in plurali sunt *milleragh*, et illa omnia *millehgel*, quorum penultima est segol. Si itaque secundum segol in plurali retineretur, habere deberet pluralis accentum in penultima, contra communem usum pluralium. Fit igitur hac de causa ex מֶלֶךְ *rex* מְלָכִים *reges*, אֶבֶן *lapis* אֲבָנִים *lapides*, צֶדֶק *iustitia* צְדָקוֹת *iustitiae*, זֶבַח *sacrificium* זְבָחִים *sacrificia*, נֶחָמָה *consolatio* נְחָמוֹת *consolationes*, חֵטְא *peccatum* חֲטָאִים *peccata*, בֹּקֶר *mane* בְּקָרִים pluralis. **14.** Atque haec mutatio ultimi segol in kamets, et penultimi in scheva analoga plane est. Ostendimus enim polysyllaba, quae in ה desinunt, mutare saepe ה in ת, et syllabas in geminum segol, ut עֲטָרָה in עֲטֶרֶת, et פְּקֻדָּה in פְּקֻדֶּת. **15.** Deinde hic etiam ut in praecedentibus notandum est, quod nominum, quae in ה vel ת desinunt, quoniam in plurali ultimam syllabam cum ה vel ת amittunt, penultimum segol rationem ultimi obtinet, et in kamets mutatur, exceptis illis, quorum penultimum segol loco scheva usurpatur, ut sunt omnia participia et quae ex iis formantur. Ex. gr. פְּקֻדֶּת propter accentum athnagh vel silukh loco פְּקֻדָּה, et תּוֹלֶדֶת loco תּוֹלָדָה usurpantur; sed in plurali scheva iterum recipiunt, ut פּוֹקְדוֹת, תּוֹלְדוֹת. **16.** Denique segol penultimum, cui scheva adhaeret, non potest in scheva mutari, ne duo in initio dictionis occurrant; ideoque in plurali vel retinetur, vel in patagh mutatur, ut אֶשְׁנָב *fenestra* אֶשְׁנַבִּים *fenestrae*, מֶרְכָּבָה *quadriga* מַרְכָּבוֹת *quadrigae*. Quae gholem ante segol habent, id in scheva mutant, ut בֹּקֶר *mane*, בְּקָרִים in plurali, אֹהֶל *tentorium* אֳהָלִים *tentoria* etc. **17.** Excipiuntur quaedam, de quibus in catalogo, et praeterea quaedam monosyllaba, quae ipsum in kamets aliquando mutant, ut יוֹם *dies* יָמִים plur., ראשׁ

caput רָאשִׁים *capita*. Sed saepius retinetur. Nam גּוֹי *gens* habet in plurali גּוֹיִם, et אוֹר *lux* אוֹרִים etc. Alias semper retinetur, ut et in iis, quae in ת desinunt, et geminum habent segol, ut פּוֹקֶדֶת. Pathagh numquam in plurali mutatur, nisi ante י, ut יַיִן *vinum* יֵינוֹת *vina*, זַיִת *oliva* זֵיתִים *olivae;* deinde בַּהֶרֶת habet in plurali בֶּהָרוֹת.

18. Ghirèk etiam, exceptis iis, quae in praecedenti regula retulimus, quae ipsum in plurali omittunt, et paucissimis praeterea nominibus, quae in catalogo referuntur, semper immutatum manet. Atque hic tantum loquor de ghirek proprio, non autem de eo, quod initio dictionis ante scheva ea de causa usurpatur, ne duo schevata initio occurrant, quod inde cognoscitur, quod ה paragogicum in fine habent; nempe אִמְרָה *dictum* loco אֹמֶר sumitur, ideoque in plurali habent אֲמָרוֹת. Sic דִּמְעָה *lacrima*, quia loco דֶּמַע usurpatur, habet in plurali דְּמָעוֹת. Nam, ut iam ostendimus*), ultimum segol in kamets mutari, et ultimum kamets in plurali retineri debet; penultimum autem gholem et segol in scheva mutari.

19. Khibuts et schurek numquam in plurali mutantur; hoc tamen schurek notandum habet, quod in וּת desinentia schurek non semper in plurali omittant, ut reliqua nomina in ה et ת desinentia, quae semper, uti diximus, ultimam syllabam in plurali omittunt. Nam מַלְכוּת *regnum* habet in plurali מַלְכֻיוֹת et חָנוּת *officina* חֲנֻיוֹת.

20. Scheva denique nulla alia de causa mutari potest, quam ne duo schevata in initio occurrant. Nam videmus plerasque mutationes fieri ex longis in breves. Quod autem פְּרִי *fructus* habeat in plurali פֵּרוֹת, et כְּלִי *vas* כֵּלִים, id ostendit, literam י in singulari esse paragogicam, eamque efficere, ut tsere, quod absque ipsa habere deberent, in scheva mutetur, et quia י parago-

*) Vid. §. 13. sqq.

gicum in plurali amittunt; ideo tsere in plurali retinent, vel si mavis, iterum recipiunt.

21. His regulis facile unusquisque omnia fere singularia in pluralia flectere, et pluralium singularia investigare discet. Superest iam, tantum pauca de *numero duali* addere.

22. Praeter pluralem flectuntur etiam quaedam nomina in numerum dualem addendo iis literas, sive masculina, sive feminina sint, י et ם, et vocales pathagh et ghirek, ut יוֹם *dies* יוֹמַיִם *duo dies*, cuius plurale est יָמִים; שָׁנָה *annus* שְׁנָתַיִם *duo anni*. Et ad hunc modum possemus, servatis praecedentibus regulis, omnia nomina flectere, nisi posteri hoc neglexissent, qui hanc terminationem usurparunt ad exprimendum pluralem numerum earum rerum, quae binae sunt, vel quae duabus partibus constant, ut יָד *manus*, pluralis יָדַיִם *jadajim* pro יָדוֹת *jadoth* pluralis; אֹזֶן *auris*, אָזְנַיִם *aures*, et sic de reliquis, quae bina habemus. Porro quia *forcipes* duabus constant partibus, vocantur מֶלְקָחַיִם et *forfices* מְסַפְּרַיִם.

23. Hac igitur de causa hanc terminationem ad dualem numerum significandum usurpare iam non licet; nisi tantum in iis nominibus, quae in Bibliis duali significatione sic flexa reperiuntur.

CAP. VII. De genere masculino et feminino.

Nomina, quibus mares significantur, vel res, quae ad mares pertinent, *masculina* sunt. Haec autem, quibus feminae vel res, quae ad feminas pertinent, *feminina*. Quae autem aliis rebus exprimendis inserviunt, *communia* sunt, et quamvis horum plurima in Bibliis semper reperiantur vel masculina vel feminina, id casu contingit. 2. Reperiuntur enim quaedam uno tantum in loco feminina, quae alias semper masculina reperiuntur, et contra quaedam uno tantum in loco feminina. Ex. gr. כָּנָף *ala* ubique feminini generis est, praeterquam bis lib. 2. Paralip. cap. 3.*);

*) Vid. 2. Paralip. cap. 3. v. 11. 12.

ideoque ab auctoribus communis generis habetur. Sed si hoc libro Paralip. caruissemus, non dubitarent idem inter feminina statuere, et, si plures haberemus, forsan omnes regulas mutare, et quae iam inter exceptiones numerant, pro communi regula, et contra plures regulas pro exceptionibus haberent. Nam, ut uno verbo dicam, plures sunt, qui Scripturae, at nullus, qui linguae Hebraeae grammaticam scripsit. Sed ad propositum. 3. Deinde videmus Scripturam in eadem oratione unum nomen ad utrumque genus promiscue referre, ut Gen. cap. 32. vers. 9. אִם־יָבוֹא עֵשָׂו אֶל־הַמַּחֲנֶה הָאַחַת וְהִכָּהוּ *si veniet Hgesau ad aciem unam, et ceciderit eum;* adeoque hac in re cum R. Schelomo Jarghi plane convenio, qui statuit דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים זָכְרֵהוּ וְנָקְבֵהוּ כֹּל *omnem rem, cui non est spiritus vitae, exprime tam masculino, quam feminino genere.* Vide eius commentaria in locum allatum.

4. Adiectiva ex masculino in femininum genus mutantur addendo iis ת vel הָ cum kamets, et syllabas secundum praecedentes regulas mutando; ex. gr. חָכָם *sapiens* חֲכָמָה femininum, גָּדוֹל *magnus* גְּדוֹלָה *magna,* בָּרוּךְ *benedictus* בְּרוּכָה *benedicta,* פֹּקֵד *visitans vir* פּוֹקְדָה et פֹּקֶדֶת *visitans femina,* אִישׁ *vir* אִשָּׁה *virago,* גֶּבֶר *dominus* גְּבִירָה *domina.*

5. Excipiuntur ea, quae geminum habent segol, quae utrumque in scheva mutare deberent. Sed ne duo initio dictionis occurrerent, primum in patagh mutatur, ut מֶלֶךְ *rex* מַלְכָּה *regina*; quod ex praecedentibus regulis deberet esse מְלָכָה.

6. Quae vero in masculino in הֶ desinunt, mutant ultimam syllabam in kamets, ut יָפֶה *pulcer* יָפָה *pulcra,* רֹאֶה *videns,* in feminino רֹאָה etc.

7. Porro, quae in י desinunt, mutantur in femininum vel ut praecedentia, vel simpliciter addendo ת, ut שֵׁנִי *secundus,* שֵׁנִיָּה vel שֵׁנִית *secunda,* שֵׁנִיִּים *secundi* שֵׁנִיּוֹת *secundae.* Atque hoc locum praecipue habet in iis adiectivis, quibus indicatur cuius

gentis vel regionis aliquis sit, ut עִבְרִי *Hebraeus*, עִבְרִיָּה et עִבְרִית *Hebraea*. 8. Nam notandum, haec omnia adiectiva formari in masculino genere a nominibus propriis natalium solorum vel parentum, addendo י cum praecedenti ghirek, et syllabas secundum regulas in seq. capite de regimine nominis dicendas mutando: ut ex יִשְׂרָאֵל fit יִשְׂרְאֵלִי, ex עֵבֶר fit עִבְרִי, ex חֶבֶר fit חֶבְרִי; et ex כּוּשׁ *Aethiopia* fit כּוּשִׁי, et ex יְרוּשָׁלַם fit יְרוּשַׁלְמִי *Hierosolymitanus*. 9. At his masculinis additur in plurali tantummodo ם, ut עִבְרִים *Hebraei*, כּוּשִׁים *Aethiopes*. Quod si nomina, unde haec formantur, pluralem terminationem habuerint, illam amittere debent. Nam ex מִצְרַיִם *Aegyptus* fit מִצְרִי *Aegyptiacus*. Atque haec, ut dixi, addendo tantum ת vel ה cum praecedenti kamets in feminina mutantur. Sed in plurali flectuntur semper ut feminina, quae in ה desinunt, ut עִבְרִיּוֹת, מִצְרִיּוֹת etc.

10. Quum itaque ה singularium terminatio cum praecedenti kamets vel ת, et pluralium וֹת femininorum adiectivorum sit propria, hinc factum fuisse videtur, ut Hebraei substantiva etiam, quae in singulari ה vel ת, et pluralia, quae in plurali in וֹת terminantur, ad femininum genus referre plerumque consueverint, nisi forte propterea factum sit, quod ab huius generis adiectivis suam duxerint originem. Sed de his satis.

CAP. VIII. De regimine nominis.

Res vel absolute significantur vel ad alias relatae, ut clarius et expressius indicentur. Ex. gr. *mundus est magnus*, mundus in statu absoluto significatur; at *mundus Dei est magnus*, tum mundus est in statu relativo, quo efficacius exprimitur vel clarius indicatur, atque hic *status regiminis* vocatur. Quomodo autem soleat exprimi, ordine iam dicam, et primo quomodo *in singulari numero*.

2. Nomina, quae in ה praecedente kamets vel gholem desinunt, mutant ה in ת, et ָ in ַ patagh. Nam תְּפִלָּה habet in statu regiminis תְּפִלַּת et significat *precationem alicuius*. Sic עֲשׂה *τὸ facere* habet in statu regiminis עֲשׂוֹת *τοῦ alicuius facere*, ut יוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים *dies τοῦ facere Domini Dei*.

3. Quae geminum vel unum tantum habent kamets, mutant in statu regiminis penultimum in scheva, et ultimum in patagh, ut דְּבַר ex דָּבָר *verbum*, כִּכַּר זָהָב *talentum auri* ex כִּכָּר *talentum*, חֲכַם ex חָכָם *sapiens*, ut Iobi 9. חֲכַם לֵבָב *sapiens cordis* Deus appellatur*). Sic בָּרוּךְ *benedictus*, שָׁלוֹם *pax*, פָּקוֹד *visitare*, זָקֵן *senex* etc. mutant penultimum kamets in scheva. Sic etiam צְדָקָה *iustitia*, בְּרָכָה *benedictio* ultimum kamets in patagh, et penultimum in scheva, et ה, ut iam diximus in ת, fiuntque צִדְקַת, בִּרְכַּת; quod autem primum scheva in ghirek mutetur, fit tantum, quia duo in initio dictionis occurrere nequeunt, quod semper, ne hoc saepius repetere cogamur, de omni ghirek et patagh ante scheva affirmandum est.

4. Tsere penultimum aliquando in scheva, et ultimum aliquando in patagh mutatur, ut שְׂעַר ex שֵׂעָר *capillitium*, et פְּאַת ex פֵּאָה *angulus*, זְקַן ex זָקֵן *senex*, מַקַּל ex מַקֵּל *bacillum*. Sed plerumque tam ultimum, quam penultimum immutatum manet. Verum haec et plura huiusmodi admodum incerta sunt. Nam unum idemque nomen iam tsere mutare, iam retinere, reperies, quod ostendit in S. Scriptura dialectos confundi.
5. Quare unusquisque tam tsere, quam ultimum kamets ubique ad libitum vel mutare, vel retinere potest, excepto tamen tsere ante י, quod ex communi analogia linguae retinere debet, ut הֵיכָל *templum* e. g.; et אַשְׁמוּרָה habet ubique in Scriptura pro statu regiminis אַשְׁמֹרֶת, et תַּלְאוּבָה et תַּעֲלוּמָה habent תַּלְאוּבַת et תַּעֲלוּמַת; ideoque dico unicuique licere pro

*) Vid. Iob. cap. 9. v. 4.

אַשְׁמוֹרֶת scribere אַשְׁמוּרַת, et pro תַּלְאוּבַת scribere תַּלְאוֹבֶת; tametsi neutrum in Scriptura reperiatur. 6. Et quod hic de tsere et kamets dico, de omnibus etiam dicendum, quae certam regulam non servant. Sed de his alio loco uberius agam; aliquid tamen hic adhuc addam, quod ad hoc, quod modo dixi, et ad intentum huius capitis, et ad universalem huius linguae cognitionem non parum facere existimo.

7. In superiori capite diximus*), quod terminationes femininae ה et ת, pluralis וֹת proprie sunt adiectivorum et participiorum, nimirum quia unum idemque nomen adiectivum attributum est, quod iam ad marem, iam ad feminam refertur, ideoque unumquodque duabus terminationibus indiget, quod in substantivis locum non habet, et propterea non nisi usu factum est, ut substantiva, quae neque mares, neque feminas exprimunt, ad genus femininum semper referantur, quando in ה vel ת desinunt, vel forte (uti diximus) quia ab adiectivis femininis suam duxerunt originem. 8. Sed aliud est, quod hic volo, nempe quod eodem modo, ac hae substantivorum terminationes originem duxerunt ab adiectivis et participiis, ita variationes, quas in statu regiminis nomina patiuntur, originem ducunt a mutationibus infinitivorum et participiorum. Nam omnia nomina Hebraica (ut omnibus huius linguae peritis notum) ex verborum formulis formantur. 9. Adde quod primus et praecipuus nominis substantivi usus sit res absolute, non autem relative indicare. Hoc enim nominibus propriis repugnat, quaeque adeo numquam in statu regiminis reperiuntur; at actiones vix absque relatione agentis vel patientis explicantur, et ideo rarius in statu absoluto reperiuntur. 10. Quicquid sit, ex modis, quibus nomina infinitiva et participia variant, variationes substantivi facile discuntur, ita ut dubitandum non sit, quin hae ex illis originem duxerint. Eorum igitur formulas et modos variandi in regimine tamquam normam variationum omnium nominum hic ponam, quia facile memoriae mandari possunt.

---

*) Vid. cap. 7. §. 10.

11. *Infinitivorum formulae.* [1])

	Status absolutus	Status regiminis kam ghat
Visitare	פָּקֹד	in reg. פְּקוֹד et פְּקֹד, et etiam פְּקוֹדֶת, ex k. g. פְּקֻדָּה
Visitari	נִפְקֹד semper absolute. et הִפָּקֵד	הִפָּקֵד
Frequenter visitare	פִּקֵּד et	פַּקֵּד פַּקֵּד
Frequenter visitari	פֻּקֹּד	פֻּקַּד
Facere vel constituere aliquem visitantem	הַפְקֵד	הַפְקִיד
Constitui visitans	הָפְקֵד	הָפְקֵד
Se constituere visitantem	הִתְפַּקֵּד	הִתְפַּקֵּד
12. *Appropinquare*	נָגוֹשׁ	גֶּשֶׁת
Detegere	גָּלֹה / גָּלוֹת	גְּלוֹת / גְּלוֹת
Circuire	סוֹב	סוֹב et סֹב־ ghatuf cum makhaf
Invenire	מָצוֹא	מְצוֹא et מְצֹאת loco מְצוֹאֵת [2])
Aperire	פָּקֹחַ	פְּקֹחַ

1) Conveniunt saepe infinitiva in statu absoluto cum praeteritis. Nam דַּבֵּר τὸ *loqui* etiam significat *locutus est*, גַּדֵּל *crescere*, בַּשֵּׁל *coqui* formam habent praeteriti, ut suo loco ostendam. Quare non dubito, quin infinitivi formulae etiam fuerint פָּקָד cum gemino kamets, et פָּקַד cum ָ et ַ; ex quibus formatum est פְּקַד in regimine, nempe ex פָּקֵד, פָּקָד et פָּקַד. Atque haec, quia circa coniugationes prolixius tractanda, hic ad ea, quae impraesentiarum volo, obiter notasse sufficiet. *Sp.*

2) Vid. sup. פְּקוֹדֶת (§. 11.) *Sp.*

13. Hae praecipuae infinitivorum formulae et mutationes sunt. Pergo itaque ad participia.

Participiorum formulae.

	Regim.	Absol.	
מְפֻקָּד	פֹּקֵד et פֹּקַד	פֹּקֵד	*visitans* masc. sing.
מְפֻקָּדִים	פֹּקְדֵי	פֹּקְדִים	plur. masc.
מְפֻקָּדָה et מְפוּקֶּדֶת / מְפֻקֶּדֶת	פֹּקֶדֶת	פֹּקְדָה et פֹּקֶדֶת	sing. fem.
מְפֻקָּדוֹת	פֹּקְדוֹת	פֹּקְדוֹת	plur. fem.
מַפְקִיד	פְּקוּד	פָּקוּד	*visitatus* s. m. verbi adiectivum.
מַפְקִידִים	פְּקוּדֵי	פְּקוּדִים	plur. masc.
מַפְקִידָה / מַפְקֶדֶת	פְּקוּדַת	פְּקוּדָה	sing. fem.
מַפְקִידוֹת	פְּקוּדוֹת	פְּקוּדוֹת	plur. fem.
מֻפְקָד	נִפְקָד	נִפְקַד	*visitatus* part. s. m.
מֻפְקָדִים	plur. masc.		
מֻפְקָדָה et מֻפְקֶדֶת	נִפְקֶדֶת	נִפְקָדָה et נִפְקֶדֶת	sing. fem.
מֻפְקָדוֹת	נִפְקָדוֹת	נִפְקָדוֹת	plur. fem.
מִתְפַּקֵּד	מְפַקֵּד	מְפַקֵּד	*frequenter visitans* sing. masc.
מִתְפַּקְּדִים	מְפַקְּדֵי	מְפַקְּדִים	plur. masc.
מִתְפַּקְּדָה et מִתְפַּקֶּדֶת	מְפַקֶּדֶת	מְפַקְּדָה et מְפַקֶּדֶת	s. fem.
מִתְפַּקְּדוֹת	מְפַקְּדוֹת	מְפַקְּדוֹת	plur. fem.

Reg.	Abs.	
פֻּקַּד	פֻּקָּד	*frequenter visitatus* adiectivum s. m.
פֻּקְּדֵי	פֻּקָּדִים	plur. masc.
	פֻּקָּדָה et	s. fem.
פֻּקֶּדֶת	פֻּקֶּדֶת	
פֻּקְּדוֹת	פֻּקָּדוֹת	plur. fem.

14. *Passivum.*

Reg. 2.	Abs.	
נִפְקַד	נִפְקָד	*visitatus* m. s.
נִפְקְדֵי	נִפְקָדִים	pl. m.
	נִפְקָדָה et	s. fem.
נִפְקֶדֶת	נִפְקֶדֶת	
נִפְקְדוֹת	נִפְקָדוֹת	pl. fem.
	etc.	
	מְפוּקָּד et	s. m. *frequenter visitatus.*
מְפֻקַּד	מְפֻקָּד	
מְפֻקְּדֵי	מְפֻקָּדִים	pl. masc.
	מְפֻקָּדָה et	s. fem.
מְפֻקֶּדֶת	מְפֻקֶּדֶת	
מְפֻקְּדוֹת	מְפֻקָּדוֹת	pl. fem.
	מֻפְקָד	*constitutus ut visitaret* s. m.
	מֻפְקָדִים	pl. m.
	מֻפְקֶדֶת et	s. fem.
	מֻפְקָדָה	

	מְפֻקָּדוֹת	pl. fem.
פְּקוּד	פָּקוּד et פָּקֻד	*visitatus* adiectivum verbi s. m.
פְּקוּדֵי	פְּקוּדִים et פְּקֻדִים	pl. masc.
פְּקֻדַת	פְּקוּדָה et פְּקֻדָה et פְּקֻדֶת	sing. fem.
פְּקוּדוֹת	פְּקוּדוֹת et פְּקֻדוֹת	pl. fem.

15. *Passivum.*

פּוֹקָד et פֻּקָּד	*frequenter visitatus* adiectivum sing. masc.
פּוֹקָדִים et פֻּקָּדִים	pl. masc.
פּוֹקָדָה et פֻּקֶּדֶת et פֻּקֹּדֶת	s. fem.
פּוֹקָדוֹת et פֻּקָּדוֹת	pl. fem.

16. *Activum.*

Reg.	Abs.	
פֹּקְדִי et פֹּקַד et פֹּקֵד	פֹּקֵד	*visitans* m. gen.
פֹּקְדֵי	פֹּקְדִים	pl. masc.
	פֹּקְדָה et	s. fem.
פֹּקֶדֶת	פֹּקֶדֶת	
vel פֹּקַדְתְּ vel פֹּקַדְתִּי[1]		
פֹּקְדוֹת	פֹּקְדוֹת	pl. f.
מְפַקֵּד[2]	מְפַקֵּד	*frequenter visitans* s. m.
מְפַקְּדֵי	מְפַקְּדִים	pl. m.
	מְפַקְּדָה et	s. fem.
מְפַקֶּדֶת	מְפַקֶּדֶת	
מְפַקְּדוֹת	מְפַקְּדוֹת	pl. fem.

17. *Activum.*

Reg.	Abs.	
מַפְקִיד	מַפְקִיד	*constituens aliquem visitantem* m. s.
מַפְקִידֵי	מַפְקִידִים	pl. masc.
מַפְקִידַת	מַפְקִידָה et	s. fem.
מַפְקֶדֶת	מַפְקֶדֶת	
	ex quo et formatur מַפְקֶדֶת	
מִתְפַּקֵּד	מִתְפַּקֵּד	*se visitans* vel *ferens se ut visitans* s. m.

---

1) Ut יוֹשַׁבְתִּי, שַׁבֹוְתְּ, יוֹלַדְתְּ *Sp.*

2) In Scriptura non reperitur huius participii regimen, nec videtur sensu, quo hic et fere semper accipitur, posse relative exprimi; sed quia haec formula aliquando etiam usurpatur eadem significatione, ac prima, nihil impedit, quo minus regimen habere potuerit. *Sp.*

מִתְפַּקְּדֵי	מִתְפַּקְּדִים	pl. m.
	מִתְפַּקְּדָה et	s. fem.
מִתְפַּקֶּדֶת	מִתְפַּקֶּדֶת	
מִתְפַּקְּדוֹת	מִתְפַּקְּדוֹת	pl. fem.

18. *Crescens.*

גְּדַל et גֶּדֶל	גָּדֵל	s. masc.
גְּדֵלֵי	גְּדֵלִים	plur. masc.
גְּדֵלַת	גְּדֵלָה	s. fem.
גְּדֵלוֹת	גְּדֵלוֹת	pl. f.

19. *Veniens.*

בָּא	בָּא	f. masc.
בָּאֵי	בָּאִים	pl. m.
בָּאַת	בָּאָה	s. fem.
בָּאוֹת	בָּאוֹת	pl. f.

20. *Detegens.*

גֹּלֵה	גֹּלֶה	s. masc.
גֹּלֵי	גֹּלִים	pl. masc.
גֹּלַת	גֹּלָה	s. fem.
גֹּלוֹת	גֹּלוֹת	pl. fem.

Sic et

מְגַלֵּה	מְגַלֶּה	*qui facit detegere*, s. masc.
מְגַלַּת	מְגַלִּים	pl. masc.
מְגַלַּת	מְגַלָּה	s. fem.

21. *Audiens.*

Reg.	Abs.	
שׁוֹמַע	שׁוֹמֵעַ et שׁוֹמֵע	s. masc.
שׁוֹמְעֵי	שׁוֹמְעִים	pl. m.
שׁוֹמַעַת	שׁוֹמְעָה et שׁוֹמַעַת	s. fem.
שׁוֹמְעוֹת	שׁוֹמְעוֹת	pl. f.

22. Sic

שְׂבַע	שָׂבֵעַ	*saturatus* sing. masc.
שְׂבֵעֵי	שְׂבֵעִים	pl. m.
שְׂבַעַת	שְׂבֵעָה	s. fem.
שְׂבֵעוֹת	שְׂבֵעוֹת	pl. fem.

23. Praeter has aliae participiorum formulae dantur. Sed has impraesentiarum sufficere arbitror, ut unusquisque facillimo negotio discat nomina ex statu absoluto in regimen mutare, modo hoc observet, quod illae vocales in statu regiminis retinentur, quae hic immutatae reperiuntur: videlicet monosyllaba, ad quae etiam referenda sunt dissyllaba, quorum prima est scheva, ut כְּתָב *scriptum*, זְאֵב *lupus* etc., geminum segol, pathagh, ghirekh et scheva; gholem plerumque etiam retineri, ante מַקֵּף tamen in o breve mutari videmus. 24. Deinde rarissime schurekh, vel potius numquam mutatur; et quod aliquando khibuts eius loco usurpatur, id non fit propter regimen, sed quia unum pro alio sumere licet. Nam schurekh syllaba composita est ex gholem et khibuts, et ideo loco schurekh vel gholem vel khibuts saepe sumi videmus. 25. Quod autem עָוֶל, אָוֶן, מָוֶת et reliqua huiusmodi habeant in regimine עֲוֶל, אֲוֶן, מָוֶת etc., ex communi linguae usu fit. Supra enim diximus, kamets ante segol pro segol

usurpari in fine, vel in media periodo, ut una eius pars ab alia distinguatur, ut עֲטֶרֶת loco עֲטֶרֶת, et פּוֹקֶדֶת loco פּוֹקֶדֶת. Quare עָוֶל etc. in statu absoluto pro עֶוֶל regiminis usurpatur.

26. Sed notandum in hac lingua magis usitatum esse ו vau quiescentem reddere, syllabas in gholem mutando, qui usus frequentissimus est et circa haec nomina praevaluisse videtur, quia in Scriptura non nisi semel reperitur in regimine עֶוֶל *); alias ubique ex עָוֶל *fraus* fit עוֹל et ex אָוֶן *pravitas* אוֹן, et sic de ceteris huius formae.

27. Denique ut *de pluralium terminatione* etiam aliquid addam, videmus pluralium terminationem וֹת semper in regimine retineri; ים_ autem ם omittere et ghirekh mutare in tsere, quam formam regiminis numerus dualis ַים etiam obtinuit, qui propterea ם cum ghirek omittit, et pathagh in tsere mutat, ut ex עֵינַיִם *oculi* fit עֵינֵי in statu regiminis; atque hinc credo factum, ut omne pathagh ante י cum ghirek hanc regiminis acceperit formulam, fiatque ex בַּיִת *domus* בֵּית, et ex יַיִן *vinum* יֵין etc.

28. Iam antequam ulterius pergam, venit hic apprime notandum, me hic per nomen omnia nominis genera intelligere. Omne etiam nomen, excepto (ut iam diximus) proprio, genitivum regit, vel a genitivo regitur, et praecipue relativum sive praepositivum, quod semper relative significatur, et propterea fere semper genitivum regit, et saepe regitur. 29. Quae omnia hic ad maiorem perspicuitatem exemplis illustrabo.

בֵּית אֱלֹהִים *domus Dei.* Ambo substantiva.

לֵב חָכָם *cor sapientis.* Subst. primum, adiect. secundum.

חֲכַם לֵבָב *sapiens cordis* }
גְּדוֹל הָעֵצָה *magnus consilii* } contra.

אֹהֲבֵי טוֹב *amantes boni* }
רֹואֵי הַשֶּׁמֶשׁ *videntes solis* } Partic. primum.

---

*) Vid. Ezech. 28, 18.

בְּרֹא אֱלֹהִים *τὸ creare Dei.* Infinit. prim.

יוֹם בְּרֹא אֱלֹהִים *dies τοῦ creare Dei.* Infin. quod simul regit et regitur.

מַשְׁכִּימֵי קוּם *maturantes τοῦ surgere*, hoc est, *qui solent cito surgere.*

מַשְׁכִּימֵי בַבֹּקֶר *maturantes τοῦ in mane.* Praep. in genit. et particip. in regim.

לִפְנֵי יְהוָה [1]) *ante Dei.* Praepos. regim.

עֲדֵי עַד *usque τοῦ usque* h. e. tempus indefinitum; hic ergo praepos. regit et regitur.

מַכַּת בִּלְתִּי סָרָה *plaga τοῦ non desinentis h. e. plaga quae non desinit.* Adverb. *non* regitur.

אֵין חָכְמָה *non sapientiae.* Hic contra *non* regit. Est enim in statu absoluto אַיִן, quod in statu regiminis (ut בַּיִת) mutat, ut iam diximus [2]), patagh et ghirekh in tsere.

30. Ceterum hic iterum atque iterum vos monere volo, ut ea, quae cap. 5. dicta sunt de nomine, animo perpendatis. Nam nemo magno cum fructu hanc linguam colere poterit, nisi id, quod ibi diximus [3]), recte percipiat, quod scilicet tam verba, quam participia, quam praepositiones, quamque denique adverbia pura puta apud Hebraeos sint nomina.

CAP. IX. De duplici nominis usu deque eius declinatione.

Nomine appellativo vel individuum unum vel plura vaga, vel unum aut plura certa et nota significare volumus, quod apud Latinos absque ulla differentia, sed apud Hebraeos et alios magna fit. Nempe אִישׁ vel אִישִׁים *virum* quemcumque vel *viros* quoscumque significat. 2. Sed si quis non nisi virum vel viros, de

---

1) Ex לְפָנִים *antea.* Sic ex תָּוֶךְ *intus* fit תּוֹךְ *inter. Sp.*
2) Vid. §. 27.
3) Vid. cap. 5. §. 1. 3. 6.

quibus iam locutus est, vel quos supponit notos esse, significari vult, debet nomini praeponere הַ cum pathagh, et primam nominis literam duplicare, hoc est, dageschare; et si prima litera una ex iis fuerit, quae duplicari non patiuntur, tum הָ loco pathagh kamets debet habere, ut וְהָאִישׁ גַּבְרִיאֵל *et vir ille Gabriel.* Sed notandum, tam דגשׁ, quam ָ kamets posse compensari per gaghja, ut הַמְּכָסֶה, הַחִנִּי etc. Atque hoc ה vocari solet הַיְּדִיעָה, hoc est, ה notitiae, quia rem notam indicat, adeoque idem *indicativum* appellabo.

3. Verum enim vero hic usus istius הַ tantum locum habere potest in appellativis, adiectivis et participiis; at non in propriis, neque in infinitivis, neque denique in adverbiis, quia his numquam nisi rem singularem, non autem plura eiusdem generis significamus; et quod ad relativa attinet, ea numquam absolute, sed solo regimine indicantur. Nam et hoc apprime de hoc ה notandum est, quod numquam nomini, quando genitivum regit, praefigatur, cuius rei causam infra in hoc cap. ostendam.*)

4. Porro quia nomina omnia apud Hebraeos indeclinabilia sunt, exprimuntur casus plerumque sola praepositionum quarundam significatione. Dico *significatione.* Nam praepositiones, ut iam diximus, genitivum (nomina enim sunt) revera regunt. Sed sicut apud Graecos praepositiones ablativi genitivum regunt, et sola earum significatione genitivus locum obtinet ablativi, sic apud Hebraeos omnes genitivum regunt, et sola earum significatione genitivus locum reliquorum casuum obtinet.

5. Praepositiones plerumque casibus inservientes sunt hae: ל, אל, ב, מ et מִן, עִם etc. Ex his autem ל et ב nominibus praepositae punctantur cum scheva; מ autem, quia loco מִן usurpatur, punctatur cum ghirek, et נ per punctum דגשׁ in sequenti litera compensatur, ut omnia in sequentibus exemplis videri possunt.

*) Vid. infra §. 12. sqq.

6. Porro לְ cum scheva et אֶל *dativum* significant; בְּ, מְ, מִן et עִם *ablativum; accusativus* autem praepositionem non habet, sed eius loco particula אֶת usurpari solet, quae adeo numquam genitivum, sed semper accusativum regit. Reliqui deinde casus praepositiones non habent. Quare quum supra diximus, genitivum locum reliquorum casuum obtinere, intelligendum tantum est, locum dativi et ablativi, quia hi soli praepositionibus exprimuntur. 7. Sed haec omnia clarius ex sequentibus exemplis intelligentur.

Exemplum nominis appellativi vagi.

Sing.

Nom. דָּבָר *verbum.*

Gen. דָּבָר cognoscitur ex regimine praecedentis nominis cuiuscumque generis.

Dat. לְדָבָר intellige, praepositionem vim dativi exprimere esseque in statu regiminis et nomen in genitivo. Porro notandum, quando לְ indicat terminum ad quem, posse idem per ה in fine dictionis suppleri, ut אַרְצָה pro לְאֶרֶץ *ad terram.*

Acc. דָּבָר cognoscitur ex verbo activo.

Voc. דָּבָר

Abl. מִדָּבָר intellige hic, ut supra in dativo.

Plural.

Nom. דְּבָרִים

Gen. דְּבָרִים

Dat. לִדְבָרִים

Acc. דְּבָרִים

Voc. דְּבָרִים

Abl. בִּדְבָרִים vel מִדְּבָרִים

8. *Exemplum nominis cum* ה *indicativo.*

Sing.

Nom. Gen.	הַדָּבָר
Dat.	לַדָּבָר pro לְהַדָּבָר
Acc.	אֶת־הַדָּבָר
Voc.	הַדָּבָר
Abl.	בַּדָּבָר pro בְּהַדָּבָר

Plur.

Nom. Gen.	הַדְּבָרִים
Dat.	לַדְּבָרִים pro לְהַדְּבָרִים
Acc.	אֶת־הַדְּבָרִים
Voc.	הַדְּבָרִים
Abl.	בַּדְּבָרִים pro בְּהַדְּבָרִים

9. *Exemplum substantivi et adiectivi masculini.*

Nom. Gen.	אֵל גָּדוֹל *Deus magnus.*
Dat.	לְאֵל גָּדוֹל

etc.

Cum ה indicativo.

Nom. Gen.	הָאֵל הַגָּדוֹל
Dat.	לָאֵל הַגָּדוֹל
Acc.	אֶת הָאֵל הַגָּדוֹל

10. *Exemplum feminini generis.*

Nom. Gen.	מְנוֹרָה יָפָה *candelabrum pulcrum.*
Dat.	לִמְנוֹרָה יָפָה

etc.

Cum ה indicativo.

Nom. / Gen.	הַמְּנוֹרָה הַיָּפָה
Dat.	לַמְּנוֹרָה הַיָּפָה
Acc.	אֶת הַמְּנוֹרָה הַיָּפָה etc.

11. *Exemplum nominis relativi.*

Nom. / Gen.	תּוֹךְ *inter.*
Dat.	לְתוֹךְ, אֶל תּוֹךְ *ad τὸ inter.*
Acc.	תּוֹךְ
Abl.	בְּתוֹךְ, מִתּוֹךְ etc. *in* et *de τῷ inter.*

12. Nota תּוֹךְ esse in statu regiminis et formari a תָּוֶךְ, ut ab עָוֶל *fraus* עוֹל. Sumpsi tamen exemplum regiminis, quia, uti dixi, praepositiones vix in statu absoluto concipi possunt, et ideo cum ה indicativo numquam declinantur. Nam ה plerumque rem iam explicatam et notam supponit; regimen autem rem per genitivum explicandam et determinandam, hoc est, rem nondum notam. 13. Atque haec, inquam, ה et regimen, plerumque; sed non dixi semper supponere. Nam saepe etiam summa cum elegantia ה indicativum pro regimine, et regimen contra pro ה indicativo usurpare licet; ex. gr. כָּל־נְבִיאֵי *omnes prophetae*, loco כָּל־הַנְּבִיאִי eleganter dicitur. Nam הַנְּבִיאִים significat prophetas iam notos, et נְבִיאֵי in regimine et subintellecto genitivo significat prophetas rei iam cognitae, nempe Dei, veritatis etc. 14. Sic הַשּׁוֹתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן *qui bibunt in pateris vinum* loco בַּמִּזְרָקִים elegantius dicitur. Sed de his fusius in syntaxi. Hic tantum in genere hoc notare sufficit, regimen idem ac ה indicativum valere, quando genitivus ut res nota subintelligi potest, quod in praepositionibus locum habere nequit.

15. *Aliud exemplum nominis relativi.*

Sing.

Nom. } קֶדֶם *ante.*
Gen. }

Dat. לְקֶדֶם

Acc. קֶדֶם

Abl. מִקֶּדֶם

Plur.

Nom. } קַדְמֵי *multo ante.*
Gen. }

Dat. לְקַדְמֵי

Acc. קַדְמֵי

Abl. מִקַּדְמֵי *ab omni ante* *).

16. *Aliud nominis relativi.*

חוּץ *foras;* מִחוּץ *pars, quae foras respicit.* Declinatur ut nomen hoc modo:

Nom. } מִחוּץ *de τῷ foras.*
Gen. }

Dat. אֶל מִחוּץ *ad τὸ de τῷ foras* etc.

Acc. מִחוּץ

Abl. בְּמִחוּץ et sic de reliquis.

17. *Aliud adverbiorum exemplum.*

Nom. } מָתַי *quando.*
Gen. }

Dat. לְמָתַי *ad τὸ quando*, hoc est, *in id tempus.*

Acc. מָתַי

Abl. בְּמָתַי etc.

---

*) Proverb. 8. (v. 23.) מִקַּדְמֵי אָרֶץ significat *ab omnibus anteitatibus terrae. Sp.*

Nom.
Gen. } חִנָּם *frustra.*

Dat. אֶל חִנָּם *ad τὸ frustra* etc.

Nom.
Gen. } עוֹד *adhuc.*

Dat. לְעוֹד *ad τὸ adhuc.*

Acc. עוֹד

Abl. בְּעוֹד, מֵעוֹד *de* et *in τῷ adhuc*, hoc est, *in tempore, a tempore.*

18. *Exemplum infinitivi.*

Nom.
Gen. } פָּקוֹד *τὸ visitare.*

Dat. לִפְקוֹד

Acc. פָּקוֹד

Abl. בִּפְקוֹד, כִּפְקוֹד, מִפְּקוֹד

19. *Participia* declinantur sicut adiectiva.

20. *Exempla adverbii.*

Nom.
Gen. } לֹא *non.*

Dat. לְלֹא *ad τὸ non.*

Acc. לֹא

Abl. מִלֹּא *de τῷ non.*

Nom.
Gen. } טֶרֶם *adhuc non, vix.*

Dat. לְטֶרֶם *ad τὸ vix, nondum.*

Acc. טֶרֶם

Abl. בְּטֶרֶם, מִטֶּרֶם *de, in τῷ nondum*, id est, *in* vel *a tempore, quo nondum* etc.

21. His exemplis potest unusquisque facile videre, qua ratione omnia nomina, cuiuscumque generis sint, declinantur. Sed notandum, casuum praepositiones eleganter omitti, quando de sensu non possumus ambigere, ut Proverbiorum cap. 22. vers. 21. לְהָשִׁיב אֲמָרִים אֱמֶת לְשֹׁלְחֶיךָ, *ad referenda dicta cum veritate eis, qui te miserunt.* Nam quandoquidem אֲמָרִים in statu absoluto est, non potest genitivus אֱמֶת ab eo regi, sed necessario a praefigenda praepositione בְּ, quae hic omittitur. 22. Sic 1 Reg. cap. 2. vers. 7. וְהָיוּ בְּאֹכְלֵי שֻׁלְחָנֶךָ *et erunt ex comedentibus* (τοῦ *ad*) *mensam tuam*, ubi etiam praepositivo אֶל vel עַל in genitivo, recto a regimine participii, subintelligitur; et ad hunc modum plura, de quibus in syntaxi ex professo.

CAP. X. De praepositione et adverbiis.

Diximus supra capite 5. praepositiones esse nomina, quibus significatur, quam relationem unum individuum ad aliud habeat. Diximus deinde, quod una eademque relatio tam singulari, quam plurali numero exprimatur. Primum quod attinet, quod scilicet praepositiones nomina sint, satis ex praecedentibus duobus capp. constare iam credo. 2. At quod pluralem etiam habeant numerum, multis forsan absurdum videbitur. Sed quidni, quum revera sint nomina? At dices, relationes non esse species, quae plura individua sub se habent, adeoque hoc cum nomine proprio commune habere, quod careant plurali. Sed esto: non dentur unius speciei plures relationes: praepositiones tamen ex singulari in pluralem numerum flectuntur. Quomodo autem id fieri possit, paucis hic explicare constitui.

3. Quamvis praepositiones plures relationes simul indicare non possint, quaedam tamen ex singulari in pluralem flectuntur, idque tam in statu absoluto, quam in statu regiminis. At praepositiones in statu absoluto nihil sunt, quam ipsae relationes abstracte conceptae sive expressae; sed tum non tam relationem, quam locum vel tempus cum relatione ad aliquam rem exprimunt. 4. Ex. gr. ex בֵּין *inter* fit in plurali בֵּינוֹת quod quidem non

relationem unius individui ad aliud, sed loca aliis intermedia significat (qua de re vide Ezech. cap. 10. v. 2.), vel, ut dixi, est ipsa praepositio seu relatio abstracte concepta, ut ex אֲחוֹרִים אָחוֹר *posteriora*, vel (invito Latino vocabulo) *posterioritates*: ad cuius modum plures tam praepositiones, quam adverbia formari possunt, quamvis in Scriptura numquam sic formata reperiantur.

5. Porro ipsae etiam praepositiones in statu regiminis, hoc est, quatenus relationes indicant, tam in singulari, quam in plurali declinantur, quod fit, quia vel relatio multoties concipi, vel quia intensius exprimi debet. 6. Ex. gr. אַחַר *post* habet in plurali אַחֲרֵי, quod significat *multum post*, quemadmodum Rabbini optime notarunt. Sic אֶל *ad* habet in plurali אֱלֵי *multum ad*, hoc est, quantum fieri potest, ad illam partem ivit. Sic ex עַל *supra* fit עֲלֵי, et ex עַד *usque* עֲדֵי. Hinc עֲדֵי עַד *in aeternum* significat, hoc est, omnia, quae concipi possunt, usque τοῦ usque. Sic מִקַּדְמֵי אֶרֶץ significat *ab omni ante terrae**). Et ad hunc modum omnes fere praepositiones tam in singulari, quam in plurali numero declinari possunt.

7. At לִפְנֵי *ante*, quae praepositio singularem non habet, ex his excipienda est. Nam haec nulla alia de causa in plurali declinatur, quam quia formatur a substantivo פָּנִים *facies* sive *anteriora*, quod singulari caret.

8. Denique adverbia nomina etiam esse diximus, quibus actio quaecumque determinatur ratione modi, temporis, loci, agentis, ordinis etc.; ex. gr. *bene*, *male*, *festinanter*, *cras*, *heri*, *intus*, *foras*, *simul*, *primo*, *secundo* etc.; atque haec plurali numero carere ratio indicat. 9. Nec possunt, sicut praepositiones, abstracte concipi, ut per se notum est; et quamvis Latini etiam adverbia saepe intendant, ut *perbenigne*, *multo mane* etc., adeoque hac de causa etiam deberent apud Hebraeos in plurali numero, ut praepositiones solent, exprimi, hoc tamen Hebraeis absurdum videretur. 10. Nam praepositiones, quia relationes indicant, possunt, ut nomina substantiva, attributa habere sive

---

*) Conf. cap. 9. §. 15. not.

intensius exprimi. At adverbia, quia actionis modi sunt, adiectiva quasi verborum sunt. Eadem igitur intendere nihil aliud esset, quam attributorum attributa excogitare, sive adiectivis adiectiva addere. Deinde adverbia, quia, ut dixi, verborum quasi adiectiva sunt, debent numero cum suo substantivo, hoc est, cum suo verbo, quod non nisi singularem habet, convenire. 11. Ad haec ergo significanda: *multo mane*, *perbenigne* etc. Hebraei multo convenientius verba ipsa intendunt, vel loco unius adverbii verbum aut nomen usurpant. Ex. gr. *multo mane surrexit*, exprimitur Hebraice *matutinavit admodum ad surgendum;* et: *perbenigne egit*, *benignus admodum egit*, ut in syntaxi suo loco explicabimus.

12. Sed notandum, quod adverbia, sicut substantivorum adiectiva, aliquando substantivantur. Verum neque haec in pluralem flecti, sed tantum repeti solent; ut מַעְלָה מַעְלָה *sursum sursum*, hoc est, *ad summum usque gradum;* contra מַטָּה מַטָּה *infra infra* significat *ad infimum usque gradum.* Sic מְאֹד significat *admodum*, et מְאֹד מְאֹד *summo gradu*, *admodum* et *nimis.* Sic מְעַט *parum*, מְעַט מְעַט *paulatim;* et ad hunc modum alia.

CAP. XI. De pronomine.

Antequam ad coniugationes transeam, necesse est, ut de pronomine agam. Nam absque his illae vix tradi possunt. Quid pronomen sit, et in quot genera distinguatur, notum omnibus est. Quomodo autem ex singulari in pluralem numerum flectantur, et masculina a femininis distinguatur, et declinentur, ordine hic tradam.

2. *Pronomina primitiva.*

Sing.		Plural.		
Ego	אֲנִי אָנֹכִי	אֲנַחְנוּ נַחְנוּ *) אֲנוּ	*nos*	Communis est generis, ut ubique prima persona, quia loquens ipse se satis indicat, num mas vel femina sit.

*) Haec forma apud Ierem. 42, 6.

Tu	אַתָּה masc. gen.	אַתֶּם *vos* masc. gen.	
	אַתְּ fem. gen.	אַתֶּן *vos* fem. et cum ה parag.	אַתֵּנָה
Ille	הוּא	הֵם *illi* m. et cum ה parag.	הֵמָּה
Illa	הִיא	הֵן *illae* f. et cum ה parag.	הֵנָּה

3. Horum itaque pluralis terminatio a communi multum differt. Nam masculina non desinunt in ־ִים, nec feminina in וֹת. Femininorum deinde terminatio in his alia etiam est, quam adiectivorum. Denique femininum אַתְּ videtur etiam fuisse אַתְּי, et הִיא fuisse הוּא a masculino aliis vocalibus distinctum. Nam in Bibliis saepius sic scripta reperiuntur, quae Masorethae ubique corrigunt, sine dubio, quia obsoleta erant.

4. *Indicativa vel demonstrativa.*

Hic { זֶה, זוּ, לָז } carent plurali.
Haec { זֹה, זֹאת, זוֹ } carent plurali.
Hi, hae { אֵלֶּה, אֵל } carent singulari.

5. Pro *relativo* tam singulari, quam plurali inservit הַ indicativum, vel eius loco שֶׁ servato in sequenti dagesch; sed frequentius in Bibliis reperitur אֲשֶׁר.

6. Possessiva separata non dantur, sed regimini nominis affiguntur, hoc modo.

Exemplum nominis substantivi דָּבָר (verbum), *ex cuius regimine* דְּבַר *fit.*

Sing. tam nominis quam affixi.

דְבָרִי *verbum mei* et *meum.*

דְבָרְךָ *verbum tui* masc. gen.

et (si accentus fuerit אתנח vel סילוק)

דְבָרֶךָ

דְבָרֵךְ et דְבָרֵךְ *verbum tui* fem. gen.

דְבָרוֹ *verbum ejus* m. g.

דְבָרָהּ *verbum ejus* f. g.

Pluralis affixi.

דְבָרֵנוּ *verbum nostri.*

דְבַרְכֶם *verbum vestri* m. g.

דְבַרְכֶן *verbum vestri* f. g.

דְבָרָם *verbum eorum* m. g.

דְבָרָן *verbum earum* f. g.

7. Ex regim. plur. דִבְרֵי fit

Singul. דְבָרַי *) *verba mei et mea.*

דְבָרֶיךָ *verba tui.* m. g.

דְבָרַיִךְ *verba tui.* f. g.

דְבָרָיו *verba eius* m. g.

דְבָרֶיהָ *verba eius* f. g.

Pluralis nominis et affixi.

דְבָרֵינוּ *verba nostri* et *nostra.*

דִבְרֵיכֶם *verba vestri* m. g.

דִבְרֵיכֶן *verba vestri* f. g.

---

*) NB. kamets ָ sub ר non dari, nisi quando accentus est אַתְנַח vel סִלּוּק; alias loco kamets ָ punctatur cum pathagh.

דִּבְרֵיהֶם *verba eorum* m. g.
דִּבְרֵיהֶן *verba earum* f. g.

8. NB. Secunda et tertia persona, quando nomen est plurale, semper regimini pluralis adduntur. Sic ex regimine תְּפִלַּת *oratio alicuius* fit תְּפִלָּתִי, תְּפִלָּתְךָ etc., et in plurali תְּפִלּוֹתַי etc. Sic ex בֵּית regimine nominis substantivi בַּיִת *domus*, fit בֵּיתִי *domus mea*, et ex regimine plurali בָּתֵּי fit בָּתֶּיךָ *domus tuae* etc.

9. *Exempla participii singularis tam nominis, quam affixi.*

Exemplum masculini פּוֹקֵד

Sing. פּוֹקְדֵנִי et פּוֹקְדִי *visitans mei* et *meus*.
פּוֹקֶדְךָ *visitans tui* m. g.
פּוֹקְדֵךְ *visitans tui* f. g.
פּוֹקְדוֹ *visitans eius* m. g.
פּוֹקְדָהּ *visitans eius* f. g.

Exemplum feminini פֹּקֶדֶת

פֹּקַדְתִּי *visitans mea*.
פֹּקַדְתְּךָ *visitans tua* m. g.
פֹּקַדְתֵּךְ *visitans tua* f. g.
פֹּקַדְתּוֹ *visitans eius* m. g.
פֹּקַדְתָּהּ *visitans eius* f. g.

10. Exempl. plur. masc. פֹּקְדֵי

פֹּקְדַי *visitantes mei*.
פֹּקְדֶיךָ *visitantes tui* m. g.
פֹּקְדַיִךְ *visitantes tui* f. g.
פֹּקְדָיו *visitantes eius* m. g.
etc. ut in substant.

Exempl. plur. fem. פֹּקְדוֹת

פֹּקְדוֹתַי *visitantes mei.*

פֹּקְדוֹתֶיךָ *visitantes tui* **m. g.**

פֹּקְדוֹתַיִךְ *visitantes tui* **f. g.**

etc. ut in substant.

11. Exemplum regiminis infinitivi פְּקוֹד

פָּקְדִי *visitare mei, meum.*

פָּקְדְךָ *visitare tui* **m. g.**

פָּקְדֵךְ *visitare tui* **f. g.**

פָּקְדוֹ *visitare eius* **m. g.**

פָּקְדָהּ *visitare eius* **f. g.**

פָּקְדֵנוּ *visitare nostri.*

פָּקְדְכֶם *visitare vestri* **m. g.**

פָּקְדְכֶן *visitare vestri* **f. g.**

פָּקְדָם *visitare eorum.*

פָּקְדָן *visitare earum.*

12. Exemplum relativi singul. בֵּין *τὸ inter.*

בֵּינֵנִי **et** בֵּינִי *inter mei* **et** *me.*

בֵּינְךָ *inter tui* **m. g.**

בֵּינֵךְ *inter tui* **f. g.**

בֵּינוֹ *inter eius* **m. g.**

בֵּינָהּ *inter eius* **f. g.**

בֵּינֵנוּ *inter nostri.*

בֵּינְכֶם *inter vestri* **m. g.**

etc.

13. Exempl. relativi plur. בֵּינֵי *τὰ inter.*

בֵּינַי *inter mei.*

בֵּינֶיךָ *inter tui* **m. g.**

בֵּינֵךְ *inter tui* f. g.
בֵּינָיו *inter eius* m. g.
בֵּינֶיהָ *inter eius* f. g.
בֵּינֵינוּ *inter nostri.*
בֵּינֵיכֶם *inter vestri* m. g.
בֵּינֵיכֶן *inter vestri* f. g.
בֵּינֵיהֶם *inter eorum.*
בֵּינֵיהֶן *inter earum.*

14. Sic ex sing. תַּחַת et plur. תַּחְתֵּי fit.

תַּחְתֵּנִי et תַּחְתַּי
תַּחְתְּךָ et תַּחְתֶּיךָ
תַּחְתֵּךְ et תַּחְתַּיִךְ etc.

15. At אֶל *ad*, עַל *super*, אַחַר *post*, עַד *usque* affixa non habent in singulari. In plurali autem fit ex

1.	2.	3.	4.
עֲלֵי	אֱלֵי	אַחֲרֵי	עֲדֵי
עָלַי	אֵלַי	אַחֲרַי	עָדַי
עָלֶיךָ	אֵלֶיךָ	אַחֲרֶיךָ	etc.
עָלַיִךְ	אֵלַיִךְ	אַחֲרַיִךְ	
etc.	אֵלָיו	etc.	
	אֵלֶיהָ		
	אֵלֵינוּ		
	etc.		

16. *Praepositiones deinde inseparabiles non habent pluralem.*

Ex ב   ל fit

בִּי *in mei, in me* לִי *ad mei, me*
בְּךָ *in tui* לְךָ et לָךְ *tibi* m. g.
בָּךְ *in tui* לָךְ *tibi* f. g.

בּוֹ *in eo* — לוֹ *ei* m. g.
בָּהּ *in ea* — לָהּ *ei* f. g.
בָּנוּ *in nobis* — לָנוּ *nobis.*
בָּכֶם *in vobis* m. g. etc.
בָּכֶן *in vobis* f. g.
בָּהֶם *in eis* m. g.
בָּהֵן *in eis* f. g.

17. Ex מִן *de* fit:

מִמֶּנִּי et מִנִּי
מִמְּךָ
מִמֵּךְ
מִמֶּנּוּ et מֶנְהוּ et מִנֵּהוּ
מִמֶּנָּה
מִמֶּנּוּ
מִמְּכֶם et מִכֶּם
מִמְּכֶן et מִכֶּן
מִמְּהֶם et מֵהֶם et מִנְהֶם
מִמְּהֶן et מֵהֶן et מִנְהֶן

18. *Exemplum adverbii.*

A. כְּמוֹ *sicut.*
כָּמֹנִי *sicut ego.*
כָּמוֹךָ et כָּמֹכָה *sicut tu.*
כָּמוֹהוּ *sicut ille.*
כָּמוֹהָ *sicut illa.*
כָּמוֹנוּ *sicut nos.*
etc.

19. B. אַיֵּה *ubi?*

אַיֶּכָּה et אַיְּךָ *ubi tu?* m. g.

אַיֵּךְ *ubi tu?* f. g.

אַיּוֹ *ubi ille?*

אַיְּכֶם *ubi vos?* m. g.

אַיְּכֶן *ubi vos?* f. g.

אַיָּם *ubi illi?*

אַיָּן *ubi illae?*

20. C. Ex הִנֵּה *ecce* fit:

הִנְנִי

הִנְּךָ

הִנּוֹ et הִנֶּנּוּ

etc.

21. D. *Ex regimine deinde adverbii* אַיִן (non) *quod diximus esse* אֵין *fit:*

אֵינֶנִּי *non mei* i. e. *ego.*

אֵינְךָ *non tui* m.

אֵינֵךְ *non tui* f.

אֵינוֹ et אֵינֶנּוּ *non eius* m.

אֵינָהּ et אֵינֶנָּה *non eius* f.

אֵינֶנּוּ *non nostri* i. e. *nos.*

אֵינְכֶם *non vestri* m.

אֵינְכֶן *non vestri* f.

אֵינָם et אֵינְהֶם *non eorum.*

אֵינְהֶן *non earum.*

22. E. Ex עוֹד *adhuc* fit:

עוֹדִי *adhuc ego.*

עוֹדְךָ *adhuc tu* m.

עוֹדֵךְ *adhuc tu* f.

עוֹדֶנּוּ et עוֹדוֹ *adhuc ille.*

עוֹדֶנָּה et עוֹדָהּ *adhuc illa.*

עוֹדֵנוּ *adhuc nos.*

עוֹדְכֶם *adhuc vos* m.

עוֹדְכֶן *adhuc vos* f.

עוֹדָם *adhuc illi.*

עוֹדָן *adhuc illae.*

23. Et ad hunc modum reliqua. Quod autem vocales regiminis non retineantur, sed variis modis mutentur, id fit, quia nomina syllaba ad minimum una eaque longa augentur, quae accentum ad se trahit; quae unica est causa, cur vocales, ob additam pluralis numeri cum accentu aliam longam, in brevissimas mutentur. Nam alias, si nimirum דָבָר haberet in plurali דְּבָרִים, et sic reliqua, deberent necessario duplici accentu (ut constat ex iis, quae cap. 4. ostendimus) notari, et prior syllaba produci, quod tam frequenter non posset sine magna molestia fieri.

24. Hac igitur de causa mutationum, quae suffixa vocalibus afferunt, regulas tam mutationes pluralium, quam regiminis sequuntur. Fateor quidem, ob additum suffixum cum accentu potuissent ubique vocales secundum regulas pluralis regiminis mutari; nec facile causam dixero, cur id non fuerit factum. Nam sicut ex מַלְכֵי (regimen pluralis nominis מֶלֶךְ) fit מַלְכִּי *rex mei*, sic etiam ex דִּבְרֵי (regimen pluralis nominis דָּבָר) fieri potuisset דִּבְרִי *verbum mei*, et non ex absoluto דְּבָרִים facere דְּבָרִי; quandoquidem nomen cum affixo habet revera regiminis significationem. 25. Scio quidem hac ratione non raro vitari amphiboliam, quae saepe oriretur, si ubique regulas regiminis sequerentur. Nam si ex דִּבְרֵי fieret דִּבְרִי *verbum mei*, e

ex זִכְרֵי (regimen pluralis זָכָר *mas*) fieret זִכְרִי, confunderentur haec nomina cum דֶּבֶר *pestis*, et זֵכֶר *memoria*, ita ut דִּבְרִי videretur *pestis mei*, et זִכְרִי *memoria mei;* et ad hunc modum plura alia nomina confunderentur, si nomina ob additum suffixum regiminis pluralis regulas sequerentur. 26. Et quamvis haec ratio pondus habere videatur, non tamen certo affirmare audeo, Hebraeos hanc confusionem effugere voluisse. Nam Hebraei de nulla re minus solliciti videntur fuisse, quam de vitanda amphibolia, quod plurimis exemplis hic ostenderem, nisi hoc superfluum existimarem. 27. Quare facilius crederem, suffixa regimini nominis tam singulari, quam plurali addi, et דְּבָרִי *verbum meum*, זְקָנִי *barba mea* etc. formari ex דְּבַר et זְקַן, regimine scilicet singulari ex דָּבָר et זָקָן, et tamen ָ kamets status absoluti retineri, quia penultima ante ghirekh et gholem debet esse kamets, nisi nomen sit מִלְּעֵיל, ut זַיִת *oliva*, בַּיִת *domus*, vel quod litera ghirekh vel gholem punctanda punctum דָּגֵשׁ habeat, ut סַפִּיר *sapphirus*, רַתּוֹק *catena*. 28. Sic etiam ex regimine חֲצַר *atrium* fit חֲצֵרוֹ *atrium eius*, retento scilicet tsere status absoluti חָצֵר; quia, ut diximus, penultima ante gholem et ghirekh non potest esse pathagh; et ad hunc modum omnia, quorum ultima regiminis est pathagh et penultima scheva, status absoluti ultimam in suffixis retinent. 29. Quod si penultima regiminis non fuerit scheva, sed una ex iis, quae in plurali retinentur, nempe pathagh, gholem absque accentu, ghirekh etc., tum suffixa secundum regulas regiminis pluralis nominibus adduntur, ut ex פֹּקְדֵי (regimen pluralis participii פֹּקֵד) fit פּוֹקְדִי *visitans meus*, et ex מַקְלוֹת (regimen pluralis substantivi מַקֵּל) fit מַקְלִי *bacillum meum* etc.

30. Porro monosyllaba etiam ob additum suffixum regiminis pluralis regulas sequuntur. Nam ex שָׂרֵי, חִצֵּי, עֵדֵי etc., quae sunt regimina pluralis nominum שַׂר *princeps*, חֵץ *sagitta*, עֵד *testis* etc., fit שָׂרַי, חִצַּי, עֵדַי etc.

31. Nomina deinde, quae sunt מִלְּעֵיל, quia accentus, uti diximus, ad additum suffixum transit, regimen etiam pluralis numeri sequi debent. Huius notae sunt omnia, quorum penultima est segol vel gholem ante segol. Hinc ex מַלְכֵי, צִדְקֵי, זִבְחֵי (regimen pluralis substantivi מֶלֶךְ, צֶדֶק, זֶבַח) fit מַלְכִּי *rex meus*, צִדְקִי *iustitia mea*, et זִבְחִי *sacrificium meum;* et ex אָזְנֵי (regimen pluralis substantivi אֹזֶן) fit אָזְנִי *auris mea;* et ad hunc modum ex regimine pluralis substantivi גֹּדֶל, רֹחַב, אֹרֶךְ etc. fit: גָּדְלִי *magnitudo mea*, רָחְבִּי *latitudo mea*, אָרְכִּי *longitudo mea* etc.

32. Nominibus praeterea, quae in ה desinunt, et quae ipsum in ת, et praecedentes duas syllabas in segol mutare solent, nulla nisi in hanc secundam formam mutatis affixa adiunguntur, mutando utrumque segol eodem modo, ac praecedentia. Ex. gr. pro תִּפְאָרָה *gloria*, עֲטָרָה *corona*, גְּבִירָה *domina* etc. usurpatur saepe eleganter תִּפְאֶרֶת, עֲטֶרֶת, גְּבֶרֶת, quae propterea suffixa non nisi in hac secunda forma habent, mutato scilicet utroque segol eodem modo, ac nomina, quae geminum habent segol, in regimine pluralis solent, quod scilicet primum in pathagh vel ghirekh, secundum in scheva mutant. 33. Fit ergo ex תִּפְאֶרֶת תִּפְאַרְתִּי *gloria mea*, et ex עֲטֶרֶת עֲטַרְתִּי *corona mea*, ex גְּבֶרֶת גְּבִרְתִּי *domina mea*. Sic quoniam pro קְטוֹרָה sumitur קְטֹרֶת, suffixa in hac forma habet, ut nomina, quorum penultima est gholem, quod ipsum in ghateph khamets mutant, fitque קְטָרְתִּי *suffumigium meum*. Atque hinc fit, ut participia in forma פּוֹקְדָה suffixa non habeant, sed tantummodo in פֹּקֶדֶת, ut iam in exemplo participii ostendimus*).

34. At reliqua, quae in ה desinunt, nec ut praecedentia mutari solent, mutant affixum ה tantummodo in ת, ut in regimine solent, praeterquam quod ultimum ָ khamets ob iam dictam cau-

*) Vid. cap. huius §. 9.

sam retinetur, nec in ַ pathagh, ut in regimine, mutatur. Sic ex תְּפִלָּה, cuius regimen est תְּפִלַּת, fit תְּפִלָּתִי *oratio mea*, et ex בַּקָּשָׁה, cuius regimen est בַּקָּשַׁת, fit בַּקָּשָׁתִי *petitio mea;* et ad hunc modum reliqua regimini singularis adduntur.

35. Quae deinde in ה desinunt, quod in regimine retinetur, omittunt plerumque ipsum in suffixis, ut שָׂדֶה *ager*, שָׂדְךָ *ager tuus*, מַעֲשֶׂה *opus*, מַעֲשַׂי *opus meum*, et sic reliqua, quorum regimen non mutant ה in ת. Dixi quidem ה *plerumque*, non autem absolute omitti, quia in tertia persona retineri solet, ut שָׂדֵהוּ *ager eius*, מַעֲשֵׂהוּ *opus eius* etc. Haec de modo, quo suffixa nominibus singulari significatione acceptis adduntur; quomodo iisdem plurali significatione acceptis addantur, paucis iam dicam.

36. Nominibus pluralibus, quae in וֹת desinunt, absque ulla regiminis mutatione suffixa tam singularia, quam pluralia, tamque primae, quam secundae et tertiae personae adduntur. Ex. gr. בְּרָכָה *benedictio* habet in plurali בְּרָכוֹת, cuius regimen est בִּרְכוֹת; atque hinc fit בִּרְכוֹתַי, בִּרְכוֹתֶיךָ, בִּרְכוֹתָיו *benedictiones meae, tuae, illius* etc. Sic אֹרַח *via* habet in plurali אֳרָחוֹת, eiusque regimen est אָרְחוֹת; atque hinc אָרְחוֹתַי, אָרְחוֹתֶיךָ *viae meae*, *tuae* etc.; atque ad hunc modum reliqua, quae in וֹת desinunt.

37. At quae in ים desinunt, quaeque regimen singularis sequuntur, idem etiam in plurali retinent, quando suffixum singulare est, vel primae personae plurale; sed suffixa secundae ac tertiae personae pluralia regimini plurali absque ulla eiusdem mutatione adduntur, ut in primo exemplo nominis substantivi דָּבָר ostendimus*).

38. Denique quae in singulari regimen pluralis sequuntur, ut מֶלֶךְ, זֶבַח, שֶׁמֶן etc., iis in plurali suffixa adduntur, ut quae

---

*) Vid. huius cap. §. 7. 8.

geminum habent kamets. Nam מֶלֶךְ habet in plurali מְלָכִים, ut דָּבָר דְּבָרִים. Atque hinc fit מְלָכַי, מְלָכֶיךָ, מְלָכָיו, מַלְכֵיהֶם, etc., ut in דָּבָר. Sic etiam שֹׁרֶשׁ *radix* habet in plurali שָׁרָשִׁים; ex quo fit שָׁרָשַׁי, שָׁרָשֶׁיךָ, שָׁרָשָׁיו, retento scilicet ubique duplici khamets, et duplicato propterea accentu. Haec de possessivis pronominibus.

39. Superest ut *de declinatione pronominum* pauca etiam addam, ex quibus, praeter indicativa et relativum אֲשֶׁר *qui, quae, quod*, et *qui, quae, quae*, ut et שֶׁ, nulla declinantur. 40. Compensantur tamen hoc modo:

Nom.

הוּא	אַתָּה	אֲנִי
ille	*tu*	*ego*

Dat.

לוֹ	לְךָ	לִי
illi	*tibi*	*mihi.*

Accusativus suppletur particula אֵת hoc modo:

אֹתוֹ	אֹתְךָ	אֹתִי
illum	*te*	*me*

Abl.

בּוֹ	בְּךָ	בִּי
in eo	*in te*	*in me*

Et ad hunc modum in plurali.

41. Indicativa declinatur, ut nomina.

Sing.	Nom. Gen.	זֶה et הַזֶּה	*hic.*
	Dat.	לָזֶה	

	Acc.	הַזֶּה	
	Abl.	בַּזֶּה, מִזֶּה etc.	
Sing. fem.	Nom. Gen.	זֹאת et הַזֹּאת	*haec.*
	Dat.	לְזֹאת et לַזֹּאת	
Plur.	Nom. Gen.	אֵלֶּה et הָאֵלֶּה	*hi*, *hae*, *haec.*
	Dat.	לְאֵלֶּה et לָאֵלֶּה	

42. Relativum אֲשֶׁר et שֶׁ

Nom. Gen.	אֲשֶׁר	Nom. Gen.	שֶׁהָיָה	*qui fuit*
Dat.	לַאֲשֶׁר etc.	Dat.	לְשֶׁהָיָה etc.	

CAP. XII. De nomine infinitivo, nempe de variis eius formis et speciebus.

Nomina infinitiva sive actionum exprimunt actionem vel ad agentem relatam, vel ad patientem. Nam *τὸ visitare alicuius* ad agentem et *τὸ visitari alicuius* ad patientem refertur. 2. Deinde haec nomina actionem sive ad agentem, sive ad patientem relatam simpliciter vel intensive exprimunt; ut *visere* et *visitare*, *frangere* et *confringere*, quorum primum simplicem actionem *visendi* et *frangendi*, secundum autem affectum praeterea, vel frequentem actionem *visendi* et *frangendi* exprimit.

3. Formulae Hebraeorum, quibus actionem ad agentem relatam simpliciter exprimunt, sunt פָּקוֹד, פִּקֵּד, פָּקֹד et פָּקַד, quarum regimina (uti diximus cap. 8.) sunt פְּקוֹד et פְּקֹד*).

*) Vid. cap. 8. §. 11.

Quae autem actionem ad patientem relatam simpliciter exprimunt, sunt נִפְקוֹד, הָפְקַד et הָפְקוֹד. 4. Actionem deinde cum relatione ad agentem intensive vel frequentative exprimunt hae: פַּקֵּד, פֻּקַּד et פַּקּוֹד, quae formulae in hoc praecipue a primis distinguuntur, quod secunda litera duplicatur, quae propterea punctum דָּגֵשׁ ubique habent. 5. Denique actio intensive expressa, et ad patientem relata per kibbuz et gholem, retento in secunda litera dagesch, exprimitur in S. Scriptura, ut גֻּנֹּב.

6. Solent praeterea Hebraei actionem ad causam principalem referre, quae scilicet efficit, ut actio aliqua ab aliquo fiat, vel ut res aliqua suo officio fungatur; ex. gr. פָּקוֹד significat *visitare*, הַפְקִיד, הַפְקֵד vel הָפְקִיד significat *constituere aliquem visitantem*. Sic מָלוֹךְ significat *regnare*, הַמְלִיךְ etc. *constituere aliquem regnantem sive regem*. Sic ex אָכוֹל *comedere* fit הַאֲכִיל *facere, ut aliquis comedat;* et ex בּוֹא *venire* fit הָבִיא *facere venire* sive *adducere;* יָדוֹעַ *scire*, הוֹדִיעַ *facere ut sciat* sive *revelare*. Atque haec in forma passiva habent הָפְקַד *constitui, ut visitaret;* הָמְלַךְ *constitui, ut regnaret* etc.

7. Nec tantum nomina actionum, sed etiam rerum eodem hoc modo ad causam referuntur, quae efficit, ut dixi, ut res suo officio fungatur. Sic ex מָטָר *pluvia* fit הַמְטִיר *facere, ut pluvia sit* sive *pluat;* et ex אֹזֶן *auris* fit הַאֲזִין *facere, ut auris suo officio fungatur*, hoc est *auscultare;* et ex שָׁלוֹם *pax* fit הַשְׁלִים *statuere pacem* sive *stabilire;* et ad hunc modum plura.

8. Species igitur infinitivorum quatenus ad agentem solum, vel ad patientem referuntur sunt sex. Videlicet prima פָּקוֹד etc. *visitare;* secunda הִפָּקֵד, נִפְקוֹד etc. *visitari;* tertia פַּקֵּד etc. *frequenter visitare;* quarta פֻּקַּד *frequenter visitari;* quinta הַפְקִיד etc. *efficere ut aliquis visitet*, sive *constituere aliquem visitantem;* sexta denique הָפְקַד *constitui visitans*. Atque hae, ut diximus, species actionem vel ad solum agentem, vel ad solum patientem relatam exprimunt.

9. Sed quia saepe evenit, ut agens et patiens una eademque persona sit, necesse fuit Hebraeis novam et septimam infinitivorum speciem formare, qua actionem exprimerent ad agentem et patientem simul relatam, hoc est, quae formam activi et passivi simul haberet. Ex. gr. *visitare me ipsum* non potest Hebraice ullo pronominum genere exprimi. Nam פְּקֹד אוֹתִי significat τὸ *visitare alterius me*, hoc est, *quod aliquis me visitat;* et פָּקְדִי vel פִּקְדִי τὸ *visitare mei alterum*, hoc est, *quod ego alterum visito.* 10. Ideoque necesse fuit aliam infinitivorum speciem excogitare, quae actionem exprimeret ad agentem sive causam immanentem relatam; atque hanc exprimere solent praeponendo tertiae illi dageschatae syllabam הִתְ, ut הִתְפַּקֵּד; quod, ut diximus, significat *se ipsum visitare*, vel *constituere se visitantem*, vel denique *praebere se visitantem*, ut fusius in syntaxi explicabimus.

CAP. XIII. De coniugatione.

Huc usque nominis infinitivi, quatenus sine ulla ad tempus relatione exprimitur, mutationes ostendimus: qnas habet vel propter regimen, vel ob additam praepositionem, vel propter suffixa, vel denique propter variam significationem, qua usurpari solet. Superest, ut reliquas eius mutationum causas, et quae huic nominum generi singulares sunt, explicemus. 2. Quod nomina infinitiva ratione temporis, ad quod referuntur, et modi, quo exprimuntur, diversis modis varient, omnibus linguis commune est; et quia iis tantum, qui in aliis linguis versati sunt, scribo, mitto hic explicare, quid tempus et quid modus sit; sed id tantum, quod Hebraei hac in re singulare habent, docebo.

3. Actiones ad nulla alia tempora referre solent Hebraei, quam ad *praeteritum et futurum.* Cuius rei ratio videtur esse, quod temporis non nisi duas has partes agnoverint, et quod tempus praesens veluti punctum, hoc est, veluti praeteriti finem et futuri initium consideraverint; tempus, inquam, cum linea comparasse videntur, cuius nimirum puncta tamquam extremum unius et principium alterius partis considerantur. 4. Atque haec tempora

signis praecipue personarum distinguuntur, eadem scilicet personarum signa postponendo vel praeponendo certis infinitivi formulis. Dico *praecipue;* nam tertia persona praeteriti ex hoc sola dignoscitur, quod signum personae nullum habet. 5. Ex. gr. פָּקַד, פָּקָד, פָּקֹד, פָּקֵד formulae infinitivorum primi generis sunt, et vim nominis substantivi habent; sed in oratione solent saepe, ut adiectiva, usurpari, quae cum suo nominativo in genere, numero et casu conveniunt, et tum actionem significant ad tempus praeteritum relatam. Nam הוּא פָּקַד, הוּא יָכוֹל, הוּא חָפֵץ significant *ille visitavit, ille potuit, ille voluit*; sed הִיא פָּקְדָה, הִיא יָכְלָה, הִיא חָפְצָה significant *illa visitavit, illa potuit, illa voluit.* 6. Unde patet, infinitivorum formulas esse veluti adiectiva substantivata; sed quando tempore et persona determinantur, veluti adiectiva esse, quae cum suo nominativo, tamquam cum substantivo, convenire debent, ut diximus, genere, numero et casu. 7. Haec igitur tertia persona praeteriti masculini generis per hoc tantum cognoscitur, quod characteristica personae sola careat; reliquae autem, scilicet prima et secunda, singulares habent characteristicas, quae his formulis postponuntur, ut: פָּקַדְתָּ *tu vir visitavisti*, פָּקַדְתְּ *tu femina visitavisti*, et פָּקַדְתִּי *ego visitavi* etc., ut in sequentibus videbitur.

8. Porro formulae regiminis infinitivi sunt פְּקֹד et פְּקַד; atque his characteristicis personarum praepositis, et ut adiectivis, ut in praeterito usurpatis, futurum indicant, ut: אֶפְקֹד vel אֶפְקַד *ego visitabo*, תִּפְקֹד *tu visitabis* etc., ut etiam in sequentibus videbitur. Haec de infinitivis, quatenus ad certum tempus referuntur.

9. Videamus iam, quasnam mutationes haec nomina patiantur, quatenus hoc aut illo modo exprimuntur. Sed neque de his multopere solliciti fuerunt Hebraei. Nam sicut casus solis praepositionibus vel orationis constructione, sic etiam modi plerumque ex solis adverbiis quibusdam dignoscuntur. 10. Et sane nomina ob casuum differentiam mutare, omnes fere nationes, ut rem omnino superfluam, neglexerunt. Distinctiones etiam modorum

omnino superfluae videntur. Nam nulla natio, quod sciam, modum interrogativum ab indicativo modo distinxit; nec tamen videmus ullam inde oriri confusionem, ut nec apud Hebraeos, dum ipsorum lingua floruit, ulla inde confusio oriri potuit, quod omnes praeter imperativum modi cum indicativo convenerint.

11. Hebraei igitur solum imperativum modum a reliquis distinguunt, sumendo scilicet regimen infinitivi, illudque absque ullo signo personae et sine ulla ad tempus relatione hoc modo flectendo: פְּקֹד vel פְּקַד *visita, tu vir,* פִּקְדִי *visita, tu femina,* פִּקְדוּ *visitate, vos viri!* פְּקֹדְנָה *visitate, vos feminae!* 12. Sed hic modus nimis imperiosus, nec ideo coram aequali, et multo minus coram superiore utendus; sed eius loco futurum usurpare solemus, unde affirmare licet, praeteritum et futurum, de quibus modo egimus, non magis indicativi, quam reliquorum modorum, quibus actio cum relatione ad tempus exprimi potest, esse.

13. His igitur causas omnes ostendimus, propter quas nomina infinitiva diversis modis mutantur, atque has mutationes cum reliquis *conjugationes* vocabimus, et nomina infinitiva quatenus sic coniugantur *verba* appellabimus. De quarum coniugationum numero pauca dicemus. Nam non omnia infinitiva (quod vitium omnibus linguis commune est) eodem modo coniugantur.

14. Solent communiter grammatici coniugationes in septem dividere, quia unius eiusdemque actionis tot infinitivorum genera reperiuntur, ut cap. praeced. ostendimus*). Verum si haec divisio bona esset, tum Latini non nisi duas, activi scilicet unam et passivi alteram, at Graeci tres haberent coniugationes, nempe activi, passivi et medii; et hac ratione verba anomala cum regularibus confunderentur, ut revera vulgares grammatici hunc ordinem sequendo faciunt.

15. Quod si dicant, septem illa infinitivorum genera saepe eandem vim habere, adeoque non natura, sed modo tantum conjugandi differre, Latini ergo propter verba deponentia, quae solo etiam modo conjugandi ab activis differunt, duas tantum haberent conjugationes.

---

*) Vid. cap. 12. §. 8—10.

16. Ut igitur eas faciliore ordine tradamus, ipsas in octo dividemus, quarum *prima* apud nos erit verborum, quorum infinitivus nulla litera gutturali neque quiescenti constat; *secunda* verborum, quorum infinitivus in א desinit; *tertia*, quorum infinitivus desinit in ה; *quarta*, quorum infinitivus desinit in ח vel ע vel ר; *quinta*, quorum infinitivus primam habet י; *sexta*, quorum infinitivus mediam habet quiescentem ו, י vel א; *septima*, quorum infinitivus primam habet א, ה, ח vel ע; *octava*, quorum infinitivus mediam habet gutturalem ח vel ע, vel non quiescens א, vel ה. Atque haec de tempore, modo et coniugatione in genere dicta sufficere arbitror.

17. Sed multis forsan, qui aliis linguis assuefacti sunt, absurdum videbitur, quod ego verba ad praeteritum et futurum relata, vel in imperativo modo adiectiva esse dixerim, et quod infinitiva nihil mihi aliud sint, quam adiectiva substantivata. Atque hoc, inquam, absurdum videbitur, quod scilicet nomina accusativum regunt. 18. Verum hoc naturae nominis non repugnare Hebraea lingua testatur, ubi etiam nomina, quae actionem in abstracto exprimunt accusativum vel casum verbi regunt. Ex. gr. *amor Dei erga filios Israëlis* sic in Scriptura exprimitur: אהבת יהוה את בני ישראל *amor Dei filios Israëlis*. Regit ergo nomen *amor* accusativum, ut eius verbum אהב *amare;* et ad hunc modum plura alia reperiuntur, de quibus in syntaxi.

19. Sed hic nequaquam praetereundum est, quod hac de causa, haec ipsa nomina pro infinitivis sumere liceat: לְאַהֲבָה אֶת יְהוָה *amori Deum* pro *ad amandum Deum;* לְיִרְאָה אֶת יְהוָה *timori Deum* pro *ad timendum Deum;* לְאַשְׁמָה בָהּ *debito in ea;* et ad hunc modum plura.

CAP. XIV. De prima verborum coniugatione.

Paradigma verbi activi simplicis.

Eius infinitivi formulae in statu absoluto, ut iam saepe diximus, sunt פְּקֹד, פָּקַד, פָּקָד et פָּקֵד; in regimine autem פְּקֹד et פְּקַד.

Ex absoluto formatur *praeteritum* hoc modo:

Fem.	Masc.		Fem.	Masc.
פָּקְדָה	פָּקַד	*ille visitavit.*	פָּקְדָה	פָּקֹד
פָּקַדְתְּ	פָּקַדְתָּ	*tu visitavisti.*	פָּקֹדְתְּ	פָּקֹדְתָּ
	פָּקַדְתִּי	*ego visitavi*, comm. gen.		פָּקֹדְתִּי
	פָּקְדוּ	*illi visitaverunt*, comm. gen.		פָּקְדוּ
פְּקַדְתֶּן	פְּקַדְתֶּם	*vos visitastis.*	פְּקֹדְתֶּן	פְּקֹדְתֶּם
	פָּקַדְנוּ	*nos visitavimus.*		פָּקֹדְנוּ

פָּקֵד et פָּקָד sequuntur in reliquis primam formulam פָּקַד.

2. *Imperativus* ex formulis regiminis formatur hoc modo:

Fem.	Masc.	
פִּקְדִי et פְּקֹדִי,	פְּקֹד vel פְּקַד	*visita tu.*
פְּקֹדְןָ vel פְּקֹדְנָה,	פִּקְדוּ vel פָּקְדוּ	*visitate vos.*

3. Ex imperativo formatur *futurum* hoc modo:

Fem.	Masc.		Fem.	Masc.
	אֶפְקֹד	*ego visitabo*, vel		אֶפְקַד
תִּפְקְדִי	תִּפְקֹד	*tu visitabis.*	תִּפְקְדִי	תִּפְקַד
תִּפְקֹד	יִפְקֹד	*ille visitabit.*	תִּפְקַד	יִפְקַד
	נִפְקֹד	*nos visitabimus.*		נִפְקַד
תִּפְקֹדְנָה et יִפְקֹדְנָה. *)	תִּפְקְדוּ	*vos visitabitis.*	תִּפְקַדְנָה	תִּפְקְדוּ
	יִפְקְדוּ	*illi visitabunt.*		יִפְקְדוּ

---

*) Ut מַלְכֻיוֹת יַעֲמֹדְנָה Dan. 8, 22., et 1 Sam. 6, 12. וַיִּשַּׁרְנָה הַפָּרוֹת etc. Sp.

Annotationes ad infinitivum.

4. Quod infinitiva ut reliqua nomina declinentur, suo loco ostendimus[1]). Hic tantum addo eorum casus non tantum inseparabilibus praepositionibus ל, ב, כ, מ indicari; sed etiam quibuscumque aliis, ut: לִפְנֵי שַׁחֵת יְהוָה *ante τοῦ perdere Dei Sodomam*, hoc est, *antequam perderet*[2]); עַד אֲבֹד *usque τοῦ perire*, pro *donec perierint* etc.

5. Quod praeterea uniuscuiusque verbi tot infinitivi formulae fuerint, inde patet, quod unum idemque verbum iam hac, iam illa formula usurpatur, ut גַּדֵּל Num. 6, 5. et גַּדּוֹל 2 Sam. 5, 10. *crescere;* דַּבֵּר et דַּבֵּר *loqui*, et ad hunc modum alia; adeoque quamvis (reperitur Ies. 47, 14. לַחְמָם) in Scriptura nullibi reperiatur infinitivus cum gemino kamets, non tamen dubito, quin Hebraei hanc et omnes, quas dixi, infinitivi formulas habuerint. 6. Nam, uti dixi, verba apud Hebraeos adiectiva sunt, quae cum suo nominativo in genere, numero et casu conveniunt; atque haec adiectiva absolute absque nominativo, veluti substantiva, sed quae nullius sunt generis, usurpata infinitivum indicant. 7. Quamcumque itaque tam praeteriti, quam imperativi formam absolute absque nominativo sumas, infinitivum exprimes. Imo ipsa etiam participia, ut suo loco ostendam, substantiva reddere et pro infinitivo sumere licet. NB. כַּהֲתִימְךָ שׁוֹדֵד Esai. 33, 1.

8. Solent praeterea infinitivum litera paragogica ה augere, quae in regimine mutatur in ת. Nam ex קְרוֹב fit קָרְבָה *appropinquare*, cuius regimen est קְרֹבַת, cui regimini suffixa hoc modo adduntur קָרְבָתִי, קָרְבָתְךָ, קָרְבָתוֹ *appropinquare mei, tui, illius* etc. Sic ex יְכוֹל *posse* fit יְכָלָה, et in regimine יְכֹלֶת, ut מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת יְהוָה *propter non posse Dei*[3]), et additis suffixis fit יְכָלְתִּי *posse mei*, יְכָלְתְּךָ *posse tui*, יְכָלְתּוֹ *posse illius* etc.

---

1) Vid. cap. 9. §. 18.
2) Vid. Gen. 13, 10.
3) Vid. Num. 14, 16.

9. Possumus praeterea loco ה infinitivis ן addere, cuius exemplum habetur in libro Esth. cap. 9. vers. 5., ubi loco אַבֵּד habetur אָבְדָן *perire.*

10. Porro regimen פְּקֹד ablato accentu mutat gholem in khamets ghatuph, ut לִפְנֵי מְלָךְ־מֶלֶךְ *ante τοῦ regnare regis*[1]).

11. Denique illud Hgezrae cap. 10., ubi habetur לְדַרְיוֹשׁ pro לִדְרוֹשׁ *ad inquirendum*[2]), et quod grammatici ut singulare notant, mihi monstro simile videtur, nec quicquam de eo statuere audeo.

Annotationes ad praeteritum.

12. פָּקַד, פָּקָד, פָּקֹד et פָּקֵד ab infinitivis, uti diximus, differunt, quod haec in praeterito masculini generis sint et numeri singularis, et in infinitivo nullam ad sexum, nec ad numerum relationem habeant, quae quidem differentia facile ex ipso orationis tenore cognoscitur.

13. Femininum פָּקְדָה, quando accentus est אתנח vel סילוק mutat scheva in khamets, gholem vel tsere, hoc est, masculino absque ulla vocalium mutatione additur ה, fitque femininum ex פָּקַד פָּקָדָה, et ex פָּקֹד פָּקֹדָה, et denique ex פָּקֵד פָּקֵדָה.

14. פָּקַדְתָּ habet ת pro characteristica secundae personae, sumptam ex pronomine אתה *tu,* cuius pronominis ה etiam usurpatur, ut בָּגַדְתָּה[3]); sed plerumque omitti solet.

15. Verba in ת desinentia idem hic et in prima persona amittunt, et per dagesch in sequenti ת compensatur, ut כָּרַת *scindere,* כָּרַתָּ, כָּרַתְּ, כָּרַתִּי *tu scidisti, ego scidi.* פָּקַדְתְּ secunda persona feminini generis terminationem habet sumptam ex pronomine feminini generis אַתְּ *tu;* et ex obsoleto אַתִּי, quod su-

---

1) Vid. Gen. 36, 1. 1 Chron. 1, 43.
2) Vid. Esr. 10, 16.
3) Vid. Mal. 2, 14.

pra notavimus [1]), ortum est obsoletum פָּקַדְתִּי pro פָּקַדְתְּ, ut Ruth. cap. 3. v. 4. וְשָׁכָבְתִּי *dormies* pro וְשָׁכָבְתְּ, et ad hunc modum plura, quae a Masorethis notantur, sine dubio ut obsoleta.

16. פָּקַדְתִּי terminationem habet ex pronomine אֲנִי *ego*. Communis est generis, ut ubique prima persona.

17. פָּקְדוּ terminatio pluralis numeri eadem hic est, ac pronominum; quorum etiam pluralis, ut supra notavimus [2]), in וּ, non in ים, ut reliqua adiectiva, terminatur. Reperitur etiam euphoniae causa cum ן paragogico, ut יָדְעוּן *cognoverunt*. 18. Huius masculinum a feminino credo, quod antiqui solebant, distinguere quiescentibus א et ה, nempe *illi visitaverunt* פָּקְדוּא, *illae visitaverunt* פָּקְדָה. Cuius rei exempla in Scriptura reperiuntur, ut Deut. 21, 7. יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכָה *manus nostrae non effuderunt*, et Iosuae 10, 24. אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה הֶהָלְכוּא *milites qui iverunt*. Verum posteri, quia in pronuntiatione nulla sensibilis differentia esse potuit, ut et quia cum literis paragogicis confundi poterant, has quiescentes neglexisse videntur. 19. Ceterum quando accentus est אתנח vel סִילִיק, penultimum scheva, ut in singulari numero tertiae feminini generis [3]), in kamets, tsere vel gholem mutatur, fitque pro פָּקְדוּ פָּקָדוּ, פָּקֵדוּ vel פָּקֹדוּ.

20. Denique פְּקַדְתֶּם, פְּקַדְתֶּן et פָּקַדְנוּ terminationem sumunt ex pronominibus אַתֶּם, אַתֶּן *vos*, et אֲנַחְנוּ *nos*.

Annotationes ad imperativum.

21. Imperativum futuro praeposui, quia hoc ab eo formatur, et quia pro imperativo saepissime futurum usurpatur, ita ut affirmare liceat, Hebraeorum futurum tam indicativo, quam imperativo modo competere.

---

1) Vid. cap. 11. §. 3.
2) Vid. cap. 11. §. 3.
3) Vid. supra §. 13

22. Eius autem formulas diximus esse פְּקֹד et פְּקַד, et si placet etiam פְּקָד: quibus non raro ה paragogicum additur, et ex פְּקֹד fit פָּקְדָה *pokdah* et ex פְּקַד fit פִּקְדָה *visita tu vir.* Hinc infinitivi formula יִרְאָה, אַהֲבָה, et cum accentu athnagh vel silukh fit פְּקָדָה; sublato autem accentu mutatur, ut in infinitivo, gholem in khamets ghatuph, ut פְּסָל־לְךָ *dola tibi* *).

Annotationes ad futurum.

23. אֶפְקֹד et אֶפְקַד accedente ה paragogico mutant ֹ et ַ in ְ, fitque אֶפְקְדָה *ego visitabo.* In accentibus autem אתנח vel סילוק gholem manet, et ַ in ָ transit, fitque אֶפְקֹדָה et אֶפְקָדָה.

24. תִּפְקְדִי cum ן paragogico fit תִּפְקְדִין *tu femina visitabis*, et ex forma תִּפְקַד־ fit תִּפְקְדִין, mutando scilicet propter sequens ghirek kamets in pathach.

25. נִפְקֹד accedente ה paragogico mutat etiam gholem in scheva fitque נִפְקְדָה; sed cum accentu אתנח et סילרק, ut in prima singulari, gholem retinetur, et ַ in ָ transit.

26. תִּפְקְדוּ et cum ן paragogico תִּפְקְדוּן et תִּפְקֹדוּן et תִּפְקָדוּן. Si vero accentum habeat distinguentem, singularis numeri formulae retinentur, fitque תִּפְקֹדוּ et תִּפְקָדוּ *vos viri visitabitis.* Porro ante monosyllabum, quia accentus debet esse in penultima, schurekh loco gholem usurpare licet, ut יִשְׁפּוּטוּהֶם *iudicabunt ipsi.* Denique illud Levit. 21, 5. לֹא יִקְרְחָה קָרְחָה vitium describentis esse credo, qui festinanter bis קָרְחָה scripserit.

27. תִּפְקֹדְנָה et תִּפְקַדְנָה ה omitti potest, ut תִּלְבַּשְׁןָ tilboschna, *vestient*, ut et ex singulari feminino תִּפְקֹד fieri potest tertia pluralis תִּפְקְדוּ; ita ut tam in singulari, quam plurali ter-

*) Vid. Exod. 34, 1.

tia persona feminini generis cum secunda masculini conveniat, ut Ierem. 49, 11. וְאַלְמְנוֹתֶיךָ עָלַי תִּבְטָחוּ *et viduae tuae mihi confident*, pro תִּבְטַחְנָה, ubi ט habet ָ loco scheva; ָ fit propter סילוק, quod ubique fieri diximus.

CAP. XV. De verbo passivo.

Passivi characteristica est נ verbo praefixa, quod saepe per dagesch compensari debet, quia numquam verbo duae characteristicae praefiguntur. Huius ergo infinitivi formulae sunt הִפָּקֵד, הִפָּקוֹד, נִפְקַד et נִפְקוֹד. In his ultimis נ propter alteram characteristicam ה per dagesch compensatur. 2. Ex binis itaque prioribus formulis formatur hoc modo.

Praeteritum.

f.	m.	
נִפְקְדָה	נִפְקַד	vel נִפְקוֹד *visitatus est.* 3. sing.
נִפְקַדְתְּ	נִפְקַדְתָּ	2. sing.
	נִפְקַדְתִּי	1. sing.
	נִפְקְדוּ	3. pl.
נִפְקַדְתֶּן	נִפְקַדְתֶּם	2. pl.
	נִפְקַדְנוּ	1. pl.

3. *Imperativus.*

f.	m.	
הִפָּקְדִי	הִפָּקֵד	sing.
הִפָּקֵדְנָה	הִפָּקְדוּ	pl.

Imperativi alia formula.

f.	m.
נִפְקְדִי	נִפְקַד
נִפְקֹדְנָה	נִפְקְדוּ

4. *Futurum.*

f.		m.	
	אֶפָּקֵד et	אִפָּקֵד	1. sing.
תִּפָּקְדִי		תִּפָּקֵד	2. sing.
תִּפָּקֵד		יִפָּקֵד	3. sing.
		נִפָּקֵד	1. pl.
תִּפָּקֵדְנָה	et	תִּפָּקְדוּ	2. pl.
תִּפָּקַדְנָה		יִפָּקְדוּ	3. pl.

Annotationes.

5. Quamvis in Scriptura nullibi reperiatur infinitivus נִפְקַד, constat tamen ex supradictis *), omnium modorum formulas infinitivum exprimere, quando absolute veluti substantiva, quae nullius sunt generis, usurpantur; et profecto nihil causae est, cur haec praeteriti formula minus possit infinitivum exprimere, quam altera נִפְקֹד, praesertim quum in praeterito tam hanc, quam illam usurpare liceat, ut נַחְתּוֹם et נֶחְתָּם *obsignatum est.*

6. Ceterum verba, quae in ת desinunt, id in primis et secundis personis omittunt, idem per punctum dagesch compensando, quod in sequentibus observandum erit, tam ubicumque ת, quam alia litera duplicanda occurrat, quarum prima scheva quiescens habere debeat, ut תִּצָּפַנָּה pro תִּצָּפַנְנָה. Nam si hoc non fieret, (per ea quae cap. 3. dicta sunt) deberet scheva pronuntiari, quod alias semper corripitur. 7. Deinde etiam observandum est, quod, quando verbum accentum habet אתנח vel סילוק, ultima syllaba, si sit longa, manet, nec in scheva, ut alias solet, mutatur. Dico *si sit longa;* nam si pathagh fuerit, mutabitur in khamets; ex. gr. ex futuro אֶפָּקֵד ob additum ה paragogicum fit אֶפָּקְדָה *visitabor.* Sed si accentum distinguentem habuerit, tsere retinebitur, fietque אֶפָּקֵדָה. 8. At נִפְקָדָה *illa visitata est* in tali accentu pathagh masculini נִפְקַד non retinet, sed mutatur in ָ fitque

*) Vid. cap. 13. §. 5. seqq.

נִפְקְדָה; gholem contra masculini נִפְקָד, quae longa est, retinetur, fitque נִפְקָדָה, quae regula, ubicumque verba in penultima habuerint scheva mobile, observanda erit. Nec opus habeo haec deinceps monere.

9. Imperativus הִפָּקֵד, quia frequens in Scriptura occurrit, regularis habetur; at נִפְקַד, נִפְקְדִי etc. quia non nisi semel in Bibliis occurrit (scilicet Joël cap. 3. vers. 11.) vel pro irregulari habetur, vel prorsus negligitur [1]). Nescio, an crediderint finem Scripturae esse linguam, non res docere.

10. Denique huius coniugationis futurum ה paragogico, ut in verbo activo, eleganter augetur, ut אֶכָּבְדָה pro אֶכָּבֵד *honorabor;* nec ineleganter eiusdem pluralibus post ו nun additur, ut יִכָּרְתוּן pro יִכָּרְתוּ *exscindentur*, quod in sequentibus etiam coniugationibus usum habet.

CAP. XVI. De verbo dageschato sive intensivo, et quidem de eius activo.

Supra huius verbi significationem breviter attigimus [2]), quia tantum eius originem ostendere volebamus; sed quoniam varios habet usus, necesse est, ut ipsum, quia iam de ipsius usu agendum est, accuratius explicemus. Praecipuus et communis huius verbi usus est verbum simplex intendere; quod variis modis fit, nempe vel ipsum ex neutro activum reddendo, vel ipsum in latiori significatione sumendo, vel cum affectu exprimendo etc. 2. Ex. gr. שָׂמַח significat *laetum esse*; שִׂמַּח reddit verbum ex neutro activum significatque *aliquem laetitia afficere*. Atque huc referenda sunt etiam nominalia verba, ut דִּבֵּר *verba facere* sive *loqui*, quod fit ex דָּבָר *verbum*. שָׁלַח autem significat *aliquem aliquo mittere*, שִׁלַּח vero *aliquem dimittere*, nempe *concionem*, *servum* etc.

---

1) Joël 3, 11. נִקָּבְצוּ *congregamini.*

2) Vid. cap. 12. §. 2.

Porro שָׁבַר significat simpliciter *frangere* (Belgis ſchillen), שִׁבֵּר autem *vi frangere* sive *confringere*.

3. Habet praeterea hoc verbum contrariam significationem verbi simplicis, ut חָטָא *peccavit*, חִטֵּא *expiavit;* sed quoniam hoc solo usu factum videtur, qui iam cum lingua periit, nova praeter illa, quae in Scriptura reperiuntur, huiusmodi fingere non licet. 4. Huius autem infinitivi formulae sunt פַּקֵּד, פִּקֵּד, פַּקּוֹד et פִּקּוֹד.

Praeteritum.

f.	m.	
פִּקְּדָה	פִּקֵּד	3. sing.
פִּקַּדְתְּ	פִּקַּדְתָּ	2.
	פִּקַּדְתִּי	1.
	פִּקְּדוּ	3. pl.
פִּקַּדְתֶּן	פִּקַּדְתֶּם	2.
	פִּקַּדְנוּ	1.

5. *Imperativus.*

f.	m.	
פַּקְּדִי	פַּקֵּד	sing.
פַּקֵּדְנָה	פַּקְּדוּ	pl.

6. *Futurum.*

f.	m.	
	אֲפַקֵּד	1. sing.
תְּפַקְּדִי	תְּפַקֵּד	2.
תְּפַקֵּד	יְפַקֵּד	3.
	נְפַקֵּד	1. pl.
תְּפַקֵּדְנָה	תְּפַקְּדוּ	2.
	יְפַקְּדוּ	3.

Annotationes ad infinitivum.

7. Formulae פַּקֵּד eleganter ה paragogicum additur, fitque פַּקְּדָה, et cum accentu athnach vel siiukh פַּקֵּדָה *frequenter visitare*, mutando scilicet scheva in tsere.

8. Huic praeterea infinitivorum generi emphatice הַ indicativum praeponitur, ut וְהַקְטֵּר אשר יקטירון *et illud suffumigare, quod suffumigabant*; en dat gedurig wierooken. Sic הַדַּבֵּר *illud loqui*, dat hoog spreeken, dat kaekelen zal gedaan zyn. Inservit igitur istud הַ non tam ad actionem indicandam, quam ad eandem cum indignatione, exprobratione, aversione vel alio affectu exprimendam, et hac de causa credo, hoc הַ indicativum non nisi huic verbo dageschato praeponi.

9. Deinde si media radicalis fuerit ר, quae dageschari nequit, tum syllaba prior brevis in longam mutatur, nempe ַ in ָ, et ghirekh in tsere, ut בָּרֵךְ loco בַּרֵּךְ, et בֵּרֵךְ loco בִּרֵּךְ *benedicere*. Vid. Num. 23, 25.[1])

10. At plerique grammatici putant punctum dagesch per gholem suppleri, sive media radicalis sit ר, sive alia quaecumque, quae dageschari alias solet. Sed falluntur. Quae enim huius coniugationis gholem et tsere habent, intensiva non sunt; sed simplicia, quorum infinitivus, ut iam diximus[2]), participii formam habere solet, sumendo scilicet participium absque ulla ad genus relatione. 11. Nam זֹעֵם *detestari* simplex est verbum, cuius infinitivus est ipsum participium absque substantivo sumptum, atque huic addito ה paragogico fit זֹעֲמָה, quod etiam pro infinitivo usurpatur, sicut infinitiva שָׁמוֹר *observare*, et זָכוֹר *custodire*, de quibus in syntaxi. 12. Atque hic expresse loquor de verbis huius coniugationis. Nam verborum coniugationis, quae scilicet mediam radicalem vau vel iod habent, ut בִּין *intelligere*, קוּם *surgere*, intensiva non dageschantur, quia tertiam radicalem loco secundae duplicant, fitque בּוֹנֵן ex בִּין, et קוֹמֵם ex קוּם. Sed

1) Conf. praeterea Num. 23, 11. 20. 24, 10.
2) Vid. cap. 14. §. 7.

de his suo loco. 13. Quod autem grammaticos decepit, nihil aliud puto fuisse, quam quod non crediderint, dari verbum simplex neutrum שָׁרַשׁ *radicem agere*; adeoque eius participium שֹׁרֵשׁ, quod habetur Esai. 40, 24., praeteritum verbi intensivi coniugationis esse putaverunt, et cum passivo שֹׁרַשׁ verbi intensivi שֹׁרַשׁ confuderunt. 14. Ad quod non parum iuvit duplex huius verbi significatio, una alteri (si quidem punctistis Bibliorum fides habenda est) plane contraria. Jobi enim cap. 31. v. 8. significat *eradicari*, et Jerem. 12, 2. *radicari*. Verum de hoc Ieremiae loco dubito, annon punctistae loco שֹׁרָשׁוּ punctaverint שֹׁרְשׁוּ. Sed de his satis.

15. Porro פַּקֵּד ablato accentu ‥ transit in ֶ, ut דַּבֶּר־לָךְ *loqui tibi*.

16. Denique verborum, quorum secunda et tertia radicalis eadem est litera, intensiva solent primam duplicare, eandem secundae et tertiae interponendo, ut קִלְקֵל ex קָלַל *tersum esse*; סִכְסֵךְ *obtegere* ex סָכַךְ *tegere*; גִּלְגֵּל *revolvere* ex גָּלַל *volvere*, et sic alia.

Annotationes ad praeteritum.

17. Praeteritum mutat saepe tsere in pathagh, ut שִׁבֵּר et שִׁבַּר *confregit*, vel in segol, ut דִּבֶּר *locutus est*.

Annotationes ad imperativum.

18. Imperativus mutat etiam tsere in pathagh, et ante makhaf in segol, fitque ex פַּקֵּד vel פַּקַּד vel פַּקֶּד, et פַּקֵּדְנָה *loco* פַּקֵּדְנָה. Ceterum cum infinitivo in omnibus convenit.

Annotationes ad futurum.

19. Ex אֲפַקֵּד addito ה paragogico fit אֲפַקְּדָה, et cum accentu athnach vel silukh אֲפַקֵּדָה. Ex תְּפַקְּדוּ, יְפַקְּדוּ autem addito נ paragogico fit יְפַקֵּדוּן. Igitur ה paragogicum penultimam ex longa brevem, נ autem contra ex brevi longam amissam reddit. Denique loco תְּפַקֵּדְנָה fit saepe, ut in imperativo, תְּפַקֵּדְנָה.

CAP. XVII. De verbo intensivo passivo.

Infinitivus.

פֻּקַּד

2. *Praeteritum.*

f.	m.	
פֻּקְּדָה	פֻּקַּד	3. sing.
פֻּקַּדְתְּ	פֻּקַּדְתָּ	2.
	פֻּקַּדְתִּי	1.
	פֻּקְּדוּ	3. pl.
פֻּקַּדְתֶּן	פֻּקַּדְתֶּם	2.
	פֻּקַּדְנוּ	1.

3. *Imperativus caret.*

4. *Futurum.*

f.	m.	
	אֲפֻקַּד	1. sing.
תְּפֻקְּדִי	תְּפֻקַּד	2.
תְּפֻקַּד	יְפֻקַּד	3.
	נְפֻקַּד	1. pl.
תְּפֻקַּדְנָה	תְּפֻקְּדוּ }	2.
	יְפֻקְּדוּ }	3.

5. Huius verbi usus rarior est, nec in Scriptura alia eiusdem infinitivi formula reperitur; imo non nisi semel in Scriptura vidisse memini; nec tamen dubito, quin futurum אֲפֻקַּד ab alia eiusdem formula פֻּקַּד formetur, et consequenter, quod Hebraei praeter פֻּקֹּד infinitivum פֻּקַּד etiam habuerint. 6. Nam praeterquam, quod futurum ab infinitivo ubique formari ostendimus*),

*) Vid. cap. 13. §. 4.

in reliquis, ut videbimus, coniugationibus huius infinitivi ultimam habent pathagh, quae tamen in reliquis cum hac coniugatione convenit. Deinde non dubito etiam, quin tertiam habuerint פָּקַד cum khamets ghatuph, quia et in aliis coniugationibus observatur, et ֻ et ָ ghatuph eiusdem potestatis esse videbitis infra cap. 19.[1])

7. Porro quum media est ר, quae dageschari nequit, mutatur in gholem, ut טוֹרַף *dilaniari*.

8. Denique quia hoc passivum vocalibus satis ab activo distinguitur, ideo litera נ characteristica scilicet passivi in hac coniugatione saepissime negligitur. Solet tamen etiam adiici et loco פֻּקַד regulariter scribi נְפֻקַד, ut: יְדֵיכֶם נְגֹאֲלוּ בַדָּם *manus vestrae perpollutae sunt sanguine*[2]), cuius נ punctatur cum חֹלֶם propter sequens א, quod dageschari nequit; quod, quia in Scriptura non nisi raro occurrit, pro irregulari et tamquam composito ex verbis passivis simplici et intensivo notant grammatici. 9. Nimirum grammaticam, ut diximus, Scripturae, non linguae scripserunt[3]). Credo tamen in futuro semper negligi, quia propter characteristicam personarum per dagesch deberet suppleri; atque adeo litera פ et ק essent duplicandae, quod vix pronuntiari posset.

CAP. XVIII. De verbo derivato significatione activa.

Ostendimus supra cap. 12. hoc verbum derivari seu formari ex rerum vel actionum nominibus[4]), hoc est, tam ex nomine substantivo, quam ex verbo simplici: quando autem ex verbo simplici formatur, accusativum habere agentis, personae scilicet visitantis, et nominativum causae remotae, personae scilicet personam visitantem constituentis; at quando ex nomine formatur, vim habere

1) Vid. cap. 19. §. 1.
2) Vid. Ies. 59, 3. Thren. 4, 14.
3) Vid. cap. 7. §. 2.
4) Vid. cap. 12. §. 6. 7.

verbi simplicis, cuius rei causa ex ibi dictis facile percipitur. 2. Diximus enim hoc verbo exprimi, quod aliquis efficit, ut res aliqua suo officio fungatur, hoc est, ut usum suum actu habeat. Quando igitur hoc verbum ex verbo simplici formatur, tum significat, quod aliquis efficit, ut causa efficiens, sive id, quod per verbi tam activi quam neutrius nominativum intelligimus, usum suum actu habeat; sed quando ex nomine formatur, tum nihil aliud significat, quam quod aliquis re simpliciter utitur. 3. Atque hinc fit, ut non semper hoc verbum accusativum habeat agentem, sed ut verba primae formae tam activa sint, quam neutra, ut supra multis exemplis ostendimus. 4. Huius autem infinitivi formulae sunt הִפְקִיד, הָפְקִיד, הַפְקֵד et הַפְקַד etc. Ex quibus formantur tempora hoc modo:

Praeteritum.

f.	m.	
הִפְקִידָה	הִפְקִיד	3. sing.
הִפְקַדְתְּ	הִפְקַדְתָּ	2.
	הִפְקַדְתִּי	1.
	הִפְקִידוּ	3. pl.
הִפְקַדְתֶּן	הִפְקַדְתֶּם	2.
	הִפְקַדְנוּ	1.

5. *Imperativus.*

f.	m.	
הַפְקִידִי	הַפְקֵד	sing.
הַפְקֵדְנָה	הַפְקִידוּ	pl.

6. *Futurum.*

f.	m.	
	אַפְקִיד	1. sing.
תַּפְקִידִי	תַּפְקִיד	2.
תַּפְקִיד	יַפְקִיד	3.

1. pl.	נַפְקִיד	
2.	תַּפְקִידוּ	תַּפְקֵדְנָה
3.	יַפְקִידוּ	

vel

1. אַפְקֵד 2. תַּפְקֵד, תַּפְקְדִי, etc.

Annotationes.

7. Characteristica huius est הַ, nec umquam in תַ mutatur, ut plerique grammatici putant textu illo Hosghae cap. 11. v. 3. decepti. Nam תִּרְגַּלְתִּי, ut Moses Khimghius recte sentit [1]), nomen est et nominativus sequentis verbi קָחָם; jod autem finale paragogicum est, quodque saepe nominibus eleganter additur. Nam sicut ex אַהֶבֶת fit אַהֲבָתִי, et ex אוֹיֶבֶת fit אוֹיַבְתִּי, sic ex תִּרְגֶּלֶת etiam fit תִּרְגַּלְתִּי, et significat *feminam*, *quae pueros docet*, *ut assuescant ambulare*, *loqui* etc. Qui aliud sentiunt, textum plane ignorant. 8. Credunt praeterea grammatici huius verbi characteristicam mutari etiam in א, nempe Esaiae cap. 63. v. 3. Sed puto huius rei nullum in Scriptura dari exemplum; nec tamen id licere nego. Nam verbum, cuius cheracteristica est הִתְ, solet הִ in א, et ghirekh in ֶ mutare, qua de re vide cap. 20. [2])

CAP. XIX. De verbo derivato passivo.

Hujus infinitivi formulae הֻפְקֵד et הָפְקֵד; et credo, quod etiam fuerit הֻפְקַד; per khibuts enim et khamets ghatuph huius passivum ab activo distinguitur. 2. Unde

---

1) קחם זכר תרגלתי נקבה על דרך תפלצתך השיא אותך hoc est, vox קחם masculini et תרגלתי feminini generis est, eodem modo, uti habetur Ier. cap. 49. v. 16. תִּפְלַצְתְּךָ הִשִּׁיא אֹתָךְ, *Sp.*

2) Vid. cap. 20. §. 5.

Praeteritum.

f.	m.	
הָפְקְדָה et הֻפְקְדָה	הָפְקַד et הֻפְקַד	3. sing.
הָפְקַדְתְּ et הֻפְקַדְתְּ etc.	הָפְקַדְתָּ et הֻפְקַדְתָּ	2.
	הָפְקַדְתִּי	1.
	הָפְקְדוּ	3. pl.
הָפְקַדְתֶּן	הָפְקַדְתֶּם	2.
	הָפְקַדְנוּ	1.

3. *Imperativus.*

f.	m.	
הָפְקְדִי	הָפְקַד	sing.
הָפְקַדְנָה	הָפְקְדוּ	pl.

4. *Futurum.*

f.	m.	
	אָפְקַד et אֻפְקַד	1. sing.
תָּפְקְדִי	תָּפְקַד	2.
תָּפְקַד	יָפְקַד	3.
	נָפְקַד	1. pl.
תָּפְקַדְנָה	תָּפְקְדוּ	2.
	יָפְקְדוּ	3.

5. Huius verbi imperativus rarissimus est, reperitur tamen Ezech. cap. 32. v. 19. cum ה paragogico, et Jobi cap. 21. v. 2.; et videtur significare; *fiat, ut visiteris*, ut illud Ezech. רְדָה וְהָשְׁכְּבָה אֶת עֲרֵלִים *descende, et fiat, ut debeas iacere cum incircumcisis.* Ceterum eius significatio in praeterito et futuro

facile cognoscitur ex significatione activa, quam satis prolixe explicui. 6. Quod autem plerique aiunt, haec verba imperativo carere, quia scilicet nemo alicui imperare potest, quod ab alterius actione pendet, propulsatur facile. Nam imperativus modus tam significat *iubere*, quam *velle*; quum Deus Moysi ait: *Morere in hoc monte*, non ei sane imperat, ut moriatur, sed tantum suum decretum et sententiam de vita Moysis exprimit.

CAP. XX. De verbo reciproco activo.

Vocavimus hoc *verbum reciprocum*, quia, ut iam diximus, eodem exprimimus, quod agens a se ipso patitur, vel potius, quia casus post verbum non est rei diversae ab eius nominativo, ut: quod *homo se visitat*, *recreat*, quod *sibi precatur*, quod *sibi cavet* etc.; vel quod *homo se constituit visitantem alterum*, quod *se applicat ad ambulandum*, *ad intelligendum* etc.

2. Est itaque huius verbi duplex significatio, quarum una verbum פָּקַד et altera verbum הִפְקִיד respicit. Nam quoniam פָּקַד significat, quod *aliquis alterum visitat*, alio opus fuit verbo, quo significari posset, quod *aliquis se ipsum visitat*; et quoniam הִפְקִיד significat, quod *aliquis alterum visitantem constituit*, opus similiter fuit verbo, quo significari posset, *quod aliquis se ipsum constituit visitantem.*

3. Cognoscitur hoc verbum ex syllaba הִתְ formulis פָּקַד et פַּקֵּד praeposita, ut הִתְפַּקֵּד *se visitare* vel *se visitantem constituere*, הִתְיַצֵּב *se sistere* (Hispanice *pararse*), הִתְהַלֵּךְ *se ambulationi dare* (Hispanice *pasearse*, *andarse*). Potest tamen haec syllaba propter characteristicas temporum tolli et per dagesch compensari, ut mox ostendam.

4. Deinde si prima sit una dentium, videl. ס vel שׁ, tum ת transponitur; si autem ז vel צ, non tantum transponitur, sed insuper propter ז in ד, et propter צ in ט mutatur. Nam ex שָׁמַר *custodire* fit הִשְׁתַּמֵּר *se custodire* vel *se custodientem constituere*, et ex צָדַק *iustum esse* הִצְטַדֵּק *se iustum defendere*, Bel-

gice ſich entſchuldigen, et denique ex זַמֵּן *rem aliquam tempestive parare* fit הִזְדַּמֵּן *se ipsum tempestive parare.*

5. Denique ה in א, et consequenter ghirekh in segol mutare licet, ut אֶתְחַבֵּר *iungit se* pro הִתְחַבֵּר.

6. Sunt itaque huius infinitivi formulae: הִתְפַּקַּד, הִתְפַּקֵּד, אֶתְפַּקֵּד, הִשְׁתַּמֵּר הִצְטַדֵּק et הִזְדַּמֵּן, quibus non dubito, quin etiam formula הִתְפַּקִּד addenda sit. Nam huius verbi praeteritum in ghirekh etiam desinere constat; vide Lev. cap. . . . . et Ezech. c. 38. v. ult.*) Adde, quod quandoquidem eius prima significatio verbum פָּקַד vel פָּקֵד respicit, secunda autem verbum הִפְקִיד non minus in ghirekh, quam pathagh vel tsere terminari debuit.

7. *Praeteritum.*

f.	m.	
הִתְפַּקְּדָה	הִתְפַּקֵּד et הִפַּקֵּד	3. sing.
הִתְפַּקַּדְתְּ	הִתְפַּקַּדְתָּ	2.
	הִתְפַּקַּדְתִּי	1.
	הִתְפַּקְּדוּ	3. pl.
הִתְפַּקַּדְתֶּן	הִתְפַּקַּדְתֶּם	2.
	הִתְפַּקַּדְנוּ	1.

8. *Imperativus.*

f.	m.	
הִתְפַּקְּדִי	הִתְפַּקֵּד	sing.
הִתְפַּקֵּדְנָה	הִתְפַּקְּדוּ	pl.

*) Conf. §. 10. ubi Levit. locus laudatur.

9. *Futurum.*

f.	m.	
	אֶתְפַּקֵּד	1. sing.
תִּתְפַּקְּדִי	תִּתְפַּקֵּד	2.
תִּתְפַּקֵּד	יִתְפַּקֵּד	3.
	נִתְפַּקֵּד	1. pl.
תִּתְפַּקֵּדְנָה	תִּתְפַּקְּדוּ	2.
	יִתְפַּקְּדוּ	3.

Annotationes.

10. Quod ultimum tsere in pathagh transeat, id habet hoc verbum cum simplici et intensivo commune; at ghirekh retinetur, nec ut הִפְקִיד in pathagh, secundis scilicet et primis personis, mutatur. Ezech. enim 38. v. ult. habetur הִתְגַּדִּלְתִּי *magnum me constitui*, et הִתְקַדִּשְׁתִּי *me constitui sanctum;* et Levit. cap. 11. v. 44. et cap. 20. v. 7. וְהִתְקַדִּשְׁתֶּם *et constituite vos sanctos.*

11. Pathagh etiam ubique tam in praeterito, quam in imperativo et futuro retinetur, praeterquam quando accentum habet athnagh vel silukh. Nam tum in ָ mutatur.

12. Verba deinde, quorum prima est ת vel ט, vel ד, characteristicam ת amittunt, quae per dagesch compensatur, ut הִטַּהֵר *purificavit se* pro הִתְטַהֵר.

13. In futuro autem propter personarum characteristas negligitur omnino ה; at ת per dagesch compensare licet, ut תִּנַּבֵּא loco תִּתְנַבֵּא *constitues te prophetam*, quod in praeterito etiam fit, ut הִנַּבֵּאתִי pro הִתְנַבֵּאתִי *me prophetam constitui* vel *ad prophetizandum applicui.*

14. Ceterum quod scheva mobile propter athnag vel silukh in ֶ mutatur, quodque numeris pluralibus in ּו terminatis ן, et infinitivis, ut et omnibus, quae ut infinitiva terminantur, eleganter ה additur, et denique quod futuri tertia persona pluralis feminini

generis coincidit cum secunda pluralis masculini generis, ut in singulari fit, in his verbis notare neglexi, quia haec cum verbo simplici, ubi haec omnia notantur*), communia habent.

CAP. XXI. De verbo reciproco passivo.

Omnibus, quos novi, grammaticis hoc verbum ignotum videtur, et ideo de eo tacere malui, donec de eodem expresse esset agendum. Quamvis significatio verbi reciproci activi iam verbum פָּקַד, iam הִפְקִיד respiciat, passivi tamen numquam נִפְקַד, sed semper הָפְקַד respicit. Numquam enim significat *visitari a se*, sed *praebere se visitandum*, vel *facere*, *ut ipse visitetur*. 2. Huius rei ratio est (ut in syntaxi ostendam), quod verba passiva apud Hebraeos numquam ablativum agentis post se habent. Nam Hebraei non utuntur passivis, nisi compendii causa, quum scilicet non opus habent agentem, sed tantum patientem indicare, ut קוֹלִי נִשְׁמַע *vox mea audita est;* sed quando necesse habent utrumque indicare, ut: *vox mea audita est a Deo,* tum verbum significatione activa usurpant, nempe יְהוָֹה שָׁמַע קוֹלִי *Deus audivit vocem meam.* Nam קוֹלִי נִשְׁמַע מִיְהוָה a communi loquendi usu abhorreret. 3. Verbum igitur הִתְפַּקֵּד, quatenus significat *se ipsum visitare*, passivum habere nequit; at quatenus significat, quod *aliquis se visitantem constituit*, passivum habet הָתְפָּקַד, quod, uti diximus, significat *praebere se visitandum* vel *efficere*, *ut visitetur*, ut Num. cap. 2. vers. penult. וְהַלְוִיִּם לֹא הָתְפָּקְדוּ *et Levitae non praebuerunt se numerandos inter filios Israëlis.* Et Deut. c. 24. v. 4. אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמָּאָה *postquam se praebuit inquinandum*, vel *postquam fecit*, *ut inquinaretur*, ubi ת propter ט, ut in activo, per dagesch compensatur.

4. Porro hoc verbum a suo activo eodem modo differt, ac passivum verbi derivativi ab הִפְקִיד. Nam ut ex הִפְקִיד fit passi-

*) Vid. cap. 14. §. 8. sqq.

vum הָפְקַד et הֻפְקַד, sic ex הִתְפַּקֵּד fit הָתְפַּקֵּד et הֻתְפַּקַּד, ut modo exemplis ostendimus.

5. Deinde huius etiam ת, ut in activo, per dagesch supplere licet, ut: אַחֲרֵי הֻכַּבֵּס אֶת־הַנֶּגַע *postquam fecit, ut plaga ipsius levaretur*[1]). Nota, quod plaga est in accusativo casu, qua de re in syntaxi.

6. Denique loco ה usurpare licet נ (characteristicam scilicet passivi tam verbi simplicis, quam intensivi) et ת per dagesch compensare, ut Deut. c. 21. v. 8. וְנִכַּפֵּר לָהֶם הַדָּם *et sanguis dabit se ipsis expiandum* loco וְנִתְכַּפֵּר. Quare mihi persuadeo literam נ esse passivi universalis characteristicam; sed in omnibus, praeterquam in passivo verbi simplicis, plerumque negligi ob rationem cap. 17. allatam[2]). 7. Sunt itaque huius infinitivi formulae: הִתְפַּקֵּד, הָתְפַּקֵּד vel הֻפַּקֵּד, נִתְפַּקֵּד vel נִפַּקֵּד.
Ceterum eius praeteritum, imperativus et futurum in reliquis cum activo conveniunt.

CAP. XXII. De verbis secundae coniugationis.

Ea secundae coniugationis diximus esse verba, quae in א desinunt, in literam scilicet gutturalem et quiescentem. In quibus autem a verbis primae differant, ex paradigmate constabit.

Paradigma verbi simplicis activi.

2. Eius infinitivi formulae sunt מְצוֹא, מְצֹא, מוֹצָא, מָצוֹא, מָצֵא, מָצָא vel cum ה paragogico מְצָאָה, et מְצֹאת loco מְצֹאת.

1) Lev. 13, 55.
2) Vid. cap. 17. §. 8.

3. I. *Praeteritum*.

f.	m.	
מָצְאָה vel מָצְתָה	מָצָא	3. sing.
מָצָאת	מָצָאתָ	2.
	מָצָאתִי	1.
	מָצְאוּ	3. pl.
מְצָאתֶן	מְצָאתֶם	2.
	מָצָאנוּ	1.

II. *Aliter*.

f.	m.	
מָצְאָה	מָצֵא	3. sing.
מָצֵאת	מָצֵאתָ	2.
	מָצֵאתִי	1.
	מָצְאוּ	3. pl.
מְצֵאתֶן	מְצֵאתֶם	2.
	מָצֵאנוּ	1.

III. *Aliter*.

f.	m.	
מָצְאָה	מָצָא	3. sing.
מָצִאת	מָצִאתָ	2.
	מָצִאתִי	1.
	מָצוּ	3. pl.
מְצִאתֶן	מְצִאתֶם	2.
	מָצִאנוּ	1.

4. Forma פָּקַד in his non datur, et ideo secundum kamets et tsere in reliquis personis retinetur, nec in pathagh transit, ut in verbis primae coniugationis. Forma praeterea מָצוֹא in praeterito non exstat, nec in usu fuisse credo. Denique in secunda et

tertia formula negligitur saepe א, ut מָלֵתִי loco מָלֵאתִי *plenus sum.*

5. *Imperativus.*

f.	m.	
מִצְאִי	מְצָא vel מְצוֹא	sing.
מְצָאן vel מְצֶאנָה	מִצְאוּ	pl.

6. *Futurum.*

f.	m.	
	אֶמְצָא	1. sing.
תִּמְצְאִי	תִּמְצָא	2.
תִּמְצָא	יִמְצָא	3.

etc.

7. Imperativus cum ה paragogico non mutat, sicut in verbis primae coniugationis, scheva in ghirekh; sed manet una cum khamets fitque pro מְצָאָה מְצָא *inveni tu.* Atque hoc, et quae circa praeteritum notavimus, huius verbi peculiaria sunt; in reliquis autem cum verbis primae coniugationis convenit. Transeo itaque ad paradigma verbi passivi huius coniugationis.

8. *Paradigma passivi verbi simplicis.*

Infinitivus.

1.	2.	3.
נִמְצָא,	נִמְצוֹא et	הִמָּצֵא

9. *Praeteritum.*

I.

f.	m.	
נִמְצָאָה et נִמְצְאָה	נִמְצָא et נִמְצֵא	3. sing.

f.	m.	
נִמְצְאָתָה vel נִמְצֵאת	נִמְצֵאתָ	2.
	נִמְצֵאתִי	1.
	נִמְצְאוּ	3. pl.
נִמְצֵאתֶן	נִמְצֵאתֶם	2.
	נִמְצֵאנוּ	1.

II.

f.	m.	
נִמְצָאת	נִמְצָא	3. sing.
נִמְצֵאת	נִמְצָאתָ	2.
	נִמְצָאתִי	1.
	נִמְצְאוּ	3. pl.
נִמְצָאתֶן	נִמְצָאתֶם	2.
	נִמְצָאנוּ	1.

III.

Vel neglecto א

f.	m.	
נִמְצְתָה	נִמְצָא	3. sing.
נִמְצֵת	נִמְצֵתָ	2.
	נִמְצֵתִי	1.
	נִמְצוּ	3. pl.
נִמְצֵתֶן	נִמְצֵתֶם	2.
	נִמְצֵנוּ	1.

vel

f.	m.	
נִמְצָת	נִמְצָתָ	
	נִמְצָתִי	etc.

10. Imperativus et futurum in omnibus cum imperativo et futuro primae coniugationis conveniunt. Reliqua praeterea verba huius coniugationis a verbis primae in iisdem discrepant, ac haec duo מָצָא et נִמְצָא a verbis פָּקַד et נִפְקַד discrepare vidimus; nempe quod loco pathagh ubique scribendum sit ָ, vel eius loco in secundis et primis personis ghirekh usurpandum, praeterquam in הִמְצִיא, cuius ghirekh in prima et secunda persona mutatur in tsere, ut הִמְצֵאתָ, הִמְצֵאתִי, הִמְצִיאוּ, הִמְצֵאתֶם etc.; deinde quod tsere semper retinetur, nec in pathagh transit, ut פַּקֵּד et פִּקֵּד; et denique quod tertiam א omittere liceat.

CAP. XXIII. De verbis tertiae coniugationis.

Haec coniugatio, nempe verborum in ה desinentium, a praecedenti non multum differt; imo cum praecedenti saepe convenit, idque propterea, quod א pro ה usurpari vel vicem ה supplere, et contra ה pro א usurpari vel eius vicem supplere potest. 2. In hoc tamen potissimum differunt, quod verba in א desinentia idem plerumque retineant, et raro ָ in ghirekh mutare in secundis et primis personis soleant, et contra., quae in ה desinunt, raro idem retinere, et plerumque ָ in ghirekh longum, et raro in breve mutare soleant. 3. Deinde in hoc etiam differunt, quod ה punctum מַפִּיק inscribi possit, et verbum non gemino ָ, sed ָ et ֶ, ut verba primae coniugationis, punctetur, cuius generis quatuor observantur. nempe גָּבַהּ, כָּמַהּ, נָגַהּ, תָּמַהּ, quae etiam ut verba primae coniugationis coniugantur, quaeque propterea ad eandem refero. 4. Quaedam praeterea haec verba, in ה desinentia, peculiaria habent, quae suis in locis post eorum paradigma notabimus; hic tantum in genere addo, omnia inde oriri, primo quia ה post ghirekh et tsere et schurekh in י, et post חוֹלָם in ו mutari solent; secundo quod ה finale vel ob additam syllabam, vel propter regimen etc., in ת mutetur, et denique quod literarum quiescentium et gutturalium unam pro alia sumere, vel eas etiam

negligere liceat; imo post scheva ה plerumque omitti iam supra ostendimus; atque haec in verbis eodem modo, ac in nominibus observari ex sequenti paradigmate constabit.

Paradigma verbi simplicis tertiae coniugationis.

5. Infinitivus formulas habet sequentes: גָּלָה. גָּלָא, גָּלֹא, גָּלוֹ, גָּלֵי, גָּלוֹת, גָּלֹה et גְּלוֹת, vel cum י paragogico גְּלוֹתִי.

6. *Praeteritum.*

f.	m.	
גָּלָתְ s. גָּלַת s. גָּלְתָה	גָּלָה	3. sing.
גָּלִיתְ et גָּלִית	גָּלִיתָ	2.
	גָּלִיתִי	1.
	גָּלוּ vel גָּלְיוּ	3. pl.
גְּלִיתֶן	גְּלִיתֶם	2.
	גָּלִינוּ	1.

7. *Imperativus.*

f.	m.	
גְּלִי	גְּלֵה	sing.
גְּלֶינָה	גְּלוּ et גְּלָיוּ	pl.

8. *Futurum.*

f.	m.	
	אֶגְלֶה	1. sing.
תִּגְלִי	תִּגְלֶה	2.
תִּגְלֶה	יִגְלֶה	3.
	נִגְלֶה	1. pl.
תִּגְלֶינָה	תִּגְלוּ	2.
	יִגְלוּ et יִגְלָיוּ et יִגְלְיוּ	3.

Annotationes.

9. Notavimus iam, loco ה sumi posse א, vel prorsus in primis et secundis personis praeteriti, et in futuro omnino negligi, nec iod eius loco substitui, sed prorsus ut מָצָא coniugari. Verum hic apprime notandum, quod futuri ה ablato eius accentus ad primam eiusdem syllabam transit, et scheva mutatur in segol, fitque 1. אֶגֶל, 2. תֶּגֶל, 3. יֶגֶל etc. Sed si media thematis una fuerit ex litteris mutis vel quiescentibus, manet etiam scheva, ut יִשְׁבְּ loco יִשְׁבֶּה *captivum capere*, et יֵשְׁקְ *bibere*. At si ה in iod mutatur, tum syllabae transponuntur, fitque 1. אֶגְלִי, 2. תִּגְלִי, 3. יִגְלִי etc. pro אֶגְלֶה, תִּגְלֶה, יִגְלֶה.

10. Solet deinde in verbis ה propter aliud ה addendum non in ת, sed in iod mutari. Sic חָסָה pro feminino חָסְתָה habet הָסָיָה. Sic אֶגְלֶה ob additum ה paragogicum non habet אֶגְלְתָה, sed אֶגְלְיָה.

11. Denique secundae et tertiae personae futuri תִּגְלוּ et יִגְלוּ non solet addi נ paragogicum; at omnino secundae earum formulae תִּגְלְיוּ et יִגְלְיוּ, ut יִשְׁתָּיוּן, יִרְבְּיוּן etc.

12. *Paradigma verbi passivi tertiae coniugationis.*

Infinitivi formulae.

1. נִגְלָה 2. נִגְלֹה 3. נִגְלוֹת 4. הִגָּלֵה 5. הִגָּלוֹת.

13. *Praeteritum.*

f.	m.	
	1.	
נִגְלְתָה et נִגְלָת	נִגְלָה	3. sing.
נִגְלֵית	נִגְלֵיתָ	2.
vel	2.	
נִגְלְתָה	נִגְלָה	
נִגְלֵית	נִגְלֵיתָ	
	etc.	

14. *Imperativus.*

הִגָּלִי	הִגָּלֵה
הִגָּלֶינָה	הִגָּלוּ

vel

נִגְלִי	נִגְלֵה
נִגְלֶינָה	נִגְלוּ

15. *Futurum.*

f.	m.	
	אֶגָּלֶה	1. sing.
תִּגָּלִי	תִּגָּלֶה	2.
תִּגָּלֶת	יִגָּלֶה	3.
	נִגָּלֶה	1. pl.
תִּגָּלֶינָה	תִּגָּלוּ	2.
	יִגָּלוּ	1.

16. Hoc verbum nihil singulare, quod in praecedenti non notavimus, habet, nisi quod sublato ה futuri nec accentus propterea, nec syllabae mutentur. Nam sublato ה coniugatur 1. אֶגָּל 2. תִּגָּל 3. יִגָּל etc. Ceterum num secunda et tertia persona pluralis numeri ה semper omittant, vel an etiam, ut in activo, idem in י mutent, dubito. Credo tamen ad hoc verbum reliqua omnia pertinere, quae ad praecedens notavimus.

17. *Paradigma verbi intensivi tertiae coniugationis.*

Infinitivi formulae sunt:

1. גַּלֵּה 2. גַּלֵּה vel גַּלֵּי 3. גַּלֹּה 4. גַּלּוֹת et cum י paragogico גַּלּוֹתִי.

18. *Praeteritum.*

f.	m.	
גִּלְּתָה	גִּלָּה	3. sing.
גִּלִּית	גִּלִּיתָ	2.

etc.

	vel	
גִּלְּתָה	גִּלָּה	3. sing.
גִּלִּית	גִּלִּיתָ	2.

etc.

19. *Imperativus.*

f.	m.	
גַּלִּי	גַּלֵּה vel גַּל	sing.
גַּלֶּינָה	גַּלּוּ et גַּלְּיוּ	pl.

20. *Futurum.*

f.	m.	
	אֲגַלֶּה	1. sing.
תְּגַלִּי	תְּגַלֶּה	2.
תְּגַלֶּה	יְגַלֶּה	3.
	נְגַלֶּה	1. pl.
תְּגַלֶּינָה	תְּגַלּוּ et תְּגַלְּיוּ	2.
תְּגַלֶּינָה	יְגַלּוּ et יְגַלְּיוּ	3.

Huius etiam futuri ה sublato manet verbum מִלְּרַע, nec syllabae mutantur. Nam sublato ה fit 1. אֲגַל 2. תְּגַל 3. יְגַל etc.

21. *Paradigma passivi verbi intensivi tertiae coniugationis.*

Infinitivus 1. גֻּלָּה 2. גֻּלֹּה vel גֻּלּוֹת.

22. *Praeteritum.*

f.	m.	
גֻּלְּתָה	גֻּלָּה	3. sing.
גֻּלֵּית	גֻּלֵּיתָ vel גֻּלִּיתָ	2.
	גֻּלֵּיתִי vel גֻּלִּיתִי	1.

etc.

f.	m.	
	גֻּלּוּ	3. pl.
גֻּלֵּיתֶן	גֻּלֵּיתֶם	2.
	גֻּלֵּינוּ	1.

23. *Futurum.*

f.	m.	
	אֲגֻלֶּה	1. sing.
תְּגֻלִּי	תְּגֻלֶּה	2.
תְּגֻלֶּה	יְגֻלֶּה	3.

etc.

24. Cap. 17. notavimus pro kibbuz usurpari posse kametz ghatuph, cuius rei exempla praeter alia huius coniugationis verba suppeditant, ut Proverb. cap. 24. v. 31. כֻּסּוּ פָנָיו *opertae sunt facies eius*, et Psalmo 72. v. ult. כָּלּוּ תְפִלּוֹת *finitae omnino sunt orationes Davidis.*

25. Ceterum quod ◌ֻ in gholem mutetur, quando media thematis non patitur dageschari, id cum verbis primae coniugationis commune habet, nec in his coniugationibus aliud notare suscepi, nisi id, in quo a verbis primae differunt.

26. *Paradigma verbi derivati activi tertiae coniugationis.*
Huius infinitivi formulae sunt:

1. הָגְלֵה 2. הָגְלָה 3. הֻגְלֵה 4. הֻגְלוֹת 5. הָגְלוֹת

27. *Praeteritum.*

f.	m.	
הָגְלַת et הָגְלְתָה	הָגְלָה et הָגְלָה	3. sing.
הָגְלֵית	הָגְלֵיתָ	2.

etc.
vel

הֻגְלְתָה	הֻגְלָה	3. sing.
הֻגְלֵית	הֻגְלֵיתָ	2.

etc.

28. *Imperativus.*

f.	m.	
הַגְלִי	הַגְלֵה	sing.
הַגְלֶינָה	הַגְלוּ	pl.

29. *Futurum.*

f.	m.	
	אַגְלֶה	1. sing.
תַּגְלִי	תַּגְלֶה	2.

etc.

30. Futurum et imperativus ה ablato punctantur gemino segol, fitque אֶגֶל, תֶּגֶל pro אַגְלֶה, תַּגְלֶה etc. Quod si media thematis sit muta vel quiescens, tum ַ manet, et in ִ transit, ut: וַיַּשְׁק pro וַיַּשְׁקֶה *bibere fecit*, hoc est, *bibendum dedit*; וַיַּרְא pro וַיַּרְאֶה *videre fecit* sive *ostendit* etc.

31. Ceterum huius passivum הָגְלָה, הָגְלֵה vel הָגְלוֹת, ut et reciprocum passivum הִתְגַּלָּה, הִתְגַּלֵּה vel הִתְגַּלּוֹת eodem modo ac praecedentia, in praeterito, imperativo et futuro terminantur, nec quicquam singulare habent, quod in verbo simplici huius coniugationis non notaverim.

CAP. XXIV. De verbis quartae coniugationis.

Quicquid haec verba singulare habent, inde oritur, quod ה et ע numquam syllabae longae adhaereant, ut etiam quod scheva post longam, vel ante aliud scheva corripiendum numquam, et raro post brevem habeant. Unde fit, quando in fine dictionis post tsere, ghirekh, gholem vel schurekh occurrunt, ut pathagh habeat furtivum, de quo cap. 3. diximus*); deinde quod secunda persona feminini generis, quae duplex scheva in fine habere solet, loco primi habeat pathagh.

*) Vid. cap. 3. §. 7.

2. Huius itaque coniugationis verba simplicia activa infinitivi formulas habent 1. שְׁמוֹעַ 2. שְׁמֹעַ vel שְׁמַע 3. שְׁמוֹעַ vel שְׁמַע et cum ה paragogico שָׁמְעָה et שְׁמְעָה. Cum gemino ָ שָׁמָע, ut פָּקָד, non datur, quia, uti diximus, ה vel ע syllabae longae non adhaeret.

3. Praeteritum autem pathagh furtivum non habet, sed tantum contractum, ut: שָׁמַע *ille audivit*, שָׁמַעְתָּ *tu audivisti* etc. In feminino vero: שָׁמְעָה *illa audivit*, שָׁמַעַתְּ *tu femina audivisti* pro שָׁמַעְתְּ. Nam, uti dixi, ע et ה ante scheva corripiendum non admittunt aliud scheva; qua de re vide cap. 3. circa finem*).

4. Ceterum praeteritum פָּקֵד deberet hic esse שָׁמֵעַ, et pro שְׁמוֹעַ פְּקֹד; sed solent haec, uti diximus, contrahi in שָׁמַע, ut et imperativus שְׁמוֹעַ in שְׁמַע, et futurum אֶשְׁמוֹעַ in אֶשְׁמַע.

5. Atque hae regulae in sequentibus etiam verbis observandae sunt, nec opus est prolixius haec explicare. Hoc tantum addo, quod Esaiae cap. 19. v. 6. habetur הֶאֱזְנִיחוּ pro הִזְנִחוּ vel הֻזְנְחוּ *fiet, ut retro abiiciantur,* quae forma passivi verbi derivati num huius coniugationis sit propria, an omnibus communis, et pro הִפְקִד sumere liceat הֶאֱפְקִיד, ut pro הִזְנַח et הִשְׁמַע הֶאֱזְנִיחַ et הֶאֱשְׁמִיעַ, dubito.

CAP. XXV. De verbis quintae coniugationis.

Verba, quae primam literam quiescentem habent י, eandem saepe negligunt, vel in ו mutant. Nempe verba simplicia activa pro infinitivis יְשֹׁב, יָשֹׁב et יָשׁוֹב vel יְשֹׁב saepe habent שֵׁב, שֶׁב et שֹׁב; imo addito ה vel ת paragogico י semper negligitur, fitque pro יְשֹׁבָה שֵׁבָה, et pro יְשֹׁבֶת שֶׁבֶת. 2. In praeterito autem י semper retinetur, in imperativo negligitur plerumque,

*) Vid. cap. 3. §. 18. sqq.

et denique in futuro vel quiescit vel negligitur. Ex. gr. ex formulis יָשַׁב et יֵשֵׁב formatur imperativus שַׁב et שֵׁב. 3. Quare in hoc etiam a verbis primae coniugationis differunt, quod horum imperativus non formetur ex infinitivo יְשׁב; quod forte propterea factum est, ne confunderentur cum verbis, quorum media radicalis est ו, de quibus suo loco dicemus. 4. Haec verba igitur in imperativo coniugantur hoc modo.

Imperativus.

f.	m.	
שְׁבִי	שַׁב vel שֵׁב vel שְׁבָה	sing.
שֵׁבְנָה	שְׁבוּ	pl.

5. *Futurum.*

f.	m.	
	אֵשֵׁב vel אֶשַׁב	1. sing.
תֵּשְׁבִי	תֵּשֵׁב vel תֵּשַׁב	2.
	etc.	

vel cum י quiescente.

	אֵישֵׁב vel אֵישַׁב	1. sing.
תֵּשְׁבִי	תֵּישֵׁב vel תֵּישַׁב	2.
	etc.	

6. Accentus athnagh et silukh mutant huius imperativi ְ in ֵ, fitque tum loco שְׁבָה, שְׁבִי et שְׁבוּ שֱׁבָה, שֱׁבִי et שֱׁבוּ.

7. Porro quamvis in Bibliis non reperiatur imperativus יְשַׁב et יְשֵׁב, in usu tamen fuisse credo, et ex eo formatam esse futuri formam אֵישַׁב et אֵישֵׁב. Nam verbum יָרֵא, compositum scilicet ex hac et secunda coniugatione, imperativum habet יְרָא *time*. Sic ex יָכֹל, *fac possis*, mutato י in ו formatur futurum אוּכַל, תּוּכַל, יוּכַל etc., quod in aliis non credo licere, ne confundantur cum futuro passivi verbi reciproci, quo verbum יָכוֹל caret.

8. Verba deinde passiva י in ו mutant, habentque in infinitivo הִוָּשֵׁב pro הִיָּשֵׁב, et, ni fallor, pro נוֹשַׁב נִיּשַׁב, ex quo praeteritum 3. נוֹשַׁב, 2. נוֹשַׁבְתָּ etc.; ut ex infinitivo הִוָּשֵׁב *imperativus* formatur:

f.	m.	
הִוָּשְׁבִי	הִוָּשֵׁב	2. sing.
הִוָּשַׁבְנָה	הִוָּשְׁבוּ	2. pl.

et *futurum*: 1. אִוָּשֵׁב, 2. תִּוָּשֵׁב etc.

9. Intensiva deinde tam activa, quam passiva cum verbis primae coniugationis omnino conveniunt. Nam et י retinent, nec umquam quiescit, nisi passivum characteristicam habeat נ (quae, ut cap. 17. diximus *) verbo intensivo passivo praefigi etiam solet); nam tum etiam mutatur י in ו, ut נוֹלְדוּ pro יֻלְּדוּ, et נוֹלַד pro יֻלַּד. Deinde activi futurum potest etiam contrahi, et pro יְיַשֵּׁב scribi יַשֵּׁב, et יַבֵּשׁ pro יְיַבֵּשׁ. 10. In derivatis autem vel quiescit, vel in ו (quod plerumque fit) mutatur. Nam in infinitivo habent הוֹשִׁיב pro הַיְשֵׁב, הוֹשֵׁב vel הֵישֵׁב pro הַיְשֵׁב.

11. Ex prima autem הוֹשִׁיב formatur *praeteritum*.

f.	m.	
הוֹשִׁיבָה	הוֹשִׁיב	3. sing.
הוֹשַׁבְתְּ	הוֹשַׁבְתָּ	2.
	etc.	

12. Ex secunda הוֹשֵׁב et הֵישֵׁב formatur *imperativus*.

f.	m.	
הוֹשִׁיבִי et הֵישִׁיבִי	הוֹשֵׁב et הוֹשִׁיב	sing.
הוֹשֵׁבְנָה	הוֹשִׁיבוּ	pl.

Ubi י vel quiescit vel in ו mutatur.

13. Futuri denique terminatio in his, ut in verbis primae coniugationis, tam ghirek, quam tsere est; י autem, ut in imperativo,

*) Vid. cap. 17. §. 8.

vel quiescit vel in tsere mutatur; unde formulas habet sequentes: הוֹשֵׁב et הוֹשִׁיב, fem. הוֹשִׁיבִי etc.

Futurum.

1. f.	1. m.	2. f.	2. m.	
	אוֹשֵׁב		אוֹשִׁיב	1. sing.
תּוֹשְׁבִי	תּוֹשֵׁב	תּוֹשִׁיבִי	תּוֹשִׁיב	2.
תּוֹשֵׁב	יוֹשֵׁב		etc.	
	etc.			

3. f.	3. m.	4. f.	4. m.	
	אֵישֵׁב		אֵישִׁיב	1. sing.
תֵּישְׁבִי	תֵּישֵׁב	תֵּישִׁיבִי	תֵּישִׁיב	2.
	etc.		etc.	

14. Atque hic apprime notandum, quod in his non necesse sit, verbi characteristicam propter characteristicam temporis excludere; sed ad libitum eandem in prima et secunda formula vel retinere vel omittere, et in tertia et quarta pro ea י sumere licet. Nempe loco אוֹשֵׁב, תּוֹשֵׁב, יוֹשֵׁב scribere licet אֲהוֹשֵׁב, תְּהוֹשֵׁב, יְהוֹשֵׁב etc., et loco אֵישֵׁב, תֵּישֵׁב, יֵישֵׁב scribere אֲיֵשֵׁב, תְּיֵשֵׁב, יְיֵשֵׁב etc., mutando scilicet characteristicam ה in י. Sic etiam pro אוֹשִׁיב et אֵישִׁיב regulariter scribitur אֲהוֹשִׁיב et אֲיֵשִׁיב.

15. Deinde notandum, verbum derivativum ex יָשַׁר *rectum esse* retinere plerumque י in infinitivo, imperativo et futuro, atque in his cum verbis primae convenire. Habet enim infinitivum הַיְשַׁר, imperativum m. הַיְשַׁר f. הַיְשִׁרִי, et futurum 1. אַיְשַׁר 2. תַּיְשַׁר 3. יַיְשַׁר etc.

16. Deinde derivatum ex יָצָא *exire* similiter etiam videtur, quod י retinuerit, quandoquidem scribae Gen. cap. 8. v. 17. im-

perativum utrumque הוֹצֵא et הֵיצֵא admiserint. Quod an his duobus tantum singulare fuerit, dubito. Haec de verbo derivato activo.

17. Passivum י in ו vel mutat, vel ipsum negligit. Eius enim infinitivi formulae sunt: הוּשַׁב et הֻשַׁב vel הוּשָׁבַת et הֻשָׁבַת. Praeteritum 3. sing. m. הוּשַׁב, f. הוּשְׁבָה; 2. הוּשַׁבְתָּ etc.; vel 3. הֻשַׁב, 2. הֻשַׁבְתָּ. Imperativus m. הוּשַׁב f. הוּשְׁבִי etc. Futurum 1. אוּשַׁב, 2. m. תּוּשַׁב f. תּוּשְׁבִי etc.

18. Reciproca praeterea huius coniugationis verba activa vel י retinent et cum verbis primae plane conveniunt, vel ipsum in ו mutant. Nam infinitivum habent הִתְיַשֵּׁב et הִתְוַשֵּׁב, nec praeter hoc aliud habent, in quo a verbis primae differant.

19. Passiva denique, quae characteristicam habent נ, et ה per dagesch compensare solent (quam formam reciproca passiva praeter alias habere ostendimus cap. 21.*), et י in ו mutant, ut וְנִוַּסְּרוּ *et dabunt se ad disciplinandum* Ezech. 23, 48. Reliquarum vero formularum, nempe נִתְיַשֵּׁב, הִתְיַשָּׁב etc., nullae, quod sciam, exstant; nec tamen ideo reprobandae.

20. Ceterum hic notandum venit, quaedam esse verba, quorum prima tam est ו, quam נ, ut יָקַשׁ *implicare laqueo*, cuius prima loco י saepe est נ, habetque pro יָקַשׁ נָקַשׁ. Quum autem verba, quorum prima est נ, plerumque (ut infra ostendam) defectiva sint, hinc fit, ut verba huius coniugationis defectiva verba aliquando imitari videantur. 21. Alia deinde huius rei causa, et quae hic apprime notanda est, quod scilicet literae unius thematis non raro transponantur, ut חָתַר et חָרַת *fodere*, כֶּשֶׂב et כֶּבֶשׂ *agnus*. Atque haec transpositio in verbis huius coniugationis saepius observatur, ut יָעֵף et עִיף *lassum fieri*, יָצַר et צִיר *formam dare;* unde fit, ut verba huius verba sextae coniugationis, quibus quiescens media plerumque deficit, imi-

*) Vid. cap. 21. §. 6.

tentur. Nam transposito י ex יָצַר fit, ut diximus, צִיר, cuius infinitivus צוֹר contrahitur in צוּר, in formam scilicet infinitivi sextae coniugationis. Sic יָגֹר *timere* transposito י, et eo in ו, ut supra, mutato, infinitivum habet גּוּר; et יָבוֹשׁ *erubescere* infinitivum etiam habet בּוֹשׁ. Hinc etiam propter eandem causam יָצַק, יָצַג et alia, quorum prima est י, modo hanc, modo sextam coniugationem (de qua infra) ex analogia linguae sequuntur.

CAP. XXVI. De verbis compositis ex hac quinta et tribus praecedentibus coniugationibus.

Verba composita, de quibus hic pauca monere volui, illa sunt, quorum prima est י et tertia א vel ה aut ע. Sed quoniam eorum coniugandi modus ex praecedentibus facile cognoscitur, de iis ex professo agere et coniugationum numerum augere superfluum omnino iudicavi; pauca tamen de eisdem monere operae pretium duxi.

2. Quae in א desinunt, duo tantum novimus, nempe יָצָא *exire* et יָרֵא *timere*, quae propter quiescentem א ultimam longam, ut verba secundae coniugationis, semper habent; in reliquis autem יָצָא cum verbis quintae convenit, nisi quod infinitivum loco צֵאֵת habeat צֵאת. Verbum praeterea יָרֵא in activo simplici retinet semper י, nec nisi in futuro quiescit. Nam infinitivus et imperativus habet יְרָא et יְרָא, et cum ה paragogico יְרָאָה; at futurum 1. אִירָא 2. תִּירָא 3. יִירָא.

3. Quae vero in ה desinunt, mutant, ut verba secundae, ה vel in י vel in ו, et eodem modo terminantur. Ad literam jod quod attinet, ea in activo simplici quiescit quidem in futuro, vel in ו mutatur; sed numquam negligitur. Ex. gr. יָפָה, יְפֵה, יְפוֹת etc. *pulcrum esse*, habet in imperativo יְפֵה, et futuro 1. masc. אִיפֶה, 2. תִּיפֶה, fem. תִּיפִי etc. Sublato ה autem habet 1.

אִיף 2. תִּיף 3. יִיף etc. At יָרָה *proiicere* habet imperativum יְרֵה, cuius י in futuro mutatur in ו, fitque אוֹרֶה 2. תּוֹרֶה 3. יוֹרֶה, et sublato ה fit אוֹר, תּוֹר, יוֹר etc. Reliqua autem verba, nempe passivum, derivatum et reciprocum, paradigma quintae sequuntur.

4. Quae denique in ה vel ע desinunt, paradigmata quartae et quintae coniugationis sequuntur. Ex. gr. יְדַע, יֵדַע *scire* contrahuntur in יְדַע, et sublato י fit דַע, דַע, דַע. Hinc imperativus דַע *scito*, et futur. אֵדַע, תֵּדַע, et cum ה paragogico אֵדְעָה. Porro passivum simplex infinitivum habet נוֹדַע et הִוָּדַע; relativum activum הוֹדִיעַ et הוֹדַע, et passivum הוּדַע; reciprocum denique activum הִתְוַדַּע, et passivum הִתְוַדַּע, נִתְוַדַּע etc. Haec sunt quae de his notare susceperam.

CAP. XXVII. De verbis sextae coniugationis.

Quae mediam quiescentem habent א, י vel ו, eandem plerumque abiiciunt; intellige quando revera quiescunt, ut קָאם *surgere*, שׁוֹב *reverti*, גִיל *laetari;* alias retinentur semper, ut שָׁאוֹל *petere*, עָוֹת *depravari*, אָיֹב *inimicari* etc. 2. Deinde, quoniam ea, quae mediam quiescentem א habent, illam ut plurimum in ו mutent, et praeter tria aut quatuor nulla reperiantur, de quibus constet mediam א habuisse, ideo grammatici mediam quiescentem habentium duo genera agnoscunt, unum scilicet eorum, quae mediam ו, et alterum eorum, quae mediam י habent.

3. Ceterum קָאם *surrexit*, et רָאם *altum esse*, quia non nisi semel in Scriptura occurrunt, ut et אָרוּשׁ *triturare*, cuius א (quod saepe fieri ostendimus) transpositum est, ut anomala notant. Verum enim vero tam quae א, quam quae י mediam habent, solent eandem in ו mutare; nam sicut loco קָאם usurpatur קוּם *surgere*, sic loco שִׂישׂ *gaudere* שׂוּשׂ, et loco

לִין *noctare* לוּן etc. saepe usurpatur. 4. Et hinc factum, ut haec tria quiescentium genera ad unum referre non dubitaverim; praesertim quia eorum coniugandi ratio eadem est. Nempe verbum activum simplex infinitivi formulas ut plurimum habet קוֹם et קוּם, vel neglecto ו קֹם et קֻם; quum א enim rarissime reperitur, et quae י habent, ut שִׂישׂ, לִין etc., idem in ו saepe mutari ostendimus. 5. In praeterito autem abiicitur ut plurimum quiescens; eius enim communis forma est:

f.		m.	
קָמָה		קָם	3. sing.
קַמְתְּ		קַמְתָּ	2.
		קַמְתִּי	1.
קָמוּ	vel	קָמוּ	3. pl.
etc.			

6. Potest etiam praeteritum cum ַ, ֵ et gholem loco ָ punctari, ut בַּז *sprevit*, אוֹר *luxit*, בּוֹשׁ *erubuit*, מֵת *obiit*. Nam quoniam media thematis deficit, punctatur prima iisdem syllabis, quibus tertia thematis adhaerere solet. Atque adeo haec verba tot praeteriti formulas habent, ac verba primae coniugationis, quarum secunda syllaba, cui tertia litera thematis adhaeret (ut cap. 14. ostendimus), est vel ָ, vel ַ, vel ֵ, vel וֹ.

7. Deinde sicut primae, sic etiam huius coniugationis verba mutant in secundis et primis personis ָ et ֵ in ַ, et gholem retinent. Hoc tantum haec singulare habent, quod in tertia singulari feminini generis, et in tertia plurali non mutant, ut verba primae, gholem, nec ָ nec ַ in scheva; tametsi accentus non sit אתנח neque סילוק. Nam si in scheva mutaretur, prima thematis in praeterito esset brevissima contra communem praeteriti simplicis usum.

8. Solent praeterea, quae mediam habent י, eandem in praeterito etiam retinere, exempli gratia רִיב *litigare* praeteritum habet 3. רָב, 2. רַבְתָּ etc.; vel 3. רִיב, 2. רִיבוֹתָ, f. רִיבוֹת,

1. רִיבּוֹתִי etc. Sed alii credunt, nec absque ratione, hanc formam verbi intensivi esse loco רוֹבֵב (de quo statim); alii autem reciproci esse, et ה, nescio qua de causa, omitti.

9. *Imperativus* infinitivi omnes habet formulas, nempe:

f.	m.		f.	m.		f.	m.		f.	m.	
קוּמִי	קוּם	vel	קוֹמִי	קוֹם	vel	קְמִי	קֹם	vel	קֻמִי	קֻם	sing.
קוּמֶנָה	קוּמוּ	pl.		etc.			etc.			etc.	

10. Atque hinc *futuri* formulae: אָקוּם et אָקֻם, vel אָקוֹם et אָקֹם. Et his omnibus imperativi et futuri formulis ה paragogicum eleganter additur, ut קוּמָה *surge*, שׁוּבָה *revertere*, אָקוּמָה *surgam* etc.

11. Passivum activi formam קוֹם servat, et pro הִפָּקֵד habet הִקּוֹם, et pro נִפְקוֹד habuisse credo נָקוֹם; unde

Praeteritum.

f.	m.	
נָקוֹמָה	נָקוֹם	3. sing.
נְקוּמוֹת	נְקוּמוֹתָ	2.
	נְקוּמוֹתִי	1.
	נָקוֹמוּ	3. pl.
נְקוּמוֹתֶן	נְקוּמוֹתֶם	2.
	נְקוּמוֹנוּ	1.

12. *Imperativus.*

f.	m.	
הִקּוֹמִי	הִקּוֹם	sing.
הִקּוֹמְנָה	הִקּוֹמוּ	pl.

13. *Futurum.*

f.	m.	
	אָקוּם	1. sing.
תָּקוּמִי	תָּקוּם	2.
תָּקוּם	יָקוּם	3.
	נָקוּם	1. pl.
תְּקֻמְנָה	תָּקוּמוּ	2.
	etc.	

14. Verbum intensivum mediam א, utpote gutturalem, duplicare nequit. Posset vocali longa compensari. Verum quoniam ut plurimum negligitur, ut etiam ו et י; ideo huius coniugationis verba raro secundam, sed plerumque tertiam duplicant. Fit igitur ex קוּם *surgere* קוֹמֵם *erigere;* unde praeteriti 3. m. קוֹמֵם f. קוֹמְמָה, 2. m. קוֹמַמְתָּ f. קוֹמַמְתְּ etc.; et imperativi m. קוֹמֵם f. קוֹמְמִי etc.; et denique futuri 1. אֲקוֹמֵם, 2. m. תְּקוֹמֵם f. תְּקוֹמְמִי etc.

15. Huius autem passivum solo pathagh ab activo distinguitur. Fit scilicet ex activo קוֹמֵם passivum קוֹמַם *erigi.* Unde praeteriti 3. m. קוֹמַם f. קוֹמְמָה, 2. m. קוֹמַמְתָּ; et futuri 1. אֲקוֹמַם, 2. m. תְּקוֹמַם f. תְּקוֹמְמִי. Atque hic communis fuit apud priscos modus huius coniugationis verba intensiva coniugandi. At posteri ex חוּב *debere* vel *debitum* intensivum fecerunt חַיֵּב (forte ne confunderetur cum חוֹבֵב *diligere*), et ex קוּם fecerunt קִיֵּם *firmavit*, *stabilivit*, *praestitit;* et ad hunc modum alia.

16. Solet dein non raro prima thematis duplicari, ut כִּלְכֵּל ex כּוּל. Sed de his vide cap. 31.

17. Praeter has aliam huius coniugationis formulam intensivis quidam tribuunt, nempe 3. קִים, 2. m. קִימוֹתָ f. קִימוֹת, 1. קִימוֹתִי etc.; nec a vero aberrare videntur.

18. **Verba praeterea derivata quiescentem mediam negligunt, habentque infinitivum הֻקֵם, הֻקִים et תְּקִים; in praeterito autem terminationem activi simplicis vel (quod frequentius in Bibliis observatur) passivi imitantur. 19. Est enim**

Praeteritum.

f.	m.		f.	m.	
הֻקִימָה	הֻקִים	3. sing. vel	הֻקִימָה	הֻקִים	3.
הֻקִימוֹת	הֻקִימוֹתָ	2.	הֻקַמְתְּ	הֻקַמְתָּ	2.
	הֻקִימוֹתִי	1.		הֻקַמְתִּי	1.
	הֻקִימוּ	3. pl.		etc.	
הֻקִימוֹתֶן	הֻקִימוֹתֶם	2.			
	הֻקִימוֹנוּ	1.			

20. *Imperativus.*

f.	m.
הֻקִימִי	הֻקֵם vel הֻקִים sing.
הֻקֵמְנָה	הֻקִימוּ plur.

21. Et hinc *futurum* 1.

f.	m.	
	אָקִים	1. sing.
תָּקִימִי	תָּקִים	2.
תָּקִים	יָקִים	3.

etc.

Et secundum.

f.	m.	
	אָקֵם	1. sing.
תָּקִימִי	תָּקֵם	2.
תָּקֵם	יָקֵם	3.

נָקֻם 1. pl.
תָּקֻמוּ 2.
etc.

At translato accentu ad primam mutatur ֻ in ֶ, nempe אָקֶם, תָּקֶם etc.

22. Passivum neglecta etiam quiescente infinitivum habet הוּקַם et הוּקֵם vel הֻקַם et הֻקֵם, et praeteritum 3. הוּקַם, 2. m. הוּקַמְתָּ f. הוּקַמְתְּ, vel 3. הֻקַם, 2. m. הֻקַמְתָּ et sic porro; cum quo etiam futurum convenit. Est enim vel 1. אוּקַם, 2. m. תּוּקַם f. תּוּקְמִי etc., vel 1. אֻקַם 2. תֻּקַם etc.

23. Reciprocum denique formatur, ut in reliquis coniugationibus, a suo intensivo קוֹמֵם, eidem scilicet syllabam הִתְ praeponendo, et tametsi huius coniugationis intensivum numquam in ַ, sed semper in ֵ desinit, reciprocum tamen tam in ֵ, quam ַ terminatur. Nempe infinitivus הִתְקוֹמֵם et הִתְקוֹמַם; praeteritum 3. m. הִתְקוֹמֵם f. הִתְקוֹמְמָה etc.; imperat. הִתְקוֹמֵם; futurum אֶתְקוֹמֵם etc. Nec aliud in his notandum, quod cum verbis primae commune non habeant.

24. Ceterum verba composita ex hac et tertia coniugatione nulla dantur. Nam quae mediam ו vel י, et tertiam ה habent, eorum media quiescit, ut טָוָה *nere*, לָוָה *mutuo accipere*, הָיָה *esse* etc.

25. Quae ultimam habent א, sunt tantum בּוֹא *venire*, et נוֹא *displicentiam habere*, quorum activum simplex in praeterito semper propter quiescens א retinet ָ, sicuti מָצָא, et imperativus gholem, nempe m. s. בּוֹא, f. בּוֹאִי et בֹּאִי, m. pl. בּוֹאוּ et בֹּאוּ, f. בּוֹאנָה et בֹּאֶינָה. Futurum praeter 1. אָבוֹא, 2. m. תָּבוֹא f. תָּבֹאִי etc., habet fem. 1. אָבֹאָה, 2. תָּבֹאתִי, 3. תָּבֹאתָה. Passivo simplici et intensivo activo et passivo caret utrumque.

26. Derivatum terminatur plerumque ut מָצָא; nempe praeteritum activi 3. m. הֵבִיא f. הֵבִיאָה, 2. m. הֵבֵאתָ f. הֵבֵאת, 1. הֵבֵאתִי etc. Sed non raro etiam habet 3. הֵבִיא, 2. הֲבֵאוֹתָ f. הֲבִיאוֹת, ut הֵקִים, הֲקִימוֹתָ etc. Passivum autem 1. הוּבָא, 2. הוּבָאתָ etc. Reciproco denique utrumque, nempe tam בּוֹא, quam נוֹא caret. Ceterum circa illa, quorum tertia est ח vel ע, observanda tantum sunt, quae cap. 24. dicta sunt.

CAP. XXVIII. De verbis septimae coniugationis.

Diximus supra cap. 2. et 3. gutturales numquam duplicari [1]), sed eius loco praecedentem syllabam ex brevi in longam mutari; deinde easdem raro scheva corripiendum, et numquam pronuntiandum habere, sed eius loco unum ex tribus compositis usurpari. [2]) Atque haec circa huius et sequentis coniugationis verba potissimum observanda sunt; et praeterea, quod post scheva compositum numquam scheva simplex sequatur; nam tum ambo essent pronuntianda, quod per ea, quae cap. 3. dicta sunt, fieri nequit.

2. Esto horum paradigma אָזַר *cingere*. Cuius *infinitivi* formulae sunt: 1. אֲזַר 2. אָזָר 3. אָזֹר et 4. אָזֹר.

3. *Praeteritum*.

f.	m.	
אָזְרָה	אָזַר	3. sing.
אָזַרְתְּ	אָזַרְתָּ	2.

etc.

4. *Imperativus*.

f.	m.	
אִזְרִי	אֱזֹר	s.
אֱזֹרְנָה	אִזְרוּ	pl.

1) Vid. cap. 2. §. 10. cap. 3. §. 8—10.
2) Vid. cap. 3. §. 20.

5. *Futurum.*

f.	m.
	אֶאֱזֹר 1. sing., et cum ה paragog. אֶאֶזְרָה
תֶּאֶזְרִי vel תַּאַזְרִי	תֶּאֱזֹר 2. vel תֶּאֱזֹר etc.
	נֶאֱזֹר 1. pl.
תֶּאֶזְרוּ תֶּאֱזֹרְנָה	2.

etc.

6. Solet tamen non raro in futuro א quiescere, et in prima persona negligi; sed tum in ַ terminatur, ut אֹמַר *dicam*, תֹּאמַר *dices*, f. תֹּאמְרִי etc.

7. Deinde ח in futuro scheva corripiendum habere potest, ut תַּחְפֹּץ *voles*. Atque hic ad evitandum, ne duo schevata in initio dictionis occurrant, non mutatur primum, ut alias solet, in ghirekh; sed in eandem vocalem, ex qua ֲ componitur.

8. Passivum simplex *infinitivi* formulas habet: הֵאָזֹר, הֵאָזֵר, נֶאֱזֹר et נֵאָזֵר. Unde

Praeteritum.

f.		m.
נֶאֶזְרָה		נֶאֱזַר 1. sing.
נֶאֱזַרְתְּ	etc.	נֶאֱזַרְתָּ 2.

9. *Imperativus.*

f.		m.
הֵאָזְרִי		הֵאָזֵר sing.
	etc.	

10. *Futurum.*

f.		m.
		אֵאָזֵר 1. sing.
תֵּאָזְרִי		תֵּאָזֵר 2.
	etc.	

11. Ex נאזרה, quando accentus est athnagh vel silukh, fit נאזרה vel נאזרה cum א quiescente; et ad hunc modum pro נאזרו fit נאזרו.

12. Intensivum tam activum, quam passivum nihil singulare habet notandum. Derivatum vero activum *infinitivi* formulas habet האזיר et האזר et האזיר.

13. *Praeteritum.*

f.	m.	
האזירה	האזיר	3. sing.
האזרת	האזרת	2.
etc.		

14. *Imperativus.*

f.	m.	
האזירי	האזר et האזיר	sing.
האזרנה	האזירו	pl.

15. *Futurum.*

f.	m.	
	אאזיר	1. sing.
תאזירי	תאזיר	2.
vel		
—	אאזר	1. sing.
	תאזר	2.
	etc.	

Quiescit hic etiam in futuro saepe א, fitque 1. אזיר vel אזר, 2. תזיר vel תזיר etc.

16. Passivum *infinitivum* habet האזר. Unde

Praeteritum.

f.	m.	
האזרה	האזר	3. sing.
האזרת	האזרת	
etc.		

17. *Imperativus.*

f.	m.	
הָאֲזִרִי	הָאֲזֵר et הָאֲזַר	sing.
הָאֲזֵרְנָה	הָאֲזִרוּ	pl.

18. *Futurum.*

f.	m.	
	אֲאָזַר	1. sing.
תְּאָזְרִי	תְּאָזַר	2.
	etc.	

19. Reciprocum tam activum, quam passivum nihil singulare notandum habet. Denique modus verba composita (ex hac scilicet et praecedentibus) coniugandi, facile unusquisque ex iam traditis noscere potest.

CAP. XXIX. De verbis octavae coniugationis.

Circa haec ea praecipue notanda sunt, quae cap. praecedenti notavimus, nec opus est eadem exemplis illustrare; in hoc tamen potissimum distinguuntur, quod eorum intensiva puncto dagesch omnino careant, hoc est, loco puncti dagesch, quod admittere nequeunt, non solent vocalem praecedentem brevem in longam mutare. 2. Solent alias verba intensiva mediam, ut diximus, thematis duplicare, vel quando id fieri nequit, antecedentem brevem in longam mutare, ut בֵּרֵךְ pro בִּרֵּךְ, et אֲבָרֵךְ pro אֲבַרֵּךְ. Sed huius (inquam) coniugationis verba nec mediam duplicare possunt, nec praecedentem syllabam mutare propterea solent. 3. Nam שָׂחַק *ludere* intensivum habet שִׂחֵק *illudere*, et בָּעַר *ardere* habet בִּעֵר *incendere*, et טָהַר טִהֵר *mundare*, כִּהֵן *administrare* vel *officium sacerdotis exercere*, נִאֵץ *irritare*. Pleraque tamen, quae א habent, syllabam mutant in longam, ut בֵּאֵר *explicare*, מֵאֵן *nolle*, תֵּאֵב *aversari*, et sic alia. 4. Quae denique circa verba, ex hoc et praecedentibus coniugationibus composita, notanda sunt, ex praecedentibus facile colliguntur.

CAP. XXX. De verbis defectivis.

Per verba defectiva illa intelligo, quibus una thematis deficere solet, ut sunt verba secundae et tertiae coniugationis, vel illa, quorum prima est י vel נ, vel quorum media est א vel ו vel י, vel denique quorum secunda et tertia eadem est litera. De verbis secundae et tertiae coniugationis, deque iis, quorum prima י, vel quorum media א vel ו est, egimus cap. 22. 23. 25. 26. et 27. 2. Superest ut de reliquis duobus defectivorum generibus agam; et primo de iis, *quorum prima est* נ. Horum, inquam, plurima, non omnia, נ quibusdam in locis vel omittunt vel retinent; sed, quando fieri potest, puncto dagesch compensatur, hoc est, ratione scripturae tantum, non autem vocis defectiva sunt. Non, inquam, propterea, tametsi una syllaba, aliquando deficiat. Nam verba monosyllaba, modo nulla thematis litera deficiat, non solent defectiva, ut nec etiam polysyllaba, ut יָדַע, redundantia appellari.

3. Horum paradigma sit verbum primae coniugationis נגש *appropinquare*, cuius *infinitivi* simplicis forma etiam est גֶּשׁ, et cum ה paragogico גְּשָׁה, cuius regimen est גֶּשֶׁת.

Praeteritum analogum semper est.

4. *Imperativus.*

f.	m.	
גֵּשִׁי et גְּשִׁי	גַּשׁ et גֵּשׁ	sing.
גֵּשְׁנָה	גְּשׁוּ	pl.

5. *Futurum.*

f.	m.	
	אֶגַּשׁ	1. sing.
תִּגְּשִׁי	תִּגַּשׁ	2.
	etc.	

Et cum ה ָ paragogico אֶגְּשָׁה, et cum accentu athnagh vel silukh אֶגָּשָׁה.

6. Verbum נָתוֹן *dare*, *concedere*, pro תֶּנֶת habet תֵּת, et imperativum תֵּן *da;* unde futurum אֶתֵּן, תִּתֵּן etc.

7. Secundae coniugationis נָשָׂא *ferre*, *tollere*, verbum נָגַשׁ imitatur.

8. Quae tertiae sunt coniugationis, activum simplex praeter futurum analogum habent, ut נָטָה vel נָטוֹת etc. *tendere, inclinare*, cuius imperativus est נְטֵה. At futurum אֶטֶּה etc., et sublato ה fit אֵט, תֵּט, יֵט etc.

9. Verba deinde quartae imitantur paradigma primae, ut נָפַח *sufflare:* פַּח, et cum ה paragogico פְּחָה, et cum ת פַּחַת.

10. At sextae analoga semper sunt, ut et verba octavae coniugationis, excepto Chaldaico נְחַת *descendere*, de quo tamen dubito.

11. Passivum simplex analogum est, nisi quod in praeterito propter נ characteristicum נ thematis omittatur, ipsum per dagesch compensando, ut נִגַּשׁ pro נִנְגַּשׁ. Sed hoc analogum esse ex iis, quae cap. 15. diximus, patet.*)

12. Verbum deinde intensivum tam activum, quam passivum analogum semper est. 13. At derivatum pro הִנְגִּישׁ, הִנְגִּשׁ et הַנְגִּישׁ habet הִגִּישׁ, הִגִּשׁ et הַגִּישׁ. 14. Unde

Praeteritum.

f.	m.	
הִגִּישָׁה	הִגִּישׁ	3. sing.
הִגַּשְׁתְּ	הִגַּשְׁתָּ	2.
	הִגַּשְׁתִּי	1.

15. *Imperativus.*

f.	m.	
הַגִּישִׁי	הַגֵּשׁ et הַגִּישׁ	sing.
הַגֵּשְׁנָה	הַגִּישׁוּ	pl.

---

*) Vid. cap. 15. §. 1.

16. *Futurum.*

f.	m.	
אַגִּישׁ et	אַגֵּשׁ	1. sing.
תַּגִּישִׁי	תַּגֵּשׁ	2.
תַּגִּישׁ	יַגֵּשׁ	3.
etc.		

17. Sic verbum tertiae coniugationis נָטָה derivatum habet הַטֵּה, הַטָּה et הַטּוֹת; unde praeteritum הִטָּה f. הִטְּתָה 2. הִטִּיתָ; et imperativus הַטֵּה; et futurum אַטֶּה, 2. תַּטֶּה f. תַּטִּי etc., vel sublato ה fit אַט, יַט etc. Sic etiam quartae coniugationis נָסַע *castra movere* reciprocum habet הַסִּיעַ, vel contracte הַסַּע, unde futurum אַסִּיעַ, אַסַּע etc.

18. Ceterum notandum, verbum derivatum multo frequentiùs carere נ, quam simplex, exceptis verbis sextae et octavae coniugationis, quae, ut diximus, analoga semper sunt*).

19. Derivatum passivum suum activum habet vel *infinitivum* הֻגֵּשׁ, vel הֻגַּשׁ. 20. Unde

Praeteritum.

f.	m.	
הֻגְּשָׁה	הֻגַּשׁ	3. sing.
etc.	הֻגַּשְׁתָּ	2.

21. *Imperativus.*

f.	m.	
הֻגְּשִׁי	הֻגַּשׁ	sing.
	etc.	

22. *Futurum.*

	אֻגַּשׁ	1. sing.
תֻּגְּשִׁי	תֻּגַּשׁ	2.
	etc.	

*) Vid. §. 11.

23. Reciprocum tam activum, quam passivum analogum est.

24. Denique verbum לָקַח *accipere* huc referendum est, quod solum hoc paradigma imitatur. Reliqua enim omnia, quorum prima thematis est ל, analoga sunt.

CAP. XXXI. De altero defectivorum genere.

Quae secundam et tertiam eandem habent literam, solent non raro unam amittere. Ex. gr. סָבַב *circuire* infinitivum frequentius habet סֹב, vel ablato accentu סָב cum ָ ghatuf. Habet praeterea non raro סוֹב et סַב, ut בְּרָן־יַחַד *cum cantant simul.*

2. Hinc *praeteritum* loco סָבַב frequenter habet

f.	m.	
סַבָּה	סַב	3. sing.
סַבּוֹתְ	סַבּוֹתָ	2.
	סַבּוֹתִי	1.
	סַבּוּ	3. pl.
סַבּוֹתֶן	סַבּוֹתֶם	2.
	סַבּוֹנוּ	1.

3. *Imperativus* pro סְבֹב

f.	m.	
סֹבִּי	סֹב	sing.
סֻבֶּינָה	סֹבּוּ	pl.
	vel	
סַבִּי	סַב	
סַבְנָה	סַבּוּ	
	vel	
סוּבִי	סוּב	
סוּבֶינָה	סוּבוּ	

4. *Futurum.*

f.	m.	
	אָסוֹב	1. sing.
תָּסֹבִּי	תָּסוֹב	2.
תָּסוֹב	יָסוֹב	3.
	נָסוֹב	1. pl.
תְּסֻבֶּינָה	תָּסֹבּוּ	2.
	יָסֹבּוּ	3.

5. Tertia persona praeteriti tam singularis, quam pluralis potest loco ֻ habere gholem, ut סֹב, pl. סֹבוּ; deinde ו non raro ubique negligitur, fitque סַבֹּתָ, סֹב, אָסֹב pro סַבּוֹתָ, סוֹב et אָסוֹב. Futurum praeterea convenit saepe cum futuro verborum, quorum prima est נ, nempe pro אָסוֹב, תָּסוֹב, יָסוֹב etc. habet saepe אֶסּוֹב, תִּסּוֹב, יִסּוֹב etc., compensando scilicet syllabam longam per dagesch. Ex imperativi forma denique סוֹב formatur etiam futurum אָסוֹב, תָּסוֹב, יָסוֹב etc.

6. Passivum *infinitivi* formulas habet: נָסֵב et הִסּוֹב et הִסֵּב vel הִסַּב.

7. *Praeteritum.*

f.	m.	
נָסַבָּה s. נָסֵבָּה	נָסַב	3. sing.
נְסַבּוֹת	נְסַבּוֹתָ	2.
	נְסַבּוֹתִי	1.
	נָסַבּוּ	3. pl.
נְסַבּוֹתֶן	נְסַבּוֹתֶם	2.
	נְסַבּוֹנוּ	1.

8. *Imperativus.*

f.	m.	
הֻסַּבִּי	הֻסַּב	sing.
הֻסַּבְנָה	הֻסַּבּוּ	pl.
vel		
הֻסֹּבִּי	הֻסֹּב	sing.
הֻסֻּבֶּינָה	הֻסֹּבּוּ	pl.

9. *Futurum.*

f.	m.	
	אֻסַּב	1. sing.
תֻּסַּבִּי	תֻּסַּב	2.
etc.	יֻסַּב	3.
vel		
	אֻסֹּב	1. sing.
etc. תֻּסֻּבִּי	תֻּסֹּב	2.

10. Praeteritum convenit etiam cum iis, quorum prima est נ, fitque pro נָסַב, נְסַבּוֹתָ, נָסַב, נְסַבֹּתָ; tertia deinde persona tam singularis, quam pluralis habet etiam vel gholem loco ַ, nempe נֵסֵב vel נָסֹב pro נָסַב, et נָסֵבִּי et נָסֹבּוּ pro נָסַבִּי et נָסַבּוּ.

11. Verbum intensivum analogum saepe est, ut כִּתֵּת *contundere*, חִלֵּל *profanare*, et כִּהָה *obtundere, crusta tegi;* sed saepius primam duplicat, eam literae geminatae interponendo (ut סִכְסֵךְ *obtegere* loco סִכֵּךְ, et גִּלְגֵּל *revolvere* loco גִּלֵּל), et praecipue si verba geminantia sint secundae, tertiae vel quartae coniugationis, ut טֵאטֵא intensivum verbi secundae טָאָא *verrere*, et לְהַלְהֵהַּ tertiae לָהָהּ *fatigari*, et שִׁעֲשַׁע quartae שָׁעַע *delectari, ludere*, et denique תִּעְתַּע ex תָּעַע *illudere*, et עַרְעֵר ex עָרַר *solum esse*. At plerumque tam activum, quam passivum cum intensivis sextae coniugationis convenire videntur. Nam ut

ex קוּם fit activum קוֹמֵם et passivum קוֹמַם, sic ex סוֹב fit intensivum סוֹבֵב et eius passivum סוֹבַב.

12. Derivatum vix analogum observatur. *Infinitivum* habet ut plurimum הָסֵב vel הָסַב, et הֻסַב. 13. Hinc *praeteritum* הֻסֵב vel הֻסַב.

f.	m.	
הֻסַבָּה	הֻסֵב	3. sing.
הֲסִבּוֹת	הֲסִבּוֹתָ	2.
	הֲסִבּוֹתִי	1.
	הֻסֵבּוּ	3. pl.
הֲסִבּוֹתֶן	הֲסִבּוֹתֶם	2.
	הֲסִבּוֹנוּ	1.

14. *Imperativus.*

f.	m.	
הָסֵבִּי	הָסֵב	sing.
הֲסִבֶּינָה	הָסֵבּוּ	pl.

15. *Futurum.*

f.	m.	
	אָסֵב	1. sing.
תָּסֵבִּי	תָּסֵב	2.
תָּסֵב	יָסֵב	3.
	נָסֵב	1. pl.
תְּסִבֶּינָה	תָּסֵבּוּ	2.
תְּסִבֶּינָה	יָסֵבּוּ	3.

16. Futuri ָ hic etiam, ut in simplici, compensari solet, sumiturque pro אָסֵב אַסֵב; deinde accentu ad primam translato ֵ mutatur in ֶ, ut יָסֶךְ־לָךְ *obtegat te.*

17. **Huius passivum *infinitivum* habet הוּסַב, הוּסֵב et הֻסֵב, et cum ה paragogico הֻסַבָּה, mutando וּ in ָ ghatuf.**

18. ***Praeteritum.***

f.	m.	
הוּסְבָה	הוּסַב	3. sing.
הוּסַבּוֹת	הוּסַבּוֹתָ	2.
etc.	הוּסַבּוֹתִי	1.
	et	
הֻסַבָּה	הֻסַב	3. sing.
	etc.	

19. ***Imperativus.***

f.	m.	
הֻסַבִּי et הוּסַבִּי	הוּסַב et הֻסַב	sing.
הוּסַבֶּינָה	הוּסַבּוּ	pl.

20. ***Futurum.***

f.	m.	
	אוּסַב	1. sing.
תּוּסַבִּי	תּוּסַב	2.
	etc.	
	vel	
	אֻסַב	1. sing.
תֻּסַבִּי	תֻּסַב	2.
	etc.	

21. **Reciprocum paradigma sextae coniugationis imitatur plerumque; quae autem secundae, tertiae et quartae coniugationis sunt, plerumque de suo intensivo formantur, ut הִשְׁתַּעְשֵׁעַ *delectare se*, הִתְלַהְלֵהַּ *fatigare se*, הִתְמַהְמֵהַּ *se diu detinere*. At שָׁהָה *opprimi*, et כָּהָה *claudi*, *obtundi*, paradigma sextae sequuntur.**

22. Atque ex his apparet, verba haec defectiva facile posse confundi, ita ut saepe huiusmodi defectiva occurrant, de quibus dubites, num eorum thema sit secundae, vel tertiae, vel quintae vel sextae coniugationis; cuius rei causam hic paucis ostendam. Nam ea cognita haec vobis longe clariora fore credo.

23. Omne defectivorum genus literam deficientem compensare solet, literam secundam vel tertiam thematis geminando. Ex. gr. בָּזָא secundae coniugationis est, et significat *praedari*; sed saepius א omittitur, eiusque loco duplicatur media fitque בָּזַז vel בּוֹז. 24. Sic etiam verbum secundae coniugationis זָכָה significat *purum esse*; sed saepius loco ה duplicatur media fitque זָכַךְ. Unde fit, ut hoc verbum iam tertiam coniugationem, iam geminantia imitetur, ut סָלָה et סִלְסֵל, חָרָה et חַרְחֵר, et ut verba geminantia infinitivum tertiae etiam imitentur, ut שָׁמוֹת *desolare* pro שָׁמוֹם vel שׁוֹם, חָמוֹת *calefieri* pro חָמוֹם vel חוֹם, et sic alia. 25. Sic etiam verbum quintae יָזַם significat *cogitare*, *deliberare*; sed sublato י compensatur per זָמַם, ut et חָמַם vel חוֹם pro יָחוֹם *calefieri*, et רוֹק pro יָרוֹק *spuere* etc. Unde fit, ut verba haec geminantia quintam etiam coniugationem imitentur. 26. Sic verba sextae tertiam thematis geminando; pro שׂוּךְ fit שָׂכַךְ *tegere*, et pro מָס *liquefieri* fit מָסַס vel מוֹס, et צָר *ligavit* fit צָרַר. Et hinc fit, ut sextam etiam coniugationem imitentur (qua de re vide etiam, quae cap. 25. in fine*) notavimus) et vice versa illa haec geminantia, eorum praesertim intensiva, quae etiam non raro primam thematis, ut haec geminantia solent, duplicant. Nam פּוּר intensivum habent פּוֹרֵר et פַּרְפֵּר. 27. Atque huc referenda etiam sunt defectiva primae נ. Nam pro נָאַר *exsecrari* fit אָרַר *maledicere*, ut ex נָקַב *pronuntiare* fit קָבַב, et ex נָצַל fit צָלַל; unde futuri tertia pluralis feminina habet תְּצִלֶּינָה et תְּצַלְנָה *tinnient*; et sic pro נָשַׁם fit שָׁמַם *desolare*, et ad hunc modum alia. Unde fit, ut

*) Vid. cap. 25. §. 20. sqq.

haec geminantia et omnia defectiva iam hanc, iam aliam coniugationem imitentur; quod hic huius linguae studiosos monere operae pretium duxi. Nam his notatis poterunt certa methodo et absque haesitatione omnia defectivorum verborum themata investigare.

CAP. XXXII. De verbis deponentibus et de verbis quadratis, et obiter de compositione verborum, modorum et temporum.

Deponentia duo vel tria tantum dantur simplicia, nempe נִשְׁבּוֹעַ *iurare*, נִלְחַם *pugnare*, et forte etiam נִשְׁעַן *fultum esse*. Dico expresse *simplicia;* nam intensiva, vel derivata, vel reciproca nulla dantur, quae formam passivi et activi significationem habeant. Et ideo נִשְׁבַּע *iurare* derivatum habet הִשְׁבִּיעַ *iurare facere*, cuius tam significatio, quam forma est activa.

2. Verba praeterea, quae pluribus, quam tribus constant literis, plura numerantur, quam ego probare auderem, ut sunt פַּרְשֵׁז pro פּוֹרֵשׂ *expandens* (vide Jobi c. 26. v. 9.), et יְכַרְסְמֶנָּה pro יְרַמְּסֶנָּה *conculcabit eam* (vide Psalm. 80. v. 14.), et מְכֻרְבָּל pro מְחֻגָּר *cinctus, indutus* (vide 1 Paral. cap. 15. v. antepenult.). Nam hoc ultimum formatum videtur ex nomine Chaldaeo כַּרְבַּלְתָּא, quod significat *pallium* vel *pileum colore rubeum* vel *galli gallinacei cristam*. Priora autem vitia exemplarium esse, mihi facile persuaderem. Nam non nisi semel occurrunt, nec ullum primitivum novimus, ex quo deriventur, et verbum, quod communiter ea significatione usurpatur, videntur referre.

3. Sed his coniecturis omissis hoc in genere notemus, nulla observari verba, quae praeter characteristicas verbi, temporis vel personae plures, quam tres literas habeant, nisi intensiva, quae ex nomine aliquo substantivo vel adiectivo formantur. (Diximus enim supra cap. 16.*) haec verba tam ex verbo simplici,

*) Vid. cap. 16. §. 1—3.

quam ex nomine formari.) 4. Ex. gr. ex חֲצֹצְרָה *tuba* fit חִצְצֵר *tuba clangere*, ut ex חֲמַרְמַר (diminutivum ex חָמַר) fit חֳמַרְמַר *lutulentus factus est.* Sic ex יְפֵיפָה. (diminutivum ex יָפָה *pulchra*) fit יְפֵיפִיתָ *pulchrior factus es.* Quae ex monosyllabis formantur, intensiva geminantium vel sextae coniugationis imitantur: קַרְקַר *parietem demoliri*, quod formatur ex קִיר *paries*, sicut שֵׁרֵשׁ *eradicare* ex שֹׁרֶשׁ *radix.* Qua de re vide cap. 16.*) Sed de his satis.

5. Superest, ut, quae ad verborum coniugationem spectant, absolvam, pauca de compositis addam. Verba composita a grammaticis vocantur illa, quae ex duobus verbis diversae coniugationis, vel ex duobus eiusdem thematis, vel quae ex nomine, participio et verbo componuntur; quibus praeterea addere solent alia, quae simul duos modos vel duo tempora exprimunt. 6. Ex. gr. quintae et sextae coniugationis duo composita reperiuntur, nempe הוֹשְׁבוֹתִי, quod componitur ex יָשַׁב *sedere* et שׁוּב *redire;* alias deberet esse vel הוֹשַׁבְתִּי ex יָשַׁב, vel הֲשִׁבוֹתִי ex שׁוּב. Alterum est הֵיטִיבוֹתִי, quod componitur ex יָטַב et טוֹב *bene esse*, quod alias deberet esse vel הֵיטַבְתָּ ex יָטַב, vel הֲטִיבוֹתָ ex טוֹב. Primum duos sensus simul exprimit, et ambos indicare propheta voluisse videtur; at secundum quoquo modo sumatur idem exprimit, ideoque non dubito, quin nobis alia quintae et sextae coniugationis verba ad hunc modum componere liceat.

7. Sed praeter haec alia grammatici notant partim ex ignorantia, partim exemplarium mendis decepti, ut (Ier. cap. 22. v. 24.) אֶתְּקֶנְךָּ, quod putant compositum esse ex נָתַק *evellere* et תָּקַן *adaptare*, quum tamen נ ante affixum in futuro non raro abundet. At (Ier. cap. 15. v. 10.) מְקַלְלַוְנִי pro מְקַלְלֵנִי sane vitium festinantis calami videtur. 8. Et ad hunc modum, sed maxime ex ignorantia plura notant composita ex duobus eiusdem thematis

*) Vid. cap. 16. §. 12. sqq.

verbis; ex. gr. נִכַּפֵּר *dabit se expiandum*, נִוַּסְּרוּ *dabunt se disciplinandum*, et נִשְׁתָּוָה *aequalis facta est*, composita esse credunt ex passivo simplici et reciproco, quia reciproci passivum plane ignoraverunt, ut iam cap. 21. ostendimus[1]). 9. Sic יוֹשַׁבְתְּ, שְׁכַנְתְּ, יוֹלַדְתְּ et מְקֻנַּנְתְּ composita ex participio et praeterito absque ullo fundamento putant. Nam quisnam ipsos docuit participium non posse ut praeteritum terminari, et pro יוֹשֶׁבֶת non posse dici יוֹשַׁבְתְּ? At מִשְׁתַּחֲוִיתֶם pro מִשְׁתַּחֲוִים (Ezech. cap. 8. v. 16.) vitium sane festinantis calami videtur. 10. Compositum denique ex praeterito et futuro notant תָּבֹאתִי pro תָּבֹאִי, nec vident, quod huius futurum ה paragogicum ob additam syllabam in ת mutet, ut iam cap. 27. monuimus[2]). Sed nolo studiosos similibus delassare; sed contra monere, ne de his multum sint solliciti.

CAP. XXXIII. De nomine participio.

P a r t i c i p i a adiectiva sunt, quae actionem vel omne quod verbo significari solet, tamquam rei affectionem vel modum cum relatione ad tempus exprimunt. Unde fit, ut tot participiorum, quot verborum dentur genera, nempe simplicia, intensiva, derivata et reciproca, eaque tam activa, quam passiva.

2. Formantur autem ex suis verbis hoc modo. Nempe simplex פָּקַד formulam etiam פָּקֵד habere, et participium eam sibi vindicare diximus. Est itaque participii simplicis masculinum פּוֹקֵד; et cum י paragogico פּוֹקְדִי; femininum פּוֹקְדָה, פּוֹקֶדֶת vel פּוֹקַדְתְּ, et cum י paragogico פּוֹקַדְתִּי. Ex passivo deinde נִפְקַד fit masculinum נִפְקָד, et cum י paragogico נִפְקָדִי; femininum נִפְקָדָה vel נִפְקֶדֶת.

---

1) Vid. cap. 21. §. 1. et 6.
2) Vid. cap. 27. §. 25.

3. Ex intensivo פִּקֵּד fit masculinum מְפַקֵּד, femininum מְפַקְּדָה vel מְפַקֶּדֶת; et ex eiusdem passivo פֻּקַּד fit masculinum מְפֻקָּד etc. vel פֻּקָּד, femininum פֻּקָּדָה vel פֻּקֶּדֶת vel פֻּקֶּדֶת etc.

4. Sic ex derivato הִפְקִיד fit masculinum מַפְקִיד, femininum מַפְקִידָה; et ex eiusdem passivo הָפְקַד vel הֻפְקַד fit masculinum מָפְקָד vel מֻפְקָד etc.

5. Et denique ex reciproco הִתְפַּקֵּד fit masculinum מִתְפַּקֵּד etc. Reciproci passivi nullum exstat participium praeter מִתְנוֹאָץ, vel (compensato ת per dagesch) מִנּוֹאָץ, cuius characteristica מִתְ formam activi, et verbum נוֹאָץ formam passivi habet contra communem huius verbi usum (de quo vide cap. 21.*); et ideo de eo nihil statuere audeo.

6. Participia praeterea simplicia, quae ex verbis neutris formantur, infinitivi formulam פָּקֵד usurpare solent, ut יָשֵׁן *dormiens*, דָּבֵק *adhaerens* etc.

7. Participia deinde passiva simplicia saepius ex suo activo formantur, fitque ex פָּקַד (mutando gholem in וּ) פָּקוּד *visitatus*. Sed haec saepius in adiectiva degenerant.

8. Atque haec voco participia, quatenus modum significant, quo res aliqua in praesenti affecta consideratur. Verum haec ipsa non raro in pura adiectiva rerum attributa significantia degenerant. Ex. gr. סוֹפֵר participium est, quod significat *hominem numerantem*, hoc est, *qui iam in numerando est occupatus;* sed plerumque ut attributum absque ulla ad tempus relatione usurpatur, significatque *hominem, qui officium habet numerandi*, nempe *scribam*. 9. Sic שׁוֹפֵט significat *hominem*, *qui in iudicando est occupatus;* at plerumque attributum est hominis, qui officium habet iudicandi, hoc est, idem valet, quod apud Latinos *iudex*. 10. Sic participium passivum נִבְחָר (*electus*, hoc est, *homo* vel

*) Vid. cap. 21. §. 4. 5.

res, quae iam actu eligitur) saepius attributum est rei praestantis, videlicet rei omnibus eligendae. Et ad hunc modum participia intensiva et reliqua saepe in attributa, hoc est, in adiectiva, quae nullam ad tempus habent relationem, degenerant.

11. Ex numero deinde participiorum secludenda etiam credo simplicia, quibus praepositum est מ, ut sunt מְשׁוֹפֵט *iudicator*, מְלוֹשֵׁן *laesor lingua;* nisi potius statuere velimus, quod simplicia, ut intensiva et reliqua, characteristicam מ habuerint, et quod posteri idem in simplici neglexerint; vel forte participia intensiva sunt ex simplici formata, idque quia eorum themata intensivo carent verbo. Haec de participiis in genere, deque iis, quae ex verbis primae formantur.

12. Ex verbis secundae formantur masculina, ut praecedentia; at feminina geminum segol non habent, sed א ut plurimum quiescit, et loco מֹצֶאֶת, נִמְצֶאֶת etc. fit מֹצֵאת, נִמְצֵאת etc. At simplex est etiam מֹצְאַת. Solent praeterea huius coniugationis participia א negligere, et absolute ea omnia patiuntur, quae eorum verba pati diximus.*)

13. Participia tertiae saepius pro habent segol ut גֹּלֶה; femininum vel ה negligit, ut גֹּלָה pro גֹּלָהָה, vel idem in י, et in ghirek mutat, ut פּוֹרִיָּה *fructificans*.

14. Adiectiva huius et secundae coniugationis, quae formam פָּקוּד imitantur, mutant א vel ה in י, ut מָצוּי *existens* vel *inventus* ex מָצָא, et גָּלוּי *manifestus* ex גָּלָה. Nec opus habeo omnia uniuscuiusque coniugationis adiectiva hic sigillatim notare, quandoquidem verborum, ex quibus formantur, regulas sequuntur.

15. Quae ex verbis, quorum prima est נ, formantur, formam verbi imitantur, hoc est, si praeteritum נ thematis careat, eodem etiam participium carebit, et contra si praeteritum analogum fuerit, erit etiam participium analogum. Ex. gr. activum simplex נָגַשׁ praeteritum habet נָגַשׁ, et participium נוֹגֵשׁ, utrumque

*) Vid. cap. 22.

scilicet analogum; at derivatum הַגֵּשׁ praeteritum habet הֻגַּשׁ, et participium מֻגָּשׁ, utrumque scilicet defectivum. 16. Quae vero ex defectivis geminantium formantur, activum simplex regulare habent סוֹבֵב. At reliqua praeteritum imitantur verbi; nempe ex passivo simplici נָסַב fit masculinum נָסָב, femininum נְסַבָּה, et ex intensivi סִבֵּב fit מְסוֹבֵב, et ex סוֹבַב fit מְסוֹבָב; et sic ex derivati praeterito הֵסֵב fit מֵסֵב, et ex הוּסַב fit מוּסַב; et denique ex reciproco הִסְתּוֹבֵב fit מִסְתּוֹבֵב.

17. Ceterum flexio participii ex singulari in pluralem communes nominis sequitur regulas, de quibus vide cap. 6.

Reliqua desiderantur.

78